TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS,

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

III. ÉVFOLYAM.

III. KÖTET.

Számos könyomatu rajzzal a „Titel mint prépostság“ stb. czimü értekezéshez.

TEMESVÁROTT.

MAGYAR-FÉLE KÖNYVNYOMDA.

1877.

301587

M. ACADEMIA
KÖNYVTARA

A HARMADIK KÖTET ÁLTALÁNOS TARTALMA.

Előszó: Miletz János szerkesztőtől.

I. Értekezések.

		Lap
I.	Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól	3
II.	Az illyr-magyar collegium Bolognában. 1537—1781. Molnár Vidtől	18
III	A zsadányi avar telepek Temes vármegyében. Péch Józseftől	49
IV.	Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658—1695. Iványi Istvántól	59
V.	A Veterani barlang és Peth vára. Boleszny Antaltól I—II. közlés	67, 172
VI.	Adatok Kupeczky János festész életéhez. Ormós Zsigmond elnöktől	97
VII.	Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár. Ivánfi Edétől (I—III. tábla könyomatu rajzzal)	108
VIII	Torontáli őstelepek a Tiszamentén. Dr. Szentkláray Jenőtől	149
IX.	Történet régészeti kirándulás Palánkára és Rámára	162

II. Tárcza.

1.	A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1876 október 25-én	23
2.	Rendes havi választmányi ülés november 29-én	26
3.	Rendes havi választmányi ülés deczember 27-én	74
4.	Rendes havi választmányi ülés 1877 január 31-én	76
5.	Rendes havi választmányi ülés február 28-án	79
6.	Rendes havi választmányi ülés martius 28-án	82
7.	Rendes havi választmányi ülés aprilis 25-én	129
8.	Hatodik évi közgyülés 1877. májushó 24-én	132
9.	Rendes havi választmányi ülés junius 27-én	181
10.	Rendes havi választmányi ülés szeptember 26-án	184
11.	Rendes havi választmányi ülés október 31-én	188
Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól		28., 85., 145
Délmagyarország történelmi és régészeti emlékeit ismertető mü és térkép. Miletz Jánostól		34
Adatok Temesvár müveltségi viszonyaihoz a XVIII. században		35

Lap
Névsor és statisztikai kimutatás a társulat tagjairól. Miletz Jánostól 40
Felhivás a délmagyarországi történ. és régészeti társulat tagjaihoz. Miletz Jánostól 89
A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat könyvtárának ismertetése. Miletz Jánostól 90
A székely-földi muzeum ismertetése. Miletz Jánostól 190
A léczfalvi tábori országgyülés egy okiratának ismertetése. Miletz Jánostól . . . 193

III. Egyveleg.

1. Szeged város története czimü pályakoszoruzott mü. Varga Ferencztől 36
2. Böhm Lénárt monographiája Fejértemplomról. — Régészeti kutatások Kun-Szt.-Márton vidékén. — Kossuth Lajos kiadatlan kézirata. — Óriások sirjai Rügen szigetén. — Őskori görög kincslelet Trója vidékén 37
3. Kőkori leletek a tószegi „Laposhalom“-ban. — Arrabona temetői 38
4. A Petőfi társaság lapja. — Régi nyilgyüjtemény. — A Kállay család levéltára 39
5. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma 95
6. Muzeumunk őskori tárgyai. — Nevezetes őskori telep Paráczon Temes megyében. — Varga Ferencz: „Szeged város története“ czimü müvének megjelenése . . 96
7. Széchenyi István levelei. — Római tégla. — Érdekes régi tárgyak bemutatása a juniusi vál. ülésen. — Őskorszaki kőkanál 147
8. A pannonhalmi szent Benedekrend győri főgymnásiumának muzeuma. — Bronz lelet. — Felső-dobszai lelet 148
9. Érdekes adomány. — Régi törökös alaku női czipő s régi női legyező. — Algiri cserkesz kés 194
10. Borjasi kőkori emlékek. — Igen gazdag római pénzlelet. — Érdekes bronz lelet. — Nevezetes római téglák 195
11. Torontáli őstelepek a Tisza mentén. — A „Történelmi Adattár“. — Egy őstelep Nógrád vármegyében. — Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár . 196

ELŐSZÓ.

A nyilvánosság elé bocsátott jelen irodalmi munkálat, mint a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ ernyedetlen s önfeláldozó munkássága-, s áldozatkészségének fényesen nyilvánuló ujabb jele, — a „Történelmi és régészeti Értesitő“ III. kötetét fogja képezni. Már az irodalmi nyilvánosságnak átadott „Értesitő“ I. II. köteteivel is, melyek a történelem s archaeologia szakférfiaitól rokonszenvvel fogadtattak s kellő figyelemben részesültek a tudományos világ fórumai előtt, — eclatans bizonyitékot nyujtott e délvidéki társulat arról, hogy erős és szivós munkakedvvel, a nehézségek- és anyagi fáradalmaktól vissza nem rettenő odaadással mitnem lehet keresztül vinni még ily kedvezőtlen viszonyok között is mint a mienk, midőn az izoláltság ezer, meg ezer bénitó, lankasztó, hátráltató bajaival kell folytonosan küzdenünk.

A közkézen forgó kötetekben a társulat már eddigelé 21 nagyobb értekezéssel s a „Tárcza“ czimü rovat alatt számos kisebb ismertetéssel járult hazánk ezen déli részén a történelmi és régészeti speciális viszonyoknak földeritéséhez ; ugy a jövőre nézve is nemes hivatása- s feladatához szorosan tartozónak ismerendi Délmagyarországon a mult idők még meglevő gyér nyomainak további kutatását, s figyelmét ezentul is kiterjesztendi a lezajlott zivatar- s viszontagság teljes századok emlékeire, hogy azok az örök enyészet s pusztulás elől megmentessenek.

Müködéseink- s fáradalmainknak időnként nyilvánuló erdményét ezen III. kötet fogja behatóan ismertetni. Az alak, kiállitás

és terjedelem ezentul is a régiek fognak maradni s feladatunk leend — mint már emlitém — Délmagyarország összegyüjtött történelmi s régészeti adatait, emlékeit ismertetni, a homályosakat felderiteni s azokat az enyészettől az utódok számára megóvni; közölni fogjuk továbbá az alapszabályok értelmében havonként megtartatni szokott választmányi üléseink tüzetes leirását, a társulati muzeumnak adományozott vagy vásárlott régi érmek-, okmányok-, s könyvek ismertetésével; „Egyveleg“ czim alatt pedig mint eddig, röviden országos vagy külföldi nevezetesebb történelmi s régészeti mozzanatokat.

Hogy azonban mindezen igényeknek kellőleg megfelelhessünk s a felsorolt feladatokat betölthessük, s hogy „Értesitő“-nk ezen III. kötete is méltó helyet foglalhasson el a hason irányu szakközlönyök mellett, s azon szép hirnevet s méltánylatot, melyet eddig társulatunknak kiérdemelnie sikerült, továbbra is fenntarthassuk, sőt növelhessük, — kikérjük a társulati tagok buzgó támogatását; különösen pedig azt, hogy törekedjenek nem csak uj tagok szerzése által csoportositani vidékünk müvelt elemeit: hanem a mennyire lehetséges és körülményeik engedik, értekezések, régi iratok, érmek, okmányok, könyvek, térképek stb. beküldése által is igyekezzenek társulatunk szellemi életének élénkségét előmozditani, s azt minél kedvesebbé s vonzóbbá tenni; mert idővel csakis igy alkothatja meg társulatunk élete- s létezésének legérdekesebb monumentumát; s csakis ily vállvetett tevékenység és szorgalom által mondhatjuk el azután, hogy éltünk, léteztünk s létünk nyomai a meteorhoz hasonlólag fényes utat jelölnek.

Temesvárott, 1877. január hó 1-én.

Miletz János, titkár s szerkesztő.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

I. füzet. 1877. Január hó.

Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei.

Miletz Jánostól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1876. október hó 25-én és deczember hó 27-én tartott választmányi ülésein.

„Emlékezzünk régiekről.“ Ezen czim alatt bocsátott közzé dr. Szentkláray Jenő nagyérdemü titkár-elődöm s társulatunk buzgó munkása s azon nemes törekvéseknek, melyek létesitésére társulatunk a „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ sorakozott, — egyik kiváló előharczosa és zászlóvivője, egy terjedelmes és meleg hangon irt értekezést a „Torontál“ czimü lap legujabban megjelent hasábjain. Ezen értekezésében szerző az ő szép s meglepő előadási modorával a történelem s régészet minél nagyobb elterjesztésén s fejlesztésén buzgólkodik vidékünkre nézve; s különösen felhivja torontáli szomszédaink figyelmét saját vármegyéjök még meglevő régi emlékeire, az itt található őskori halmokra, necropolisokra s a mult egyéb rommaradványára, milyenekben Torontál területe még napjainkban sem szükölködik egészen. Megvallom, a derék szerző jeles munkálata reám nézve sem téveszté el hatását s nem mult el minden benyomás nélkül, annyival is inkább: miután társulatunk müködéséről, fáradhatlan tevékenységü s nagybuzgalmu elnökünkről a legmelegebb szavakkal emlékezik meg s buzditólag ajánlja figyelmünkbe a mult idők emlékmaradványait az érintettem vármegye területén.

Miután Torontál vármegye talaja alapszabályaink értelmében szorosan azon terrenum keretébe tartozik, melyet kutatásaink s buvárlataink körébe felöleltünk, jelen értekezésemben mindazon őskori halmok, pogánykori temetők,

romok és egyéb régi emlékekre óhajtom felhivni a társulat becses figyelmét, melyek még napjainkig a romlás, rombolás és pusztitás iszonyu nyomait hirdetve a mult időkből, fenmaradtak ezen szomszédos vármegye területén s mint néma emlékei viszontagságteljes multunknak, s hallgatag beszélői őseink átélt szenvedéseinek s a hazát ért nyomoruságoknak, szükséges, sőt szent kötelesség, hogy az utódok által kegyeletesen fentartassanak s minden további vandalismustól megóvassanak.

Torontál vármegye, melynek délibábbal ölelkezve játszadozó talaja s boldog időkben, a dusan termő kalászoktól hullámzó rónája, hazánk Kánaánja szokott lenni, — a letünt hajdanból még napjainkban is, daczára a 150 éves nyomasztó török igának, s az ázsiai hóditók huzamos itt tartózkodásával együtt járó pusztulásnak, számos emléket képes felmutatni, a legrégibb őskortól kezdve a rómaiak s őseink által alkotott müvekig; melyek ha nem vetekednek is a külföld hasonnemü emlékeivel nagyság-, nagyszerüség-, csinosság- és épségben, mindazonáltal ezekre is, jóllehet legnagyobb részben alaktalan kőhalmokban, az idő és enyészet duló hatalmától roncsoltan, s a kegyeletlenség s vandal kezek erőszakos nyomaival maradtak vissza reánk, — nem minden kegyelet s nemzeti önérzet nélkül tekinthetünk, miután ezek az egyedüli emlékeztető jelei őseink örömei vagy szenvedéseinek s azok s az őket itt jóval megelőzők gazdagsági, müveltségi, társadalmi és politikai viszonyainak. Találunk itt történelmi nevezetességü helyeket, földhányásokat, árkokat, halmokat, őskori temetődombokat, melyek bár fájdalom, napjainkban kegyelet hiány s lelketlen nyervágy folytán a földdel majdnem egyenlővé taroltattak, mindazonáltal a bennök vagy körülöttük talált s ásatások alkalmával felmerült emlékek, mükincsek folytán, még ily vandalismus után sem veszitek el érdekességöket a mult emlékein kegyelettel csüggők s a régiségbuvárok előtt. Igy a vármegye észak-nyugati részében az Aranka (a régi Csesztőreg) Tisza és Maros által képezett, majdnem háromszög alaku területen a régi emlékekről nevezetes és figyelemre méltó helyek között először is Majdánt, Ó-Oroszlánost emlitem fel; hol szent István király vezére, az Achtum hatalmát megsemmisitő Csanád, szt. György tiszteletére zárdát épittetett, mely az akkori szokás szerint meg volt erődítve s később már mint várkastély emlittetik iróinknál. 1551-ben Varkocs Tamás, Martinuzzi hadvezére foglalta el s rakta meg őrséggel az oroszlánosi várat, mely ez idő szerint Petrovich temesi gróf tulajdona volt.

Hogy merre s melyik dombján feküdt a majdáni magaslatoknak az oroszlánosi vár? Eme kérdésre csak a hagyomány utján felelhetünk ma már meg; mely szerint ezen, fájdalom, kegyelethiány folytán a földdel egyenlővé tarolt vár, vagy helyesebben váracs a mostani Majdán helység temető helyén állott. Ugyanis 1770-ben még fenállottak nyolczszögalakban a falak, melyek oly magasak voltak, hogy a ki azokra felkuszott, a mint többen meg is tették, messzevidékre elláthatott; a vár közepén kut volt, a

kapu fölött pedig márvány táblára vésett oroszlánt ábrázoló czimer tünt elő. A hajdankor ezen tiszteletre méltó emlékét egy Karnitzki nevü kamarai tiszttartó 1770-ben puskaporral vettette fel s követi és tégláit két különféle épületre használta, melyek akkor az ó-bébai uradalomban emeltettek. A várfalak alapjai a mély árkokból s a bennök szétszórtan heverő téglákról még most is felismerhetők.

Több évtizeddel ezelőtt itt egy dombon, mely széles hátterülettel bir s aránylag a többi dombokhoz csaknem hegynek mondható s a majdáni temetőtől széles kocsiut által választatik el, — ásatások s kutatások eszközöltettek s mintegy ölnyi mélységben széles alapfalakra és sirüregekre találtak; miből gyanitható, hogy a régi zárda ezen dombon feküdhetett. Különben ezen alkalommal több domb is felásatott, melyekben nemcsak romokra, de mindenütt számos, hol kisebb, hol nagyobb koponyákra akadtak, miből azt sejthetni, hogy a majdáni dombok pogánykori harczosok s emberek tetemmaradványait zárhatják magukba.

Podlokányban, a mai Oroszlánostól délre, sirboltokat fedeztek fel, melyekben valószinüleg őskori tetemek, majdnem 7 lábnyi hosszuak és ép, egészséges fogakkal nyugodtak, s fejök körül ezüst pántok, füleik mellett jókora tengeri csigák voltak függők gyanánt. Ismét Majdán mellett egy másik helyen elsülyedt hajóra akadtak, melyet azonban, minthogy igen mélyen feküdt a földben és fája már tökéletesen odvas volt, kiásatni nem sikerült. Ezen kutatásoknál, melyeket a 30-as években bizonyos Fuchs Mihály uradalmi tiszt eszközöltetett, igen nevezetes az, hogy az emlitett hajóban köles találtatott, melyből mutatványul, mint különben is ritka nevezetességet, az emlitett ur magával is vitt, de hogy jelenleg kinek birtokában van, ismeretlen. Mindezen ásatások eredményei azt látszanak tanusitani, hogy még mai nap sem volna érdektelen ezen nevezetes őskori vidéket s különösen a dombokat kutatás tárgyává tenni, s valahára csakis igy jöhetnénk tisztába az ősmultnak itt mélyen szendergő titkaival.

Oroszlános különben a törököknek is igen kedvelt helyök lehetett, mit igazolnak az itt felfedezett török sirok s a ma is nagy számmal található különféle török pénz. Nem kevésbé ezen feltevés mellett látszik tanuskodni Oroszlánosnak mai Majdán neve is, mely törökül, állitólag piaczot jelent s ezen, a törökök által adott Majdán nevet, talán könnyebb megkülönböztetés végett az uj Oroszlánostól, az ujabbkori lakosok is fenntartották. Nevezetes továbbá, hogy még napjainkban is számos török és régi magyar pénzekre találnak itten szántás, kapálás vagy ásás közben ; sőt mi feltünő, még romai pénzekre is akadtak már nagy mennyiségben Trajanus, Antoninus s más császárok idejéből; mely körülmény azt látszik bizonyitani, hogy e hely már a romaiak előtt ismeretes volt, sőt romai gyarmat lehetett.[1]) Utánkutatás s fürkészet minden-

[1]) Ortmayr. Szentkláray: Adattár I. 260—262 l.

esetre szükséges volna s ugy lehet, hogy történelmi s régészeti tekintetetben nevezetes eredményekre vezetne.

Ezen régi emlékek leirása után Oroszlánostól délnek Szanádot emlitem fel, melynek környékén 1854-ben szántás alkalmával több réz sarkantyut találtak;[1]) nevezetesebb azonban ennél az Oroszlánostól éjszaknak fekvő Kis-Béba, mely Ó-Bébától alig egy negyedórányi távolságra fekszik; hol hajdanában apáturság létezett. Többek bizonysága szerint még mintegy 50 év előtt fennállottak e régi apátság düledezett falaiból némi maradványok s aggastyánok beszélik, hogy gyermekkorukban a romok alatti sirboltokban még játszottak s hogy itt az apáturságban barátok laktak, kik nagyon gazdagok voltak és pinczéjökben titokban pénzt is csináltak; hanem egyszer kiakarták őket rabolni, s azért onnan megszöktek s a mit kincseikből el nem vihettek, azt elásták.[2]) Vannak továbbá többen a kik emlékeznek még, hogy midőn a Kis-Béba alatti száraz ér medre szántóföldekül kiosztatott, egy földmüvelő szántás közben ekéjével tömérdek ezüstpénzt vetett ki. E pénzek részben a salzburgi s genfi püspökök feliratait viselték; a leletből több darad a Batthyánycsalád birtokába jutott.[3])

Kis-Bébától nyugatnak, a Tiszához közel Rácz-Keresztur találjuk, hol egy 30 öl hosszu régi pincze van, melynek eredetét senki sem tudja;[4]) délkelet felé pedig az emlitettem helytől Puszta, vagy Magyar-Keresztur, mely falucska nevét állitólag a keresztes hadak idejében nyerte, midőn egy „keresztes vitéz“ vagy keresztes ur“ birtoka volt; itt évtizedekkel előzőleg egy három emeletes régi épület állott, melynek második emeletében a padozat márványkoczákkal volt kirakva, a harmadikban pedig csak egyszerüen ki volt deszkázva s ez utóbbi emeletben gyakran tartottak tánczmulatságokat. Egy hosszu, nagyöblü kürt is volt itt, melynek hangjával a messze dolgozó munkások közebédre hivattak.[5]) Miféle épület volt ez? ma már tudni nem lehet, hacsak körülményesebb utántudakozódás nem derithetné még némileg fel.

A vármegye legészakibb pontján Uj-Szeged közelében Szőregh emlékezetes régi apátságának romjairól, melyekből némi omladványok még napjainkban is kivehetők egy magaslat tetején. Szőreghtől keletnek a Maros vize mentében Kis-Zombor helység fekszik, hol nevezetes az, hogy az ujabbkori templomnak szentélye egy románkoru kerek templom maradványa. Feltünők itt a sajátságos szentélyzáradéknak kupos teteje mellett a külső falon lefutó keskeny oszlopok. A szentély hajdan hatszögü volt, jelenleg csak négy és fél iv maradt meg, a többi másfél iv át van törve és maradékfalul a templomhoz vannak csatolva. Kelet felé kerek szemöldü ablak maradt fenn ; az oszlopfejek

[1]) Mürégész. Kalauz. I. r. 122. l.
[2]) Ortvay. Szentkláray. Adattár I. 253. l.
[3]) I. m. 254. l.
[4]) I. m. 251. l.
[5]) I. m. 262. l.

felett keskeny ablakok vannak, az egyes bolthajtásoknál háromszög csucsu párkány látszik és keskeny oszlopkák levéldiszfejekkel tünnek fel, valamint a fogdisz is tanusitja a románkoru eredetet; az oszlopkák 2'-nyira vannak egymástól. Ugy látszik, hogy e templom eredetileg magasabb volt 5 ölnél, mert még a kerek párkány hiányzik; védnöke a zombori Rónay család.[1])

Ugyancsak itt Kis-Zomborban a falutól délre mintegy 400 ölnyi távolságban 1872-ik év május havában a téglaverő munkások mintegy 3 láb mélységü sirban, csontvázra akadtak, mely arczával kelet felé forditva feküdt. A csontvázon szinezett agyag, kagyló és madárkarom gyöngyök, két gyürü, egy karperecz s egy fejék voltak, mely utóbbi nyilásában az állkapcsot összetartá. A csontváz maga annyira porlékony állapotban volt, hogy nem épen erős nyomásra is szétmállott. Az itt lelt gyöngyök és bronzékszerek, a gyürük kivételével nagyérdemü elnökünk Ormós Zsigmond ő méltóságának gyüjteményében őriztetnek.[2])

A Maros mellékén eddig közlöttek között azonban legnevezetesebb a régi emlékeket tekintve Csanád, a rómaiak Morissenum-a, középkori nemzeti forrásaink Marosvára; melynek ős emlékekben dus talaján egy Marosparti nevezetes római telep létezett; melynek alapfalai, midőn az 1868-ik évben a csanádi ásatások alkalmával felmérettek, körül-belől 14.000 □-ölnyire terjednek ki, mi megdönthetlen bizonyitékát adja annak, hogy ezen határcastrum az elsőrangu várak közé tartozott, s a hadi technikának akkor minden ismeretes segédszereivel megerősittetett, annál is inkább, miután Csanád terrenuma nagyon is kedvező volt egy főtábor berendezésére s hogy a Maros partján feküdt, mely ép oly országutja lett a római hadcsapatoknak, mint volt a via strata, mely a Dunától huzódott éjszakkeletnek Dáczia szivébe. Az itt nagy számmal található római téglák után, melyek a XIII. légio bélyegét viselik, az is bizonyos, hogy ezen castrum épitői a Gemina Legio katonái voltak, kik itt Csanádon élénk emlékét hagyták annak, miszerint az ásó- és kapához ép ugy értettek mint a pilum- és a kardhoz.[3])

1868-ban, midőn a csanádi római katholikus ó-templom leromboltatott s az ujnak épitése, az áldozatkészsége s jótékonyságáról országszerte ismeretes Bonnaz Sándor csanádi püspök ő excellentiájának költségén megkezdetett, a Csanád felett elviharzott századoknak számos emlékei, töredékei, maradványai merültek itt fel. Igy találtak itt falakat, melyeknek anyaga egy román, egy átmeneti korszak s egy góth-izlésü templom visszamaradt faragványaiból, romai égetett téglák- és faragott termés kövekből állott. A templomtorony délszaki balsarkán egy kut találtatott, mely 4' széles, 3⁰ 1' mély vala, s leltek benne még a tölgyfából is, melylyel ki volt rakva. Ezen kuttól nem nagy távolságra éjszak felé 3' mélységben egész embercsontvázra akadtak, mely

[1]) Arch. közlemények. 1876. X. k. II. füz. 60. 61. l.
[2]) Janky K. Emlékkönyv. Temesvár 1874. 16. l.
[3]) Ortvay-Szentkláray. Adattár III. 12. 13. l.

bizonyosan koporsóba volt fektetve, miután a föld a váz körül üreget formált, de a koporsó anyagából semmit sem találtak. A csontváz mellett ismét ép oly szélességü és mélységü kut merült fel mint az előbbeni, de fa vagy kőböli kirakásnak nyoma sem volt; közel hozzá egy igen régi fehér korsó és ahhoz való pohár ásatott ki. Találtak itt továbbá beboltozott helyet, mely a kemenczéhez hasonlitott, hamuval tele s talaja égetett római téglákkal volt kirakva; magyarkori réz kupát, kengyeleket, kocsi vasakat, két darab karpereczet, melyek egyike világos kék, másika fekete szinü volt; találtak már részben kővé vált szarvas agancsot s a föld melegétől megfeketült és tőzeggé vált kölesszalma réteget, melyen még a mag is észrevehető volt. Azon fal alapzatát, melyen a régi kolostor vagy káptalan ház romjai állottak, a föld alatt csupa faragott kő képezte s az alapzatok oly erősen össze voltak forrva, hogy vassal is alig lehetett szétbontani s gyanithatólag ez még a régi római castrum maradványa lehetett. A padolat alatt tömérdek megfeketült emberi csont merült fel s egy mély, római téglákból készült, két végén bolthajtással ellátott sir, mely négy nagy homokkővel volt födve, melyek azonban a sirba omlottak s a benne talált vázak lábbal nyugatnak voltak forditva; találtak ebben egy kis római rézpénzt is s egy kisebb buzogányt, melyet a rozsda már részben megemésztett.[1])

Az uj torony kimérése alkalmával egy még egészen ép, nyolczadrészben iszappal telt csatornára akadtak, mely római téglákból állott s innen nem messze több sir volt, melyekben az embervázak napkeletnek irányzott arczczal feküdtek, miből gyanithatni, hogy ezen hely még a pogánykori emberek „ossuarium"-a lehetett, mig az előbbeniek az ó-keresztényekéi; megjegyzendő még, hogy az itt lelt csontok vastagságra és nagyságra nézve feltünők és rendkivüliek voltak. Végre találtak még egy kősarkophagot 4 lábujj izzel s a fenekén vérnyomokkal, továbbá egy vas csákányt, egy cserép kupát, egy régi ajtósark darabot, egy hajtünek felső részét, egy nagy darab összeolvadt érczet, mint a rég hajdanban itt dühöngött iszonyu tüzvész jelét s egy kardot s felfedezték az oltár mögötti falban a négyszegü üreggel ellátott, koporsószerü alapkövet is, melyre kereszt van vágva; az üregben fekvő bádogszekrényt, mely az okmányt tartalmazta, a rozsda annyira megemésztette, hogy darabokra széthullott.[2])

Ezen leletből következtetve, miután az épen megmaradt kőládácska a XV. század müve s jelenleg a rom. kath. plébánián őriztetik, — a csanádi lerombolt templom is ugyanezen században épülhetett s eredetileg itt állott sz. Gellért által a benczés apátság részére alapitott egyház, melyben a szent életü alapitó el is temettetett s teljesen hitelt érdemlőleg állithatni, hogy a már emlitett sarkophag is a szent Gellért püspöké volt. Ezen kőkoporsó körül volt véve 4" vastag mésztapaszszal az az betonnal, s miután a szorosan

[1]) Arch. közlemények, 1870. VIII. k. I. füz. 3. 4. l

[2]) I. m. u. o. 8. l.

szükségesnél hosszabb és szélesebb, hihető, hogy nemcsak magának a testnek, hanem még egy fa, vagy más anyagból készitett koporsónak is befogadására készült; a koporsó alakja egyszerü, azonban egyik hosszoldala közepén egy igen csinosan faragott, a koporsó egész magasságában elterjedő, a Magyarország czimerén előforduló kereszthez, mivel szinte hegyen áll, nagy hasonlatosságu kereszt látható.[1])

A csanádi uj templom alapjainak ásatása alkalmával, mint már emlitém, különféle feliratu római téglák is jöttek elő, sőt a plébánia udvara is ily fajta téglákkal van kirakva, melyek GEN. — LEGXIII. — LEXIIIG$_E$. — LEXIIIGEM. bélyegüek, azaz „Legio decima tertia Gemina“[2]); találtatott továbbá az ó-templom lerombolásakor egy római ezüst érem is, mely kisebb, de vastagabb a mostani tizkrajczáros ezüst pénznél. Egyik oldalán Junó látható pávával s ezen körirással: IUNONI REGINAE. A másik oldalon egy nőnek arczképe szemlélhető ezen felirással: FAVSTINA AUGUSTA.[3]) A plébánia kertjének ajtaja körül szinte többféle római faragvány van befalazva, s egyikén ezen csorba irás látható: /// AB . . . | TARC . . | VSVI. Valószinü, hogy a Maros-parti nevezetes római castrum ezen helyen állhatott,[4])

Csanád körül találtatnak régi sirhalmok is, melyek azonban a folytonos mezei munka és szántás által mindinkább lelapittatnak és környékükön sok cserépedénytöredék fordul elő.[5]) Végül felemlitem, hogy Csanád alatt csatornaásáskor csontvázak körül kő-hamvveder és bögrére találtak a munkások, melyek Beodrai Karácsonyi László által a nemzeti muzeumnak küldettek fel.[6])

Csanádtól keletnek haladva a Maros kiöntvényei között Egres oláh falvacskát találjuk, hol hajdanta hires cistercita apátság létezett. Egres különféle nevezetek alatt, Egris, Egrus, Aegris, Agris stb. fordul elő emlékeinkben s hires apátsági épülete mint valamely vár, bástyákkal, széles sánczokkal volt megerődítve s a tatár-csordák is csak azon cseles igérettel birták bevenni, hogy minden bennlevő életének megkegyelmeznek; mit azonban nem tartottak meg.

Az egresi kolostort hihető, hogy III. Béla alapitotta, s a franciaországi pontigniac-i anyakolostornak volt filiája. Hagyományaink szerint II. Endre király s neje Jolánta királyné itt lennének eltemetve. Az egresi zárda és templom igen szilárd anyagból volt alkotva, mint a fenlevő romok tanusitják; a törött kőfal belsejét szilárd faragott kőburkolat veszi körül; temploma, melynek romjai még ma is láthatók, nagyobb lehetett az arácsinál, s a hozzá

---

[1]) Arch. közl. i. kötet 12. l.
[2]) Arch. közl. 1868. VII. k. II. füz. 191. l.
[3]) Ortvay-Szentkláray: Adattár III. 9. l. 1. jegy.
[4]) Arch. közl. 1868. VII. k. II. f. 191. l.
[5]) Arch. közl. 1865. V. k. I. füz. 67. l.
[6]) Arch. közl. 1864. IV. k. III. füz. 162. l.

közel levő uton olyan kongást lehet hallani, minőt boltozaton átrobogó kocsi szokott előidézni; gyanithatólag itt lehetett az altemplom, de ezt csak szorgalmas kutatás derithetné fel. A templomon tul is mintegy 500 lépésnyire vannak még faldarabok, erre terült el a vár s alatta folyt a Maros; de még ennek partjain is találtatnak téglafalak, faragott kövek, alkalmasint a lerombolt templom maradványai. A legszebb faragott köveket Rácz-Szent-Péterre vitték és az uradalmi udvarban állitották fel; de Egresen is találhatók a lakosok udvarain szétszórtan igen érdekes faragott kövek, boltgerincz részletek, a Marosnál égetett föld s durva vastag cserepek is.[1])

Az előadottakból folyólag, el nem mulaszthatom társulatunk becses figyelmét az egresi romokra felhivni! Mennyire érdekes s a tudomány emelésére s a régészet és a középkor ismeretének bővitésére, hogy nagynevü régészünk Römer szavaival éljek, — mily igen hasznos volna, ha Egresen rendes és tudományos ásatás eszközöltetnék. Ezen, a kegyelet s legnemesebb intentióból származó szavak csak is minket illetnek; miután társulatunk feladata s kötelessége a területén található emlékek, romok minél behatóbb vizsgálata és kutatása s a beható tanulmányozások s önbuvárlatok alapján az emlékeinken borongó homálynak minél lehetőbb eloszlatása s a tényleges valóság felderitése. Már magában azon lehetőség is, hogy ha nem találnók is meg II. Endre király, vagy Jolánta királyné sirját, becses Árpádkori régiségekkel, — hogy az altemplomra akadhatunk, megérdemelnék a behatóbb kutatást s buvárlatot az egresi zárdatemplom- és várromok.

Egrestől dél-nyugati irányban haladva, az Aranka vizének egyik nagy kanyarulatában találjuk Nagy-Szent-Miklós tekintélyes délmagyarországi mezővárost, mely a mult XVIII. századot befejező évtized utolsó évében nagy hirre vergődött dus-gazdag aranyleletei miatt. Az itt talált nagybecsü s méltán páratlanoknak nevezhető arany edények s tárgyakról meseszerü hirek szárnyaltak országszerte s még I. Ferencz királyunk figyelmét is magokra vonták, s méltán, mert itt találtatott ekkor a legnagyobb, eddig ismert arany edény is. Ezen páratlanul becses és értékes kincset, mint a legtöbbször történni szokott, a véletlen hozta napfényre az azt századok óta féltékenyen rejtegető föld gyomrából; 1799-ben ugyanis bizonyos Nera Vuin szent-miklósi parasztgazda szőllejében vagy mások állitása szerint udvarában a munkások ásással voltak elfoglalva s eszközeik egyszerre egy nagy vas ládába ütköztek, mely is a földből kiemeltetvén a következő rendkivüli nagy értéket képviselő arany tárgyakat rejté magában, u. m.: egy 29 arany értékü csészét fogantyuval; 81 arany értékü edényt állatfővel; 21 arany értékü tálczát; $62^{4}/_{16}$ arany értékü kerek edényt hat griffalaku állattal; $12^{12}/_{16}$ arany értékü olvasz-

[1]) Arch. közl. 1870. VIII. k. I. füz. 35—38. l. — Oltványi Pál. Csanád püsp. megye birtok viszony. 94. l.

tott aranyat; $60^{10}/_{16}$ arany értékü tálczát görög irással; egy másik $82^{8}/_{16}$ arany értékü tálczát csattal s kivert görög irással; továbbá más három tálczát, melyek közül az egyiknek $87^{7}/_{16}$, a másiknak pedig $51^{4}/_{16}$, végre a harmadiknak 96 aranynyi értéke volt; továbbá itt lelték a legnagyobb eddig ismert arany edényt, melynek magassága $13^{1}/_{4}''$, szélessége $7^{1}/_{2}''$-nyi s értéke 614 arany; találtak még végre itt egy nautilus alaku edényt $137^{8}/_{16}$ arany értékben, s lábon álló tálczát kilencz betüvel $60^{14}/_{16}$ arany, s egy másik ehhez hasonlót $60^{8}/_{16}$ arany értékben; az egész kincs értéke $1658^{8}/_{16}$ aranyra becsültetett[1])

Az edények régiségök s izlésteljes kiállitásuk s alakjuk által tünnek ki Az egyik arany edény oldalain körös czifrázatban a következő alakok láthatók: 1) Egy lovon ülő férfi, fején sisakkal s jobbjában zászlót tart, balkezével pedig ellenét hajánál fogva ragadja meg s a ló oldaláról, melyen az alak ül, emberi fej lóg le. 2) Nagyfülü madár kiterjesztett szárnyakkal és farkkal, körmeivel egy ruhátlan nőt ragadt meg erősen szoritva; a nő két kezét feje fölé terjeszti ki s jobbja és baljában ötlevelü zöld ágat tart. 3) Egy hosszu szakállu koronás király, szinte koronás és szárnyas négylábu állaton, melynek szakállas férfi arcza van, — ülve s kifeszitett ijjából egy támadni vágyakozó oroszlánra nyilat bocsátani készül. 4) Egy megölt szarvason ülő griff.

Egy másik arany edényen pedig a következők szemlélhetők: 1) Nagyfülü madár kiterjesztett szárnyakkal s farkkal, mely egy mez nélküli nőt ragad el; a nő felemelt jobbjával a szörnymadárnak tányéron ételt nyujtani látszik. 2) Ugyanily alaku madár s helyzetü nő, csak hogy ez utóbbi jobbjában ágat art. 3) Koronás emberi alakok, szakállas férfi-ábrázatu és szárnyas négylábu állatokon ülve. 4) Végre az edény nyaka körül három daru áll fácskák között.

Egyik tányér vagy tálczán kereszt látható czifrázattal s körüle görög tfelirat, egy másik arany tálczán pedig, melynek külső részén egy ökröt letaposó Pegazus van metszve, görög szavak olvashatók s ezen edény a rajt előforduló „ZOAPAN.“ „Zupán“ szóból következtetve, mely a szláv ajku népeknél „főnök“-öt jelent, gyanithatólag valmely bolgár vagy horvát előkelő uré lehetett. Egy kagyló alaku ivóedényen két griff között két párducz borostyánt s pálmaágat tart, de körczifrázatában a felirat olvashatlan. Különben a többiek is mind igen meglepő czifrázatuak, miből könnyen elképzelhetjük ezen lelet nevezetességét s becsét, s nem lehet eléggé fájlalnunk, hogy nem a mi nemzeti muzeumunknak érdekességét emelik, annál is inkább: miután hazai leletek, de legnagyobb részben I. Ferencz király parancsára az udvari gyüjtemény számára vétettek meg. Ezen emlékeket Arneth, a bécsi császári régiségtári igazgató, Valens császár korabelieknek tartá és valamely barbár népnek tulajdonitá; Schönvisner István jeles régészünk pedig valamelyik bolgár

[1]) Arch. közl. 1865. V. k. I. füz. 31 l.

fejedelem tulajdonának, ki még a magyarok bejövetele előtt uralkodott ezen vidéken, állitja lenni.[1])

Nagy-Szent-Miklóstól $1^3/_4$ mértföldnyire délnyugati irányban, ugyancsak az Aranka vize mellett, Ó-Bessenyő terjedelmes, népes mezőváros tünik fel, melynek ősi létezése, mélyen benyulik történelmünk századaiba s hajdan csekélyebb jelentőségü erőssséggel birt, mely a török világ kezdetével 1551-ben dulatott fel. A törökök későbben, midőn itt befészkelték magukat épitettek téglákból egy magas őrtornyot s körüle az őrség számára földkunyhókat, melyek a toronynyal együtt ott állottak, hol a mostani főutczát mintegy 800 lépésnyire nyugat felé a templomtól egy másik utcza átmetszi s azon helyen jelenleg egy kereszt áll. Az őrtorony körül épitett török kunyhók maradványai még 1738-ban is fennállottak, midőn a bolgár lakosok itt hazát nyervén letelepedtek. Ó-Bessenyő hajdan a csanádi szandsák alkatrészét képezhette.[2]) Ó-Bessenyőtől délkeletre Komlós és Nagy-Jécsa között Csatád is azon helyek közé tartozik, melyek a mult eseményeiben szerepet játszottak; mit a helység neve is igazolni látszik, származtassuk azt bár akár a tőzsgyökeres magyar „csata“ szóból, akár az oláh kifejezés- „csetatje“-ből, mi szinte várat várkastélyt, vagy erődöt jelent s annak bebizonyitására szolgálnak, hogy ezen hely közelében nevezetesebb epizódok is fejlődhettek ki a mult eseménydus korszakában, jóllehet ezeket adatok hiányában nem constatálhatjuk, ugy az e vidéken található falromok eredetét s viszontagságait sem, melyek még évtizedekkel előzőleg elég tekintélyes maradványokat képeztek s csak ujabb időben taroltattak le végképen a földdel majdnem egyenlővé a mult emlékei iránti kegyeletlenség és érzéketlenség következtében.[3]) Csatádtól délnek Zsombolya és Csenej között régi irataink szerint Horogszeg is erődített hely volt, de ma már nyoma sincs s ugyan ezen környéken feküdt a három Begenye község, hol a vásárok szent Margit napján tartattak, de valamint ezeknek, ugy Matka helységnek sem mutathatjuk ki fekvéseiket, nyomaik végképen elenyésztek.[4])

A felsorolt régi emlékmaradványokon kivül, Torontál ezen emlitettem területén akadunk pogány- s barbar korszaki nyomokra is. Igy Nagy- és Kis-Jécsa, Csenej s Bobda között huzódnak el a Griselini korában ezelőtt alig 100 évvel még 7' magas régi avar sánczmüvek, melyek a temesvármegyei Knéz helység felől jönnek ezen megye területére, s ma már csak apró, szakadozott darabokat tüntetnek fel, mint elmosódott foszlányait, a harczias s hatalmas avar nép strategiai intézkedéseinek; hogy ezen vármegyében is a Dunáig, vagy még valószinübben Nagy-Becskerek felé, hol szintén

[1]) Stephanus Schoenvisner: Notitia Hung. rei Numariae. p. 84
[2]) Ortmayr. Szentkláray: Adattár I. k. 609. 612. l.
[3]) Böhm: Délmagyarorsz. II. k. 457. l. 15. jegyz.
[4]) Böhm: Délmagyarorsz, I. k. 392. l. 12. jegyzet.

mutatkoznak sáncznyomok, a Tiszáig elhuzódhattak, — kétségünk nem lehet; de idővel részint az itt egykor hatalmas kiterjedésü mocsárokban elsülyedtek, részint a szántás s egyéb földmunkálatok által szakittattak meg.[1]) Továbbá Nagy-Becskerek határában, nevezetesen: Bántelek, Csatágos, Écska és Elemér felé akadhatni régészeti tekintetben érdekes halmokra is, melyekben cserép edények, halotti urnák — hamvvedrek — téglák, nagy kiterjedésü alapfalak nyomaira akadtak. Ilyen, nagy valószinüséggel pogánykori halmok mutatkoznak még Nagy-Kikinda, Bocsár, Hegyes és Szaján körül is.[2])

Sokkal érdekesebbek s jelentékenyebbek az eddig felsorolt régi emlékeknél az arácsi templomromok, melyek Beodrától dél felé mintegy fél vagy három negyed óra távolságra fekszenek s mihelyt az utas Beodra déli végére ér, már távolról meglátja két csoportra szakadva, ezen ég felé meredező romemlékeket; az egyik a még majdnem egészen fenálló nyugati homlokfalé, a másik csoport pedig a hosszhajó töveinek magas falai, a három félkörü apsis és a torony, mely az éjszaki apsis előtt az ezen oldali mellékhajó első osztálya fölött emelkedik, mindezen részek összefüggésben vannak még egymással, mig köztük s a nyugati főhomlokzat között megszünt a falkapocs. A déli oldalon a falak sokkal rongáltabbak az éjszakinál, itt szerte-szélylyel hevernek a falragaszszal összetartott nagy faldarabok a földön, vagy a kincskeresők által mindenfelé vájt gödrök- s lyukakban. 1817-ben a romot Torontálvármegye hatósága oltalma alá vevé, s mély árokkal keritteté körül a hajdankor e tisztes maradványát a vidék lakosai ellenében, kik követ széthordani kezdették s ez az oka annak, hogy ma a rom mintegy árokból látszik kiemelkedni; a föld szine fölött a hajdani zárdának semmi nyomára sem akadhatni, csakis tudományosan vezetett ásatások derithetnék fel alapfalait. Valamint az árokban, ugy a romok között buján nő a maszlagos redőszirom vagy közönséges nyelven beléndek, (datura stramonium) s az alacsony fekvés miatt mindkettőt mocsáros vidék veszi körül. A rom Franyova község birtokát képezi, de a beodrai Karácsonyi család visel gondot reá.

A romok távolabbról nézve kőépitményként tünnek fel, jóllehet a falak téglából vannak alkotva, de az épület főbb részei, valamennyi tő, az ivek, gerinczhordók, a főhomlokzat nagy rózsa-ablakja faragott kőből vannak szerkesztve, az épitészeti anyag elég könnyen munkálható homokkő, mely tekintve az itteni nagy kőhiányt, távolról hozatott ide. A templom külső falszine alkalmasint nem volt vakolva, de a belső vakolat több helyen fenmaradt. A még meglevő oszlopfők nagyon rongáltak, mindamellett a czifrázatokra még ráismerhetni, melyek vagy sóska, vagy cinadonia levelek (chelidonium majus) s ugy vannak idomitva, hogy végökön erős s nagyon kiszökő bimbókká foglaltattak össze. Egy oszlopfő még emberi alakot is mutat kiemelkedve a levél-

[1]) L. Griselini: Gesch. d. temesvár Banats térképét. Wien 1780. czimü müben.
[2]) Miletz: Tört. régész. Értesitő II. k. 67. l.

disz közül és szétterjesztett karjaival a felette emelkedő vállkövet tartani látszik; ezen egyen kivül több alakos kapitael nem maradt fenn. A templom tornyánál, mely az éjszaki mellékhajó apsisa előtt emelkedik a romok fölött nevezetes az, hogy alakja nem négyzet, hanem hosszukás négyszöget képez s hossza keletről nyugotra, szélessége éjszakról délre tart s négyszöge nem haladja tul a középhajó magasságát s a zömnégyszögén kisebb nyolczszögü épitmény veszi kezdetét, mely a torony sisakját vagy födelét képezi; keleti s nyugati ablakai igen diszesek s a kettős osztály fölött még tompa csucscsal is birnak, a torony többi ablakai egyszerübbek, de csaknem valamennyien csucsivesek, ellentétben a templom kerekzárásu ablakaival; különben a torony egész kivitele igen merész épitészeti tervre mutat. A főhajó ablakai keskenyek s igen magas helyen kezdődnek, faragott kő-ruházatu bélletök igen egyszerü; a mellékhajó valamennyi ablakai a szinfallal tüntek el, ugy azon kapu is, mely gyanithatólag a kolostorból a déli mellékhajóba vezetett; sajnos, hogy a főkapu hajdani szerkezetét sem lehet meghatározni egészen kitört nyilása után. Az arácsi templom a XIII. század negyedik évtizede körül emelkedhetett s az épitészeti bátorság roppant növekedését tekintve, fejlődött román stylben.[1])

Ezen templom hajdan apátsági egyház volt, mely „Abbatia de Aracha“ „Aracsa“ néven jön elő emlékeinkben s kezdetben a benczések, utóbb pedig a ferenczrendi szerzeteseknek képezte tulajdonát; az apátság körül keletkezett város, mely már 1422-ben okleveleink szerint ilyennek emlittetik, 1536 körül pusztulhatott el, de a zárda megmaradt s miután a szerzetesek elhagyták, „váracscsá“ alakittatott át s őrséggel rakatott meg. 1551-ben Becse eleste és Csanád feladása után őrségétől elhagyatva török kézre jutott, min Tinódi igy bánkodik: „Rémültek magyarok a sok apró várba, sokan kiszekének, hagyák pusztaságba — — — — A Becse, Becskereki, Galad, Aracia.“[2]) A törökök által megrongált váracs utóbb kijavittatott ugyan, de többé semmi jelentőséggel sem birt s rövid hadi élete után elhagyatván, falait szétrombolá az emésztő időnek vasfoga annyira, hogy ma már nyomait sem lehet megmutatni. III. Károly király idejében épült itt ismét egy csekély falucska, de ez is csakhamar elpusztult, csupán az érczszilárdsággal épitett apátsági templom maradt fen s még Mária Terézia uralkodásának végszakában, habár roncsoltan is, fedél alatt állott. Ez előtt 30—40 évvel aggastyán szemtanuk beszélték, hogy a templomban két oltár volt s az egyiknek nagy oltárképe szent Mihály arkangyalt ábrázolá magyar dolmányban, sárga, sarkantyus czizmákkal s nagy bajuszszal. A templom tehát alig félszázad óta indult ennyire a romlás és pusztulás felé; mondják hogy a romok az 1863-ik év deczember 13-káig sokkal jobb karban állottak, de ekkor az országszerte emlékezetes „Lucza szél“ ledöntötte mellékhajóinak falait s tornyának felső

[1]) Archaeol. közlemények 1870. VIII. k. I. füz. 41—49. l.
[2]) Ortvay. Szentkláray: Tört. Adattár. I. k. 361. l.

részét s jelenleg rohamosan közelg tökéletes veszte felé, hacsak a derék, áldozatkész s a régi emlékek iránt nagy kegyelettel viseltető Karácsonyi család nem tétet mielőbb rajta javitásokat. A romok jelenleg egyedül, némán s elhagyatottan állanak a végtelennek látszó rónaságban s a torony és templom boltozott üregei most a baglyok s varjuk tanyáji lettek s a körülöttük uralgó komor, néma csendet néha-néha csakis az üvöltő szélvész s a megbarnult falakon tenyésző kórók zörgése zavarja meg. Végül megemlitem még, hogy „a templomtól minden irányban messze földalatti épitmények nyulnak el, melyekben sokszor az ekevas megakad. Az itt történt ásatások alkalmával régi pénzek, s a templomkryptában csontvázak nagy mennyiségben találtattak, a többi közt nem régen két ezüst csészében Hunyadi-máriás-féle pénzeket ástak ki.“[1])

Arácstól alig órányira, a Tisza balpartján fekvő Török-Becse is nagy szerepet játszott hajdanta régi várával, minthogy kedvező fekvésénél fogva mindig alkalmas összeköttetést nyujthatott a Tisza jobb és balpartja között. Környékén a véletlen ásatások már sok római pénzeket, téglákat, urnákat hoztak felszinre, mi kétségtelenül arra mutat, hogy itt római gyarmat is létezett. Régi vára hajdanta szigeten feküdt, de ugyanazon helyen, hol a város jelenleg is áll, miután régente a Tiszának egy karja kelet felől is átölelte az erősséget, melynek némi omladékmaradványai a Tisza körül még ma is kivehetők; végképen alig másfél század előtt, a karloviczi békepontok értelmében romboltatott le.[2])

Török-Becsétől délkeleti irányban, Török-Becse és Kumánd-Taras között körülbelől egyenlő distantiákra az ősi Burdas, mai elnevezése szerint Borjas egykoron virágzó, most már pusztán álló magyar telep terül el a Tisza balpartján magas dombsikon, hol az 1875 évi augusztus 19-én házépitéssel foglalkozó munkások az alapásat alkalmával egy ölnyi mélységben, arczczal napkelet felé forditott, — s mint a rothadt maradványokból itélni lehet — tölgyfa koporsókban nyugvó tömérdek emberi csontvázra akadtak, sőt erős agyagedény cserepeket, köszörü köveket, egy karczdiszitményekkel ékesitett fehér csonttülköt, egy érmet, néhány darab VI. számmal jelzett téglát, még sok patkapörnyét is emeltek ki. Az egész lelet dr. Szentkláray Jenő török-becsei lelkész s társulatunk tagjának birtokába jutván, általa a nemzeti muzeumnak küldetett fel, melyre nézve megjegyzendő, hogy két darab fekete agyagu cseréptöredék egy nagy urnának képezte részét s barbarkori jellegü; a gyönyörü karczdiszitményekkel ékesitett csontülök a cervus communis agancsából készült s a XVI. század müvének látszik; az itt lelt érem pedig I. Ferdinand ezüst magyar dénárjának egy roszul sikerült rézutánzata kettős bélyegverettel s a tégla- és köszörükő-darabok ujabbkoriak. Már csupán az emlitettek is eléggé

[1]) Adattár. I. k. 362. l.

[2]) Dr. Szentkláray Jenő: Becse (Török) leirása. Adattár. I. k. 297—318. l.

érdekessé teszik ezen helyet, mely valóban megérdemelné a bővebb kutatást s behatóbb buvárlatot. Régi iratok szerint Borjas vagy Burdus hajdanta, az anya Tisza s a Tisza egy mellékága által körülkeritett szigeten álló sánczerősség lehetett. A régi Tisza-ág folyásának ma már teljesen kiszáradt mélyedéseit még most is láthatni a szántóföldek között s a földhányások, melyek mintegy 50 holdnyi paralellogramot képeznek a Tisza magas partjának hosszában, kétségtelenné teszik alakjuk szerint, hogy itt primitiv magyar védművekkel állunk szemben.[1]) Közelfekvéséből következtetve Török-Becséhez, igen valószinü, hogy a becsei várnak képezhette elővédjét; de római castrum, vagy pogányvár is lehetett.

Becse s Borjastól keleti irányban a Béga csatorna mentén van Rácz- és Magyar-Ittebe nevü falu, mely utóbbi szintén történelmileg nevezetes multtal bir különösen azért, mert a régóta keresett vituhui prépostság, „Praepositura de Vituhu“ itt állt. A kolostor lakói a XIII. században „fekete barátok“ voltak, kik szerzetesi szabályaikkal mit sem törődvén, egyéb kihágásokon kivül arra is vetemedtek, hogy az egyház ékszereiből pénzt csináltak s e czélra beolvasztották a szent kelyheket, kereszteket s egyéb egyházi arany- s ezüst edényeket, azután pedig tilos és bünös tevékenységök következményeitől félni kezdvén megszöktek, s a kolostor falait üresen hagyták. Az iteb̋i (vituhui, Vitubui, itteb̋i) prépostság legnagyobb valószinüséggel még a XIII. században enyészett el s ma már semmi nyoma sincs, s csakis gondos ásatások és a helyszin tanulmányozása dönthetnék el azon kérdést, hogy a vituhui, vagy helyesebben itteb̋i prépostság Torontálvármegyének azon helyén állott-e, hol most a Béga habjai Ittebe község szerény földjeit áztatják ?“[2])

Ittebétől keletre, nem nagy távolságra a Temes folyótól Fény község, a régi iratok szerint Foen, Füen is nevezetes hely lehetett hajdanta, mit a környékén kiásott edények, római sirkő-darabok, ércz- s agyaghamvvedrek, pénzek, erős épületalapok eléggé igazolnak; iróink közül többen állitják, hogy itt 1289-ben Kun László alatt országgyülés is tartatott volna a szerb s dalmát viszonyok s egy a Dunán át vezetendő hadjárat végett, de ezen állitás még bebizonyitásra vár.[3])

Történelmünk mult szakában különösen fontos szerepet játszott a vármegye metropolisa Nagy-Becskerek régi várával, mely hajdanta Délmagyarország biztonságának szinte egyik kulcsául szolgált s fekvése- és erődítményeinél fogva országos fontosságra emelkedett. Már a rómaiak korában volt itt colonia; ezt bizonyitják azon Constantin idejéből származó rézpénzek

---

[1]) Dr. Szentkláray Jenő leirása Borjasról. Archaeol. Értesitő IX. k. 249—251. l.

[2]) Pesty Frigyes: „Az iteb̋i prépostság“. Századok IX. k. 678—683. l.

[3]) Böhm: Délmagyarorsz. I. k. 381. l. 14. jegyz. és Adattár. I. k. 360. l. a jegyzetben.

is, melyeket évekkel ezelőtt több ezer példányban ástak itt ki; azutána különböző alaku hamvvedrek, urnák, római téglákés széles kiterjedésü alapfalak, milyeneknek különösen a közel fekvő bánteleki pusztán jöttek nyomára.[1]) Végleges pusztulását Becskereknek is mint a becsei várnak a karlovíczi béke eredményezte, s erőditménye, mely sok ideig vidékünk tám- és védpontjául szolgált leromboltatott; a vár hajdanta azon emelvényen terült el, hol ma a vármegye háza áll, melynek udvarában több alapfal nyomai mutatkoznak, itt betemetett fürdők- s vizvezetékekre akadtak, sőt egy török imola is állott, melyet évtizedekkel ezelőtt romboltak le. A régi Bega ágya közelében, nem messze a vármegye házától, két hidfő is emelkedett ki a földből, alkalmasint maradványai az egykori felvonó hidnak. Az erőd emlékét egy utcza neve tartja fenn, melyet jelenleg is ráczul Gradnuliczá-nak, magyarul „vár-utcza“ neveznek. Itt is, mint legtöbb régi maradványainknál az idő romboló hatalmával párhuzamosan dult az emberi kéz; mindazonáltal egykori constructurája, müépitészeti előtüntetése egyáltalán nem tartozhatik a lehetetlenségek közé, miután most is több alapfal nyomai tájékozásul s támpontul szolgálnak s a „Brüsseli Okmánytár“ egy adata szerint,[2]) hasonalaku volt a temesvári várral s ezután indulva a becskereki erődre nézve is bizonyosnak tarthatjuk, miszerint erős védvekkel, a lakások és szobák jókora számával, várkuttal és cisternával volt ellátva. A Bega ép oly természetes védve volt Becskereknek, mint Temesvárnak.[3]) Felemlitendőnek tartom még, hogy a csentai határban, vagyis a Csentáról Perlaszvárosba vezető országuttól jobbra egy halmon, régi várnak nyomai láthatók; Bárány ezt, „Torontál hajdana“ czimü müvében, minden elfogadható érv nélkül a régi „torontáli vár“-nak tartja.[4]) Végre Torontálban a történelmi s régészeti nevezetességü helyek sorát a vármegye déli pontján, az Al-Duna közelében, a Temes mellett fekvő Pancsova rekeszti be; hol igen nagy valószinüséggel a rómaiak jelentékenyen megerősitett helylyel birhattak, mit igazolni látszanak az itt nagy számmal található római pénzeken kivül az itt nagy mennyiségben előforduló római téglák, kövek s emlékek; melyeket hogy nem a szomszédos Szerbiából hoztak át, az is eléggé tanusitja, hogy ezek anyaga lényegesen elüt a szerbiai homokkőtől s azt bizonyitják, hogy egy távolabbi vidékről hordathattak a rómaik által ide.[5]) Ezen régi emlékmaradványok jelzik napjainkig a letünt multnak s zivataros időknek Torontálvármegye fölött lezajlott nyomait s a történelemnek még jelenleg is, régi nagyságuk foszlányaival, érdekes illustrátiójául szolgálnak.

---

[1]) Bárány. Torontál hajd. I. k. 60. l.

[2]) Brüsseli Okmánytár II. 259. l.

[3]) Ortvay. Szentkláray: Adattár. I. 470. 507. 520. l. és Böhm. i. m. 410. l. 17. jegyz.

[4]) Adattár. I. k. 447. l. 1. jegyz.

[5]) Ilics Luka: „Historische Skizze von Pancsova“ 20—22. l.

Az illyr-magyar collegium Bolognában 1537—1781.

Molnár Vidtől.

Felolvastatott az 1876. évi szeptember hó 27-én tartott vál. ülésen.

Az eddig tartott felolvasások tanuskodnak arról, hogy társulatunk kutatási köre nincs szigoruan a délmagyarországi területre szoritva; hanem ennek keretén tul is terjeszthető ki figyelmét mindazon helyiségek s tárgyakra, melyek az egész haza, vagy egyes hazai intézeteink történelmét érintik.

Ennélfogva én is Guido Reni, XIV. Benedek, Galvani, s a halhatatlan nyelvész Mezzofánti bölcsőjét keresem fel. A régi Hetruscok Felsinája, a rómaiak Bononiája, vagyis az Apeninek aljában elterülő Bologna városa ez, melynek falain e fölirat: „Libertas“ hirdeté ezen hely egykori függetlenségét s szabadságát, mint egy olyan köztársaságnak, mely háboru idején képes vala 40,000 harczost is a csatatérre kiállitani s daczolni a leghatalmasb ellenséggel.

De a harczi dicsőség mellett a tudomány s müvészet terén sem maradt hátra; mert mig Párisban a theologiai szakból, itt a római jogból már a XII. században felsőbb intézet virágzott, s hire annyira terjedt, hogy csakhamar a minden részről összesereglett hallgatók száma 10,000-re szaporodék, miután itt a legjelesebb tanerők müködtek; kik közül két magyart is megörökitettek az egyetem évkönyvei. Nem mellőzhetem el hallgatással itt, hogy az egyetemi évkönyvekben két nő is emlittetik, t. i. a 21 éves Rusconi Teréz „Latinis et graecis litteris inbuta,“ s Tamburini Clotilde „quae a prima aetate pietatem secuta litteris dedita, in Collegium eruditorum cooptata linguam graecam publice docuit.“ Ily classicus nők is igazolni látszanak a város eme büszke jelmondatát: „Bononia docet.“

Hány magyar fordult meg e kedves, s reám nézve is felejthetlen városban?! Bizonyára nem egy csodálta kies vidékét, főleg ha a Saragozza kapun kiindulva, s a szünetnélküli boltozatok alatt haladva, még napkelte előtt a Monte della Guardia csucsán fénylő Madonna di S. Luca egyházig följuthatott s a fölkelő nap ritka tüneményében gyönyörködheték. S valóban ezen természeti nagyszerüséget csak szemmel kell látni; mert sem a toll leirni, sem pedig az ecset lefesteni nem képes azon elbájoló látványt, midőn a nap első sugarai biborral kezdik körülhimezni a hegyek ormait; melyek lassan-lassan s fokonkint arany szinüvé változnak át; mig végtére az egész láthatár káprázó fényben uszik s büvös fénynyel árasztatik el, s a távol ködében a modenai székesegyház magasra nyuló tornya tünik szemébe; ellenkező irányban pedig a szeliden emelkedő halmokon, s ezek lejtőin elszórt nyaralók szemléletében merül el tekintete; mig lábai alatt az öt olasz mért-

földnyi hosszu fallal körülövezett várost számos tornya- s nagyszerü palotáival látja.

Azonban egy szerény, de a magyarra nézve érdekes s kegyeletes emlékü épületet tudtommal még eddig senkinek sem jutott eszébe felkeresni. Pedig sokan, ha sejtik vala, hogy ennek falai közt még most is magyar reliquiákra találhatni, semmi esetre sem mulasztották volna el az ugynevezett: „Venturoli collegiumot“ meglátogatni.

Én, ki 14 havat töltöttem e város falai közt, kötelességemnek tartottam fölkeresni ezen intézetet, melynek derék igazgatója — az olaszokat különösen jellemző — előzékenységgel fogadván, egyenesen az étterembe vezetett; mert ez az egyetlen helyiség az egész épületben, mely a régi minőségében változatlanul megtartatott. Hol is következő érdekes frescók hirdetik a letünt multat.

A terem boltozatának közepén van szent László s alatta ily fölirat: „S. Ladislaus Rex Hungariae Regna Illyrici a sorore haereditate accepit.“

Az ajtóval átellenes balszegletre hajló boltozaton van szt. István, s alatta áll: „S. Stephanus Rex Hungariae et Apostolus.“

A terem jobb szegletében „S. Ivanus Filius Regis Croatiae deserta sponsa fit eremita.“ Vajjon nem ugyanazon Iván-e ez, kiről Dugonics irja, hogy őt egész nap magányában a zsoltárokat énekelni hallották; s innen keletkezett volna azon közmondás: „Hosszu mint a szt. Iván éneke.“

Ennek átellenében van szt. Imre, s alatta áll: „S. Emericus Dux Sclavoniae.“

S a negyedik szegletben: „S. Budimirus Rex Illyriae et Apostolus.“

Az ajtóval szemközti falon van az urvacsora. A jobbfelőli keresztfal közepén függ egy olajba festett szobor alaku Immaculata, melynek jobbján egy fresco, lovon ülő bibornokot tüntet fel ily fölirattal: „Georgius **Martinusius** Cardinalis et Episcopus Varadinensis, Joannis Hungariae Regis exercituum summus imperator.“ Balján pedig: „Leopoldus Colonich Cardinalis et A. Episcopus Strigoniensis Viennae defensor, hoc in loco gratissimus hospes, origine Croata.“

Az ajtófelőli fal jobbik oldalán látható ismét egy lovon ülő bibornok ily alá¡rással: „Thomas ab Erdőd Cardinalis et Patriarcha Constantinopolitanus Archiepiscopus Strigoniensis, sacrae contra Turcas militiae Dux.“ Baloldalon pedig: „Georgius Draskovich Cardinalis et Epis. Quinqueecclesiensis, Ferdinandi I. Regis Hungariae in Concilio Tridentino orator, Illyro-hungarus.“

Az ajtó fölötti falon szintén fresco festmény alatt olvasható: „Stephanus Selischevich Episc. Zagrabiensis F.“

A balfelőli keresztfalon van egy püspök s alatta áll: „S. Quirinus Siscie....“ itt egy-két szó már lekopott, s utána következik: „in Croatia.“ Az officia nova Dioecesis Csanádiensis szerint „S. Quirinus Sisciensis Episcopus in Croatia,“ Diocletian és Maximián római császárok alatt vértanuságot szenvedett. A sz. István társulat által kiadott szentek életében pedig sz. Kerény név alatt mint sziszeki püspök Sabariába hurczoltatott, s ott sok kinzatás után „Sibaris“ vagy a mostani „Gyöngyös“ nevü folyóba vettetett Krisztus után 309-ik évben. — Végtére sz. Ágoston is látható ily aláirattal: „S. Augustinus Episc. Zagrabiensis“

Kalauzom, az intézet derék igazgatója, ezen festményekre tekintvén, mintegy önelégülten mondá: „Guardi, quanti ungheresi vengono custoditi da noi.“ „Nézze csak, hány magyart őrizünk.“

„Nem mindnyájan magyarok ezek, — válaszolám neki — de mindenesetre két testvér nemzet fiai; magyarok t. i. és horvátok, kik századokon át együtt vigadtak, együtt szomorkodtak, együtt vérzettek a csatákban s együtt szerzették a diadal babérait. Azon egység és szeretet, mely hajdanta a tudomány s müvészet ezen szentélyében uralgott közöttük, hazájukban is boldogitá ezen két testvér nemzetet.“

Emberem elbámult ilyetén megjegyzéseimre. „Hogy, hogy, — kérdé — hát a magyarok és horvátok nem élnek egymással meghasonlásban?“ „Ugy látszik, — válaszolám neki — hogy a politikai félreértés s oknélküli féltékenység meglazitotta ugyan a régi viszony s őszinte barátság kötelékeit közöttük, de a személyes és szivbeli testvéri érzület magvát a jobbak kebléből semmiféle ármány sem irthatta ki; s én remélem is, hogy azon ür, mely e két nemzet között csak az ujabb időben, a mindkettő jólétét s szabadságát megsemmisiteni törekvő átkos fondorlat folytán keletkezett, ismét közösen fog betemettetni. Mert a józanabb rész átlátja, hogy sz. István koronája csakis akkor fog ifju királyunk Ferencz József homlokán teljes fényében ragyogni, s csakis akkor fogja szétlövelhetni boldogitó sugarait, ha a trón s haza ügye mind a két testvér nemzet összetett szilárd vállain nyughatik.

Mejegyzendő, hogy ezeket 22 év előtt mondám.

Azon kérdésemre: „ki által, s mikor alapittatott ezen intézet“? vezetőm semmiféle fölvilágositást sem tudott adni. Annyi bizonyos, mondá: hogy ez „Illyr-magyar collegium vala,“ s hogy régente itt más nemzetek is birtak hason intézetekkel; igy a spanyoloké még jelenleg is fenáll; hol a magukat kiképezni vágyó ifjak minden szükségesekkel elláttatnak. Meglehet, tevé utána, hogy az egyetem könyvtárában kimeritőbb adatokra lehetne találni.

Ezen eszmecsere után bucsut vettem a derék igazgatótól valamint a multunk nagyait ábrázoló frescóktól, melyek habár néma, de csalhatatlan tanui annak, hogy ezen épület „Illyr-magyar collegium“-ul szolgált.

S hogy értekezésem hosszura ne terjedjen, röviden elősorolom még azt is, a mit idevonatkozólag az egyetem könyvtárában találhattam.

Ugyanis egy munkának, mely a bolognai nevezetességeket tárgyalja, a 237 lapján ezek olvashatók:

„Nel Collegio dei Signori Ungari:“
„Siste gradum his in gradibus Hospes
Palladis Martisque Trophea inspice
Et Collegii huius Decora in illis suscipe
Præter complures Regnorum Proreges
Et claros belli duces
Sex supra denos id aluit Episcopos
Verum Patriae Atheneum
Ex quo Reipublicæ, Xtianæ prodiverunt Heroes
Fundavit hoc Paulus Zondius Rosonae Antistes
Et Zagrabiensis Praepositus a. MDXXXVII
Gregorius XV. Pont. Max. confirmavit
a MDCXXII
Capitulum Zagrabiense auxit ac nova fabrica ornavit
Quæ in scala hac finem accepit.
Dum regit undecimus Romæ Capitolia Clemens
Imperii Fasces dum Leopoldus habet.
Ungariæ Illiriciq: pius dum regna gubernat.
Joseph: Austriacæ gloria prima Domus
Rectore Collegii Georgio Patacicio Can. Zagrab.
Protonotario apostolico et Theologiæ Doctore.
Perge nunc hospes et cura
ut quivis gradus sit tibi gradus ad Coelum
Monumentum hoc
collegii honoris Rectoris Amori posuit
a. M.DCCI
Comes Georgius Ratkay collegialis.“

A mint a szövegből kitünik, e föliratnak az emeletre vezető lépcső falán kellett lennie, s innen iratott le az idéztem munkába.

Az 1762-i „Diario Ecclesiastico et Civile“ ezen intézetről következőleg ir:

„Collegio Illyrico-Ungarico“
Fondato nel 1537 da Monsignor Paolo Zondi Vescovo Rosonense Gran Preosto di Strigonia e canonico di Zagrabia per gli studenti delle nazioni Unghera e Schiavona. La nomina dei quali spetta al Capitolo di Zagrabia, di cui un Canonico sempre risiede qui in qualitá di Rettore del detto Collegio. Fu confermato da Gregorio 15-o e da molti altri Pontefici, decorato con di-

versi privilegi. Gode la salva guardia dell' Imperetore dei Romani, e dei Re d' Ungheria, avendone pei protettori uno o piu Cardinali, dei quali uno suol essere per lo piu quello, che é ministro delle loro Majestá presso a S. Sede."

Az alapitó nevét illetőleg nem lehet tisztába jönnünk, minthogy a két okmányban Zondi Pálnak mondatik ugyan, de azon különbséggel, hogy az olaszban esztergomi, a latinban pedig zágrábi prépostnak, s mind a kettőben Rosonensis püspöknek állittatik. A zágrábi Schematismusban pedig igy van följegyezve: „Paulus Zondi Praepositus Major et Episcopus Bosonensis 1550."

Ezen kétes állitásokkal szem közt az én véleményem oda terjed ki: hogy az ő valódi neve Szondy Pál vala, s előbb esztergomi prépost lehetett, s innen helyeztetett át Zágrábba, s utóbb boszniai püspöknek nevezték ki, vagy meglehet az is, hogy mindakét javadalom birtokában volt. S ezen véleményemhez annál is inkább ragaszkodom, minthogy Szondy vagy Szundy nemes család még most is létezik Magyarország felső vidékein.

Az illyr-magyar collegiumra vonatkozólag még a S. Martino egyház falában látható egyik siremléken, hol akkori időben a Carmeliták zárdája vala, s az Illyr-Magyar Collegium tagjainak szolgált temetkezési helyül, — a következő feliratot találtam:

Bis tua Pannoniæ signo Crux Christe refulget
Quam pia quadruplici flumine lympha rigat
Amnibus adde tuos amnes crucibusque sodalis
Sit crux e palmis condita quarta tuis
Sic dabitur quatuor totidem per flumina cymbas
Quadrata coeli cingere posse domum
Sic anima obsidium ponet sic vincat Olympum
Laurea Victrix tuque Redemtor eris."
Hoc perenne Signum Viator
Et Monumentum aspiciens
Sepulturæ Illustrissimor. et Rssimor. D.D. Coll.
Illyrico Hungarici alumnorum ex communi
Patrum dicti coenobii consensu fuit
Assignatum a. MDLIII
Ac ob vetustatem Restauratum MDCCLI
Per Andream Gradinski Canonicum Zagrab.
Actualem Rectorem.
Quae haec urna tegit requiem da Christe Redemtor
Qui sanas plagis Vulnera nostra Tuis."

Végül felemlitem, hogy a „Memorie Storiche suppra l' universita de Bologna da Serafino Mazzotti" szerint e Collegium II. József császár rende-

letére 1781-ben szeptember 10-én szünt meg létezni. — Egy tollvonás megsemmisitett tehát egy oly intézetet, mely 244 évig a két testvér hazának mindenrendü rangu s állásu hasznos polgárokat nevelt. — Az épület azután eladatott, s a vételár az alaptőkével együtt a zágrábi káptalanhoz tétetett át.

Hogy kik voltak azon férfiak, kik ez intézetből kerültek ki?! Kik járultak időközönként az alapitványhoz? S hová fordittatott ezen alap? Mind ezen kérdésekre csak az lenne képes felelni, továbbá az intézetnek bővebb történelmét, valamint az alapitó s megszüntető okmányok szövegét csak az lenne képes napfényre deriteni, kinek alkalom nyujtatnék azon irományokat átkutatni, melyek a zágrábi káptalan levéltárában ily föliratu csomagban őriztetnek: „Collegium Illyrico-Hungaricum."

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése október 25-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Dobó László, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, s a társulati tagok közül: Iványi Ede, Kartner Gyula, dr. Reiner József, Uwira Ambrus s diszes hallgató közönség s a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő mltga üdvözli megnyitójában a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat és az ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a szeptember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; Miletz János titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány! A mult szeptember hó 27-én megtartott választmányi ülésünk óta több oly jelenségek merültek fel társulatunk belkörében, melyek ha nem is rohamós, de biztos s kétségbevonhatlan eredményei működésünk s törekvéseinknek a kitüzött culturális czél felé. Mielőtt a társulati belmozzanatok részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom a tisztelt választmány becses figyelmét felhivni azon minket is közelebbről érdeklő irodalmi működésre, melyet titkár elődöm s társulatunk kitünő tagja dr. Szentkláray Jenő ur a „Torontál" legutóbbi hasábjain „Emlékezzünk régiekről" czim alatt a történelem s régészetre buzditólag befejezett s megvallom ezen remek tollal s meleg hangon irt értekezés eredménye mai felolvasásom.

Nem kerülte el figyelmemet t. választmány azon régiséglelet sem, mely ezen hó elején a gyárkülváros felől a várszánczok közelében a temesvár-orsovai vasut munkálatai körül előfordult; midőn a munkások a föld elhordása alkalmával több érdekes tárgyra bukkantak, melyek legnagyobb részt az alak s anyagot tekintve, a török világ maradványai, s főleg helyi szempontból azért érdekesek, mert legnagyobb részben temesvári régi iparkészitmények lehetnek s van szerencsém azokat a tisztelt választmánynak bemutatás végett bejelenteni, melyeket sikerült a munkásoktól megszereznem.

Hivatalos kötelességem továbbá bejelenteni, hogy szeptember havi vál. ülésünk hivatalos iratait, az értekezés s egyéb iratcsomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem s a megválasztott uj tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulati kiadványokat megküldöttem, végre a társulatnak felajánlott s bemutatott régi pénzeket, tárgyakat könyveket s iratokat illető helyeikre eltettem s azt is jelenthetem, hogy a társulati „Értesitő“ IV. füzete már tartalom dusan elhagyta a sajtót és szétküldését megkezdettem. Az „Értesitő“ emlitettem füzete ez év folytán kiadványaink utolsója, s befejezi a II. kötetet.

Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

1) Varga Ferencz vál. tagtársunk, midőn f. hó elején hozzá Gyorokra kirándultam, a következő tárgyakat szolgáltatta át társulatunk számára: a) Egy ős-korszaki, pillangókkal s üveg négyszögekkel diszitett, czifra ezüst disztárgyat, mely az aradmegyei nagy-iratosi határban szántás alkalmával nagy kőhalmaz között egy kőszilánkkal együtt találtatott. b) Két római rézpénzt. c) Két darab I. Lipót-féle ezüstöt. d) Három osztrák ujabbkori réz s egy 6 krajczáros ezüst pénzt. e) Egy régi órakulcsot.

2) Ugyanezen alkalommal Varga János aradi ügyvéd s társulati tag ur egy római ezüst érmet. Sallay Fortunát, Mária-radnai zárda-főnök ur egy Mária Terézia-féle ezüst pénzt s Buczurka Ferencz társulati tag ur pedig egy ujabbkori 10 krajczáros bankjegyet ajándékoztak muzeumunknak.

3. Varga Ferencz vál. tag ur átadott még 2 darab tüzkő nyilhegyet is, melyeket személyesen az uj paulisi őstelepen ásatott ki, s az ős-kori emberek emlitett helység melletti telephelyéről hamu s égett földréteget.

4) Orody Nándor glogováczi jegyző s társulati tag ur a napokban beküldött több ujabbkori réz s 2 darab ezüst pénzt a muzeum gyarapitására.

5) Csorba Ákos szörénymegyei főügyész s vál. tag ur gyüjteménytárunk számára ajándékozott 2 római réz s 1 ezüst pénzt; egy III. Zsigmond lengyel, XIV. Lajos franczia király-féle ezüst pénzt s VI. Károly császár csehországi ezüst pénzét; 8 drb ujabbkori belga, orosz, osztrák, szerb és török pénzeket s 2 példány nagy valószinüséggel játék pénzt, melyek beküldő által Szörényvármegye különböző helyein gyüjtettek; küldött továbbá két régi sarkantyut, egy vas kést s egy urna vagy edénydarabot, melyek szintén Szörényben találtattak.

6) Kleiner János moholyi tanitó ur egy a mily ritka, épen oly különös ajándékban részesité társulatunkat s ez egy kövesült mammuth agyvelő. A beküldött példány majdnem az unikumok közé sorolható s kevés muzeum lehet ily ritkaságnak birtokában. Az ajándékozott példányon az agytekervények, (gyri cerebrales) ugy az edények benyomatának helyei igen szépen láthatók; szine hasonló a sárgulni kezdő tajtpipa szinéhez; találtatott a kalocsatolnai Dunaág átmetszése alkalmával. A küldeményt „Értesitő“-nk IV. füzetének „Egyveleg“ rovatában körülményesen ismertetém s beküldő urnak társulatunk köszönetét s elismerését előzetesen is kifejeztem.

7) Merkl Ede ur közvetitésével Rádl Gusztáv bogsáni bányabirtokos ur egy római bánya-lámpát ajándékozott, melynek lelhelye a rómaiak által egykoron használt bogsáni aranybányák egyike.

Irattárunk gyarapitására Óváry Lipót ur megküldé mindazon nevezetes Árpád- s Vegyes-házi királyaink okleveleinek iratainak czimét, melyek

a nevezett történetbuvár ur által Nápolyban lemásoltattak. Végre Molnár Vid vál. tag ur Mária Terézia királynőnknek egy 1766. május 17-én kelt kibocsátványával kedveskedett, mely szerint vidékünkön az egészségügyre vonatkozólag intézkedéseket tesz; az iratot érdekesiti a királynő sajátkezü aláirása.

Végül tisztelettel jelentem, hogy kiküldetésünknek a pénzszekrények beszerzése tekintetéből a muzeum részére, Rácz Athanáz alelnök urral annyiban megfeleltünk, hogy egy, még jelenlegi viszonyaink között elegendő, üveg ajtós s hátrészén tükrökkel diszitett szekrényt vásároltunk, mely is már a muzeumi helyiségbe elszállittatott.

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg felmerültek, s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

A választmány helyeslőleg s éljenzéssel fogadta a titkár jelentését, s mindazoknak kik a társulati muzeum gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, név szerint: Varga Ferencz, Sallay Fortunát, Orody Nándor, Csorba Ákos, Kleiner János, Varga János, dr. Óváry Lipót, Merkl Ede és Molnár Vid uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta.

Ezután felolvastatott Csorba Ákos vál. tag urnak elnök ő mltgához intézett levele, melyben terjedelmes jelentést tesz Szörény vármegyei régészeti kutatásairól s felkéri a társulatot, hogy az általa beküldött régészeti adományok némelyikéről, melyek előtte kétesek s általa meg nem határozhatók valának — őt értesiteni s jelentését a „Temesi Lapok"-ban is közzétenni sziveskedjék; a választmány Miletz János titkárt bizta meg, hogy Csorba vál. tag urat az általa kétesek — vagy ismeretlenekül kijelölt érmekről értesitse s a beküldött jelentésnek kiadását közlés végett a „Temesi Lapok" szerkesztőségének elrendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 676 frt 50 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett 1105 frt tartaléktőke alapon kivül, a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Miletz János titkár ily czimü értekezése: „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei." Ezen értekezésében szerző a nevezett vármegyének éjszak-nyugati részén kezdi meg az itt még található emlékek, romok s történelmi vagy régészeti tekintetben emlékezetes helyek ismertetését szaktanulmány alapján s az ismert adatok kellő felhasználásával, s ismertetését a Maros-menti Egres falucska régi zárda romjainak leirásával fejezte be azon kijelentéssel, hogy a vármegye többi emlékeit is más alkalommal közölni fogja. A választmány nagy köszönettel fogadta ajánlatát, s felkérte titkárt ezen érdekes értekezésének folytatása, s illetőleg befejezésére, mely a jelenlevő számos hallgatóság által is élénken megéljeneztetett s érdeklődésének a választmány Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök inditványára az által is adott kifejezést, hogy az egresi rommaradványokat különösen kutatása tárgyává teendi s e tekintetben az orsz. régészeti bizottsággal érintkezésbe lépend.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása; Molnár Vid vál. tag ur jelenti, hogy értesülése szerint a vasut-társulat hajlandónak mutatkoznék azon Mária Terézia korabeli obeliszk kitisztitását s megujitását eszközöltetni, mely az egykori sz. Katalin templom helyén, a gyárkülváros felé eső

ut mellett emelkedik, a legujabban épitett temesvár-orsovai vasut közelében; a választmány nagy köszönettel fogadta az ajánlattételt s a szükséges intézkedések megtételére e tekintetben inditványttevő Molnár Vid vál. tag urat s Rácz Athanáz alelnök urat kérte fel. — Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés november 29-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niamessny Gyula társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Rötth László, Vargics Imre, Vogel István, s a társulattagok közül: Galgon Mihály, Ivánfi Ede, Kartner Gyula, Novák Péter, dr. Parlagi Márton alapitó tag, Uwira Ambrus, Zimmermann Gyula s a karzaton igen diszes női s uri hallgató közönség és a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei nagy számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat és a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az október havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány! Mielőtt hivatalos jelentésemben, a mult október havi választmányi ülésünk óta felmerült események s társulatunkat érdeklő mozzanatok részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom azon, az egész társulatot kitüntető s müködésünket s fáradalmainkat elismerő nyilatkozatokat tudomásra juttatni, melyek legközelebb elnökünk ő méltóságához és hozzám mint a társulat titkárához a Budapesten tartott őstörténelmi és embertani congressus VIII. ülésének elnöke: Pulszky Ferencz és a congressus főtitkára: dr. Römer Flóris Ferencz ő nagyságaiktól beérkeztek, és pedig elnök ő méltóságához a következő:

„Méltóságos ur! Az őstörténelmi és embertani nemzetközi VIII. congressus befejeztével kötelességünknek tartjuk méltóságodnak, mint a ki ernyedetlen buzgalma, szakismerete, valamint saját és a délmagyarországi muzeum őstörténelmi becses tárgyainak a tanulmányozásra való átengedése által közremüködni sziveskedett, a szervező bizottság nevében köszönetet mondani. Midőn ezen kedves kötelességnek eleget tenni sietünk s a hazai tudományos régészet ügyét továbbra is becses figyelmébe ajánljuk, vagyunk, stb.“

Hozzám pedig, mint a társulat titkárához küldött sorok a következőleg hangzanak:

„Vétenénk a hálaérzet ellen, ha az őstörténelmi és embertani nemzetközi VIII. congressus befejeztével tekintetes uraságodnak, mint a ki a délmagyarországi régészeti társulat muzeuma őstörténelmi becses tárgyainak kiállitása körül tanusitott fáradozásai által közremüködni sziveskedett, a szervező bizottság nevében köszönetet nem mondanánk. Fogadja ezt azon érzettel, hogy a VIII. congressus szerencsés, sőt fényes sikeréhez tekintetességed is tettleg hozzájárult s igy annak dicsőségében is kellőleg részesül. Vagyunk stb.“

Ezen nyilatkozatok tisztelt választmány annál is inkább ösztönözzenek bennünket azon magasztos és nemes czél minél lehetőbb elérésére, melyre a társulat megalakitása óta sorakoztunk, midőn buzgó törekvéseink elismerésére a nyilatkozatok ily nagy férfiak részéről jönnek, kik nemcsak a Kárpátok

övezte szép haza földjén, de határainkon kivül is Europaszerte tekintélyek, a müvelt, tudományos világ capacitásai előtt.

Nagy örömemre szolgál továbbá tisztelt választmány azt is köztudomásra hozni, hogy Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter ur ő nagyméltósága, ki már több izben magas figyelmében méltóztatott részesiteni ezen társulatot, legközelebb ismét igen becses és érdekes munkával kedveskedett társulatunknak; melynek czime: „Magyarország ó-keresztény, román és átmenetstylü müemlékeinek rövid ismertetése," szerkesztő: dr. Henszlmann Imre, a magyarországi müemlékek ideiglenes bizottságának előadója. A nevezetes mü érdekét s becsét, a mély s alapos tudománynyal összeállitott szövegen kivül, igen kedvessé, vonzóvá és értékessé teszik a leirások illustratiójára hozzá mellékelt fényképek, fametszetek és térképek. Miniszter ur ő nagyméltóságának ezen ujabban irántunk nyilvánuló kegye s megemlékezése tisztelt választmány kedves kötelességünkké teszik, hogy hálánk, elismerésünk s legmélyebb tiszteletünk kifejezését miniszter ur ő excellentiájának levélileg is kifejezzük.

Hivatalos kötelességem továbbá bejelenteni, hogy október havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés s egyéb iratcsomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem s a társulatnak felajánlott s bemutatott régi pénzeket, tárgyakat illető helyeikre eltettem.

Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket van szerencsém ezennel a tisztelt választmánynak bemutatás végett előterjeszteni:

1) Susich Mihály helybeli ügyvéd ur egy régi vas pecsétnyomót, mely a Mehalában találtatott f. évi május hóban czölöpkiásáskor s körirata: .... WITWEN U WAISEN†ERONDIR·D·VERSORGUNGS ANSTALT ..... s közepén koszoruban az egyházi jelképes isten szem dicssugarakkal látszik, továbbá egy római réz érmet, mely a f. évi szeptember hóban Kisoda község határában került elő, — ajándékozott a muzeum gyarapitására.

2) Turcsányi Pál magyar királyi kincstári uradalmi ispán ur Szt.-András on, egy csinos kiállitásu római mécsest ajándékozott, melynek alján ezen szavak: „CRESCE" olvashatók s igen kár, hogy csücse letörött, továbbá összes éremgyüteményét beküldé társulatunk rendelkezésére. Ezen éremgyüjtemény, mely 67 darabból áll, ajándékozó ur által évekkel ezelőtt különféle helyeken, u. m. Kunágotán, Gyulán, Simándon és Ó-Aradon szereztetett össze s áll 2 darab francziaországi, 46 római, 8 ausztriai s 10 példány magyarországi régibb- s ujabb-kori pénzekből.

Irattárunk s a társulat könyvtára számára Schiller Ignácz Antal magyar királyi postaigazgatósági fogalmazó ur a következő adományokkal kedveskedett, u. m.: Lazari Bayfii annotationes stb. Basileae Anno MDXXXVII," s „Georgius Papanek: Compendiata Historia gentis Slavae stb. Tyrnaviae 1793." czimü müvekkel és egy multszázadi régi postatérképpel, melynek czime: „Post Charte der kaiserl. königl. Erblanden, durch Herrn Abbe Georg Ignaz Freiherrn von Mezburg kais. königl. Professor der Mathematique an der Universitet in Wien. 1782."

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg felmerültek, s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen s köszönettel tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag elnök ő mltságának inditványára Pulszky Ferencz s dr. Rómer Flóris Ferencz ő nagyságaiknak a társulatot kitüntető megemlékezéseikért jegyzőkönyvileg, Trefort Ágoston miniszter ő excellentiájának pedig, a beküldött becses müért levélileg határozta el a választmány köszönetének nyilvánitását; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Susich Mihály ügyvéd, Turcsányi Pál magyar királyi kincstári ispán és Schiller Antal magyar királyi postaigazgatósági fogalmazó urnak szinte jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s egyuttal a begyült régi pénzeket, tárgyakat és könyveket titkárnak őrizet végett átadta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 531 frt 43 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés örvendetesen tudomásul vétetett.

Következett dr. Niámessny Gyula társulati ügyész ur ily czimü értekezése: „Árva várának ismertetése történelmi és régészeti szempontból," mely értekezésében szerző a nevezett vár multját a már ismert adatok nyomán, bővitve a mult évben tett utazása alkalmával a helyszinén észlelt tapasztalataival, szép, kellemesen hangzó, kerekded irálylyal, — a legrégibb kortól, napjainkig ismerteti. A választmány éljenzéssel, nagy köszönettel vette az értekező ügyész ur felolvasását, melynek érdekességét Galgon Mihály helybeli ügyvéd s társulati tag ur is nevelte az által, hogy Árvavárának gyönyörü olajfestményét mutatta be a jelenlevőknek, felolvasó ügyész ur pedig ifj. Kubinyi Miklós: „Árva vára" czimü müvét ajándékozta a társulatnak.

A tárgysorozat szerint a második felolvasásra kitüzött értekezés: „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei"-ről Miletz János titkártól, az idő előhaladása tekintetéből a jövő deczember havi választmányi ülésre halasztatott el, s némely inditványok elintézése után, melyeket Miletz titkár a társulati könyvtár számára megszerzendő könyvek s Molnár Vid választmányi tag a Mária Terézia korabeli obeliszk megujitása s kicsinositása czéljából tettek, — következett az uj tagok ajánlása s választása.

Ormós Zsigmond elnök ő mltga ajánlatba hozá Rudnai Nikolits Sándor földbirtokos urnak Temesvárott, Miletz János titkár pedig: Faragó István gazdatiszt urnak Hódoson Temes vármegye, Balleneger Henrik temesvári főreáltanodai tanár és Schiller Ignácz Antal temesvári magyar kir. postaigazgatósági fogalmazó uraknak megválasztását a társulati tagok sorába. A választmány egyhangulag s éljenzések között az ajánlatba hozottakat a társulat rendes tagjainak sorába igtatja s utasitja titkárt, hogy a megválasztottakat értesitse s részökre a társulat kiadványait küldje meg.

Ezzel az ülés véget ért,

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól.

Az alább közlött régi iratok között több történelmileg érdekkel biró levél fordul elő, a mennyiben bensőbb felvilágositást nyujtanak az I. Apafi s a porta közötti viszonyokat illetőleg. Az első és második szám alattiak, mint a Rákóczyak kibocsátványai érdemelnek figyelmet; ezen iratok általam másoltattak le a mult évi szünidő al-

kalmával az imecsfalvi Cserey muzeum eredeti példányairól. A derék Cserey család kéziratgyüjteménye, mely ottlétem alkalmával is már meghaladta jóval a 700 példányt, ma már özv. Cserey Jánosné urnő ritka áldozatkészsége s Vasady Gyula tanár s muzeumi gondnok ur és társulatunk tagjának elismerésreméltó ügybuzgalma következtében megközeliti az 1000 darabot, melyek Vasady ur által tapintatteljes gondossággal rendezve, számokkal s feliratokkal ellátva könnyen áttekinthetők s a nevezetesebbek és specialis érdekkel birók különösen is kiemelve vannak. El nem mulaszthatom továbbá, hogy fel ne emlitsem azon ritka készséggel párosult szivélyességet is, melyet Vasady ur imecsfalvi ottartózkodásom alkalmával irányomban tanusitott, s nemcsak készségesen rendelkezésemre bocsátá a kivánt kéziratpéldányokat, de azok másolásánál is minden kitelhető módon segédkezni igyekezett; miért is társulatunk nevében az imecsfalvi muzeum derék rendezőjének itt mondunk köszönetet. A jelen füzetben közlött régi iratok következők:

I.

I. Rákóczy György fejedelem levele a háromszéki előkelő rendek s nemesekhez, melyben alsótorjai Apor László önkényes hatalmaskodásai ellenében óvintézkedéseket rendel Barabás György s neje érdekében. 1641. deczember 19-én Kolozsvárott.

Georgius Rakoci Dei gra Princeps Transniae Partium regni Hungar. Dominus et Siculorum Comes etc. Fidelibus Generosis, Egregijs et Nobilibus Agilib. Capitane et Judici Regjo Supremis trium Sedium Siculicaljum Sepsy, Kezdy et Orbay: Ittem: Vice Judici Rejgo ..... Sedis Kezdy; Nec no: Prudentibu, quq et Circum spectis Judici, Caeterisqu Juratis Ciuibus Oppidi Nostri Kezdij Vasarhely Modernis ..... et quoque pro quovis tempore existen. Nobis dilectis, Salutem et gram Nostram. Kézdy Vasarhelyen lakó Barrabás Geörgy Felesegewel ielentik alazatosson hogy ott Kezdy Vasarhelt az hazokhoz leveő Jowaioknak nagjob rézszet Potentiose akaria elfoglalni kezekből Alsó Thoriaij Nemzetes Apor Lázar hivünk, — mellyet Törwennyelis noha kereset volna, de wgj is bizvá hozza, az Pert le tewen Potentiose akarna Procedalnj; Mellyet hogy walaki wia facti czelekedgjek mas ellen ezek s ne Teörwennyel keresse byrodalmunkban senkinek ne(m) akarjuk megengedni, se elis szenvedni, Igy lewen azért az dologh; Hiwséghteknek Tiszt hiveink serio Paranczollyuk, hogy az Exponenseket minden Törwény kiwül walo haborgatok, de kivaltkeppen Apor Lazar hivünk ellen megholtalmazza, mivel kötelessegeknekis ugj felelk megh; S ezért nektekis, Vasarhelly hiveink hadgjuk és juniungalliuk is hogy az Exponensekk Apor Lazar hivünk hatalmaskodasa elln s masoknakis mellettek legjen, az .... meghnevezet hazokhozvalo Udvaroknak oltalmazasaban, s ott hatalmaskodast, se neki, se masoknak Törwény uttya kivül, ne engedgjek, hanem ha kinek mi jussa leszen hozza, keressen suis modis erette Secus no factur. Praesentibus Perlectis, Exhiben restitutis. Datum in Civitate nra Coloswar, dje decima Nona Mensis Decembris; Anno Domini, Millesimo, Sexcentesimo quadragesimo Primo.

G. Rakoczy, m. p. Joannes Szalárdy vicesecr. m. p.

(P. H.)

II.

Felső Vadászi Rákóczy Zsigmond székely generális levele, mely szerint több, lőpor által megsebesült székely drabantnak bántatlan hazatérést biztosit. 1644.

Sigismundus Rakoczy de Felseo Vadasz, Sedium Siculicalium Udvarhely et Sepsi, Kezdi, Orbai Supremus Capitaneus, nec non universorum Siculorum Tranniae Generalis ect. Univer et singulis cujuscunqu status, conditionis, ordinis, gradus, honoris, offícy, dignitatis, et Primari hominibus, quorum interest seu intererit Psentium Notitiar. habituris, salm et benevolen; Ez Levelünk Psentalo Mikloswarszekben Nagy Beoleonben lako Ferencz Georgj Szabo János, és Siko Ferencz nevü Racz Andras hadnagjsága alatt lewo Drabantokot, miiel az Puska Pormia Weletlenül igen megh egtenek, haza bocziatottuk Erdelyben magok Hazokhoz, illyen okon hogj .... eot het el telven (:holot az alat megh giogiulhatnak:) mindgiarast utannunk jeojenek; Annak okaert minden rendbeliekt intünk ez Lewelünkeot latwan bocziassa minden bantodas es haborgatas nekül mindenüt bekewel eokeot mind haza menet, mind utannunk Wisza jeowet, othonnis senki megh ne haborgassa eokeot. Psen. Prlectis Exhiben restitutis. Datum in Arce Sáros Patak, dje decima septima Men Juny. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto. etc.

Rakoczy m. p.

(P. H.)

III.

Székely Mózes levele I. Apafi Mihály fejedelemhez, melyben tudósitást küld Drinápolyból különféle, a török portánál felmerült ügyekről és állapotokról. 1684. julius 17-én.

Keglmes Uram. Fejervarról 18 Juny nekem irt Ngod méltoságos Parancsolattyát alázatossan veöttem Pater János Ur embereteöl Ternovai Györgyteöl az kölcsön veöt Penzel edgjüt, es mivel az Creditor Constantinapolyba küldetet, arra rendelt emberevel sok bajlodásom volt, magiar Araniakat kivánt, es az Praefixus terminusnal 20 Napval tovab haladván megh fizetésenek ideje, arrais serio kivánt Szazhatvan tallért, az ötszáz taller interesen fellyül, es hogy addigh ki nem adgia az Ados levelet; urgealtam enis hogy az 500 taller interesben engedgien el barcsak száztallért, arról Penigh az 160. rol emlekezetet se tegyen, mert fő Vezért eö Nagat talalom meg felölle, hogy ollian Képtelen interest kiván, Egyeb arant az Pénztis viszsza küldöm. lássa hol vészi megh. Igy Keglms Ur mind kemenykedessel, s- szep szovalis rajta levén, külömben ki nem vehettem az Ados levelet hanem az Pénzt eő felolvasván, legyen nálla az en Pecsetem alatt az Creditornak megh jöveteleigh, az 160. taller megh küldese felöl Penigh irjak Ngnak, melly Ados levelet Kegls Uram az alkalmatossággal kelletet magamnak tartanom az Végre hogy megh jeövén az Creditor ha Valamit fogh kivanni legyen mi mellet okot adnom. Az mint Nga azt Parancsollya hogy az it Valo hirekreöl es allapotokrol gyakorlatossaggal bő szokkal tudosicsam Ngodat. En Keglmes Uram mind illyen beteges allapotombanis a minek végére me-

hettem eddig sem mulattam volna el, de igen ritkan jönek Ngod emberei ide, kik altal tudosithassam Nagodat, az hirek Penigh mindennap ujulnak. Az régi Tatar Chamoth tenger közze Rhodoszban küldvén az Csaszár, ide hozatta vala Szultán Szelim Girait (:Kinek fia mostis Galga Szultan:) tegnapelöt hatalmas Csaszár Tatar Chamsagra Kaftanioztatva feles magaval Kulcsoktollas modalyos Süveget tetetvén fejbe, Kardot, botot, Zaszlokat, es arauias köves szerszamu lovat advan neki, egy szep festet Kocsitis es negy lovat, ugy mene el Szerdar Szulimán Passahoz, hogy onnet külgje be az Szerdar Chamsagra kesedelem nelkül; Kijs ollyan remenséggel végben Végre az Lengiennel valo bekesseget, mellyet magárais Vállalt, ugy hogy vagy bekesseget csinal vagy Lengiel Országot elraboltattya pusztitattya. Az Velenczések Residense Constantinápolybol el szököt, kinek Tolmácsa it lévén, megh fogatta Vala feö Vezér eö Naga, kit egynehany napok alatt fogva tartatván, ismét el bocsattatá Az Tengeren igen nagy erövel Vagion az Velenczes, ugy hogy mind Buda, es Kamenicz felölis annyra Valo félelmek ezeknek nincsen mint az Tengerröl, noha mostis meg verte az Nimet Pestben be szallot az mint az elmult ejjel hozta az Teörök Posta, de igen titokban tartyák Szefor Uram mellet leveö Deák Carolus titkosan jelenté. It Keglmes Uram az nagy hadi keszületröl valo frequentia Vagion, jönek az Teörök hadak mindenfelöl, s — Expediáltatnak, Szuliman Passahoz es Buda fele, s kivalkepen az Tengerre ugy látom mindenfelé elérkeznek. Ternovai Dimatol Szuliman Passanak küldöt latogato Ngod meltoságos levelét az el mult napokban maga Kapitihajahoz küldvén, hogy forditassa Teörökre, és fö Vezernek eö Naganak is adgia értesire; az fő Tolmacz Szeffir Aga Ur az level forditásara engemet hiva el Szuliman Passa itlevö hazahoz, es az mint tudhattam Deakul forditottam Nagodnak meltoságára Valo nagy Vigyázasomal abbol osztan Teörökre forditván Szeffir Ur Deaki, Szuliman Kapitihaja az Teörök forditást edgyet az Uranak küldvén az Duna mellet levő Szakcsi mezőbeli Táborra, mast az Vezernek adott bé, mellyet az fő Vezer elolvasván, jovallotta, es az mint Szeffir Ur beszélli, azt mondotta; mind Nga es Szuliman Passais hatals (hatalmas) Csaszar hivei lévén, ugy illik hogj irjon es megh latogassa Ngtok egymást. A Havasalföldi Vajda az Ur feö Hopmester Ur eö Keglme(nek) el menetele utan ujjobban megh Arendalta az Vajdasagot, s- az hadban valo mostani honmaradasaertis fizetet, jeönek mennek az emberei ide szünetlenül Erdelyi hirtis hoznak mint az elmult napokban jelenté az havasalli Kapitiha, hogy Ngod Taborba ki szállott Colosvarfele szállot ollian hirrel jöt egy Postájok; arra megh feleltem néki hogy mivel mindenfelöl fegyver lévén Ngod birodalma körül szükseges Ngodnak Vigiázással lenni es oltalmazni maga országát. Tengerröl ki szállot az szárazra Kretaba harminczezer ember Venetus, mit vihetnek végbe igyekezem megh tudni, es Ngodat tudositom, csak talallyak ki által. Csekely értelmem szerint Keglmes Uram, az mi szolgalatra Valo elegségem lehetneis, de nagy busulassal Vagiok, hogy Istenemnek rajtam Valo latogatásából labaim inkábis ki bomladoztanak, ki miatt akadalyoztatva az it valo szolgalatom rendiben, annyira hogy már két hetek alatt Kaput sem frequentalhattam annak modgya szerint; egyébarantis Keglmes Uram immar beteges öregh ember vagiok, elégtelen az it Valo szolgalatra. Könyörgök Ngnak alázatossan

mint Keglms Urmnak, tekincse Ngod az egy elö Int (Istent) es az en beteges öreghember Voltomat, es meltoztassek Fejedelmi Keglsege szerint, más emberséges embert rendelni, ki az Adoval jeöhessen be hellyettem, ne maradgianak elhetetlensegre apro gyermekim es szegeny telesegem. Kiért az nagy hatalmu Isten Ngdat Orszaganak hoszszu üdökigh valo boldogh birodalmaval, es ep egesseggel Kedveseivel edgiüt algia megh szivböl Kivanom. Datum Adrianopoli die 17 July 1684.

Ngd legh kisseb alazatos meltatlan szolgaja

Szekely Moses m. p.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklevéltár 313. sz. C. betü alatt.

IV.

Székely Mózes tudositó levele Bornemisza Anna erdélyi fejedelemnőhez Drinápolyból különféle eseményekről s egyéb portai állapotokról 1684. julius 17-én.

Keglmes Aszszoniunkk eö Nagak irt levelem Pariaja. Sz. M. Kegls Aszszoniom. Akarom Ngnak alazatossan értesere adni; Budai ki Zólyomi Uram Tolmacsa volt, ki felöl ugy hiszem fö Követ Ur Ngodat Informalta micsoda alkalmatossággal ment volt el innét Landor Fejervarfele, kit az utanna küldöt Csauz Vasba veretvén ide hozta, az ot levö Szerdar Musztaha Passa Tolmaczsagra fel kaftaniozta volt, most erös fogsagban Vagion it, a ki innet fogsagabol iratott egy levelet Zolyomi Urk Bartholdussal kit az magiarorszagi Fejedelem eö Naga it Török Deakságra tanitat, kivel iratta hogy eö Öt szaz tallerral lévén ados azt külgje megh eö Naga had fizethesse megh adosságat job szolgaja lészen mint eddigh volt, az megh öletet Vezér csak szóval tartotta eö Nagat de mostani Vezér eö Nagak minden joakarattiat igéri, ne gondolkodgiek semmit, rövid üdön ha eö kiszabadulhat, es eö Naga melle mehet, eö Nagnak kivansága szerint lészen allapattya: Budai Kegls Aszszonyom: mint az Vizben halo ember, az habhozis kap, csak ugy Vagio(n) mostani rabságaban. Az elmult etczaka az Tihaja hivatvan fel Szeffor Aga Urt, es az magiarorszagi Kapitihát kijs megh iyedet volt igen hogy ollian etczaka hivattatik fel, az fö Tolmacz Szeffor Ur biztatta, hogy ne fellyen, kerdette az Tihaja ha érkezette Urától valami hire, jötte embere, ki mondotta hogy semmi sem jött, azonban szallasara le bocsatotta. Enis igyekezvén Végére menni, igen titkoson kért az Inért (Istenért) hogy senkinek megh ne mondgiam, Szeffor Uram mellet levö Deak Penczes Uram mondgia hogy az elmult etczaka az Szerdartol jöt Teörök Posta, hozot hirt hogy az Nemet Pestben beszállot 14 ezer Teörököt Budan fellyel le vagtak, az Teömösvari Passais ott veszet volna, az magiarorszagi Fejedelemis, ugy Vagione Vagj nincz nem tudom bizoniossan, de melynek Kegls Aszm jobban Végere megiek es Ngtokat mind arrol, es egyeb dolgokrolis tudositani el nem mulatom; az hirt a mely Posta hozta it vagion, s- nem merik micsoda hirt hozot mondani igen titkollyak. Ennek az Carólusk Ngtok legyen Valami keglmseggel had vehessem teöb joakarattyatis mert Szeffor Ur semmit megh

nem mond. Ezek utan tarcsa megh Istn Nagodat sokaigh joegesseghben. Datum Adrianopoli die 17. July 1684.

Ngod legh kisseb alazatos meltatlan szolgaja

Szekely Moses m. p.

Imecsfalvi Cserey muz. okl. tár 313. sz. c b betük alatt.

* * *

A fenti levélhez van mellékelve Székely Mózes következő kézirata:

„Egy darabocska Papyrosra irt Post Scriptumnak Parja, kit Kegls Aszszonyunknak szollo levelembe tettem."

P. S. Keglmes Aszszm, mivel labaim kibomladoztak, annyra hogy vagy két hettől fogva Kapura sem mehettem fel, egyéb arantis beteges öregh ember vagiok elegtelen az itt valo szolgalatra. Könyörgeök Ngnak alazatossan mint Kglms Asznynak meltoztassek Ngtok más böcsülletes embert rendelni ki az Adoval jöhessen be ite helyettem, ne maradgianak apro gyermekim es szegeny felesegem elhetetlenül. Kiert az felseges Istn Ngtokat jo egeszseges szerencses hoszu elettel boldogh birodalommal algia megh.

Külirat: „Keglmes Urunkk es Aszszoniunkk ö Nagoknak irt leveleim Pariaja, kit Ternovai Györgytől küldtem el."

* * *

Egykoru másolat Székely Mozestől.

V.

Székely Mózes, mint a török portához kinevezett kapikiha, hüségesküt tesz Apafi Mihály fejedelemnek 1667. október 6-án.

En Szekely Moyses, Mivel az en Kegls Uram Meltosagos Apafi Mihaly Uram eö Naga, Erdely Orszagának Fejedelme, Magyarorszagh részeinek Ura es Szekelyek Ispannya; az hatals(mas) Teörök Császar fenyes Portajara Kapikihanak valasztván, azon tisztnek Végben vitelere be küld, az hová mentöl hamaréb meghis indulok: Esküszöm azért az éleö Istenre, ki Attya Fiu Szent Lélek tellyes Szentháromságh, hogy az mint egyéb minden dolgokban, ugy azon Portán levö minden ream bizatandó es azon hivatalt illeteö dolgokban, megh emlitet Kegls Urk eö Naganak, es szerelmesinek Meltosagos Bornemisza Anna Fejedelem Aszszonynak eö Nagának, es az Nemes országhnakis igazan szolgalok, megh emlitet Keglmes Urk, es Aszszonionk eö Nagoknak ellenségeknek-ellenségek, joakarojoknak joakarojok lészek, eö Nagok ellen sem titkon sem nyilván, sem mi kigondolhato, irhato, szinek Praetextusok alatt senkivelis adomanyért, vagy jövendeö remensegnek igiretiért, sem felelemert, senki irasára, izenetire, igiretire nem tractalok, hanem mindenekben ugy viselem magamat mint eö Nagoknak igaz szolgájok, hivek, ha Valami eö Nagok ártalmára, az Nemes országnakis kárára Veszedelmere, eö Nagokk meltosagok ellen valo dolgokat ertenek, eö Nagokkis jo idein értésere atni, s az fenyes Portan ellene allani igyekezem, tehetségem szerint, seöt minden

ott hallando artalmas hireket eö Nagoknak igazán meghirom, és boszubol vagy mások instigatiojokra, az én Keglmes Uramra, Keglmes Aszszoniomra, az Nemes országra haragját annak az hatalmas Nemzetnek nem gerjesztem, söt minden töllem leheteö modokkal, okokkal, az mikor mi nehezseget vennék eszemben csendesiteni, s- affelekröl ö Nagokat tudositom. Ha mi Pénzt eö Nagok számára valo Vásárlasra adnak vagy küldenek kezemben, azzal igazan és tisztán tehetségem szerint Vásárlok, és ugyis igyekezem ki költni. A mint mint ezekk megh álloja leszek, Isten ugy segellyen es ugj adja lelkem ütvessegit. Datum Albae Juliae die 6 Mensis 8bris. Ao Dni. 1667.

Szekely Moyses m. p.

Külirat: „Kapikihasagomrol adot Reversalisom Pariaja.

Imecsfalvi Cserey muz. oklvtár 303. sz. a betü alatt.

Délmagyarország történelmi és régészeti emlékeit ismertető mü és térkép. Miletz Jánostól.

Azon nagyszerü mozgalmakkal szemközt, melyek országszerte multunk még meglevő emlékeinek megőrzése, s az idő és zivataros események által romokba döntött emlékmaradványoknak fenntartása céljából legujabban keletkeztek, mi délmagyarországiak sem maradhatunk közönyösek, miután ezen mozgalmak minket is közelebbről érdekelnek, sőt sarkalnak, ösztönöznek s felhivnak, hogy ilyes, hasonirányu, közmiveltségi tekintetben nevezetes mozgalmaktól ne maradjunk távol, hanem mi is e tekintetben kezdeményezzünk és tegyünk legalább annyit, mit körülményeink és viszonyaink között tehetünk vidékünk Délmagyarország multjának felderitésére, a régi emlékmaradványok megőrzésére, a kétes emlékek meghatározására s a romok fenntartására.

Mi sem neveli s fokozza annyira a honfiui érzelmet és hazaszeretetet, mint a megemlékezés az elődök dicső fegyvertényei- s a haza felett elviharzott századok néma emlékmaradványairól, melyek még napjainkban is, szép hazánkban bár merre tekintsünk szét, a messze észak erdőkoszoruzta bérczeitöl kezdve le, a délibábbal játszadozó délvidéki rónaságig, habár roncsoltan, a zivataros időktől bemohositva is, néma emlékjelenként hirdetik a drága honért élt-halt, hősi vitéztettekkel dicsekvő ősök dicsőségét. Azon nép vagy nemzet pedig, mely a mult emlékeit figyelmére sem méltatva, őseinek dicső tetteiből nem képes meriteni lelkesültséget s honszerelmet jelenében, azon nép s nemzet menthetetlenül pusztulása felé közeleg, de vesztét meg is érdemli. Hogy ezen vád azonban nem alkalmazható reánk, mutatják azon örvendetes jelenségek, melyeket igen rövid idő alatt a régészet terén kifejtettünk; mutatják továbbá azon számos tudományos müvek, melyek a hazai régi emlékeket ismertetik; de ezek vidékünk Délmagyarországgal e tekintetben vajmi keveset foglalkoznak! Sőt egy legujabban dr. Henszlmann Imrétől „Magyarország ó-keresztény, román és átmenetstylü müemlékeinek rövid ismertetése“ czimen megjelent mühez csatolt régészeti térképen, ezen egész déli vidék ugy van feltüntetve, mint a földabroszokon Afrika belseje szokott lenni, mint egy ismeretlen föld! Mintha ennek multja sem volna; mintha itt nem is lennének a multnak

emlékei; vagy mintha itt nem is volnának a hazai s nemzeti mult iránt érdeklődők!

Valóban ezen szégyenitő helyzetet tovább nem viselhetjük el, annyival is inkább: miután régi nevezetes emlékekben ezen terület sem áll hátrább más hazai vidékek mellett, sőt sok tekintetben másokat felül is mul; mert itt nem csak a rómaiak hatalmát s dicsőségét hirdető castrumok, hidoszlopok, bámulatos erővel készitett katonai utak, boltozott csatornák, mértföldjelzők, szobrok s egyéb ókori emlékmaradványok találhatók, hanem a hegyek tetejéről még megbarnult romjaikban is büszkén letekintő váromladékok, a vallásos kegyelet által emelt monostorok, templomok, tornyok, földvárak maradványai, továbbá árkok, földhányások, egyéb emlékdombok, mint megannyi biztos utmutatói a történettudománynak s néma emlékjelei az élet szinpadán müködésüket befejezett ősök hatalma-, szorgalma- s müveltségi viszonyainak.

Tervem pedig Délmagyarország mindazon történelmi és régészeti emlékeinek részletes leirása, melyek még hazánk ezen déli részén napjainkig fellelhetők vagy meghatározhatók; vagyis a mü magában foglalandja: Arad, Csanád, Krassó, Szörény, Temes és Torontál vármegyék egész területét. A leirandó emlékmaradványokat, lelhelyeket, romokat stb. **egy, a mühez melléklendő részletes régészeti térkép fogja pontosan feltüntetni**, melynek szerkesztését Fromberg Róbert Temes-Béga-vizszabályozási mérnök ur volt szives elvállalni. Hogy azonban a mü szövege, a leirás és térkép annál sikeresebb, pontosabb lehessen, felkérem a jelzett vármegyék területén fekvő városok, községek, puszták hazafias érzelmü, müvelt lakosait, polgárait s birtokosait, különösen pedig a lelkész, jegyző és tanitó urakat, hogy ha illetékes lakhelyeik közelében régi emlékek, romok vagy valamely régi épitmény alapjai, régi sánczok, földvárak stb. lennének, vagy ha már leletek találtattak, — ha lehetséges körülményesen leirva, meghatározva s felmérve, — magyar vagy német nyelven velem **1877-ki február végeig** tudatni sziveskedjenek. (Lakásom Temesvár belváros, Rudolf-utcza 18. sz. II. emelet.) A szives tudósitók nevei, mint olyanokéi, kik közmüveltségünkre nézve ily fontos ügyben közremüködni sziveskednek, a kiadandó müben különösen is kiemeltetni s felemlittetni fognak.

Adatok Temsevár miveltségi viszonyaihoz a XVIII. században. A mult század első felében Temesvár lakosait különféle bevándorlottak képezték, leginkább Németország, Ausztria, Cseh- és Morvaországból s itt polgári jogokat nyertek; azon lakosok, kik temesvári születésüek voltak, majdnem mindnyájan a szücs-mesterséget gyakorolták. A teljesen német lábra állitott temesi administratióról jellemzetes az, hogy még a legaprólékosabb városi ügyekbe is beavatkozott. Igy 1754-ben azt adja értésére a városi tanácsnak, hogy a városi ügyész nagyobb ur, mint a város birája, utasitja tehát a városi tanácsot, hogy kellő asztalt készittessen, melynél üléseit tartsa, s hogy ezen ülésekben a városi ügyész jobbra, a biró pedig balra foglaljon helyet. A báli mulatságokra nézve rendeli, hogy a belépti jegy dija 34 krajczár s azonkivül minden bállátogatótól még 3 kr. fizetendő a szegények pénztárába. A báli helyiség bérlője tartozott a külső teremben viaszgyertyákat égetni, s jól összhangzó zenéről, trombiták- s dobokról gondoskodni; az ételek árát pedig következőleg szabta meg: egy pár erdei szalonka 20 kr., egy

pár fogoly 14 kr., egy nyul 8 kr., egy font őzpecsenye 4 kr., egy font szarvas 3 kr., egy font vaddisznó 7 kr.

1770-ben a kormányszék rendelte, nehogy a közelgő nagy bőjtben a lakosok halhiányt szenvedjenek, hogy az uj palánkai kerület hatósága hetenkint egy vizát küldjön Temesvárra. A nevezett esztendőben a város kivilágitására 100 lámpa elegendő volt s azok költsége 600 frtra ment. A lámpákat a háztulajdonosok tartoztak minden délben a szappanostól elhozatni, a kincstári épületek lakói pedig szolgálóik által, kik szükség esetében az üvegeket is tisztogatták. A nagyon sürün felmerült öngyilkosság meggátlására egy rendelet meghagyja, hogy ha kiderül az öngyilkos vétkes hajlama s testét öntudatosan végezte ki, akkor a felakasztott test a hóhér által, vagy ha ilyen nincs, egy czigány által levágassék, a vizbe fult pedig a vizből kihuzassék és minden ember irtózására és utálatára lábánál fogva egy lóhoz kötöztessék és azáltal illetőségi helyén keresztül vonszoltatván, egy félre eső helyen mint döglött állat elásattassék. A hóhér vagy czigány az ilyes öngyilkosok vagyonából dijaztassék.

Szokásban volt Temesvárott 1770-ig, hogy halálozások alkalmával az elhunytat a város minden harangjaival, napjában háromszor, négyszer kiharangozták s a harangozás mindannyiszor egy egész óráig tartott, mi igen fülcsiklandoztató lehetett ily szüken épült városban; az határoztatott tehát, hogy ezután a hallottakért csak déli 12 órától fogva kétnegyed egy óráig, $^3/_4$ egy órától fogva egy óráig, végre a temetkezés alkalmával harangoztassék; megszüntettetett továbbá azon egészségi tekintetekből is rosz s helytelen szokás, hogy a szlávok és zsidóknak ezentul nem engedtetett meg halottjaikat nyitott koporsókban vinni a népes utczákon és téreken át.

Még azt sem tartá méltósága alatti dolognak a tartományi kormány, hogy 1770-ik január havában meg ne tiltsa döglött szárnyasokat, beleket, vért, csontokat, tollakat, káposztaleveleket, répahéjakat, teknősbékákat, rákokat, tojáshéjakat, büdös és tisztátalan vizet, szemetet az utczákra kiszórni és hajigálni, hanem azt minden pénteken kiki tartozott a szeméthordó kocsikra rakatni; ha éjjel valami az ablakokon át kihajittatott, még reggeli 8 óra előtt el kellett takarittatni a cselédek által 2 forintnyi büntetés terhe alatt. (Századok. 1877. I. füz. 49. l. kivonat Pesty Frigyes értekezéséből.)

Egyveleg.

— „Szeged város története“ cz. pályakoszoruzott müve Varga Ferencz vál. tagtársunknak már nyomdai munkálatban van s az I. kötet legközelebb meg fog jelenni. Azon t. olvasóink kedveért, kik ezen nevezetes s pályadijt nyert müvet óhajtanák megszerezni, közöljük, hogy a mü, mely mintegy 60—65 nyomott ivet foglaland magában, 3 kötetből álland. Az I. kötet tartalmazza Szeged legrégibb történetét a török korszakig; a II. kötet a török uralmat III. Károly koráig; a III. kötet végül III. Károly uralkodásától az 1848—49-iki szabadságharcz végeig történt eseményeket

s minden kötethez függelékül okmánytár lesz csatolva. Az egész mü megrendelési ára 6 frt o. é., vagyis kötetenkint 2 frt; előfizethetni szerzőnél Gyorokon Aradmegyében.

— Böhm Lénárt tagtársunk e déli vidéket szorosan érdeklő szakmunkára hirdet előfizetési felhivást, melynek czime: „Monographie der k. Stadt Weisskirchen.“ A mü két részből fog állani. Az első magában foglalja a város történetét a legujabb korig; a második rész pedig a város fekvését, a népességi, éghajlati, egészségi és vallási viszonyokat stb. két melléklettel. A 12 ivre terjedő mü előfizetési ára 1 frt 50 kr. o. é., mely Fehértemplomba Wunder Gyula kiadó-könyvnyomdászhoz küldhető be. Ajánljuk a szakférfiak, különösen pedig a vidék speciális történelme iránt érdeklődők figyelmébe.

— Régészeti kutatások Kun-Szt.-Márton vidékén. Dr. Römer Flóris a mult évi október 15-én a régi Kun-Szt.-Márton helyén álló Telekhalmon egy eddig ismeretlen Árpádkori templom romjait fedezte fel. Ugyanazon hó 16-án pedig a Széll Farkas gyüjteményéből ismeretessé vált szelevényi őskori telepet kutatta át Széll Farkas társaságában, hol igen nagybecsü kőkorszaki eszközöket talált; az igen gazdag kőkori telepből egész ládák, zsákok teltek meg kőkori tárgyakkal, melyek némelyike igen jeles csont- és kőeszköz; a leletek részben egy ülő állapotban talált emberi csontváz mellett fordultak elő. Obtóber 17-én az istvánházi pusztán Szelevény alatt folytatta Römer kutatásait egy ugynevezett Kunhalmon. Három napi folytonos munka után, még éjjel lámpák fényénél is dolgoztak, végre fel lőn fedezve a halom titka, mely egy faragatlan fakamara volt, melyben három emberi elporlott csontváz nyugodott, maradványai régi harczias leventéknek, vagy pogánykori főnököknek. Megjegyzendő még, hogy fáradhatlan tudósunkat ezen ásatáshoz, mely a lelet körülményeinek ritkaságából következtetve, hihetőleg jelentékeny adattal fogja gyarapitani a régészeti tudományt, — az istvánházi puszta birtokosa Schweiger Lajos hivta meg s az ásatásokhoz megkivántató munkaerőről is ő gondoskodott.

— Kossuth Lajos kiadatlan kézirata jutott a debreczeni főiskolai könyvtár birtokába, mely 1848. aug. 8-án iratott a „Közlöny“ számára, de a lap beszüntetése miatt nem jelenhetett meg. A kézirat nyolcz hasábra terjed s czime: „Hadi tudósitások.“ Frits József, ki akkor a nevezett kormány-lapnál szedőként volt alkalmazva, jelenleg pedig nyomdai müvezető Debreczenben, őrizte ezen kéziratot s diszesen bekötve juttatá a főiskola könyvtárába.

— Óriások sirjai Rügen szigetén. A sassnitzi tengeri fürdőktől nem messze Rügen szigetén apró halmok alatt három sirt fedeztek fel, melyekben állitólag óriások nyugoszszák örök álmaikat. Ezen pogánysirok hasonlók a mi kun-halmainkhoz s közülök az elsőt, mely kettős kőkoronával volt körülvéve, már feltörték s kiüritették. A másodikban egy kőteknőt találtak, mely buza s más gabonanem örlésére szolgálhatott. s oly korból származik, midőn még a malomkövek nem találtattak fel; a kőteknőben egy rendkivüli nagyságu nőcsontváz volt végig fektetve. Végre a harmadik sir hatalmas kőgulából állt, s kövei kőmivesmunka módra voltak egymáshoz illesztve és benne félhold-alaku diadémet, továbbá hajtüt, karpereczet találtak, melyek bronzból s meglehetős müvészi tökélylyel voltak készitve.

— Őskori görög kincs-lelet Trója vidékén. Legközelebb az ős Trója környékén tudományos kutatás alkalmával a hihetetlenségig nagyszerü régi görög kincsekre akadtak; ásatás közben tömérdek arany-ékszer s emberi csontváz került napfényre. Az egyik csontvázban Schliemann az ásatás vezetője Agamem-

non földi maradványaira vél ismerni; egy kiásott koponyában mind a 32 fog meg volt. A kiásott tetemek mellett mindenütt kardok, arany láncz, számos arany gomb s elszámlálhatlan sokaságu arany ékszer találtatott. A tetemek lefestésére festőt hivtak, az ékszereket pedig az e czélra kirendelt katonaság őrzi.

— Kőkori leletek a tószegi „Laposhalom"-ban. Tószeg helység mellett mely Szolnok vármegye határán a Tiszától félóránylra fekszik, az ugynevezett „Laposhalom" nevü dombban Csetneki Jelenik Elek nagyszámu érdekes őskori tárgyakra akadt. Ezen temetkezési halom, mely mintegy 8 méter magas, kerülék alaku s teteje terjedelmes fensikot képez s eredetileg gyürüalakban sáncz övezte, melynek még némi maradványai most is kivehetők. Az ásatás alkalmával felderitett, egymás felett haladó hamu- föld- és kagylórétegek kétségbevonhatlanul igazolják, hogy ezen halom, melyről éjszakra a Mátráig, a többi három táj felé pedig az alföld végnélkülinek látszó sikjára nyilik a legszebb kilátás, nem nyugvó tanyául, hanem sánczczal köritett állandó lakásul szolgált azon népnek, mely nemzedékről nemzedékre itt tanyázva véletlenül hagyoga ta el ezen telepet s földbe rejté azon használt eszközeit, melyek most ezred évek után föltaláltatván, létéről s müveltségi állapotáról tanuskodnak. Találtatott itt kőeszköz: pattogtatott obsidián reszelő, kova s opál szilánk, csiszolt véső, balta töredékek stb. 39; csonteszköz: furó, különféle hegyes szerszám véső, borda kanál 147; agancstárgy: 115; edény: égetett s égetetlen töredékekben 259; agyagtárgy: egy ép sip, orsó fej, szürő, agyagkup 80 darab: összesen 640 darab, mi azt mutatja hogy ezen domb őskori leletek tekintetében eddig elé a leggazdagabb hazánkban.

— Arrabona temetői. A pannonhalmi sz. Benedekrend győri főgymnásiumának 1875/6. tanévi értesitvénye igen nagybecsü s érdekes értekezést tartalmaz, mely mondhatni ősrégészeti irodalmunk ritka gyöngyét képezi, a nagy nyolczadrét alaku, 73 lapra terjedő értekezés czime „Arrabona temetői" és szerzője Méry Etel sz. benedekrendi áldozár s győri főgymnásiumi muzeumőr. Az értekezést 4 lapnyi bevezetés előzi meg s a következő fejezetekre oszlik: I. A győr-sopron-ebenfurti vasutvonalnak győri állomásánál fölásott római temető. Részletei a következők: A kétféle temetkezés. 1) Csontvázak és mellékleteik a homokrétegben. 2) Elégett csontok, hamvak és mellékleteik az agyagrétegben. A vasutállomási lelet tárgyai. 1) Mécsek, különféle feliratuak, legtöbb FORTIS-névvel. 2) Korsók. 3) Fazék- és bögrealaku urnák, tálak és tányérok, közönségesek és terra sigillaták. 4) Szobrok. 5) Bronzedények. 6) Arczfesték bronztokban. 7) Szekrénykék fémlemezekkel boritott kemény fából. 8) Karpereczek, csatok. 9) Melltük, fibulák. 10) Bronzkanálka. 11) Szőr vagy hajcsiptető. 12) Haj- és füzőtük fémből és csontból. 13) Négyszögü és kerek fémtükör, találtatott 21 s a homokrétegben oly élénk fénynyel maradtak fönn, mintha jelenleg tisztitattak volna. — 14) Üvegek. 15) Csontváz részek. 16) Őrlő és gőrkövek. 17) Csigák és kagylók. 18) Érmek, ezek Nero, Trajan és Constantinus-korabeliek s jelzik a temető használatának idejét. II. A homok gödrök temetője; gazdag részletei között vannak kősirok, csontvázak, elégett csontok, hamvak, mécsek, korsók, márvány urnák, tányérok, szekrénykék, fémtükrök, melltük, borostyánkőgyürü, üvegek s érmek. III. Az ujszállások barbar, római, magyar temetője. Itt is a homok rétegben csontvázak s mellékleteik, az agyagrétegben pedig elégett csontok és hamvak fordultak elő; azután találtattak: korsók, nyilt urnák, tálak, tányérok, orsógombok, bronz és vasból nyak, kar-, lábpereczek és lánczok, függők, gyürük, karikák, csatok, melltük, érmek; ezen temető határozottan a rómaiak előtt s alatt itt lakott barbaroké volt. IV. Temetkezés Győrváros egyes utczáiban. Részletei: Kősir dara-

bokban; párkányos téglasirok s leirása több érdekes tárgynak, melyek különféle házak alapjaiban találtattak. V. Arrabona feliratos emlékei. VI. Széttekintés a megyében. Végszó. A kezdettől fogva végeig nagyon érdekes értekezést különösen az teszi kiválólag becsessé, hogy a tudós szerző állitásainak támogatására nem az irodalom-, könyvek-, vagy szakmunkákból, hanem egyenesen a letünt hajdankor temetőiből, a sirokból s a bemutatott régi emlékekből merité az érveket.

— „A Petőfi társaság lapja“ czimü igen érdekes- s tartalomdusnak igérkező közlöny fog Szana Tamás és Balázs Sándor szerkesztése alatt megjelenni, s mint czime mutatja, a legujabban alakult „Petőfi társaság“ lapja leend; eltekintve a derék szerkesztők országos hirnevétől, már magában azon nemes, hazafias intentió, mely a nevezett társulatnak, élén hazánk legnépszerübb s legmunkásabb irója Jókai Mórral, — létet adott, érdemesitik e minden tekintetben elismerésreméltó vállalatot a legnagyobb pártolásra; miért is a legmelegebben ajánljuk t. olvasóink becses figyelmébe. A lap mind külső kiállitása-, mind belső gazdag tartalmának megfelelőleg diszesen vasárnaponként két nagy iven, boritékkal fog megjelenni s előfizetési ára egész évre 10 frt, fél évre 5 frt, évnegyedre 2 frt 50 kr. Az előfizetési pénzek Budapestre IV. kerület Nádor-utcza 14. sz. küldendők.

— Régi nyilgyüjtemény. Muzeumunk legközelebb vétel utján igen érdekes régi nyilgyüjtemény birtokába jutott, mely bizonyos Ursekics nevü erdész özvegyének képezte tulajdonát. A gyüjtemény áll: 3 bronz s 24 kisebb-nagyobb vas nyilhegyből, melyek között a legkisebb 27 milliméter, a legnagyobb pedig 13 centiméter; van továbbá benne 3 bronz, egy vas fibula s egy 14 centiméter hosszu vas sarkantyu; a nyilaknál nevezetes az, hogy mind a 27 darab nyilhegy különböző alaku s kiállitásaik a régiek nyilkészitésének igen érdekes illustratiójául szolgálnak. A gyüjtemény legnagyobb része a grebenáczi homoksivatagban találtatott s ez által is reánk nézve különös érdekkel birnak. A gyüjtemény szépen rendezve, csinos, vörös bársonynyal bevont, tojásdadalaku s üveg tetőzet, s aranyos szegélylyel diszitett tokba van befoglalva.

— A Kállay-család levéltára a muzeumi könyvtár oklevél termében külön fiók-osztályban van elhelyezve, mely 70 fiókból áll s homlokzatán a Kállay-család nemesi czimerét viseli a következő felirattal: „A Nagykállói és Farkasaszói Kállay-család levéltára.“ Nevezetes e levéltárban egy 1485-ben kelt s Török Imre által Kállay Jánoshoz irt latin levél, melynek a következő 2 sorból álló s nyelvemlékileg becses magyar záradéka van: „Emericus The. kewzewn kry sthynanak leghen kenweb ynhanak. Zaaz yo napath keth Zaz yo eeth hozyaya.“ (Emericus Thewrewk köszön Krisztinának legyen könnyebb inának. Száz jó napot, két száz jó éjt hozzája.) Századok 1877. I. füz.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877-ben.

I) A társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

Ormós Zsigmond, a Szent Istvánrend kiskeresztese, Temesvármegye s Temesvár szab. kir. város főispánja, a magyar tud. akadémia levelező tagja, stb. Temesvárott.

Alelnök;

Rácz Athanáz kir. tanácsos, ügyvéd Temesvárott.

Titkár:

Miletz János, kir. főreáltanodai r. tanár.

Ügyész:

Dr. **Niámessny** Gyula, ügyvéd Temesvárott.

Pénztárnok:

Odor Samu, Temesvármegye főszámvevője.

B) Igazgató választmány.

Ardeleán György, ügyvéd s Temesvár sz. kir. város alügyésze Temesvárott.
Balás Frigyes, a „Torontál“ cz. heti lap szerkesztője, Elleméren Torontál vármegye.
Barách József, kir. tanácsos, magy. kir. pénzügyi igazgató, Temesvárott.
Bergmann Ágost, kir. főgymnásiumi r. tanár, Zomborban, Bács vármegye.
5. Gr. Bethlen József, birtokos, kataszteri igazgató, Temesvárott.
Billszky Ferencz, lelkész, Szakálházán, Temes vármegye.

Boleszny Antal, lelkész, Orsován, Szörény vármegye.
Csorba Ákos, Szörény vármegye főügyésze, Karánsebesen.
Dobó László, Temes vármegye főjegyzője, Temesvárott.
10. Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök s főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Korbonics János, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Molnár Vid, katonai főlelkész, czimzetes kanonok, Temesvárott.
Lözsardt Nándor, lelkész, Rudolfsgnádon Torontál vármegye u. p. Tittel.
Pesty Frigyes, kir. tanácsos, az első magyar keresk. és iparbank vezértitkára, a magy. tud. akad. levelező s több tudós társaság tagja Budapesten. Iparbank.
15. Péch József, Temes-Béga-vizszabályozási főmérnök Temesvárott.
Rötth László, Temes vármegye alispánja, Temesvárott.
Strasser Albert, lapszerkesztő s a kereskedelmi iparkamara titkára. Temesvárott
Szandics István, ügyvéd, Temesvárott.
Varga Ferencz, lelkész, Gyorokon, Arad vármegye.
20. Vargics Imre, ügyvéd s földbirtokos, Temesvárott.
Vogel István, ügyvéd, Temesvárott.
Wimmer József, kir. pénzügyigazgatósági titkár, Temesvárott.
Zéh Ferencz, magy. kir. távirdász, Zimonyban. = 23

II) A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjai.

A) Alapitó tagok.

Bonnaz Sándor, csanádi püspök, belső titkos tanácsos stb., Temesvárott.
Buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, Temesvárott.
Dr. Coda Sándor, temesmegyei főorvos, Temesvárott. † 1875. decz. 27.
Dobrán János, birtokos Lukareczen. † 1873. decz. 26.
5. Gr. Karácsonyi Guidó, birtokos, Budapesten.
Ormós Zsigmond, Temes vármegye s Temesvár sz. kir. város főispánja, a m. tud. akad. tagja Temesvárott l. tisztikar.
Dr. Parlagi Márton, cs. kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Reviczki-Bay Ilona, földbirtokos, Puszta-Bagos, Szabolcs vármegye u. p. Vámos-Pércs.
Sak Fülöp, birtokos, Temesvárott.
10. Schármann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos Temesvárott.
Vargics Imre, l. választmány.
Gr. Zselinszky Róbert, birtokos, Uj-Arad. = 12

B) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, muzeumi igazgató, Nápolyban.
Göndöcs Benedek, apát-plébános, a békésmegyei régészeti s közmüvelődési egylet elnöke, Gyulán, Békés vármegye.
Pulszky Ferencz, a m. tud. akad. tagja, a nemz. muzeum igazgatója, a hazai mügyüjtemények és könyvtárak főfelügyelője stb., Budapesten.

Dr. Römer Flóris Ferencz. apát, kir. tanácsos a m. tud. akad. tagja stb. Budapesten.

5. Szabó Imre, megyés püspök, a vasmegyei régészeti egylet elnöke, Szombathelyt, Vas vármegye. = 5

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár.

Aladics István, a temes-bégavölgyi vizszabályozási társulat pénztárnoka.
Ardeleán György, l. választmány.
Ardényi Pál, magy. kir. kincstári ügyész.
Ballenegger Henrik, kir. főreáltanodai tanár.
5. **Baráth** József, l. választmány.
Berker Nándor, magántanár s nevelő.
Berky Gusztáv, kir. főreáltanodai tanár.
Bersuder Lajos, birtokos, s kereskedő.
Ifj. Bersuder Lajos, ügyvédjelölt.
10. Bervanger Henrik, csanád egyházmegyei áldozár, s kir. főreáltanodai hittanár.
Gr. Bethlen József, l. választmány.
Dr. Bécsi Gedeon városi főorvos.
Brettner József, ügyvéd.
Bukó Kálmán, kir. főreáltanodai tanár.
15. Bus Károly, temesvár-józsefvárosi plébános.
Clement György, magy. kir. távirdai igazgató.
Cossel Waldemár, könyvkereskedő.
Csurgay Soma, ügyvédjelölt.
Dobó László, l. választmány.
20. Durmann Imre, közuti vaspálya-társulati pénztárnok.
Dr. Ehrenfest Fülöp, orvos.
Dr. Ehrenfest Mór, ügyvéd.
Folly Emil, püspöki szertartó.
Fromberg Róbert, Temes-Béga szabályozási mérnök.
25. Galgon Mihály, ügyvéd.
Dr. Gettmann József, csanád egyházmegyei apát, kanonok.
Haag Ferencz, főelemi tanitó.
Hess Fridolin, fényképész.
Hidegkuty József, megyei számvevő.
30. **Horváth** Pius, l. választmány.
Ittebei Kiss Miklós, nagybirtokos.
Iványi Ede, kegyesrendi tanár a főgymnásiumnál.
Jaeger Ádám, püspöki titkár.
Kabdebló Gergely, megyei aljegyző.
35. Kakujay Károly, főelemi tanodai igazgató-tanitó.
Karnay Alajos, kir. főreáltanodai r. tanár.
Kartner Gyula, kir. főreáltanodai tanár.
Kassics Károly, püspöki igtató.

Kelety János, megye-központi szolgabiró.
Keresztes Antal, megyei számvevő.
Killer Károly, ügyvéd.
Kisfaludy Zsigmond, árvaszéki előadó.
Korbonics János, l. választmány.
Kornis Géza, ügyvédjelölt.
Kramár Béla, ág. hitv. főesperest s az egyesült protestans egyházak főlelkésze
Kriniczky Ferencz, főgymnásiumi tanár, csanád egyh. megyei áldozár.
Kirják György, az első magyar, általános biztositó társulat inspektora.
Lévay Sándor, az első magyar ált. biztositó társulat igazgatója.
Löwinger János, ügynök s üzér.
Magyar Salamon Dávid, nyomdász s papirkereskedő.
Malcsek Gusztáv. kir. tanácsos, magy. kir. kincstári jószágkormányzó.
Marosfy János, ügyvéd.
Marx Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő.
Menczer Ármin, a temesi takarékpénztár igazgatója.
Miletz János. l. tisztikár.
Mokry István, Temes-Bega vizszabályozási titkár.
Molnár Vid, l. választmány.
Morvay Ákos, kir. postaigazgatósági felügyelő.
Mühlbach Károly, ügyvédjelölt.
Nagy Lajos, árvaszéki főkönyvvezető.
Nebauer Ferencz, állami lottó-hivatalnok.
Németh József, czimzetes püspök.
Dr. **Niámessny** Gyula, l. tisztikar.
Niámessny Mihály, ügyvéd.
Novák Péter, megyei árvaszéki ülnök s aradmegyei földbirtokos
Odor Samu, l. tisztikar.
Ifj. Ormós Zsigmond, megyei alügyész s nyug. áll. honvédfőhadnagy.
Percs György, Temesvár városi főszámvevő.
Dr. Petruss József, ügyvéd.
Péch József, l. választmány.
Pottyondy Ferencz, ügyvéd.
Rácz Athanáz, l. tisztikar.
Reiner Géza, ügyvédjelölt.
Dr. Reiner József, főorvos.
Reitz László, megyei árvaszéki könyvvezető.
Rötth László, l. választmány.
Rudnay Nikolits Sándor, birtokos.
Rusz Vilmos, kir. főreáltanodai tanár.
Ruttkay Samu, megyei t. főügyész.
Schäffer Károly, főelemi tanodai igazgató-tanitó.
Schiller Ignácz Antal, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Schopf Antal, kataszteri felügyelő.
Schopf Kálmán, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Siprák Tamás, ügyvéd.
Dr. Stefanovits Tamás, orvos.
Steiner Ferencz, nyug. Temesvár városi polgárnagy.
Stetina Imre, cs. kir. ezred-pap.
Strasser Albert, l. választmány.

Szandics István, l. választmány.
Dr. Szmolay Vilmos, orvos.
Tácz József, lapszerkesztő s nyomda-üzleti felügyelő.
Uwira Ambruzs, irgalmasrendi főgyógyszerész.
Uy Kálmán, szolgabirói segéd.
Várnay Ádám, állami főmérnök.
Várnay Ernő, ügyvéd.
Vogel István, l. választmány.
Dr. Weisz Lajos, ügyvéd.
Weiss Károly, polgáriskolai tanár.
Wimmer József, l. választmány.
Zimmermann Gyula, kir. főreáltanodai tanár.
Zsutty János, megyei árvaszéki elnök. = 101

Arad vármegye.

Bercsán János, gör.-kath. esperes, Arad.
Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménes, u. p. Gyorok.
Fábián Gábor, m. tud. akad. tag, birtokos, Arad.
Kopcsányi József, ügyvéd, Arad.
Kövér Gusztáv, birtokos, Medgyes, u. p. Apácza.
Losonczy Alajos, főelemi tanitó, Arad.
Orody Nándor, jegyző, Glogovácz.
Palla József, körjegyző, Kaprucza, u. p. Berzova.
Pick János, könyvvezető Reisner kereskedésében, Arad.
Quilla Antal, körjegyző, Forai-Nagy-Iratos, u. p. Kurtics.
Török Béla, földbirtokos, Simánd.
Varga Ferencz, l. választmány.
Varga János, ügyvéd, Arad. = 13

Bács vármegye.

Bergmann Ágost, l. választmány.
Radics György, államgymnásiumi igazgató, Zombor.
Sümegi József, r. kath. segédlelkész, Mohol.
Zombori államgymnásium. — 4

Békés vármegye.

Keblovszky Lajos, birtokos, Békés-Gyula.
Ormós János, birtokos, Békés-Gyula. = 2

Bihar vármegye.

Kümmer János Henrik, kir. tanácsos, apát-kanonok, Nagy-Várad.
Olteánu János, gör.-kath. püspök, Nagy-Várad. = 2

Brassó vármegye.

Mály István, kir. törvényszéki elnök, Brassó. = 1

Csongrád vármegye.

Dáni Ferencz, Szeged, Arad, Kecskemét városok főispánja, Szeged.

Kovács Albert, gyógyszerész, Szeged.
Pálffy Ferencz, polgármester, Szeged.
Szegedi szabadelvü kör. = 4

Háromszék vármegye.

Vasady Gyula, nevelő s a Cserey-muzeum rendezője, Imecsfalva, u. p. Kézdi-Vásárhely. = 1

Hont vármegye.

Bertalan Alajos, kegyes r. főgymnásiumi tanár. Selmecz-Bánya. = 1

Krassó vármegye.

Billmann Márton, gymnásiumi igazgató, Lugos.
Gr. Bissingen Nándor, birtokos, Jám.
Brosteanu Péter, bányatiszt, Resicza.
Gyika Szilárd, birtokos s alispán, Lugos.
Ivácskovics György, főispán, Lugos.
Jakabfy Miklós, birtokos, Zaguzseny. u. p. Karánsebes.
Kellermann József, polgári iskolai rajztanár, Oravicza.
Kohn Áron, polgár iskolai tanár, Oravicza.
Kruesz Vilmos, minorita rendü házfőnök, Lugos.
Lugosi casino.
Markovits Gyula, birtokos, Zsena, u. p. Szákul.
Mihaleszku Döme, gör.-kath. esperes, Lugos.
Podhradszky Andor, ügyvéd, Lugos. = 13

Máramaros vármegye.

Janky Károly, kegyes r. házfőnök s gymn. igazgató, Máramaros-Sziget. = 1

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye.

Abafi-Aigner Lajos, kiadó könyvkereskedő, Budapest.
Dr. Despinits Péter, kir. táblai pótbiró, Budapest.
Hajnik János, magányzó, Budapest.
Dr. Hampel József, muzeumi régiségtári segédőr, Budapest.
Humburg Vilmos, magányzó, Budapest.
Pesty Frigyes, l. választmány.
Sasváry László, tanár a szini képezdénél, Budapest.
Szende Béla, magy. kir. honvédelmi miniszter, Budapest. = 8

Soprony vármegye.

Borgátai Szabó József, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Soprony.
Dr. Keszler Károly, főgymnásiumi tanár, Soprony. = 2

Szeben vármegye.

Schuller F. Vilmos, könyvvezető, Nagy-Szeben. = 1

Szörény vármegye.

Boleszny Antal, l. választmány.
Csorba Ákos, l. választmány.
Pausz János, alispán, Karánsebes. = 3

Temes vármegye.

Adler Vilmos, gyárnok, Versecz.
Árvay Mór, plébános, Német-Szent-Péter.
Barray Kajetán, magányzó, Fehértemplom.
Benedek Ignácz, polgáriskolai igazgató, Versecz.
Beniczky Dénes, kir. járásbiró, Versecz.
Billszky Ferencz, l. választmány.
Böhm Lénárt, birtokos, Fehértemplom.
Buday Antal, kir. telekkönyvvezető segéd, Versecz.
Chapó Elek, kir. aljárásbiró, Versecz.
Dr. Cserey Zsigmond, t. orvos, Vinga.
Czveits Szvetiszláv, árvaszéki jegyző, Versecz.
Czvetkovits Sándor, városi tanácsnok, Versecz.
Demeter György, ügyvéd, Versecz.
Demetrovics Mihály, városi főorvos, Versecz.
Demetrovits Tima, ügyvéd, Versecz.
Despinits János, földbirtokos, Kubin.
Despinits Vazul, földbirtokos, Kubin.
Dr. Eisinger Ferencz, plébános, Fehértemplom.
Faragó István, gazdatiszt, Hódos, u. p. Bresztovácz.
Fodor Péter, birtokos t. szolgabiró, Parácz.
Fróhmann Ödön, kir. járásbiró, Vinga.
Fröhlich Gusztáv, birtokos, Füskut.
Gavrilovits Uros, városi főjegyző, Versecz.
Grőber Károly, levéltárnok, Versecz.
Gruits Z. G, kerületi tanfelügyelő, Fehértemplom.
Heegn Károly, telekkönyvvezető, Versecz.
Henny Sebestyén, plébános, Nagy-Zsám.
Herczog Ferencz József, polgármester, Versecz.
Hubert Samu, birtokos, Vattina.
Jakabffy Pál, kir. járásbiró, Uj-Arad,
Kadics György, kir. alügyész, Versecz.
Kádár József, ügyvéd, Versecz.
Kiss Ferencz, kir. birósági végrehajtó, Vinga.
Klevetay Lajos, tanácsnok, Versecz.
Kovachich Gyula, szolgabiró, Rékas.
Dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos, Versecz.
Láng Károly, jegyző, Hernyákova, u. p. Rékas,
Lazarovits Vazul, kir. tanácsos, birtokos, Szredistye.
Mihajlovits Ádám, járásbiró, Buziás.
Mihajlovits Ferencz, birtokos, Versecz.
Mikler Gusztáv, ügyvéd, Uj-Arad.
Moldoványi Sándor, gyógyszerész, Versecz.
Neustadl Vilmos, polgáriskolai tanár, Versecz.
Novák István, kir. járásbirósági végrehajtó, Rékas.
Novákovits Emil, ügyvéd, Versecz.
Pescha Szvetozár, ügyvéd, Versecz.
Pollák Adolf, földbirtokos, Uj-Arad.
Raácz Pál, jegyző, Monostor, u. p. Vinga.

Radnay Károly, t. szolgabiró, Lippa.
Rakits János, kir. közjegyző, Fehértemplom.
Rezucha Venczel, polgáriskolai tanár, Versecz.
Dr. Rollmann József, orvos, Szent-András.
Schäffer Antal, plébános, Zádorlak. u. p. Uj-Arad.
Schlemmer József, tanácsnok, Versecz.
Schurits Nándor, kereskedő, Versecz.
Sternberg József, kereskedő, Versecz.
Stojanovits H. Vazul, birtokos, Fehértemplom.
Szepsy Lajos, kir. postamester, Vinga.
Szőllősy István, ügyvéd, Fehértemplom.
Takács Manó, szolgabiróhelyettes, Vinga.
Ternajgó Caesar, gyógyszerész, Uj-Arad.
Tokin István, városi aljegyző, Versecz.
Turcsányi Rudolf, jegyző, Klopodia.
Vannay Gusztáv, ügyvéd, Lippa,
Verzár József, kir. közjegyző, Versecz.
Véber Ágoston, cs. kir. udvari káplán, plébános, Bruckenau. = 66

Torontál vármegye.

Babics József, a Csekonics-uradalom ügyésze, Zsombolya.
Bakalovics Mihály, kir. törvényszéki jegyző, Pancsova.
Balás Frigyes, l. választmány.
Dániel János, birtokos, Ellemér.
Dr. Engelsz János, plébános, Német-Czernya.
Fuchs János, kegyes r. tanár, Nagy-Becskerek.
Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becse.
Istvánfi István, ügyvéd s kir. közjegyző, Török-Becse.
Kastály Károly, uradalmi kasznár, Török-Becse.
Dr. Littahorszky Károly, torontáli főesperes s plébános, Nagy-Kikinda.
Lőrinczy Sándor, kikindajárási szolgabirói helyettes, Nagy-Kikinda.
Lőzsardt Nándor, l. választmány.
Pancsovai kir. főreáltanoda.
Dr. Rezy János, orvos, Zsombolya.
Rónay Mór, birtokos, Kis-Zombor.
Steinbach Antal, tanfelügyelő, Nagy-Becskerek.
Dr. Szentkláray Jenő, plébános, Török-Becse.
Dr. Tauszik Aladár, orvos, Török-Becse.
Telbisz György, takarékpénztári elnök, Zsombolya.
Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolya. = 20

b) Katonai végvidék.

Zöh Ferencz, l. választmány.
Zsifkovics Theofán, gör.-kel. püspök, Károlyváros (Karlstadt). = 2

c) Ausztria.

Leopold Márton, müegyetemihallgató. Bécs,
Preyer János, ügyvéd, Kirchberg am Wechsel, Alsó-Ausztria. = 2

Jegyzet. Jelen névsor azon tagok neveit tartalmazza, kik az 1876. év végeig jelentkeztek s megválasztattak.

D) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól.

A) Alapitó tagok	12
B) Tiszteletbeli tagok	5

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár sz. kir. város területén	101
Arad vármegye	13
Bács „	4
Békés „	2
Bihar „	2
Brassó „	1
Csongrád vármegye	4
Háromszék „	1
Hont „	1
Krassó „	13
Máramaros „	1
Pest-Kis-Kun „	8
Soprony „	2
Szeben „	1
Szörény „	3
Temes „	66
Torontál „	20
b) Katonai végvidék	2
c) Ausztria	2
Összesen	**264**

tagja van a társulatnak az 1877-ik év elején.

Miletz János,
titkár.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ES RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet. 1877. Április hó.

A zsadányi avar telepek Temes vármegyében.

PÉCH JÓZSEFTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877-i február hó 28-án tartott választmányi ülésén.

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti lelhelyek térképezésének szükségességét a mult évben szerencsés voltam e helyen inditványozni, ugyanazon alkalommal kifejeztem abbeli reményemet is, hogy a már ismeretes lelhelyek fekvéseinek összevetéséből valószinüleg ujabb lelhelyek felfedezésére fogunk akadni.

Reményem örvendetesen és hamarébb beteljesült, mint azt hinni mertem volna.

Alig rajzoltam fel t. i.: az ugynevezett római sánczok irányát „Délmagyarország történelmi és régészeti lelhelyeinek térképébe“, midőn szemembe ötlött, hogy Griselini térképén Zsadány körül, egy négyszög kinézésü alak fordul elő, mely a római sánczok módjára van oda rajzolva és igy valószinüleg az is sáncz lehet.

Figyelmem ekként fel levén ébresztve, utána néztem ezen négyszögü sáncznak a Winkler-féle térképen is; ott azonban már ugyanazon helyen nem egy, hanem két négyszögü sánczot találtam, melynek nagyobbika körülveszi a kisebbet; sőt még egy harmadik négyszögnek is látszik némi nyoma.

Érdeklődésem ez által még inkább fel levén csigázva, elővettem a legujabb szerkezetü katonai térképeket és ezeken legnagyobb meglepetésemre, majdnem teljes folytonosságu, háromszoros avar árkolásra találtam, melyeknek alakja és fekvése oly jellegző, hogy a katonai mérnökség sem adhatott neki más elnevezést, mint: „Avaren Ring.“

Távol van tőlem ezen avar keritès lelhelyének felfedezését magunknak

tulajdonitani; mert az nemcsak a régibb térképeken fordul elő, hanem a legujabb 1876-dik évi kiadásu katonai térképeken is oly világosan ki van jelölve, hogy nevetség lenne annak mostani felfedezésével kérkedni; mindazonáltal tagadhatlan, hogy ezen rendkivül érdekes őshelyet ezután is a figyelmenkivülhagyás homálya burkolta volna körül, ki tudja meddig? noha közvetlen szomszédságunkban fekszik, ha a tisztelt választmány, illetőleg a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, tavaly el nem határozta volna a vidékünkön található régészeti lelhelyeknek térképes felvételét.

Mielőtt ezen avar telep helyszinének bővebb kutatására vonatkozó inditványomat a tisztelt választmány elé terjeszteném, van szerencsém annak fekvéséről egy másolatot bemutatni, mely az 1860-as években felvett katonai térképek nyomán készült és a melyből kitünik, hogy ezen avar telep Zsadány falutól éjszakra fekszik mintegy 2845 méternyi távolságra (1500 ölre).

Ezen avar telep legbelseje háromszoros árkolással van körül véve. — A legelső árkolás majdnem egészen kör alaku és két kis patak közt terül el. — Az avar telepnek ezen legbelső része mintegy 11 méterrel (6 öllel) fekszik mélyebben, mint a két patakon tulnan emelkedő hátak.

A második árkolás már küljebb vonul a fentemlitett két kis pataknál; a patakok völgyeit átmetszi és a patakon tul emelkedő magaslatokon záródik össze; ezen 2-dik árkolás már nem kör, hanem tojásdad alaku, melynek szélesebb északi részében fekszik a telep legbelsejét képező köralaku térség, déli része pedig hosszukásan lenyulik délfelé.

Végre a második árkolást körülveszi még egy harmadik; mely azonban már nem tojásdad alaku, hanem inkább megközeliti ismét a kört, oly kört t. i.: mely négy oldalról be van kissé horpasztva és ez által némileg hasonlit a négyszöghez is. Valószinüleg ezen külső keritès alakja szolgált mintául a Griselini és Winkler-féle térképek készitőinek, mert nagy kiterjedésénél fogva lehetséges, hogy kint a mezőről nézve inkább négyszögnek látszik, mint körnek.

A mennyire a katonai térkép rajzolási modorából következtetni lehet, ugy hiszem, hogy a legelső és a 2-dik árkolás töltései a 60-as években még teljesen láthatók voltak, s csak a két patak mellett volt a 2-dik keritès elenyészve; — a 3-dik legkülső keritès azonban nyugat és kelet felől már nem volt akkoriban kivehető, északi és déli részeinek is csak árokjai léteztek még, de töltései már elenyésztek.

Igen érdekes ezen háromszoros árkolásu avar telepnél azon körülmény, hogy a legbelső árkolás által körülvett térség mintegy 11 méterrel (6 öllel) áll mélyebben, mint a 2-dik és 3-dik árkolás földszine északra és délre. Ezen két oldal felől tehát nemcsak a felhányt töltések által volt védve az avar telep belseje, hanem a földszinének természetes emelkedettségével is teljesen fedezve volt.

Nekem ugy tetszik, mintha ezen körülmény az akkori harczmodor

mellett nagy előnynyel birt volna, különben nem a mélyen fekvő patakközt választották volna a telep legbelső és legjobban biztositandó részének helyéül, hanem a patakok mellett északra és délre fekvő magaslatok valamelyikét; vagyis más szavakkal: ezen avar telep alapitói a mélységbe helyezett központ védelméül felhasználták a körüskörül emelt töltéseket és a földszinének természetes magaslatait; mig ellenben várromjainknál azt tapasztaljuk, hogy a védendő vár központját a lehető legmagasabbra helyezték, melynek leghathatósabb védelmére a körülötte elterülő természetes mélység szolgált.

Érdekesnek tartom ezuttal azt is megemliteni, hogy a legelső árkolás által bekeritett térség nagysága 115 holdat tesz ki, — a 2-dik árkolás körülvesz 345 hold és a 3-dik árkolás 997 hold nagyságu térséget.

Azt hiszem tisztelt választmány, hogy már az eddig elősorolt körülmények is kivánatossá teszik, hogy a Zsadány mellett fekvő avar telep iránt a legnagyobb érdekeltséggel viseltessünk; mielőtt azonban erre vonatkozó inditványomat megtenném, nem hallgathatom el azon érdekes körülményt sem, hogy vidékünkön, a Maros és Temes között, — a Marostól kiindulva és délfelé egészen a Dunáig haladva, négy ugynevezett „Római sáncz", valóban azonban avar árkolás, vonul keresztül.

Keletfelé a legszélső árkolás Remete, Janova és Bencsek mellett vonul el. Ettől mintegy $9^1/_2$ kilométerre ($1^1/_4$ mértföldnyire) Temesvár, Csernegyháza és Bruckenau mellett huzódik el a 2-dik árkolás.

A 2-dik árkolástól mintegy $7^1/_2$ kilométerre (1 mértföldnyire) vonult el a 3-dik árkolás; de ennek nyoma csak a Winkler-féle térképen fordul elő és a Maros mellől kiindulva, épen a zsadányi avar telepnél végződik; valaha azonban valószinüleg ezen vonal is tovább lehuzódhatott délfelé.

A 4-dik árkolás ismét $9^1/_2$ kilométer ($1^1/_4$ mértföld) távolságban vonult el a 3-diktól, Baráczház és Kalácsa közt. Ezen árkolás nyoma fellelhető Griselini és Winkler térképein kivül a Schedius-féle térképen is, de a legujabb katonai térképen már nem található.

Ezen 4 árkoláson kivül, melyek egymással majdnem egyenközüleg futnak éjszakról délfelé, van még egy árok, mely nyugatról Varjas felől Knéz-nek tart, és ez valaha oly nagy lehetett, hogy nyomai még a 60-as években készült katonai térképen is előfordulnak, noha Griselini és Schedius térképein nem láthatók.

Mindezen árkok „római sánczok" neve alatt fordulnak elő, noha már a régibb irók közül is egynémelyik azt állitotta, hogy azokat nem a rómaiak, hanem a hunnok vagy avarok ásták.

Azt hiszem, hogy egy körülmény, mely tudtommal eddig figyelmen kivül hagyatott, eloszlat e tekintetben minden kétséget és e körülmény abban áll: hogy a Délmagyarországon északról délfelé huzódó sánczok valamennyiének árka a hegyek felöli oldalról van ki-

emelve, töltése pedig a sikság felé van felhányva, világos bizonyitékául annak, hogy ezen árkolásokat azon népek készitették saját védelmükre, kik a Maros és Duna közti sikságon tanyáztak, azok ellenében, kik a Dunán tul és a Krassó megyei hegységekben laktak.

Legvilágosabban látható ez az Alibunár melletti homok sivatag szélén elhuzódó sánczoknál; itt e valóban Saharához hasonló sivatagon, távol az ipar- s fejlődés behatásaitól, majdnem eredeti valóságában megmaradt az avar árok és hatalmas nagyságában egész Grebenácz alá lehuzódik, honnan legujabban egy valóban igen szép nyil-gyüjteményt szerzett egyletünk. — E hely is igen alkalmas lenne arra nézve, hogy ismereteinket az avar árkolásokról bővitsük; de erről talán majd máskor lesz szerencsém nézeteimet elmondani, most csak azért hoztam fel, hogy megemlitsem azon helyet, melynek egyszeri megszemléléséből mai nap is mindenki meggyőződhetik arról, hogy ezen sánczokat a sikon lakók épitették saját védelmükre a hegyi lakók ellenében.

Hunfalvy Pál azt mondja „Magyarország Ethnographiája“ czimü müvében, hogy: „a hires avar keritések nem mindjárt az avar birodalom első idejében támadtak, hanem utóbb, talán valamely eseménynél fogva, melyet nem ismerünk. Hogy csak Baján ideje után épültek azok, bizonyitja már a byzantinus irók egyező hallgatása felőlük; egyik sem ismeri, holott Baján életében a római sereg a Tiszán tul is hadakozék“.[1])

Később ismét azt állitja, hogy „Nagy Károly 803-ban Avar-országnak ura lőn; de mintha a római imperatorok politikáját követné, birodalmának keleti határát ő sem terjeszté tovább a Dunánál, tehát a régi Pannoniánál“.[2]) Továbbá állitja: „Valóban történelmi bizonyossággal nem tudunk semmit arról, mi a Tiszán tul (reánk nézve innen) és Erdélyben a frank-német uralkodás korában történt“.[3])

Végre még a következő állitásokat is teszi: „Csodálatos, hogy Nagy Károly seregei legfeljebb a Tiszáig, sohasem a Tiszán tul hatván, miért nem alakult az érintetlen maradt avarok vezérkedése alatt uj hatalom a régi Dáciában? Ugy látszik, ott a VIII. század vége felé nagyon kevés avar volt, mintha az avarságnak főereje nyugatfelé Pannoniában székelt volna. Ama kevés avar pedig, ha el nem szlávosodott, látatlanul élt a szlávok közt. Ezeknek ott létét pedig a szláv folyónevek bizonyitják, amelyek hozzájárultak a római világban ismert nevekhez“.[4])

Azon véleményben vagyok tisztelt választmány, hogy az imént felsorolt történelmi adatok az avarokról felettébb hézagosak s a hiányokat mi vagyunk hivatva kitölteni. Sőt többet mondok: azt hiszem, hogy az avar ke-

[1]) Hunfalvy Pál: Magy. orsz. Ethnographiája 154. l.
[2]) Hunfalvy Pál. i. m. 161. l.
[3]) I. m. 172. l.
[4]) Hunfalvy, i. m. 195. l.

ritések vagy árkolások tanulmányozásával képesek is leszünk a még homályos eseményeket felderiteni.“

Én részemről, a mennyire az avar árkolások körülményeit ismerem, már is bátran kimerem azon véleményemet fejezni, hogy a vidékünkön mai napig látható avar árkok akkor készültek, mikor Nagy Károly a Dunán tuli avarok ura lőn, — mikor a frank seregek néha a Dunán innenre is átcsaptak, — kelet felől pedig a régi Dáciában a szlávság mindinkább elterjedt és hatalmasabb lett. A dáciai szlávok valószinüleg ép ugy háborgatták az avarokat keletről, mint éjszak felől a morva szlávok, kiknek ellenségeskedései miatt az avarok egyrésze, Nagy Károly engedelmével, a Dunán innenről átköltözött Dunán tulra Pannoniába; sőt ezen morva szlávok ellenében 811-ben Nagy Károly egy sereget is kénytelen volt kiküldeni az avarok védelmére.[1])

Ez időtájban volt kénytelen a sikságra szorult avarság magát különösen két felől védelmezni, t. i.: észak felől a morva szlávok, — és Erdély felől az ott elszaporodott szláv fajok ellenében; és valóban az eféle védelmi árkok nyomait leginkább csak is e két helyen találjuk, ugymint: észak felől a Mátrahegység aljában két sorral, a hol „Csősz árkának“ nevezik, és a mi vidékünkön az előbb leirt sokszoros árkolásokat, melyek mind a régi Dácia hegyes vidékein lakó ellenséges indulatu szlávok ellenében készültek.

Nemde tisztelt választmány, ezen most elősorolt történelmi hézagok kitölthetése tekintetéből is igen kivánatos lenne az avar árkolásokat általában és a zsadányi avar telepet különösen tanulmányozni; de fentebbieken kivül sürgetik még azt egyéb kérdések tisztába hozatala is.

E nevezetes kérdéseket Hunfalvy igy fejezi ki: „Még kevesebb módunk van az avarok nemzetiségének meghatározására, mint a kozárokéra; az avar nyelvből az érthetetlen bokolabra-n kivül egy érthető szó sem jutott reánk, még a hires erősségek (hring, ring) avar neveit sem jegyezték fel Nagy Károly történetirói, ... az avarok emlékezetét, a kik harmadfélszáz évig uralkodtak itt, egyetlen egy helynév sem örökiti meg“.[2])

Ez valóban csodálatosabb lenne mint azon esemény, hogy az avarok alatt mért nem alakult a Tiszán innen egy uj hatalom féle; de szerencsére e tekintetben jobban állunk, mint a hogy azt az érdemes szerző gondolja, mert mint látni fogjuk, nemcsak avar helynevekkel birunk, hanem a Zsadány melletti avar telepnél reáakadunk a Hring-Ring avar nevére is.

A 2-dik és 4-dik avar árkolás közt fekvő Zsadány melletti avar telep körül ugyanis a következő helységek fordulnak elő, az avar telep középpontjától számitva:

északról: 4500 öl távolságban . . . . . Szécsány

[1]) Hunfalvy: i. m. 164. l.

[2]) Hunfalvy: i. m. 397. l.

északról: 2000 öl távolságban . Kokota = Kakota, jelenleg: Orczidorf
keletről: 3000 öl távolságban . . . . . Murány
délről: 1500 öl távolságban . . . . . Zsadány
délről: 5500 öl távolságban . . . . . Csernegyháza
nyugatról: 4000 öl távolságban Karán=Karány=Kárány, most: Merczydorf
nyugatról: 6500 öl távolságban . . . . . Hodony
nyugatról: 4000 öl távolságban . . . . . Kolocza, = Kalácsa.

Ezen 8 helynév közül hat ány = any = ény, vagy régiesen: án = on = én szótaggal végződik; mert Csernegyháza szóban is benne van nézetem szerint az ény=én képző, valószinüleg valaha Cserén — vagy Cserényegyháza volt. A fenmaradó 2 helynévre pedig sem német, sem szerb, sem román nevet rá nem lehet erőszakolni; és igy birunk az avar telep körül, a 2-dik és 4-dik avar sánczok közt mintegy 5 □-mértföldnyi területen, melynek kellő közepén fekszik a szóban forgó telep, 8 oly helynevet, mely véleményem szerint még az avar időből maradt fen és igy valószinüleg avar nevek.

Ezen helynevek avarsága még inkább elfogadhatóvá válik, ha összehasonlitjuk a 2-dik és 4-dik avar sánczokon kivül eső és 5500 ölnél távolabb fekvő helységek neveivel, melyek következők: Varjas, Kétfél, Baráczház, Monostor, Vinga, Féregyház, Füskut, Fibis, Máslak (Blumenthal) Baricza (Charlottenburg), Königshof, Bencsek, Piski (Bruckenau), Gyarmata, Szent-András, Bessenyő, Kis- és Nagy-Jécsa, Kis-Becskerek, Csatád, Bilét, Sándorháza, Knéz.

Nemde feltünő különbség van az avar telep közvetlen szomszédságában és a távolabb fekvő helységek neveinek hangzása közt?

Ha az avar telep körül előforduló helyneveknél figyelembe vesszük továbbá azon körülményt is, hogy az avarok fejedelme Khagán vagy: Cacan czimmel birt, s azt: hogy az egyik khagánt Baján-nak nevezi a történelem, és egyik előkelő emberüknek Tudun vagy Sodan volt a czime, nem önkényt szembe ötlő-e, hogy a fenntebb elősorolt 8 helynév közül 6 név szintén án-én-on, vagy ujabbkoriasan lágyitva: ány-ény-ony szótaggal végződik? Holott a távolabb fekvő sok helynév egyikében sem fordul elő ezen végtag.

Vajjon csak a merő véletlenségnek lehet-e tulajdonitani ezen körülményt? És nem-e abból magyarázható ki, hogy a Zsadány melletti avar erősség körül, mint központ körül, még akkor is fennbirta magát több avar-telep tartani, mikor a távolabb fekvők már nem voltak képesek ellentállni az idegen behatásnak? Sőt abból, hogy a körülfekvő többi helynevek legnagyobbrészt magyarosan hangzanak, nem-e azt lehet következtetnünk, hogy a magyarok ide jövetelekor e helyen még avarok léteztek, és a magyarok meghagyván őket birtokaikban, ezek azután csak az avarok által birt terület körül fekvő földeket szállták meg?

Véleményem szerint a zsadányi avartelep körül fekvő 8 község neve a régi avarkorból fenmaradt avar helynevek.

Folytassuk ezután tovább kutatásunkat a Hunfalvy által megoldatlanul hagyott kérdések terén és nézzünk utána, vajjon nem lehetne-e ezen avartelep Rhing-jének = keritésének avar nevét is megtalálni?

Már előbb emlitettem, hogy a szóban levő avar telep legbelső árkolása, vagy keritése, két patak közti térségen képez egy, majdnem tökéletes köralakot; a 2-dik és 3-dik keritéseket azonban mind a két patak keresztül metszi ugy: hogy mind a két patak valósággal keresztül folyt ezen avar telepen.

A telep északi részén átfolyó patak völgyének román neve ma is: „Vale Karanuluj“, — a déli részen átfutó patak völgyét „Vale Pisztruja“-nak nevezi a román egészen Zsadányig, azon alól pedig: „Vale Lakuluj“-nak; végre az avartelep legkülső árkától délre, mintegy 500 ölnyi távolságra, elvonuló völgyecske neve, a telep szomszédságában: „Vale-Gaju mare“, azon felül pedig „Vale Vie“.

„Vale Karanuluj“ magyarul annyit tesz, mint „Karán völgye.“ A magyar nyelv nagy szótárában pedig az mondatik, hogy Karán annyi mint karám; karám pedig: „nádból, veszszőből alakitott kerités, tetőzet nélkül, az alföldön, leginkább juhok számára. Néhutt pásztorok, pusztai gulyások, csikósok, juhászok, kondások vityillója, melynek rendes alakja alant kerekes, fönt csucsosan összemenő. Néhutt karán-nak ejtik. Gyöke a kört, keritést jelentő kar.“

Azt hiszem tisztelt választmány, hogy a karán szónak népünk közt még most is élő világos értelmezése után semmi kétségünk sem lehet a felől, hogy a Zsadány melletti háromszoros körben körül keritett avar telepnek eredeti neve Karán volt; ettől kapta a rajta átmenő völgyecske „karán völgye“ nevét és valószinüleg innen kapta azon helység is Karán nevét, mely ugyanazon völgyecskében fekszik, az avar teleptől 4000 ölnyire lefelé; mely községnek nevét azonban ujabb korban a német települők Mercydorfra változtatták.

De vajjon nem-e megforditva: ezen Mercydorf, régente Karán nevü helységtől kapta azon völgyecske elnevezését, mely az avar telepen is keresztül visz? Azt hiszem, hogy nem; mert a másik völgy „Vale Pisztruja“ elnevezése előttem ugyan érthetetlen, de ugyanazon völgy Zsadányon alól Lak völgyének neveztetik, mely szintén valami lakhelyről ragadhatott reá; — és azonkivül az avar telep legszélső árkától délre 500 ölnyi távolságban elhuzódó völgy, a telep közvetlen szomszédságában: „Vale Gaju mare-nak hivatik. Gáj nem tudom mit jelent románul, de szerbül annyit tesz mint: „marha pihenő“ „marha delelő hely,“ a szóban levő völgyecske neve tehát magyarul lenne mint: „nagy marha pihenő völgy“, a mi megint csak egy a karán értelmével.

Winkler térképén ugyanezen avar telep „Schanz Klenovaz“-nak van

nevezve, ámde egy bizonyos fanemet szerbül Klen-nek hivnak, Schanz Klenovaz tehát annyi mint: fás vagy bokros árok; már pedig tudjuk, hogy az avarok sánczai be voltak ültetve fákkal és igy a fás árok elnevezés méltán megillette.

Látjuk ezekből, hogy több helynevek mind ezen avar telephez vezetnek vissza, mely valaha Karán-nak hivatott.

Egyébiránt magában a karán szóban benfoglaltatik, hogy az oly valami, mely köralaku; mert kar = karika = ker = kör mind egy értelmü. Mai nap karán helyett körön = körönd-nek neveznők az ilyen köralaku helyet és azt mondhatnók, hogy ezt az avar telepet az árok körönös körül azaz: környös körül, vagyis körös-körül veszi.

Van még egy helynevünk az avar telep szomszédságában, mely szintén bekeritett helyet jelent, t. i. Cserényegyháza; tudjuk, hogy cserény szintén olyan keritéses helyet jelent, hová a juhokat nagy szél idejében behajtani szokás; de tudtommal a cserény nem mindig van minden oldalról bekeritve és különben is gyökszavában nem foglaltatik a köralakuság kifejezése; a miért is megmaradok abbeli nézetem mellett, hogy az avarok köralaku keritéseit karán-nak nevezték eredetileg.

Hátra van még kimutatni, hogy mit lehetne az avarok nemzetiségére nézve következtetni a zsadányi avar telep körül előforduló nevekből?

Az előbb elősorolt 8 helységnél 6 ány-ény-ony végzetü névvel találkozunk; azok régente án-én-on voltak, ugymint: Szécs-án, Mur-án, Zsad-án, Cser-én, Kar-án, Hod-on.

Gyökszavuk pedig valószinüleg Szecs = Szécs vagy Szécsa, Mur vagy Mura, Zsad vagy Zsada, Cser vagy Cserje, Kar és Hod.

Az án-én-on tehát oly avar rag, melynek a gyökszóhoz kapcsolásával képezték a helység neveket.

Ámde az ány-ény-ony, vagy án-én-on képző ragok a magyarban is előfordulnak, ugymint:

mag-ány = mag-ás = egyedülies
vág-ány = (be) vág-ás
siv-ány (homok) = siv-ó
horg-ony = horg-as
zord-on = zord-as
viz-eny (ős) = viz-es
ele-ven = él-ő
köt-ény = köt-ő
merev-en = merev-es
kör-öny-ös (körül) = kör-ny-ös (körül) = kör-ös körül.

Előttem ugy látszik, hogy az ány-ény-ony ragot a magyarban ó raggal lehet helyettesiteni, midőn a gyök: igeszó; as-es-os-sal pedig, midőn a gyök főnév.

Ezen állitást elfogadván, Hodony az a mi: Hodos; és valóban a kérdéses avar teleptől keletre most is létezik egy helység, mely Hodos-nak hivatik és mindkettő annyit jelent, mint hodály = juhtanya.

Karán = körön = köröny = környös = körönnyel biró.

Cserén = cserjén = cserjés.

Murány = Murán = mura-an = mura-as = murás = kavicsos — A nagy szótár szerint t. i.: némely vidéken mur-vának nevezik az apró kavicsot és gyöke a mor vagy mur, mely töredéket jelent. És valóban Murány mellől mai nap is hordják a kavicsot az utakra.

Szécsány és Zsadány értelmét nem birom megmagyarázni, minthogy gyökszavaik jelentései előttem ismeretlenek.

A fentebbi eljárást alkalmazván a Tud-un avar méltóság névre, azt vélem, hogy kétségtelen Hunfalvynak abbeli véleménye, miszerint az tud-ó vagy tud-ós-t jelentett; de akkor Baján avar név is annyi mint bajos = ügyes (bajos) = jelenleg: ügyész = ügyér = ügyek vezetője; vagy pedig: bajó = bajvivó = bajnok.

Nem akarom figyelmen kivül hagyni, hogy a román is használja az an ragot, például: unguran = magyaros, ardelan = erdélyes.

De ez szerintem semmit sem bizonyit ezen rag román volta mellett, mert az an-en-on képző-rag kétségtelenül megvan a magyar nyelvben és oly vidékeken is használja helynevek képzésére, a hová a román elem soha sem terjedt el, ugy mint például a Fertő tava körül, a hol Hunfalvy szerint legtovább fenbirták magukat az avarok tartani. Ott mai nap is a következő helynevek fordulnak elő: Pozsony, Dévény, Köpcsény, Lucsony, Mosony, Tettény, Lébeny, Bősárkány, Csécsény, Kóny, Ikrény, Szercseny, Görzsöny, Csikvánd, Szergény, Sömjén, Terecskényfa, Zsedény, Ládony, Barony, Szakony, Berény, Gógányfa, Peresztény, Szergóny, Szécsény, Vészkény, Pervány, Soprony Porgány, Bakony sat.

Szintén előfordulnak ilyen helynevek a pestmegyei Kun-Szentmiklós, vidékén is, ugymint: Puszta-Bábony, Örkény, Hartyán, — avagy Hevesmegyében és a Jászságban, u. m.: Berény, Alattyán, Ladány, Vezekény, Zsadány, Abany,; vagy a palóczok közt u. m.: Szederkény, Bátony, Bárkány, Hartyán, Tarján és a többi.

Inkább azt lehet szerintem következtetni, hogy a románok a bolgároktól sajátitották el ezen ragot, kik (t. i.: a bolgárok) rokon faju nép lévén a magyarral, szintén használták ezen ragokat és a bolgár Balkán név például valószinüleg ugyanaz mi a magyar Valkán vagy Valkány.

Nem véletlenül hoztam fel előbb az ardel-an = erdély-es példát, mert e szó igen érdekes fejtegetésre ad alkalmat.

Hunfalvy azt mondja[1]) hogy a var, uar és ar a vogul s permi nyelvekben, melyek a magyarral rokonok, erdőt, hegyet jelentenek, tehát var = ar = erdő és hegy; és miután ard-el-an = erd-él-es, nem lehet-e bizvást feltenni, hogy ard-el annyi mint erd-él? és hogy azt az avarok nevezték el igy, a kik Erdélyt is birták azon időben, midőn a román nép felkezdett tünni a világ történetben.

Ha ez áll, akkor az is valószinü, hogy ar-ad = er-ed és aród = oród = orod, tehát Arad vagy azt jelenti, hogy ott eredt valami, vagy pedig hogy ott már az avarok idejében erőd volt.

Továbbá: ard-en = erd-ő vagy erdős, tehát: avarosan ardényi annyi, mint magyarosan erdőssi vagy erdei.

Az er és ar gyökök még ennél is nagyobb rokonságot mutatnak fel; meghosszabbitva is rokon értelmüek maradnak, ugy mint ér = ár(ok) az az: olyan mélyedés, melybe viz szokott folyni. De az árok magában foglalja némileg az árok partjának, emelkedésének, hegyének is fogalmát; és miután az avarok árkai nemcsak magas partokkal (hegyek) birtak, hanem be is voltak ültetve fákkal, tehát egyuttal erdősek is voltak; azonkivül emlékezetben artva, hogy az on = un annyi mint = os, valjon a varchun = várkun nem-e annyi, mintha mai nap azt mondanók, hogy: várkos = árkos, az az: olyan nép, mely árkot csinál, vagy árokkal bir? Ily értelemben az avarok csakugyan várkunok az az: árkosok voltak.

De nem folytatom már tovább fejtegetéseimet. Az előhozottakból is eléggé kitünik, hogy az avar és magyar rokon nyelvek voltak, és teljes igaza van Hunfalvynak, midőn azt állitja, hogy „az avarok ugorságát megtagadni nem lehet“.[2])

Egyébiránt nem is azért merültem annyira belé a fenntebbi szavak fejtegetésébe, hogy belőlük csalhatlanul be akartam volna az avarok magyar nemzetiségét bizonyitani, hanem egyrészt azért időztem oly hosszasan mellettök, hogy a tisztelt választmány figyelmét tevékenységünknek egy ujabb igen tágas mezejére forditsam, melynek megmüvelésére leginkább mi vagyunk hivatva; — másrészről pedig minél világosabban kitünjék, hogy ezen egyetlen egy okból is nagyon rajta kell lennünk, hogy a zsadányi avar telepet a legrészletesebben kifürkészszük.

Ime tisztelt választmány! Ezek azok, melyeket a zsadányi avar telep fontosságának kimutatására szükségesnek tartottam elmondani.

Meglehet, hogy fejtegetéseimben néhol tévedtem és hibás következtetésekre jutottam; abban az egyben azonban nem tévedhettem, hogy az avar árkok és a zsadányi avar telep tanulmányozása nemcsak

---

[1]) Hunfalvy Pál. Ethnograph. 399. l.

[2]) Hunfalvy Pál: I. m. 402. l.

felette érdekes tárgyul szolgálna, hanem azonkivül nevezetes eredményekre is vezethetne ugy az avar keritések nevének, mint az avar nemzetiségnek meghatározása tekintetében, sőt képesek leszünk általa a hazánk őstörténelmében előforduló hézagok egynémelyikét ki is tölthetni.

Melynél fogva azt hiszem, hogy most már minden további indokolás nélkül egyszerüen inditványozhatom, hogy a tisztelt választmány határozatkép mondja ki, miszerint:

Az avar árkok és a zsadányi avar telep tanulmányozását hazánk őstörténelmének szempontjából szükségesnek tartja; mely okból azoknak mielőbbi tanulmányozását megkivánja indittatni és az e czélból teendők sorrendjének megállapitására egy 3 tagból álló bizottságot kinevez, melytől elvárja, hogy a teendők sorrendjét megvitatás végett, mielőbb a választmány elé terjesztendi.

Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658—1695.

Jványi Istvántól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi január havi választmányi ülésén.

A lugosi és karánsebesi bánság utolsó bánja Barcsai Ákos volt, ki azt 1658. szeptember havában az erdélyi fejedelemségért a töröknek engedte át, természetesen ugyan azon határok között, melyekkel a bánság addig birt, s a melyek azt Erdélytől elválasztották. Igy délfelé a vaskapui Marga vize volt a határ a török részen levő Margitta nevü váracscsal;[1]) északról pedig Facsét és Varadia voltak a török végvárak.

Lugos és Karánsebes tehát, melyek már 1525 óta együvé tartoztak, most is mint hüséges testvérpár egy közös sorsban részesültek. Mindkét helység és vidéke egy közös bégre és ez alatt több (talán öt) agára bizatott, kik mindent török lábra átalakitani siettek. De daczára ezen tényleges török uralkodásnak, e vidékről ugyszólván semmi nyom vagy emlék sem maradt reánk a török uralomból.

E vidék bégje majd lugos-karánsebesinek, majd pedig csak karánsebesi bégnek irta magát; mert Karánsebesen lakott mint főhelyen, amiről több levél is tanuskodik.

[1]) Gr. Bethlen Miklós tört. emlékrajzai, francziából ford. Toldy István, Pest 1864. pag. 90.

Igy egy 1661. deczember 22-én kelt levélben emlittetik a karánsebesi bég; és 1677. január 1-én irt levélben szintén a karánsebesi vén bégről van szó. — Egy 1687. november 8-ról alább közlendő s Karánsebesen kelt levél pedig a következő aláirással bir: „Karánsebesi és Lugosi bég Kakak Illi bég az agákkal együtt.“ — Még érdekesebb egy 1672. május 10-én Karánsebesen kelt s Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez intézett levél, mely különben tárgyunkat nem illető magán ügyekkel foglalkozik. A levél elején a török névjegyben van: Musztafa Sebes-Lugos mirilivája. S a levél kezdete ez: „Mi Musztafa bég, Disder aga, Ahmet aga, Szulman aga, Huszein aga, és Illaga, Karánsebes és Lugos tartományának és ahoz való szaczakságoknak főgondviselő bégje és agák“ sat.[1]) — Ezen okmány kétségtelenné teszi, hogy a lugos-karánsebesi vidék (az öt agához képest) öt kerületre osztva, a Karánsebesen lakozó Lugos-karánsebesi bég alatt állott.

Hogy Lugosan talán aga lakott volna, adataink nagy szegénysége miatt nem merem állitani; de egy 1687. évi levélben emlittetik legalább Ali aga, mint facseti aga.

Fenmaradt még azon korból Ozman aga adójegyzéke. Ezen 1673-ra kiirt adóból jutott Karánsebesre 16, Lugosra 24 oszpora házankint; továbbá Csers (talán Cseres-Temes?) 40, Petrosnicza 14, Pukin 10, Valeabul 20, Zgribeste 14, Ohaba Mutnik 1, Apadia 1, Karassova 14 oszporát fizettek házankint sat.[2])

Erdélyországgal a szomszédos törökök egy ideig békében éltek. Az első bég Beker nevü, felróván e vidéket, a Marga vizén tul nem mentek át erdélyi birtokra; igy még utána is nehány bég a magáéval megelégedvén, nem nyujtotta ki kezét a szomszédos területre. De később (ugy látszik a 70-es években) Ozman bég alatt mintha a mulasztást pótolni siettek volna, mindenütt raboltak s pusztitottak és a határokat veszélyeztették; az utasoknak elállották utjokat és áruiktól, sőt életöktől is megfoszták őket. Kivált mióta Amhet aga Jenőből Karánsebesre származott át, aki minden latorságot vagy maga követett el, vagy pártfogolt, s miatta semmi sem volt már biztonságban.[3])

Egyszer a karánsebesi törökök a Marga vizén átkelvén, Bukova helységet akarták Erdélytől elszakitani, de kudarczot vallottak. Erre veszteségök miatt a törökök panaszt emeltek a jenői pasánál, ki ez ügyet megvizsgálás végett a temesvári pasához tette át. A temesvári pasa emiatt kérdést intézett az erdélyiekhez s ezektől a következő határozott és a harag elfojtott hangján

---

[1]) Török-magyar. áll. okm. V. köt. 111. lap.
[2]) Delejtü. Temesvárt 1859. évf. 325. lap.
[3]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 351. l.

irt választ nyerte, melyet az eredeti fogalmazvány szerint[1]) e helyen czélszerünek látunk egész terjedelmében közölni.

„Tömösvári Ali basának szóló levél minntája. Tekintetes ngos. basa, nekünk vitéz ur barátunk. Isten kegyelmedet sok esztendőkig éltesse, szerencséjét nevelje.

Ha szintén kegyelmed hozánk levelit s emberit nem küldte volna is, de lehetetlenség volt tovább hallgatással szenvednünk némely karánsebesi vitézeknek az mü reánk bizatatott hatalmas császárunk őstől maradt országának, Erdélynek, lakósin cselekedett számtalan kártételeket, az kik nem viselvén szemek előtt, hogy az ő előttök való karánsebesi békek meddig tarthatták és tudták Karánsebesig lenni a határt, és ezzel megelégedvén az erdélyi határnak békét hadtak; ezek a mostaniak nem tartják határokban magokat, talán ha minden megengedtetnék nekik, Fehérvárig is elfoglalnák Erdélyt. Kivántatik azért vitéz barátunk, kegyelmed jól megirtse, az erdélyi határt külömböztesse meg a karánsebesi határtul a Marga vize, a Margavizén tul Karánsebeshez való, azon innét Erdélyhez való. A mikoron Karánsebes magyar kéznél volt, akkoron is Karánsebeshez addig birták, a Margavizén innen peniglen Haczog vidékihez való volt; az mely békek egymásután Karánsebesben laktanak is, az szerint birták, hanem az mostaniak nem férnek el bőrükbe. Értjük hogy kegyelmed előtt panaszt tettenek Bukovának elpusztitásáról, embereknek megöletéséről; de a Margavizén innét ne nevezzenek se Bukovát, se mást, mert nem övék. A mely egynehány lator erdélyi oláh hatalmas császárunk adaja előtt elszökvén ott akart megtelepedni, hogy onnét tolvajkodjék széljel, azokat a latrokat Erdélyországa büntette meg, Thornya Péternek parancsolván büntetésök felől, mint Erdélyből elszökött latrokat. A Margavizén tul a karánsebesi vitézeknek birodalmát nem ellenzi senki, sem Tornya Péter, sem más; de a Marga vizén innét Erdély a maga saját határát oda nem engedi; hatalmas császár kapuja nyitva vagyon ő előtte is. Mennyi számtalan kárt tettek eddig is azok a vitézek, irva küldtük kegyelmed kezében s megláthatja. Hatalmas császárunk őstől maradt adófizető országát igy kell-e rontani, pusztitani?

Kegyelmedet azért barátságosan intjük, zabolázza meg az ilyen gonoszságokat, az erdélyi határon kapdosó nyughatatlan embereket fenyitse meg, mert lehetetlenség ezt elszenvedni. Mind addig zörgetünk hatalmas császár ajtaján, a mig meghallgattatik. A régi Karánsebeshez tartozó falukon és határokon nem kapdos senki az erdélyiek közül; sőt ha valakinek kára esnék az erdélyiektől azokban a helyekben, mindeneknek igazságot szolgáltatni készek vagyunk, s ha mi kárt az török határban birodalmunkbeliek töttenek, tiszteinknek azoknak szorgalmatos felkeresésekről és büntetésekről parancsolunk, azt kivánván a kegyelmed tiszti alatt levők részéről is, melyre ha kegyelmed

[1]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 357. lap.

szorgalmatosan rávigyáz és gondot visel, ugy felel meg kötelességének. Mi tudjuk, mit kivánjon tőlünk a fényes portához való kötelességünk, abba fogyatkozást nem tapasztal senki .... Költ etc. Kegyelmed barátja.“ —

Azonkivül a portához küldött erdélyi követnek adott instructio a törököket folyvást ellenségeskedésről vádolja és kivált Amhet agát nevezi főlatornak.[1])

Hasonló határvillongásokról panaszkodnak viszont a törökök 1687-ben. Az erdélyi fejedelem követe Baló Mátyás április vége felé Nándorfehérvárott levén, a nagyvezirtől kérdőre vonatott a miatt: hogy a hatalmas török császár két palánkját, Facsétot és Varadiát az erdélyi határokból több izben megtámadták s egy hajnalban, be nem vehetvén Varadiát, a várost fölégették?[2]) — A követnek sikerült a vezért eziránt megnyugtatnia, annyival is inkább, mert ugyan akkor az erdélyi adó elinditásának hire is megérkezett.

Ugyanezen tárgyban ez évi május hó elején a temesvári pasa Szerdar Ibrahim pasa is küldött Ali facseti aga által az erdélyi fejedelemhez Fogarasba panaszló levelet.[3])

Egy fél évvel később a karánsebesi és lugosi bég is panaszt tesz az erdélyi utonállók miatt, panasz levele a következő:

„Az elmult napokban Almafalva nevü falumban az dézma és egyéb adósság felszedéseért mentem volt minden jó szándékkal, Tornya János és Bokosnyicza az darabantokkol és remettyeiekkel együtt négy század magokkal reám tolvajul jövén, mindenemtől megfosztottak, tizenkét szekeret ökröstül dézmával együtt elvittek, ezer tallérra kárt töttek, egynehány törököket levágtak, az remettyei tolvajok annyira tolvajkodtak, hogy országunkban már marha nem maradt, az jó és igaz emberek az uton nem járhatnak, mivel kiket mindenöktől megfosztanak, némelyeket levágnak. Ez dolog azért, ha Ngod-nak hirével vagyon, minket tudósitani ne nehezteljen, az haczogi[4]) tiszteknek heában irunk. Ngdat azért kérem tudositson, hadd tudjuk mihez tartani magunkat és miformán megirni mind az hatalmas császárnak, s mind pedig az fővezérnek, Ngod-tól jó választ várván. Tartsa Isten Ngodat sokáig. Karánsebes, 1687. 8. novembris. Ngod jóakaró szomszédi, karánsebesi és lugosi bég Kakak Illi bég az agákkal együtt. — Három uttal irtunk Ngod-nak eddig, az remetyeiek emberünket levágják, az levelek Ngod-hoz nem jöhetnek.[5])“

Mindezen kölcsönös panaszok és bárátságtalan határvillongások és sérelmek mellett valószinüleg igaz az is, a mivel Baló a török nagyvezirt megnyugtatta: „meglehet, hogy a mostani háboruságos időben valami futott népből

[1]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 351—354 lap.
[2]) Lásd török magy. áll. okm. VII. köt. 242 lap.
[3]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 247. l.
[4]) Hátszegi.
[5]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 279 lap.

álló tolvajok összeadták magokat, kik szintén ugy Erdély széleiben, mint az török birodalomban tolvajkodnak, Erdélyben az török nevezet alatt, Törökországban az erdélyi nevezet alatt . . .“

* * *

Ezen előrebocsátottak után visszatérünk az 1664. augusztus 10-én kötött vasvári békéhez, melylyel Magyarországban nagyon sokan elégedetlenek levén, I. Lipót ellen összeesküdtek és I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem azon reményben, hogy általok Magyarország koronáját is megszerezheti, pártfogásába vette őket, s Erdélybe menekültek az üldözött bujdosók. 1678-ban Tökölyi Imre lett a felkelők vezére és 1681-ben a török porta is pártolni kezdé ügyöket; minek következtében augusztus végén meg is indult a segitségökre kirendelt török-, oláh- és erdélyországi sereg I. Apafi főparancsnoksága alatt. De a kitört meghasonlás eredmény nélkül oszlatta szélylyel a szép sereget. Szerencsésebb volt az 1682. évi hadjárat a budai pasa főparancsnoksága alatt. Tökölyi Kassa alatt várta a törököt és Apafit, s több győzelem után a porta szeptember 16-án Tökölyit Felső-Magyarország fejedelmévé tette, s egyszersmind biztosittatott a szabad király választás és szabad vallás gyakorlat is. — Még nagyobb események történtek a következő 1683. évben. Május hóban ugyanis Tökölyi a török fővezért Eszékről egyenesen Bécs alá kisérte, ahol már julius 13-án 200 ezer török táborozott együtt. De Tökölyi ezen lépése által elveszité a külföld rokonszenvét, s a Bécs megsegéllésére jött lengyel király oly fényes győzelmet aratott a törökön, mely Magyarországot is felébreszté dermesztő álmából és a császári sereg nyomban sietett győzelmét Magyarországban is gyümölcsöztetni a kuruczok és a törökök ellen. — 1686. szeptember 2-án Budát vették be s nem sokára Szeged is I. Lipóté lett.

Erdélyország ily körülmények között kénytelen lett Lipót császárral alkudozásba bocsátkozni, ami a török előtt sem maradhatott titokban, mert a nagyvezir, ki a már nagyon is előre haladott időszak miatt Belgrádba ment téli szállásra, Baló Mátyás erdélyi követnek (ennek az eszéki hidnál 1686. szept. 23-án kelt levele szerint) a következőket mondá: „Im az Galga szultánt Tömösvárra rendeltem téli quártélyban, az hadait Lippára, Jenőre, Lugosra, Karánsebesre s tartományaira, hogy innét ő vigyázzon Erdélyre, s tul a tatár khám . . . De ha igazak lesznek, az mely dolgokat Erdély felől beszélnek, roszul lesz dolga; és ha német quártélyozó megyen be Erdélyben, tatár s török quártélyozó is megyen. Azért meglássa az urad, hogy az német bebocsátásával tatárt is ne vigyen be Erdélyben quártélyban.“[1])

A török most megfeszité minden erejét, de hasztalan; a császár győzelmes serege 1687-ben Erdélyt is véglegesen megszállotta, már katonai főbiztossá a hirhedett Caraffa Antal tábornok tétetett, ki 1688. év elején Erdélybe ment

[1]) Török magy. áll. okm. VII. 195. lap.

és május 9-én a hódoló okmányt aláiratta, mi által Erdély is Magyarországgal egy közös fő alá került."[1])

Caraffa helyét azután Heissler Donát tábornok megérkeztéig a derék népbarát Veterani Frigyes tábornok foglalta el. Caraffa pedig seregének egy részével a Maros mentén vonult ki Magyarországba és Lippát, Erdélyország kulcsát, jun. 20-án s nyomban Solymost is bevette.[2])

Ugyanekkor Lugosnak 300 főből álló török és rácz őrsége a helyet minden ellentállás nélkül[3]) az első felszólitásra gr. Paxnak adta át, a ki derék hadosztályával helyőrségül rendeltetett ide.[4]) A kivonuló őrség 8 ágyut, egy mozsarat, sok tábori eszközt és eleséget adott át[5].) Caraffa Szegedről, 1688. jul. 4-én kelt levelében tudósitá a császárt Lippa és Lugos bevételéről.[6])

Pax ezredes Lugosról Karánsebest is szerette volna egyuttal bevenni; de terve egy rácz által elárultatott, s igy a végrehajtást el kellett halasztania. De nehány hét mulva, aug. 3-án Veteraninak sikerült, midőn négyezernyi csapattal Karánsebes előtt megjelent, ezt minden nehézség nélkül bevenni,[7]) amint ez Keresztesi Sámuelnek a karánsebesi táborból aug. 4-én kelt következő leveléből is kitünik: „Veteráni generál ő nga. 4. praesentis[8]) érkezvén ide Karánsebeshez, az benne való törökök semmi hostilitást nem mutatván, az nap fel is adták, másnap osztán az generalis kibocsátván őket, szekereket adatott alájok s kikisértette Rassóvárig (azaz Orsova). Magam is aznap érkezvén ide, nem láthattam a törököket, mert már elindultak volt".[9]) — Hasonló sorsban részesült Sikló is (talán Csiklova?) A nevezett két hely őrsége Orsován a lázadó oláhok és ráczok által leöletett.[10])

Igy az egész lugos-karánsebesi vidék a császár hatalmába került, de ezen foglalás nem tartott huzamosan.

Veterani ezután Orsova felé folytatá győzelmi utját, melyet szinte elfoglalt, mialatt Belgrád is több más nevezetes helylyel Leopold hatalmába került. A harcztér most már Szerbiába tétetett át; a porta nagyon érzé a reá nehezedett hatalmat; s vérzettek a hatalmas német sas körmeitől testén nyitott sebek, s azon hatalom, mely a félvilágot letiporta, végre megalázá magát és békét kért a bécsi udvartól. De ez, jóllehet XIV. Lajos franczia király is háborut üzent Lipótnak, s igy a hadi erőt meg kellett osztani, mégsem jöhetett létre. A harcztér ennélfogva továbbra is

[1]) Szilágyi S. Erd. tört. II. 360. sat. l.
[2]) Böhm Fessler után, I. 290. máj. hóra teszi.
[3]) Szalay Magy. tört. V. 421. l.
[4]) Grisel. I. 103. — Böhm. I. 290. l.
[5]) Tudom. Gyüjtemény 1836. év VII. köt.
[6]) L. Török magy. áll. okm. VII. köt. 295. l.
[7]) Tudományos Gyüjt. 1836 év VII. köt. u. ott.
[8]) Valószinüleg hiba 3. helyett.
[9]) Török magyar áll. okm. VII. köt. 296.
[10]) Tudom. Gyüjtem. u. ott.

nyitva maradt, de minden nevezetesebb események nélkül csak is az 1690-ik évben kezdett a koczka fordulni.

Köprili Musztafa az uj nagyvezir nagy lelkesültséget öntött a török seregbe s mindjárt az 1690-ik év elején több győzelmet aratott a császári seregen. Erre Heisler Havasalföldéről Erdélybe huzódott vissza, melyet a tatárok fenyegettek, s alig lehet többé abban kétség, hogy a törökök eddigi győzelmeiket Erdély visszafoglalására fogják felhasználni. S csakugyan e czélra ki is szemelték Tökölyit, ki junius 8-án Erdély fejedelmének neveztetett ki. Tökölyi Oláhországból török és oláh csapatokkal erősbülve, a Heissler tábornok által roszul őrzött törcsvári szoros-felé tartott, hol csellel és kimondhatatlan erőfeszitéssel a havasokon átkelvén, aug. 21-én váratlanul hátban támadta meg Heisslert, ki teljesen megveretett s a győztes Tökölyi fogságába került. Tökölyi előtt most nyitva volt az ut Erdély szivébe, s a nemesség is oly tömegesen csatlakozott hozzá, hogy szeptember 21-én be is igtattatott az erdélyi fejedelmi székbe. Az erdélyi kormánytanács ez alatt aug. 26-án a bádeni őrgrófot szólitá fel sürgősen a segélynyujtásra; kijelentették, hogy Tökölyi elhóditja az egész országot. Az őrgróf Castelli tábornokot Szendrőről előre küldvén, maga is azonnal megindult Erdély felé, mi alatt Heister három lovas ezreddel a vaskaputól Orsovára s innen Karánsebesre sietett s szept. 17-én itt egyesült vele az őrgróf, ki is 19-én a vaskapun átmenvén, 23-án Hátszegnél táborozott. Ezen hirre Tökölyi folytonosan visszavonult az őt különben is mindig nyomban követő őrgróf előtt, mig végre okt. 25-én Havasalföldre ment át.[1])

Ez időtájban Belgrád ismét a töröké lett, de Erdély meg volt a Habsburg háznak mentve. Az őrgróf most itt Veteranit hagyván hátra, Felső-Magyarországba vonult ki, de a törökök még most sem nyugodtak meg; nagy török és tatár csapatok pusztitgattak Nagy-Várad és Debreczen körül; egy másik sereg pedig, mely a nagyvezir által, a már három év óta bezárt Temesvár felszabaditására küldetett, egyesült amazokkal és együttesen rémitették a vidéket.[2]) A lugosi és karánsebesi helyőrség e miatt még idejekorán Erdélybe vonult vissza.[3]) Lippa 9 napi ostrom után megadta magát, Lugos és Karánsebes is ujra török kézre került:[4]) — Horváth Mihály[5]) azt mondja, hogy e két helyet az 1690. év nyarán Tökölyi keritette volna hatalmába? — Ily előnyös helyzet mellett a tatárok nov. közepén Erdélybe törtek és Tökölyi is uj kisérletre határozta el magát; de az őrgróf erről értesülvén, csakhamar Erdélyben termett s a tatárokat megverte, s ezek deczember vége felé ki is takarodtak, mi által Tökölyi szándéka is meghiusult.[6])

---

[1]) Szilágyi Sánd. Erd. tört. II. 376. — Szalay L. Magy. tört. V. 454. 468. l
[2]) Böhm I. 297.
[3]) Tudom. Gyüjtem. u. ott.
[4]) Szalay L. V. 475.
[5]) Magy. tört. IV. 225.
[6]) Szilágyi S. Erd. tört. II. 379.

A törökök mult évi győzelmeik által elvakittatva, a következő 1691-ik évben csak is a harcz folytatására gondoltak. A bécsi kormánynak pedig nagy gondot adott a hadseregnek kétfelé választása, miután ez időtájban nyugaton és keleten egyszerre kellett az osztrák sasnak vagdalkoznia; amott a francziák, itt pedig a törökök ellen.

Tökölyi tanácsára a törökök egy részről Erdélybe szándékoztak betörni, de Veterani ébersége meggátolta őket tervök kivitelében; más részről pedig 3—4 ezernyi török csapat járhatatlan s veszedelmes hegyi utakon Oláhországból a lugosi és karánsebesi vidékre rontott. Báró Bolland ezredes ezt hirül vevén, egy vitéz szerb vezért, Antonio alezredest, erős csapattal küldé előre s január 16-án maga is Karánsebes felé indult.[1]) A törökök Karánsebesről kirohantak ugyan, de Antonio nem ütközött meg velök, mig Bolland is meg nem érkezett. A most kifejlődött heves ütközetben a törökök annyira megszorultak, hogy sietve Karánsebesre kellett visszavonulniok. Üldözőik azonban oly hevesen üzték őket, hogy velök egyidőben hatoltak a városba, melyet szerencsésen el is foglaltak; 500 török elesett, a többi pedig fogságba került. — Bolland és Antonio nem sokára azután Lugosnál is vitézkedtek. A lugosi török őrség t. i. az adó behajtása végett egy csapatot küldött ki, melyet Bolland felkeresni szándékozott. S ekkor történhetett, hogy a törökök Naftali pasa alatt megveretvén, a Lugos és Lugosel (Lugoshely) közötti mocsárokba szorultak.[2])

Ekkor a lugosiak ugyanazon sorsban részesültek, mint a karánsebesi törökök. Bolland a kirohanó őrséget a várba vissza nyomván, katonái a sürü golyózápor daczára a kapukat és a czölöpkeritést elfoglalták. Midőn már egy torony is kezökbe került, az őrség a várban torlaszokat kezdett emelni, de hiába; mert midőn látták, hogy az ellenség már a falakat is áttörte, kitüzték a fehér zászlót. Bolland tekintetbe vevén az őrség még jelentékeny számát és saját készületlenségét is egy esetlegesen hosszabb ostromlásra; megengedte a törököknek, hogy fegyver nélkül kivonulhassanak s Temesvárra mehessenek. A várban 4 réz ágyu, 1 mozsár, 12 hordó lőpor és 15 zászló maradott hátra. Bolland és 22 közvitéz megsebesült, 100 szerb önkénytes pedig elesett.[3]) A győzelem után Antonio alezredes Lugosról Veterani parancsára Uj-Palánkára sietett és innen ismét Lugosra tért vissza s a szomszédos Zsidóvárt vette be.

A törökök ezen veszteségeinek hirére a temesvári pasa mintegy 3000 tatárt küldött Karánsebes ellen; de ennek csekély őrsége igen vitézül tartotta magát, mindaddig, mig Bolland segitsége meg nem érkezett. Bolland ágyuit a várral szemben egy magaslaton helyezé el, embereit pedig eszélyesen a völgybe rejté, nehogy a sereg csekély száma mindjárt feltünjék. A csel csakugyan si-

---

[1]) Griselini I. 109 lap.

[2]) „Krassoer Ztg." 1861. Nro. 2.

[3]) Freiwillige Theiln. d. Serben und Kroaten in den 4 letzten österr.-türk. Kriegen. Wien 1854 — után Böhm I. 300 lap.

került; a tatárok a váratlanul érkezett ellenség számát tulbecsülvén, egy szoroson akartak visszahuzódni, de itt Bolland katonáitól megtámadtatván, kegyetlen mészárlás közben közülök igen sokan elestek, sokan fogságba kerültek, egy részök pedig Oláhországba menekült.[1]) — Veterani az év vége felé, november elején Karánsebesre és Lugosra erősebb helyőrséget küldött, maga pedig Erdélybe vonult téli szállásra.[2])

A következő években nem sok nevezetes történt a mi vidékünkben. 1692-ben a császári sereg Nagy-Váradot vette meg s huzamosabban ott időzött, mert hire járt, hogy Tökölyi Karánsebes ellen akar indulni, s egyuttal Lugost is bevenni és az élelmi szerekben nagy hiányt szenvedő Temesvárt eleséggel ellátni. De ezen hir nem valósult. Ugy látszik, hogy a tudósitások, melyeket Tökölyi Bogsánból bizonyos Antoni-tól és Karánsebesről több megbizott embereitől kapott, nem hangzottak eléggé kedvezőleg.[3])

1693-ban a nagyvezirnek Belgrádról átjövet Temesvárt és Gyulát sikerült ellátni eleséggel és a szomszédos helységeknek megparancsolta, hogy adójokat eleségben fizessék meg, fölöslegöket pedig csak is e két várba vigyék eladásra. — Az oláh parasztok a parancs folytán el is látták a törököt különféle élelmi szerekkel. Igy egyizben 100 vidéki paraszt vitt eleséget Temesvárra, de a lugosi várkapitány gr. Herberstein reájok küldé hajduit s kemény harcz fejlődött ki közöttök, még éjjel is folyt a dulakodás, de csak is öt parasztot sikerült a hajduknak elfogni.[4])

Az 1695. év sokkal gazdagabb hadi tényekben s kivált Lugosra nézve nagyon emlékezetes; erről azonban más alkalommal.

A Veterani barlang és Peth vára.

Boleszny Antaltól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1873. évi deczember havi választmányi ülésén.

I. közlés.

Moldován alul a Duna közepén kimagasló Babakáj sziklától a folyam medrében hét sziklapad, mindannyi szoros létezik Tiszoviczáig, honnan az egy mértföldnyire távol fekvő Kazán hegy sziklái láthatók, melyek között a Duna összeszorulva legkeskenyebb és legmélyebb s mintegy sziklafalként emelkedő óriási hegyek között rohamosan folyik.

[1]) Böhm I. 302 lap.
[2]) Szalay m. tört. V. 495 lap.
[3]) Monum. Hung. Hist. irók 15. köt. több helyen.
[4]) Tudom. Gyüjt. u. ott.

A Kazán bejáratát a Széchenyi uton egy sziklahegysark, a Duna medrében közel a jobbparthoz egy kimagasló sziklatömeg jelzi, melynél halászok tanyáznak. A sziklahegysarknak a Dunába nyuló s a Széchenyi utról belátható oldalán azon vizmércze szemlélhető most is, melyet Széchenyi a sziklába vésetett, s innen a majdnem jéghideg légmérsékletéről ismeretes és a Sukuru hegyet átfutó ponyikovai barlang ezerkétszáznegyven lépésnyire van, melynek éjsötét belürében denevérek tanyáznak, és több mint kétszáz ölnyi hosszán csak fáklyák használatával lehet áthatolni. Ezen barlang nevezetét a 2556 láb magas Golecz hegyen eredő pataktól nyeré, mely a Sukuru hegyet átfuró barlangon keresztül a Dunába siet, miért is esős nedves évszakban a barlang átjárhatlan, s nyári száraz időszakban is kell két-három helyen vizben gázolni; száraz helyeken az utat nagy sziklatömegek zárják el, hol nagy óvatossággal lehet azokon át, vagy kerülő utakon lassan haladva a szabad mezőre kijutni, a mi rendesen egy óra alatt történhetik meg.

A ponyikovai barlangnak bejáratát a Széchenyi ut oldaláról és a közlekedést a Veterani barlanggal ennek elfoglalása és védelmezése alkalmával amattól száz lépésnyire egy erős zárvány (Redoute) védelmezte és tartotta fen, melytől százötven lépésnyire egy kecskeut vezet a Sukuru hegyre. Az emlitett zárvány a Duna oldaláról erősitett kőfalazattal összeköttetésben volt az ötszáz lépésnyire távol fekvő Veterani barlanggal, mely közel kétszáz év óta a törökökkel vivott komoly harczok alatt nevezetessé vált; s helyőrségével kétszer ostromzároltatott, de noha tulszámban volt az ellenség, azt mégis csak becsületes szerződvény utján vehette be.

Ezen barlang a Duna balpartján a szoros értelmében vett Klissurában fekszik; a hegység, melyben létezik, különféleképen neveztetett el, majd Tamact, majd Sukuru vagy Csukár nevet viselt; csucsa, melyen kemény csata vivatott, vérkőnek neveztetik. Veterani ideje előtt a barlang Piscabara név alatt volt ismeretes; bejárata négy öl 3 láb hosszu, két öl széles, ötödfél láb magas, a belür huszonhat öl hosszu, tizenkét öl széles, tiz öl magas, mely 6—700 embert képes befogadni; a bejárattól jobbra hét öl átmérőjü kerekded nyiláson világosságot nyer; belterében egy kis mellékbarlang és viztartó (Cisterna) is van.

A Veterani barlangnak az 1692. és 1788-ki években történt hősies védelmezéséről a két izbeni helyőrség naplói- és egyes kéziratainak hiteles másolatát lovag Neuvirth János nyugdijas tábornok közremüködése folytán nyertem. Az eredeti naplók, a cs. kir. hadlevéltárban létező tábori irományok között vannak, melyeknek kivonatát már Schels cs. kir. alezredes a főhadi tanács engedélye folytán az „Oesterreichische Militär-Zeitschrift“ 1808. évi 3-ik füzetében, mint e lapok szerkesztője, közlötte. Másrészről azon szerencsés helyzetbe jutottam, hogy összeköttetésbe léphettem sterbetzi báró Voith-Herites Vincze, 21. számu gyalogezredbeli főhadnagygyal, ki dédőse kéziratainak másolatát nekem megküldötte és kinek ősnagyatyja a Veterani barlang

védelmezésénél magát derekasan viselvén bárói rangra emeltetett. Ezen hiteles iratok nyomán a Sukuru hegységet történelmi tanulmányaim tárgyává tettem, és pontos helyrajzi ábrákkal ellátva ebbeli értekezésemet a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ rendes havi választmányi ülésén ezennel bemutatom.

I.

A piscabarai barlang védelmezése 1692-ik évben.

Gróf Veterani lovassági tábornok az 1692-ki évben gróf Starhembergtől, az udvari hadi tanács elnökétől, Bécsnek hős védelmezőjétől, azon parancsot kapta, hogy saját korábbi javaslata szerint a piscabarai barlangot birtokába vegye. Veterani ezen parancs alapján 1692-ki február 23-án du Saix Domokos báró d' Arnaut, Mannsfeld-ezredbeli századost, azon küldetéssel bizta meg, hogy 300 emberrel 5 ágyuval, lőszerrel és eleséggel ellátva a kazáni szorost foglalja el.

D' Arnau vett parancsához képest Szebenből február 25-én elindult, márczius 7-én pedig Karánsebesre érkezett, honnan még 50 emberrel és Lau mérnökkari századossal tovább folytatta utját. Ez azon utat hozta javaslatba, mely a ponyikovai barlangon átvezet Piscabarához, de mint tavaszkor rendesen a ponyikovai barlangból kifolyó pataknak magas vizállása miatt azon át nem hatolhatott; azalatt d' Arnau márczius 15-én megérkezve kénytelen volt magának Piscabarához a hegyeken át utat keresni, kit terve kivitelében Michl János (Hanz Michl) a ráczok főkapitánya, ki 50 hajduval hozzá csatlakozott, hathatósan támogatott. D' Arnau a Sukuru hegység fensikját megszállta márczius 16-án s részint kerülő-, részint kecskeutakon a barlanghoz eljutott, azt birtokába vette és 17-én a jelentéssel Puchberger hadnagyot Karánsebesre Pollaud ezredeshez küldé, kinél beosztva volt.

Másnapon már a törökök is jelentkeztek, kik egy 30—40 emberből álló csapatban nagyobb hajón Plaviseviczáról érkezve egyenesen Orsovára eveztek. A helyőrség a következő napon a Sukuru hegység fensikján kémszemlét tartott Marcoleig, egy toronynyal ellátott régi vár romjainak helyéig, mely Piscabara barlangjától a Sukuru hegység fensikján 2200 lépésnyire Dubova felé az utolsó irtózatos meredek sziklákon létezik. Ezen régi torony és régi várnak romjai, Peth várának maradványai voltak, de ezekről alább fogunk értekezni. Alig hogy ez történt, már délután néhány csolnakon a törökök is megjelentek kémszemlézni és e vidéket szemügyre venni, ha vajjon jól vannak-e értesitve az e vidéken meglepetésükre történt változásokról.

Márczius 20-án ismét szaporodott a helyőrség száma 50 emberrel; a következő napokon át a szükséges védelmi előmunkálatok folytattattak és oly karba helyeztettek, hogy 25-én azok alatt képes volt a helyőrség a Dunán megjelent és partra kiszállt s támadólag fellépett 500 törököt 50 ember veszteséggel visszaverni, kik hajóra kelve a Dunán felfelé ismet visszahuzódtak; mire a helyőrség a következő két napon át a védelmi előmunkálatokat folytatá,

mely idő alatt Schreckengast százados vezénylete alatt 120 emberrel ismét megszaporodott. Márczius 28-án a helyőrség Peth várának romjain zárványt épitett, honnan a törököket 5 naszádon és 25 csolnakon Orsova felől közeledni észrevette, kik partra kiszálltak ugyan, de a helyőrség ismételt támadásaikat visszaverte. Ezek története után a következő 5 napon át az ellenség részéről minden háboritás nélkül az erődités és védelmi munkálatok folytattattak, melyek felett az ellenség április 3-án kémszemlét tartott.

A helyőrség április 4—8-ika között a Sukuru hegységet egész vonalán s minden oldalán védelmi állapotba helyezte, a Peth váránál épitett zárványt pedig két ágyuval megrakta. Azért Marcole helyett Peth elnevezéssel élünk. Április 9—14-ike között a törökök naszádokon megjelentek, de mire sem vállalkoztak, a következő napon a helyőrség Liebenberg százados vezénylete alatt 68 emberrel szaporodott; Michl János főkapitány csapatához is csatlakozott még 80 hajdu, kiknek egy részével Liebenberg százados a pethi erődöt megszállta, a barlang védelmére 70 ember maradt, a többiek Schreckengast százados alatt a piscabarai barlang és Peth között foglaltak állást, a barlang feletti magaslaton pedig 1 tizedes- és 15 emberből álló hirőri állomás állittatott fel.

Április 16., 17. és 18-án a közlekedési vonalon gátonyok (Batterien) épittettek és az egész hegység felett kémszemle tartatott, melynek következtében a magaslatok egy másik oldalán a következő napon 1 tizedes és 10 emberből álló második hirőrség állittatott fel, mely 10 hajduval szaporittatott, hogy az ellenségnek ezen oldalról történhető előnyomulása megakadályoztassék. Az ellenség délután Orsováról 15 hajóval csakugyan megérkezett, és a szerbországi részen Peth várának átellenében partra kiszállt és a Sterbetz bevágataiból eredő Gászka patak mellett a gátony épitéséhez fogott, melyből április 20-án két ágyuval megkezdette a tüzelést. Midőn másnap a gátony két nagyobb ágyuval is megrakatott, Greben és Plaviseviczáról ujabb 15 hajó érkezett törökökkel, kik hasonlóképen a jobb parton kiszálltak, ágyukkal és fegyverekkel tüzelve, mig végre elcsöndesedtek. Az ellenség április 22-én sötét éjjel a gátonyt még két 8 fontos ágyuval és egy mozsárral megrakta, s ezekkel heves tüzelést intézett Peth zárványa ellen, melyet a következő napon is folytatott, a helyőrség 31 emberrel és 1 ágyuval szaporodott ugyan, de az ellenség is kapott erősitést. Mindkét részről heves támadások intéztettek egymás ellen, erejökkel megmérkezendők, ugy hogy három napon át folytonos csetepaté volt.

A komolyabb harczok ideje mindinkább közelgett, mert április 27-én az ellenség elfoglalni iparkodott a Peth körüli hirőri állomást, mely a töröknek sok kárt okozott, erőködése azonban hasztalan volt, azért más napon mindkét részről szakadatlan heves tüzelésre szoritkoztak. Az ellenség április 29-én a Duna balpartján a piscabarai barlangtól fel- és lefelé kikötött, két oldalról, nyugat- és keletről, a Csukár hegyre feljutván, a barlang feletti magaslaton egyesült, és a következő napon Peth várát hevesen megtámadta, hogy az összeköttetést a piscabarai barlanggal elvághassa, s miután ez nem sikerült, a

20 emberből álló altiszti hirőri állomásra ütött, mely a ráczok főkapitánya és Pucherberger hadnagy alatt 30 emberrel időközben megerősbülve, a támadást visszaverte, ellenben a pethi zárványtól külön irányban távolabb esett két hirőri állomásnak vitéz védői lemészároltattak és a főkapitány valamint Puchberger hadnagy embereivel együtt nagyobb török csapatok megérkeztével a magaslatról elüzettek.

Az ellenség a piscabarai barlanghoz a Duna oldaláról nem közeledhetett, mert a nyugati oldalon a ponyikovai barlang bejáratát és e két barlang közötti összeköttetést — mint azt már emlitettük — egy hatalmas zárvány és a közlekedési vonalak védelmezték és tartották fen. Orsova felől sem közeledhettek a törökök a barlanghoz, mert keresztgátonyok akadályozták; a homlokzaton pedig vármivekhez hasonló falazatok, torlaszok tartották távol a barlangtól az ellenséget, melynek a Csukárt két oldalról megkerülnie, az ott létezett hirőri állomásokat elfoglalnia kellett, hogy a pethi zárványt megtámadhassa. Körülbelül 3000 török iparkodott a magaslatokról a kecskeutakon a barlanghoz eljutni, kiknek erejét hajókon érkezett ujabb csapatok növelték. D' Arnau, miután attól tarthatott, hogy a barlangtól elvágatik, Peth kivételével, melyben két ágyut hátrahagyott, kénytelen volt minden állomást odahagyni. Most a ponyikovai barlangtól a Dubova előtti sziklahegy éleig terjedő dunai balpart és a hegyél csucsán létezett Peth erőd volt még d' Arnau birtokában, a hegymagaslat nyugati és északi részét a törökök elfoglalták volt, kik Orsova felől Ogradena-Dubováról és ellenirányban Plaviseviczáról feljutva, ott egyesültek és az alatt a helyőrségtől odahagyott állomásokat elfoglalták és megszállták, a magaslatokon vizárkokat készitettek, honnan roppant köveket hengeritettek lefelé, ugy: hogy a piscabarai barlang védelmezői közől 30 ember megöletett, 10 pedig, közöttök d' Arnau is, sulyosan megsebesittetett.

D' Arnau, hogy az ellenségnek ebbeli, a helyőrségre felette veszélyes munkájában azt megzavarva akadályozhassa, Michl János főkapitányt hajduival a ponyikovai barlangon át felküldé a magaslatokra. A törökök, ugy látszik, nem is sejditették, hogy a ponyikovai barlang alagutat képezhessen, melyen át a helyőrség öket hátban megtámadhatja, mert e főkapitánynak nem várt megjelenése oly zavarba és rémületbe ejtette őket, hogy a legnagyobb rendetlenségben futásnak eredtek.

Május 1-én egy török jelent meg fehér zászlóval, ki a helyőrség által d' Arnau elébe vezetve, Ali pasának következő tartalmu felszólitó iratát nyujtá át:

„A parancsnok izeni nektek, ha kivonulni akartok, ő nektek az elmenetelt megengedi; de ha mozsarakkal és ágyuval lőttök, akkor többé nektek szállást nem ad, mert ez nem város, hanem a zsiványok és medvék tartózkodási helye.“

Ali pasa iratának eredeti német szövege igy hangzik: „Der Commandant lasst euch sagen, wenn ihr wollt hinausgehen, sie wollen euch gehen lassen; aber wenn sie mit Bomben und mit Stuck (akkoriban ágyut jelentett) schiessen,

so geben sie euch kein Quartier (Pardon) mehr, denn das ist ja keine Stadt nicht, sondern ein Aufenthalt für Räuber und Bären.“

Ezen felszólításra d' Arnau igy felelt: „Ali pasa levele által megértettem, hogy a piscabarai erőd feladását követeli tölem, de Ali pasa igen jól tudja, hogy én ő excellenciája Veterani tábornok urtól ide küldettem, és rendelete nélkül azt fel nem adhatom, ha azonban Ali pasa megengedni akarja, hogy én Veterani tábornokhoz egy futárt küldhessek, a felelet arra következni fog, de ha ö nem akarja, fegyveres kézzel inkább akarok meghalni, mintsem szégyen-gyalázattal fejemet veszíteni; Ali pasa jól tudja, hogy egyik ellenség a másiknak kárt ugy tesz, a mint tud. Piscabara 1692. évi május 1-én.“ „Durch des Ali pasa seinen Brief habe ich ersehen, dass er die Schanz Piscabara aufzugeben um mich begehrend thuet; nun weiss der Ali pasa sehr gut, dass ich von Ihro Excellenz dem Herrn General Veterani den Ort zu behaupten hieher geschickt worden und ohne seiner Ordrè solchen nicht übergeben kann; wenn der Ali pasa will erlauben, dass ich ein Expressen an General Veterani schicken kann, und darauf die Antwort folgen wird, will er aber nicht — ich freylich gern mit gewaffneter Hand sterben will, als den Kopf mit Schand und Spott verlieren; der Ali Pasa weiss wohl, dass ein Feind dem andern Abruch thuet, wie er kann. Piscabara den 1. May 1692.

Ezen levélre Ali pasa a törököt ismételve azon meghagyással küldé vissza, hogy ő nem várhat más feleletet, miután elötte tudva van, hogy a helyőrség gyenge és már csak két ágyuval rendelkezik. D' Arnau azt válaszolá, hogy más határozatot nem adhat.

Május 2-án az ellenség heves tüzelést intézett Piscabara ellen, melynek következménye az volt, hogy a barlang védelmére felállitott gátony ágyui elnémultak. Az ellenség már több helyismerettel birván, tapasztaltabb volt és a magaslatokat ismét elfoglalta és megszállta, melyekről most folytonosan roppant köveket hengeritett a barlangot védelmező hösökre, mert a barlang fölötti hegy a magaslatokig függirányos sziklafalat képez. Utóvégre is a magaslatok keleti oldalán létezett pethi erődből a helyőrségnek el kellett vonulnia, és a piscabarai barlang védelmezésére sietnie, mert 1500 janicsár 20 zászlóval a barlang mindkét oldaláról a mellvédekig előrenyomult, kik onnan huszszornál is többször visszakergettettek, de ismét ujult erővel támadólag léptek fel, miglen utóvégre is birtokukba vették azt, és a sánczkasokba két zászlót tüztek ki.

Reggeli 8 órakor 30 ellenséges hajó érkezett meg Orsova felől, melyekből a törökök a barlangon felül a partra kiszállottak, mire ujolag roham intéztetett a barlangra. D' Arnau a barlang bejáratát védelmezett gátonyról, sánczkosarakról köveket hengerittetett az ellenségre, mely ennek daczára sem hátrált, hanem előkészületeket tett ismételt rohamra, miután a hajóin oda szállitott gránátokat, gyutekercseket és töltényzsákokat katonái között a helyőrség szemeláttára szétosztotta. Ezen szorult helyzet közepette d' Arnau embereit kitartásra buzditá, noha már csak keveset talált maga körül, mert 12 altiszt közül

10 megsebesittetett. D' Arnau a barlang előtt a vezényletet Schreckengast századosnak adta át, ő maga a barlangba vonult, hol azon meggyőződésre jutott, hogy a füst miatt alig lehet megmaradni. E barlangban 150 sebesültet és 7 mázsa puskaport, de csak 200 fegyvergolyókészletet talált. A puskakovák egyátalán már használhatlanokká lettek, kanóczkészlete csak két napra, a viztartóban vize még csak egy napra való volt, kenyeret pedig a füst miatt nem lehetett sütni. Mindezeknek következtében a kedvtelenség és lehangoltság erőt vett a legénységen. D' Arnau hadi tanácsot tartott alattas tisztjeivel, kik a további védelem lehetetlenségét nyilatkoztatták ki, a tisztek visszamentek állásaikra, helyeiket elfoglalandók, kik közől Puchberger hadnagy 4 emberével kövek által földre terittetett. Ezen jelenetek és a növekvő veszély a parancsnokot arra birták, hogy dobok pergése mellett a fehér zászlót lobogtatta, mely cselekményt a janicsárok örömkiáltásai viszhangozták, kik egy tisztet kivántak, hogy alkudozhassanak. Az arnauták egyezményről mitsem akartak tudni, s e miatt össze is vesztek a janicsárokkal. D' Arnau Liebenberg századost és Etling hadnagyot küldé ki, hogy a pasát kérdezzék meg, akarja-e javaslatait hallani, ki is irásban kivánta a pontozatokat látni.

D' Arnau a következő feltételek mellett kivánt szerződni:

1-ször szabad átvonulás felső és alsó fegyverekkel, dobszó mellett és égő kanóczczal.

2-szor azon két ágyut magával viheti az őrség, melyek a barlangon felül hátrahagyattak és az ellenség kezébe kerültek.

3-szor a piscabarai helyőrségnek megkivántató illő kisérettel az első császári helyörségig Erdély felé időveszték nélkül naponként 2 mértföldnyire tovaszállitása mellett.

4-szer a sebesültek számára elegendő előfogatoknak megszerzése és az egész helyörségnek elegendö eleséggel való ellátása mellett, ennek rendeltetési helyéig.

Ali pasa erre magával a parancsnokkal kivánt beszélni, d' Arnau azonban ismételt kivánatra azt válaszolá, hogy inkább fejét akarja koczkáztatni, mintsem a szegődvény megkötése előtt állomását elhagyni, de tuszok mellett Schreckengast századost átküldé. Az alatt Ali pasa felindulva olvasá d' Arnau feltételeit, darabokra szakitá, és a parancsnokot megkérdezteté, hogyan merészel ilyen feltételeket szabni, hangsulyozván, hogy a helyőrséget csak fegyvere lerakása után fogja elvonulni engedni.

D' Arnau ennek következtében minden rangból, még a legénységből is kettőt összehivatott, kiket véleményadásra szólitott fel, de ezek semmi kedvet sem tanusitottak az amugy is hasztalan ellenállásra. Mindezek daczára a már sebesült Puchberger hadnagyot küldé a pasához azon nyilatkozattal, hogy ők fegyverök nélkül nem fognak elvonulni, ki d' Arnau egyezési feltételeinek az Ali pasa által történt helybenhagyását magával hozá, mire ugyan azon a napon az átadás és a helyőrségnek elvonulása következett. Ali pasa azonban az egye-

zési feltételeket a részéről történt helybenhagyása ellenére, s adott szavát nem tartá meg, mert a vitéz helyőrség a helyett, hogy az egyezményi pontok 3-dika értelmében az első császári helyőrséghez Erdély felé kisértetett volna, fogságba hurczoltatott, és csak hosszas szenvedés után gróf Veterani tábornok különös közbenjárására került ismét a hadsereghez.

Tekintve azt, hogy a hős helyőrségnek ostromzároltatása egy elszigetelt vidéken 45. napig tartott, hol ugyszólván semmi előkészületek sem történhettek és mindenféle nélkülözésekkel kellett küzdenie, s kevés kivétellel majdnem mindnyájan nehéz vagy könnyü sebet kaptak, és az ellenségnek, noha tizszeresen is tulszámban volt, szakadatlan tüzelése, ostromlása daczára magát az utolsó napig fentartotta, a barlangot megszállva, vitézül, sőt készebb volt fegyverrel kezében hősiesen meghalni, mintsem a barlangot gyáván feladni vagy dicstelenül elvonulni; tekintve továbbá, hogy a helyőrségnek a barlang védelmezése által az ellenségnek közlekedési utja a Dunán 45 napig megakadályoztatott, mi által a törökök nagyobb haditerveik gyorsabb kivitelében gátoltattak; — az elismerést ezen derék helyőrségtől nemcsak hogy meg nem tagadhatjuk, hanem az őt megillető dicsőségről megemlékezve, parancsnokának, tisztjeinek és legénységének kitartását az utókornak mintaképül állitjuk. A piscabarai barlang ezen időtől fogva mai napig Veterani barlangnak neveztetik.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése deczember 27-én. Elnök: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból: dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész és titkár-helyettes; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Dobó László, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Szandics István, s a társulati tagok közül: Iványi Ede, a karzaton pedig történelem és régészet kedvelő középtanodai növendékek számosan.

Elnök megnyitójában üdvözli a választmányt és az ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a november havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; Miletz János titkár jelentése pedig, melyet dr. Niámessny Gyula olvasott fel, a következő:

Tisztelt választmány!

November hó 29-én tartott utolsó választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklő mozzanatokról a következőkben van szerencsém értesithetni a tiszt. választmányt:

I. November havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés- s egyéb irat-csomagok-, továbbá a társulatnak felajánlott adományokkal együtt illető helyeiken elhelyeztem s a megválasztott tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulat kiadványait megküldöttem:

II. A társulati muzeum részére a következő adományozások történtek:

Reviczki-Bay Ilona urnő ő nagysága, ki nemcsak alapitó tagja társulatunknak, hanem minden tekintetben nagy pártolója s előmozditója is, ki már több izben érdekes tárgyakkal gyarapitá gyüjteményünket, legujabban a következő régi tárgyakat küldötte be hozzám: 1) Egy nagy feketeszinü, igen sulyos Herkules buzogányt, mely igen régi lehet s Mezősy Pál Munkács-várának 1849-iki parancsnoka ajándékozta beküldő urnő édes atyjának; a buzogány hossza 1 méter, 6 centiméter; vastagsága fenn a nyélnél 18 cm., alul a tuskónál 40 cm.; a nyélnél nyilás van, melyben csap volt s ez kivétetvén, az ide mellékelt 7 kis vágott vasdarab volt benne, a nyilás legalján egy golyó is látható.

2) Egy kisebb sárgaszinü gyökér buzogányt, mely beküldő urnő állitása szerint szinte régi; ennek hossza 46 cm., vastagsága nyelénél 11 cm. s bunkója 30 cm.

3) Egy majolica valószinüleg virágtartó edényt, mely hat egyenoldalu sokszög alakkal bir, minden oldalán az apostolok képei láthatók neveikkel; az edény alján: S. P. D. alatt az 1753 évszám és egy * (csillag) látható; az edény magassága 13 cm., nyilásának átmérője 3 cm., talpánál átmérője 8 cm.; a következő apostol-nevek olvashatók oldalain: S: PETRUS. — S: PAULUS. — S: ANTARE. (?) talán Andreas; — S: IACOBUS. — S: SIMON. — S: MATIAS. (igy); felső részén a szájdája körül kék-fehér czifrázattal van ellátva.

4) Egy nagy réz kengyelt.

5) Egy bronz karpereczet, mely találtatott Csuroda helység határában Beregvármegyében őskori sirban nyugvó csontváz karcsontján; a karcsont nem került beküldő birtokába.

III. Társulati könyvtárunkat ugyancsak Reviczki-Bay Ilona urnő a következő müvekkel gyarapitá, u. m.: „Histoire D' Emeric Comte de Tekeli", Cologne 1693. — „Articuli dietales 1681. 1687. 1715. 1725. 1729. 1741." czimü müvekkel, az utóbbi egy kötetbe van kötve; végre Szegedi János: „Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium" stb. Tyrnaviae 1767. czimü müvel. Utólagosan jelentem még tisztelt választmány, hogy Trefort Ágoston miniszter ur ő excellentiájának jegyzőkönyvileg szavazott hálás köszönetnyilvánitásunkat megküldöttem s a társulati „Értesitő" III. évfolyamának 1-sö füzetét már a nyomdába adtam s jelenleg szedés alatt van és a jövő hó elején diszes kiállitásban s mint az eddigiek, változatos tartalommal pontosan meg fog jelenni s a társulati tagoknak szétküldetni.

Ezek jelzik tisztelt választmány azon eseményeket és mozzanatokat, melyek társulatunk belkörében felmerültek s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s örvendetesen tudomásul vette a jelentést és Reviczki-Bay Ilona urnőnek, ki már többszörösen kitüntette érdeklődését s nagy figyelmét a társulat iránt, a társulati muzeum és könyvtár gyarapitására általa beküldött becses tárgyak- s könyvekért a legmélyebb köszönetnyilvánitását jelenté ki, mely a nevezett urnőnek elnökileg tudtára adandó.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával, a még gyümölcsözőleg elhelyezett tartaléktőke alapon kivül 602 frt. 02 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Miletz János titkár ily czimü értekezésének: „Torontál

vármegye történelmi és régészeti emlékei," folytatólagos és befejező felolvasása Dobó László vál. tag ur által. Ezen értekezésében szerző a nevezett vármegye területén még található, de előző felolvasása alkalmával nem ismertetett emlékeket, romokat és történelmi vagy régészeti tekintetben emlékezetes helyeket sorolja fel tüzetesen, részint öntapasztalat, részint a kutfők s már ismert adatok kellő felhasználása alapján. A választmány s a jelen volt hallgatóság érdekkel hallgatta az érdekes felolvasást, mely egész terjedelemben az „Értesitő" január havi füzetében fog megjelenni.

A felolvasás befejeztével uj tagok választása következett; Miletz titkárnál a következő uj tagok jelentkeztek: Idősb Bersuder Lajos, birtokos és kereskedő Temesvárott, a pancsovai kir. főreáltanoda; a jelentkezők egyhangulag és éljenzések között a rendes tagok sorába megválasztattak, s részökre a társulati diszoklevél és a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés január 31 én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok: Billszky Ferencz, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Rötth László, s a társulati tagok közül: Folly Emil, cz. kanonok, Marx Antal, kir. tanácsos, Mühlbach Károly, Novák Péter, Schäffer Antal, esperes, Uwira Ambrus, Zimmermann Gyula, a karzaton diszes s előkelő női s uri hallgató közönség és a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő lelkes növendékei nagy számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s az egybegyült társulati tagokat és a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a deczember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Legutolsó választmányi gyülésünk óta, mely a mult évi deczember hó 27-én tartatott meg, a következőkről van szerencsém jelentést tehetni, melyek társulatunkat érdeklőleg felmerültek:

I. Legutóbbi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés- és egyéb, a társulatot érdeklő iratokkal együtt, továbbá a bemutatott adományokat, könyveket stb. illető helyeikre eltettem s a megválasztott uj tagokat értesitettem.

II. Nagyérdemü elnökünk körültekintő buzgalma igen érdekes régi nyilgyüjteményt juttatott vétel utján a társulat birtokába. A valóban nevezetes gyüjtemény bizonyos Ursekics nevü erdész özvegyének képezte tulajdonát Fehértemplomban. A gyüjtemény áll: 3 bronz, 24 kisebb-nagyobb vas nyilhegyből; továbbá 3 bronz, egy vas fibula- s egy vas sarkantyuból, összesen 32 darabból, a nyilak legkisebbike 27 milliméter, a legnagyobb pedig 13 centiméter s a vas sarkantyu 14 centiméter hosszu; a nyilaknál nevezetes az, hogy mind a 27 darab nyilhegy különböző alaku s kiállitásaik a régiek nyilkészitésének igen érdekes illustratiójául szolgálnak. A gyüjtemény legnagyobb része a grebenáczi homoksivatagban találtatott s ezáltal is reánk nézve különös érdekkel bir. Az egész gyüjteményt nagybecsben tartó birtokosa szépen elrendezve, csinos, vörös szinnel bevont, tojásdad-alaku s üveg tetőzet- s aranyos szegélylyel diszitett tokba foglaltatá be.

III. Nem kerülte el továbbá figyelmünket tisztelt választmány azon lelet sem, mely nem igen régen Jezvin község közelében, a vasut épités alkalmával felmerült, midőn egy jezvini lakos Kotyetz Jefta nevü, a falutól alig 1000 lépésnyi távolban 2 méter mélységben egy emberi csontvázra akadt, melynek még csak is végszárai maradtak meg, mig a csontváz többi részei már teljesen elrothadtak; a csontváz fejjel északnak volt forditva s a koponya jobb és bal felén két arany függő találtatott némi jelentéktelen érczdarabokkal, de ezeken kivül sem kő- vagy fakoporsónak, sem épitett sirnak, sem más egyéb kő vagy cserép darabnak nem jutottak nyomára, sőt a leletre figyelmessé lett Rékasjárási szolgabiró Kovachich Gyula ur azt sem constatálhatta, hogy a felmerült ércz darabkák a csontvázhoz tartozók voltak-e? miután más egyéb kiegészitő részek nem találtattak. A függők elnökünk őmltsgának nagy becsü gyüjteményében őriztetnek.

IV. Reviczki-Bay Ilona urnő, ki kevéssel előbb, a legutóbbi választmányi ülésünkön lepte meg a társulatot igen becses küldeményekkel, ujabban ismét igen érdekes régi edények beküldésével kedveskedett muzeumunknak s tanusitá nagy érdeklődését társulatunk iránt; és pedig ajándékozott egy 26 centiméter magas, kék s barnás virágok s czifrázatokkal fehéres máz alapon, diszitett füles kancsót; az edény alsó öblössége 47 cm., szájdájának nyilása pedig 9 cm. A kancsó előrészén két fa között egy lováról leszállt vitéz látható, kezében edénynyel s egy a földön fekvő sebesült mellett térdelve, alatta pedig ezen német felirattal: „Er hat ihm seine Wunden mit Oel und Wein gewaschen: und verbunden. Lucas: 10“; továbbá az edény hátsó részén a fül alatt, két félig nyitott ablak között munkával foglalkozó férfiu egy lóczán ülve látszik jobbra fordulva s feje körül T: KP:, az egyik ablaknál C:, a másiknál KP:, az edény füle körül 1751 s a fül alsó részén G.'. S: betük olvashatók. A 'kancsó talpa ólom foglalványnyal van ellátva.

A másik adomány egy az imént leirtnál még régibb sörös pohár, mely füllel s felül czintetővel s alul a talpnál vas körfoglalványnyal van ellátva; a pohár magassága 17 cm., s kerülete 26 cm., alakja egészen henger; a czinfedelen I. T. L. betük láthatók. Az edény fehéres alapmázu, barnás s kékes gyér czifrázatokkal; előrészén zöld mezőnyön két fülü kosár van szivekkel telve, melyekbe kard van szurva s a legfelső szivből zöld ág nyulik ki; a kosár felett pedig szárnyas sziv, melyből nefelejts emelkedik ki, látható.

V. Jelenthetem továbbá tisztelt választmány, hogy a társulati közlöny, az „Értesitő“ III. évi folyamának 1-ső füzete már a nyomdai munkálatból kikerült s szétküldését a társulati tagok részére legközelebb megkezdendem. Tartalma elég tanubizonyságául szolgál azon törekvés és jóakaratnak, melylyel kitüzött czélunkat megvalósitani akarjuk s szolgálni szerény tehetségünk szerint közmivelődésünk szent ügyének.

VI. Végül tisztelt választmány szomoru kötelességet teljesitek, midőn bejelentem egy tagtársunknak, Ruttkay Samu megyei tiszteletbeli alügyésznek elhunytát, ki a társulat megalakulása óta, éveken át buzgó s érdeklődő tagtársunknak mutatta magát, megyénknek pedig derék tisztviselője volt. Áldás legyen az elköltözött emlékének.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány jelentésem, s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s örvendetesen tudomásul vette a jelentést s elnök ő mltgának azon gondoskodásáért, hogy az Ursekies-féle érdekes nyilgyüjteményt a társulati muzeum részére megszerezni sziveskedett, legmélyebb köszönetét nyilvánitá, Reviczki-Bay Ilona urnő — s alapitó tagnak pedig, az ujabban beküldött fayence korsókért, melyek a jelenvoltak előtt általános érdekeltséget keltettek, hálás köszönet nyilvánitását jelenté ki, mely is társulatunk ezen lelkes s egyik kiváló pártolója — s előmozditójának elnökileg adandó tudtul.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, melyből kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával, a még gyümölcsözőleg elhelyezett tartaléktőke alapon kivül 655 frt. 16 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Iványi István ily czimü értekezésének felolvasása: „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658 után," melyet Zimmermann Gyula társulati tag olvasott fel. Ezen értekezésében szerző számos s igen érdekes adattal járul a nevezett városok multjának felderitéséhez; előadása önálló nézeteken alapul; a választmány, a szaktanulmány s az ismert adatok kellő felhasználásával irt értekezést nagy érdekeltséggel hallgatta s kinyomatását a társulati „Értesitő"-ben elrendelte.

A felolvasás befejeztével egy jelen volt társulati tag, Mühlbach Károly ügyvéd ur igen érdekes ajándékkal lepte meg a társulatot, s ez áll két nevezetes munkából; az egyiknek czime: „Des Aller Mechtigsten Künigreich inn Ungern | warhafftige Cronick unnd anzeigung. stb., ajánlva van II. Ulászló magyar királynak; ajánló sorai ezek: „Vorred | An den Durchleüchtigsten | grossmächtigsten Fürsten un herrn | Vladiszlaum Künig inn Ungeren unnd Böhem ect. von den Ungerischen sachen und geschichten | Durch **Antonium Bonfinium** gestelt; záradékát pedig a következő sorok képezik: „Gedruckt inn der loblichen Stat Bern inn Uechtlandt | Bey Mathia Apiario | inn kosten und verlegung des Ersammen unnd wolgeachten Ruprechten Winther Burger und Truckerhewen zu Basel | imm jar MDXLV (1545) und vollendet auff den fünfften tag Marty." — Ezen minket magyarokat érdeklő régi müvet még az is különös becsüvé teszi, hogy egyes fejezeteit nemzeti multunkra vonatkozó fametszetek ékesitik.

A másik ajándékozott mü czime: „Geschichte der Römischen Kaiser mit ihren Bildnissen. Verfaszt von Anton Reichsritter von Geusau, gestochen von Quirin Mark." A mü öt kötetből áll, s az I. kötet magában foglalja a római császárok életrajzát Julius Caesartól, Alexander Severusig. A II. kötet C. Julius Verus Maximinustól, I. Flavius Valerius Constantinusig. A III. kötet Második Constantinustól, VI. Constantinusig. A IV. kötet Nagy Károlytól, a Konstantinápolyban uralkodó VIII. Palaeolog Mihályig. Végre az V. kötet Habsburgi Rudolftól, II. Ferencz császárig; összesen 209 császár élettörténetét. A mü Bécsben jelent meg 1804-től, 1808-ig s különösen ritka becsüvé teszi az, hogy mindegyik római császárnak arczképe az életrajzhoz van mellékelve aczélmetszetben. A választmány nagy köszönettel vette az igen becses adományt s az ülésen jelenlevő ajándékozó társulati tag urat élénken megéljenezte, a valóban nagy értékü s becses müveket pedig őrzés s elhelyezés végett Miletz János titkárnak átadta.

Ezután a tárgysorozat szerint az uj tagok választása következett; Uwira Ambrus társulati tag ur által ajánltatnak uj tagokul: dr. Novoszád Mátyás, irgalmasrendi főorvos Temesvárott, dr. Telbisz Benedek, gyógyszerész Lovrinban Torontálmegye; Miletz János titkár által pedig Rieger Bálint, földbirtokos Kudriczon, Koltor László mérnök Temesvárott, Gombó Géza kereskedő Temesvárott; az ajánlatba hozottak egyhangulag s éljenzések között a rendes tagok sorába megválasztattak s részökre a társulati diszoklevél és a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés február 28-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József kir. tanácsos, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, Rötth László, Szandics István, s a társulati tagok közül: Bukó Kálmán, Folly Emil, Fromberg Róbert, Iványi Ede, Kartner Gyula, Rudnai Nikolits Sándor, dr. Reiner József, Schäffer Antal, Zimmermann Gyula s a karzaton diszes női s uri hallgató, közönség, és a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei nagy számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a szép számmal megjelent társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a január havi választmányi jegyzőkönyv olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Társulatunk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, lassan bár, mit azonban helyzetünk s izolált körülményeink okoznak, de mindazonáltal biztosan halad kitüzött cultur-missiója felé s állitásom valódiságát a következőkkel van szerencsém constatálhatni:

I. Mult január hó 31-én megtartott vál. ülésünk óta először is örvendetes tudomásul emlitem fel azon szellemi érdeklődést és tevékenységet, mely ujabban mutatkozni kezd társulatunk körében. Igy mai ülésünkön Péch József vál. tag ur egy oly speciális vidéki érdekü tanulmányt fog felolvasni, melyre el nem mulaszthatom előzetesen is a tisztelt választmány s társulatunk becses figyelmét felhivni, miután ezen érdekes tanulmánya Péch vál. tag urnak, melynek czime a „Zsadányi avar telepek Temesvármegyében“, multunk s nemzetiségünk ős multjának s viszonyainak e déli vidéken, igen érdekes s szerény véleményem szerint hézag pótló felvilágositásául szolgálhatnak; az értekezést különösen becsessé teszi egy térkép is, melyet értekező vál. tag ur egyedül e czélból s állitásainak bővebb illusztrátiójára sajátkezüleg készitett. Igéretét birom továbbá Fromberg Róbert társulati tag s Temes-Béga vizszabályozási mérnök urnak is arra nézve, hogy legközelebbi választmányi üléseink egyikén, szinte egy vidéki érdekü felolvasást fog tartani. Végül nem hagyom említés nélkül azon vállalatot sem, melyet én s Fromberg mérnök s társulati tag ur munkálkodásaink s vizsgálódásaink körébe felöleltünk, t. i.: Délmagyarország történelmi s régészeti emlékeinek ismertetését.

II. Utolsó választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról még a következőkben értesithetem a tisztelt választmányt:

A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezést, határozatilag az„ Értesitő“-ben leendő közlése mellett, a többi hivatalos iratokkal, ajándékok

s könyvekkel együtt társulatunk irat- s illetőleg gyüjteménytárába elhelyeztem és a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem s részökre az illetékes társulati kiadványokat megküldöttem. Elnökileg értesittetett továbbá a tisztelt választmány köszönet nyilvánitásáról Reviczki-Bay Ilona urnő s alapitó tag ő nagysága is, ki — mint mindnyájunk előtt ismeretes — a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitja társulatunk iránt; kiben oly alapitó tagot szerencsés társulatunk tisztelhetni, ki már többszörösen nyilvánuló kegye által e délvidéki társulatnak egyik kiváló pártolója s előmozditója lőn.

III. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulati muzeum s könyvtár részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Mielőtt egyéb adományozásokat felemlitenék, el nem mulaszthatom előzőleg is felhozni azon gyöngéd figyelmet s érdeklődést, melyet főtisztelendő Korbonics János vál. tag ur társulatunk iránt tanusitott; midőn a mult vál. ülésünk alkalmával Mühlbach Károly társulati tag ur által a könyvtárunk gyarapitására felajánlott igen érdekes könyvek közül az ily czimű: „Geschichte der Römischen Kaiser mit ihren Bildnissen. Verfasst von Anton Reichsritter von Geusau", mely mü 5 kötetből áll s igen becsessé teszi az, hogy mindegyik római császárnak arczképe az életrajzhoz van mellékelve aczélmetszetben, — saját költségén csinosan beköttette; a köteteket van szerencsém ezennel bemutatni.

2) Schwerer János harminczadi főfelügyelő ur Orsováról a következő adományokkal járult a társulati gyüjtemény gyarapitásához: a) 1 darab nagy, egy középnagyságu s egy kicsiny ágyu golyóval, melyek a II. József császár korabeli török háboru alkalmával a törökök Adekaleh nevü erődjéből lövettek az Orsova melletti Alion hegytetőre, hol Laudon vezér egyik főpositiója volt; az emlitett lövegek 4 kisebb bombadarabbal, melyek szinte beküldettek, találtattak fel. b) Egy dákkorbeli gabona vagy kukoricza malomkőnek felső részével, mely a bukaresti muzeumnak volt szánva, de alkalmilag sikerült beküldőnek megszerezni. c) 4 darab római szobapadozat téglával, melyek 4 öl mélységben találtattak s erősebbek és jobbaknak látszanak, mint a ma égetettek. d) Pecsét-gyürülenyomatokkal, mely pecsét-gyürü találtatott Sistowban ugyanazon házban, hol a törökökkel a béke köttetett, beküldő gyanitása szerint nagyon előkelő uré lehetett; a gyürü jelenleg egy gőzhajótársulati hivatalnok tulajdona. e) Beküldött továbbá egy régi tál, egy nagy viztartó edény s egy tányér darabot s egy római fogadalmi kő részletét, melyek Orsován, igen mélyen a földben találtattak. Végre f) két darabocskát egy római ólom-koporsóból, mely Turnu-Szeverinben ásatott ki, valamint a koporsóban talált embercsontvázból is egy borda darabot s egy kisebb csontot.

3) Az osztrák állam vaspálya társulat resiczai birtokának főigazgatója Schwing ur ajándékozott egy dombormüvileg kidolgozott régi nagy vaslapot, melyen egy sisakos fő látható; nagyon hasonlit azokhoz, melyek már társulatunk birtokában vannak, s Bogsánban találtattak.

4) Hajnal Imre torontálmegyei csendbiztos ur a következő hat darab ezüst éremmel járult gyüjteményünk gyarapitásához, u. m.: XIV. Lajos franczia király 1694-ki ezüst érmével, Báthory István lengyel király 1581-ki lithvániai ezüst garasával, I. Ferdinand, I. Lipót s III. Károly királyok

pénzeivel s egy IMP. (erator) ANTONINVS AUG. (ustus) feliratu római érem-mel; Bogma Mihály ur pedig 11 darab legujabbkori rézpénzt küldött be.

IV. Könyv- és irattárunk a következő adományozásokkal gyarapodott: 1) A Békésvármegyei régészeti és mivelődés történelmi társulat évkönyvének második kötetével. 2) Schellbach Sándor magy. kir. távirdatiszt s báziási állomás főnök ur beküldé Clement György társulati tag s m. kir. távirdai főigazgató ur közvetitésével „Johann Mathias Schröck Einleitung zur universal historie. Berlin und Stettin 1774.“ czimü müvet. 3) Ricsey Samu m. kir. honvédhadnagy ur Zsombolyán, Telbisz György társulati tag ur közvetitésével egy régi térképet ajándékozott, mely a II. József császár alatti osztrák-orosz-török háboru alkalmával, hadi térképül használtatott, a térkép czime következő: „Oesterreichisch-Russisch-Türkischer Kriegsatlas“, entworfen von Herrn Abbe Max Schimek MDCCLXXXVIII. (1788).

Ezen mozzanatok merültek fel tisztelt választmány utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg s az előterjesztés szives figyelembe vételét a választmány által kérem.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag mind-azoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Korbonics János, vál. tag urnak, Schwerer János, Schwing osztrák államvaspálya-társulati igazgató, Hajnal Imre torontálmegyei csendbiztos, Schnellbach Sándor távirdatiszt s báziási állomásfőnök, Ricsey Samu m. kir. honvédhadnagy uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 556 frt. 63 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett 1105 frt. tartaléktőke alapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Pech József vál. tag urnak ily czimü értekezése: „A zsadányi avar telepek Temesvármegyében,“ melyet szerző távollétében Zimmermann Gyula társulati tag ur olvasott fel. Ezen érdekes tanulmánya szerzőnek, melyet egy sajátkezüleg rajzolt térképpel illustrált, nem csak szakismereten alapul, hanem a mi különösen becsessé teszi, önálló buvárlatokra van fektetve, s egyik ujabban felvillanó fény azon homály eloszlatására nézve, mely ezen velünk rokon népfajnak még jelenleg is multja felett borong. Az értekezést különös becsüvé emeli szerzőnek nyelvtanilag támogatott meglepő érvelése, mit Hunfalvy Pál ellenében állitott fel, ki is „Magyarország Ethnographiája“ czimü jeles müvében a 397-ik lapon azt állitja, hogy az avar nyelvből egy érthetetlen szón kivül misem maradt fen s még az avar hires erősségek neveit sem ismerjük. Szerző ezen állitás ellenében, mi értekezésének egyik legszebb részlete, kimutatja, hogy igenis e temesvármegyei Zsadány község melletti avar telepek körül vannak még oly patak, viz s helységnevek, számszerint mintegy nyolcz, melyek még az avarok elnevezései; s állitásait igen csattanósan nyelvtanilag okadatolja, valamint azt is, hogy az avarok sáncz-erődítvényei miképen neveztettek. Végül nagyon érdekes értekezését azon inditványnyal fejezte be: hogy mondja ki a tár-

sulat, miszerint az avar telepeknek, különösen pedig a zsadányiak tanulmányozását hazánk őstörténelmének szempontjából szükségesnek tartja s ez okból azoknak tanulmányozását mielőbb megkivánja indittatni és a teendők sorrendjének megállapitása czéljából három tagból álló bizottságot kinevez, s a bizottságtól megvárja, hogy a teendők sorrendjét megvitatás végett mielőbb a választmány elé terjeszsze.

A választmány nagy érdekeltséggel s feszült figyelemmel hallgatta végiglen ezen különösen helyi szempontból érdekgerjesztő értekezést s a derék szerzőt élénken megéljenezte s a becses tanulmányért nagy köszönetét nyilvánitá s Péch József választmányi tag ur inditványát egész terjedelmében magáévá tevén, a zsadányi avar telepek előleges tanulmányozásával értekező Péch vál. tag urat, Takács Manó szolgabiró urat Vingán, ki különösen közel az érdekes helyszinhez lakik és Miletz János titkárt bizta meg oly kijelentéssel, hogy eljárásuk s megállapodásuk eredményét az inditvány értelmében mielőbb a választmánynak előterjeszszék.

Ezután a tárgysorozat szerint következett az uj tagok választása. Schäffer Antal esperes s társulati tag ur ajánlatba hozá Tokodi Jenő papnöveldei aligazgató s főgymnásiumi tanár urnak Temesvárott, Miletz János titkár pedig Isaáky Imre birtokosnak Arad vármegyében Kreszta-Ménesen u. p. Silingyia, továbbá Rumi Józsa biztositó-társulati titkárnak Temesvárott és Tóthfalusy Károly Mátyás birtokosnak Nagy-Bányán, Szathmár vármegyében, megválasztását a társulati tagok sorába. A választmány egyhangulag s éljenzések között az ajánlatba hozottakat a társulat rendes tagjainak sorába igtatja s utasitja titkárt, hogy a megválasztottakat értesitse s részökre a társulat kiadványait küldje meg.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés márczius 28-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Billszky Ferencz, Péch József, s a társulati tagok közül: Ballenegger Henrik, Bukó Kálmán, Iv.nfi Ede, Zimmermann Gyula s a karzaton nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a február havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Csekély véleményem szerint nem hibázom, midőn társulatunk müködését s törekvéseit a méhek s hangyák szorgalmával hasonlitom össze. Igen, társulatunkat is folytonos munka, fáradalom s előretörekvés jellemzik nemes feladata s vállalatának betöltése körül. Méh- s hangyaszorgalommal gyüjtünk s hordjuk össze az anyagot s mentjük meg a mult idők még meglévő s megmenthető emlékeit, melyek idővel ékes monumentumát alkotandják csüggedetlen törekvéseinknek s maradandó kihatással leendnek müveltségi szempontból nemcsak jelen korunk, de a jövő idők nemzedékeire is déli vidékünkön.

Örömmel jelenthetem tisztelt választmány, hogy ilyetén irányban haladó munkálkodásunk, habár jelenleg még szük keretben történhetett is az, mindazonáltal már is figyelmet gerjesztett iránt unk a tudományos világ s a hazai szakirodalom több rétegében.

Igy az „Archeologiai Értesitő“ f. évi 1-sö számában a következők foglaltatnak rólunk: „Örvendetes és nagyfontosságu körülménynek tartjuk nemzeti müveltségünkre nézve, hogy épen ott történelmi és régészeti társulatok alakultak, hol a magyarság közvetlenül érintkezik idegen elemekkel; ..... délen idegen elemek közepette a Temesváron székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ébren teljesiti culturmissióját. Elnöke ismert régészünk és müirónk a derék temesi főispán Ormós Zsigmond, ... a társulat tagjai a déli vidékek hazafias és egyuttal legmüveltebb elemeiből állanak, kik nemes feladatot teljesitenek, midőn e vegyes elemektől lakott vidéken a tudomány fáklyája mellett a nemzetiség ügyét is előbbre viszik, ... s ezen az anyaállam testéből kiszaggatott s mindenképen elnémetesitett vidéken ..... most e társulat valóságos culturális mozgalmat inaugurált csendes, de mélyre ható müködésével .. Óhajtjuk, hogy ez életképes társulat erős gyökeret verjen az alvidéken s töltse be hivatását a hazának legáldásosabb, de sajnos legkevésbé magyar vidékén.“

Ilyetén elismerő nyilatkozatok buzgó törekvéseinket s fáradalmainkat illetőleg más szakközlönyökben is olvashatók s szolgáljanak ezek is ösztönül hivatásunk, culturmissiónk minél lehetőbb s buzgalomteljesebb betöltésére.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg a következőket van szerencsém constatálhatni:

I. Mult február hó 28-án megtartott választmányi ülésünk óta igen örvendetes érdeklődésmutatkozott a közönség- s a társulati tagok részéről iránt unk. Mielőtt azonban az adományozások részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom hivatalos kötelességem szerint felemliteni, hogy utolsó választmányi ülésünk hivatalos iratait, a bemutatott ajándékok- s könyvekkel együtt illetékes helyeikre eltettem s a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem, s részökre a szabályszerü társulati kiadványokat megküldöttem.

II. A társulat kiadványa a „Történelmi és régészeti Értesitő“ f. évi II. füzete már nyomdai munkálatban van s változatos tartalommal, az eddigiekhez méltólag a kellő időben megfog jelenni s a tagok között szétosztatni.

III. A társulati muzeum, irat-könyvtár részére utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek:

1) Gedeon Imre török-szákosi biró s birtokos nemcsak több, általa kipuhatolt régi helyek s földvárakról tett jelentést s azok vázlatos térképezését beküldötte Török-Szákos vidékét érdeklőleg, hanem még néhány a nevezett falu környékén általa talált régiséggel is kedveskedett a muzeumnak és pedig küldött a) egy nagy kőkorsót, b) egy égetett kőgolyót c) egy agyag karikát, d) III. Zsigmond lengyel király ezüst garasát 1607-ből, e) egy réz pecsétnyomó alsó lapját, f) egy régi örlő vagy csiszoló követ; mindezen tárgyakat mai felolvasásom alkalmával fogom bővebben ismertetni s ezek lelhelyeit illetőleg s a Török-Szákos körül található régi várak s emlékhelyekről a térképet Fromberg Róbert mérnök s társulati tag ur volt szives elkésziteni.

2) Menczer Ignácz Neuzináról, Menczer Armin temesi takarékpénztári igazgató ur közvetitésével a következő pénzadománynyal járult gyüjtemé-

nyünkhez: a) egy Maximianus-féle római réz, 3 darab I. Lipót-féle ezüst, s egy olaszországi „Cinque Bolognini 1747“ feliratu ezüst érmmel,

3) dr. Niámessny Gyula társulati ügyész 9 darab római, 4 darab magyarországi, 2 török s egy gyanithatólag lengyel éremmel gyarapitá muzeumunkat; az érmek a régiség s rozsda miatt kevésbé meghatározhatók; továbbá:

4) Stetina Imre katonai segédlelkész egy németországi ujabbkori ezüst s egy régi, valószinüleg papi ezüst érmecskével s egy darab 1849-ki 30 pengő krajczáros kincstári utalványnyal,

5) Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző egy 10 frtos Bécs városi bankóczédulával kedveskedtek muzeumunknak.

6) Uwira Ambrus irgalmasrendi főgyógyszerész és társulati tag egy Hyalith üvegből készült gyógyszertartó edényt ajándékozott; az edény felirata: „EXT: (ractum) LIQUIRIT: (iae) SICC: (um) DEP: (uratum).“ Ezen üvegedény a még 1737-ben III. Károly király által Belgrádból Temesvárra betelepitett irgalmasrend mult századi gyógyszertárának maradványa. Adott továbbá a) egy darab osztrák fegyházi rézpénzt, melynek felirata: „Ganze Tages Arbeit“ az egyik lapon, a másikon pedig az osztrák sas látható. b) II. Ferdinand magyar ezüst polturáját 1629-ből, Ferdinand Károly tiroli gróf ezüst pénzét 1650-ből s I. József király osztrák ezüst pénzét 1710-ből; ezen érmek a Temesvár melletti vadászerdőben találtattak. c) 8 darab kisebb-nagyobb török pénzt, lelhelyök Kis-Becskerek. d) 2 darab ismeretlen s a kopás miatt meghatározhatlan réz s ugyanannyi játékpénzt.

Végre 7) Vadnay József temesvári lakos egy I. Lipót-féle ezüst s egy Ferencz-Lajos püspök feliratu szinte ezüst érmet küldött be társulatunk részére. Ezen két érem lelhelye Kis-Semlak.

IV. Könyvtárunk gyarapitására ugyancsak Uwira Ambrus társulati tag ur egy két kötetes müvet ajándékozott, melynek czime: „Caroli Linnaei Species Plantarum. Vindobonae 1764.“

Ezen előterjesztések képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon társulati ügyek s mozzanatokat érdeklőleg, melyek utolsó választmányi ülésünk óta felmerültek.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag a választmány mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Gedeon Imre, török-szákosi biró, Menczer Ignácz, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész, Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző, Uwira Ambrus irgalmasrendi főgyógyszerész s Vadnay József uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét, s a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy 626 frt. 48 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett 1105 frt. tartaléktőke alapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett a titkár által felolvasott értekezés ezen czimen: „Régiségleletek s régi várnyomok Török-Szákos körül“, melyhez az anyagot s adatokat Gedeon Imre török-szákosi biró s földbirtokos szolgáltatá; ki is több oly régiségleletről s régi várnyomokról tudósitá a titkárt, az illető helyek fekvésének vázlataival, dr. Niámessny Gyula társ. ügyész közvetitése

mellett, melyek eddigelé a társulat figyelmét elkerülték s ismertetve nem voltak. A választmány köszönetet szavazott tudósitónak azon buzgalmáért, hogy több régi lelhelyre s földvárnyomra ezen régészeti társulat figyelmét felhivja s adandó alkalommal a társulat Török-Szákos vidékét tüzetesebb vizsgálata s tanulmánya tárgyává teendi.

Ezután felolvastatott Siballič István cs. k. ezredes s lovagnak egy átirata, melyet elnök ő méltóságához intézett s melyben felhivja a társulat figyelmét egy nevezetes régészeti müre, melyet Hauser Alajos tanár Bécsben ad ki ezen czimen: „Styl-Lehre der architektonischen Formen des Alterthums.“ A választmány nagy köszönettel fogadta az értesitést s a czimzett müvet melegen ajánlja a társulati tagok figyelmébe.

A tárgysorozat szerint következett az inditványok tárgyalása. Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur inditványozza, hogy a közelgő májusi közgyülés alkalmából czélszerü lenne egy bizottság kiküldetése, mely feladatává tenné a nagygyülés tárgysorozata- s ünnepélyességének megállapitását; a választmány az inditványt magáévá tevén, a nagygyülés programmjának előzetes megállapitása czéljából inditványozó Rácz alelnök ur elnöklete alatt egy bizottságot nevezett ki, melynek tagjaiul: Ardeleán György, Déschán Achill, Dobó László, Kapdebó Gergely, Capdebó Ferencz s Miletz János titkár kérettek fel oly kijelentéssel, hogy a megállapodás eredményéről a legközelebbi április havi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Ezzel az ülés véget ért.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól

(Folytatás.)

VI.

I. Apafi Mihály fejedelem levele, melyben alattvalóinak meg parancsolja, hogy a portáról megérkezett Székely Mózesnek hazatérése alkalmával mindenben segédkezésére legyenek. Kelt Fogaras 1685. april 24.

Michæl Apafi Dei graa Princeps Transylvaniæ part. Regni Hgae Dnus et Siculor. Com. ect. Fidelibus nris Univer. et Singulis, cujuscunque status, conditionis, gradus honoris, Ordinis, officii dignitatis eminentiæque et functionis hominibus, ubivis in Ditione nra constitts et commor. præsen. nras visuris nobis dilectis salutem et graam nram. Tavalyi esztendöbeli Portai Kapitihank Nemzetes Székely Moises Hivünk meg erkezvén az Fényes Portárol Teleki Mihaly Uramhoz eő Kegielméhez bocsatottuk, Onnét hazához. Minden Rendbeli hiveinkk annakokkaért kegjelmessen, és igen serio Parancsollyuk mindenütt bekevel bocsátván legjenek Szallas adassal, Gazdalkodassal, es adgjanak io erős postalovakot, Szekeret, maga és szolgai aláis. Secus nec factur. Præsen. perlectis exhibent restitts. Dat. in Arce nra Fagaras. Die Vigesima Quarta Mens. Aprilis. Anno Dni. Milles. Sexcentesimo Octuagesimo.

M. Apafi, m. p. (L. S.) QVINTO.

Imecsfalvi Cserey muz. oklevélt. 304 sz. a.

VII.

Rhéty Székely Mózes eskülevele, midőn 1684 január végén kapithiaságra a török portára ment.

En Szekely Moses Rhetyi adom tudtára mindenekk az kiknek illik ez levelemnek rendibenn, hogy én az én kglms Uramtul, Meltgs Erdelyi Fejede-

lemtöl ö Ngátul küldettem a Fényes Portára Kapikihaságra. Azért esküszöm az Elö Mindenható Istenre, ki Atya, Fiu, Szentlélek, Tellyes Szent Háromság, Egy bizony örök Isten, Engemet ugy Segillyen s-ugj adgya Lelkem idvességit, hogy én emlitett, Meltgs Apafi Mihaly Erdellyi Fejedelem, Kglms Uramnak, és Mltgs Bornemisza Anna erdéllyi Fejedelem Asszony Kglms Asszonyomnak; és Választott Iffju Urunkk, Második Apafi Mihály Kgls Urk ö Ngokk mindenekben mindenkor, álhatatos, igaz, hüséges, szolgájok leszek; Valamit az ö Ngok életek, meltoságok s-birodalmok megmaradására, terjedésére s-az Haza javára el tudok hasznossan követni; mindeneket igaz hüséggel, elmémmel, erőmmel, Tellyes tehetségemmel, minden szorgalmatosságommal hiven elkövetem; az Portát gyakorlom, az ott valo Nagy Embereket ö Nagok és az Haza javára jo akarójokk csinálni hiven, igazán munkálodom, és egy szóval: Eö Nagok, Fen meg irt, Keglms Uram Kglms Asszonyom, és Választott Iffju Fejedelem, második Apafi Mihály Kglms Uram ö Nsgok Joakaroinak joakarója; ellenségeinek ellensége lészek álhatatossan; Soha Semmi ki gondolhato irhato, mondható szinek, módok, prætextusok alatt, ö Nagok életek, meltoságok, birodalmok, kissebségére, kárára, veszedelmére senkivel nem Tractalok; Eő Nagokat, ugy mint, fen meg irt Kglmes Uramat, Kgls Asszonyomat, és ö Nagok Szerelmes Gyermeket, Választott Iffju Kglms Uramat sem barátságért, sem adományert, sem igiretért, sem Reménségért, sem boszszuságert, sem egjéb semminemü okért, Tekintetért el nem árulom; Senkivel ö Nagok életek, Meltósagok, birodalmok, serelmére veszedelmére s-ez Haza kárára, sem ez országbeliekkel, sem ez országon kivül levökkel, s akarmi rendbeliekkel s-nevezetessen Magyarorszagi rendekkel, Tökölyi Uram embereivel edgjet nem értek, nem Tractálok, sem szóval, sem izenettel, sem irogattással; söt valakiket ollyanokat csak leg kissebb dologban is tapasztalnék vagy mástul meg értek, minden személly válogatás nelkül akár mi rendbeliek legyenek, igaz kötelességem szerint Tellyes erömmel s Tehetségemmel ellenek állok; és ha kikk fen meg irt Kglmes Uram, s- Kglms Asszonyom és Választott Iffju Fejedelem méltgs második Apafi Mihály kgls Uram eö Nagok eletek, meltoságok, birodalmok és Fejedelemségek ellen csak leg kisseb dologbanis veszedelmes Tanácsokat, practicajokat, irogatásokat értem s-eszemben vészem, ö Nagokat minél hamarebb, nem halogatván, hivenn s igazán tudositom, Személly különböztetés nélkül, akar ez Orszagbeliek, akar Külsö országbeliek, akar nagj, akar alacson rendüek legjenek; az alattis penig (mig ö Nagokat tudósitom) Tellyes tehetségimmel az ollyanokk ellenek állok: Egyéb minden dolgokatis ö Nagokk hiven s-igaz kötelességem szerint hirre adni idejenkorán el nem mulatom; Tellyes tehetsegemmel mindenekben fen meg irt Kglms Uram, s- Kglms Asszanyom és Választott Iffju Fejedelem Mltgos második Apafi Mihály Kgles Uram, és az ö Ngok borodalma Javát, óltalmazom, munkálodom: Mellynek hogj ha meg nem allója lennék, sőt ezek ellen cselekedni meg bizonyittatnék ellenem; mint hiti szegett Szólgájokat, ott az hol, az által, a ki által, akkor a mikor Szabadossan büntetthessenek; eletem, Fejem, Joszágom az ö Nagok Szabados dispositiojaban állyon; Mellynek mégis a mint Tellyes Tehetsegimmel meg állója meg Tartója leszek, az Igaz Isten; ki Atya, Fiu, Szlelek Tellyes Szent Háromság, egy bizony örök Isn, mégis engemet ugy segillyen s- ugy adgja lelkemnek üdvösségit. Datum in Castello Ebesfalviense die 29. Januar Ao 1684.

Külirat: „Portai Kapitiha Reversalissa“.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklevéltár 303 sz. b. betü alatt.

VIII.

Székely Mózes levele Teleki Mihályhoz, melyben Drinápolyból tudatja az akkori hadi hireket s állapotokat 1685. február 7-éről.

Tekintetes Ur, Nékem böcsüllettel Valo Uram. Tegnap előtt Moldovai Demetrasko Vajdanak eö Naganak egy Tatár Szolgaja érkezvén ide ollyan hirrel az mint ertettem felölle, hogy Tizenöt ezer Tatár, es Tizenket ezer Teörök ment Volt, Nemiro nevü Várost hogy obsideallyak („30 forgo Taraczkokotis“ áthuzva s felibe irva) egynehany leövö szerszamokatis Vivén, Kiknek meneteleket Mohilovan levö Lengiel es Kozák hadak megh értvén, segitsegekre mentenek, es az Török s — Tatarokat megh verték, ugy hogy csak egy Murza szaladot el tizenötöd magával — Buda felölis jeöven ollyan hir hogy („negy áthuzva) ötödfel ezer („ötszaz“ áthuzva) Jancsar harmadfél száz szekér elést, Kit Budaban akartak volna vinni, az Horvat es Nimet felverte, az élést el nyervén, az Jancsarokat le vágták, kit Penigh rabságra vittenek. Az Tengeren is nagy erővel levén az Velenczés mostanában Previza nevü Teörök Várat megh veött („az Teörökteöl“ áthuzva) es maga embereit szallitván belé, igen fortificaltak volna. Az Ragusiusok adajat sem hozhattiak az mint Tolmacsok beszelli az Piratak miat, („de remellem hogy inkabb az Venetus miatt“. áthuzva) Az Franczia orator körül levö belsö emberekteöl értem hogy az Nemet Csaszar eö Felsege es Franczia Kiraly közzöt 20 esztendeigh valo Armistitium concludaltatot. Feo Vezer ö Naga beteges . . . . . Ezek utan Tarcsa meg Isn Kegldet jo egessegben. Datum Adrianopoli die 7. Febr. 1685.

Keglmed meltatlan joakaro szolgaja

Szekely Moses m. p.

Külirat: Az Ur Teleki Mihály Urk ö Klnek irt levelem Pariaja, kit Balogh Istvan vitt el.

Egykoru kézirat Székely Mózestől.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklevélt. 309. sz. a.

IX.

I. Apafi Mihály fejedelem levele Székely Mózes fényes portai követhez, melyben felhivja, hogy a portára küldött Vizaknai Nagy Istvánnal együttesen müködjék.

Michael Apafi Dei gratia Princeps Tranniae, parm regni Hunga. Dnus, et Siculor Comes ect.

Generose fidelis, nobis dilecte Salutem et graa nra! Nemzs Vizaknai Nagy István hivünk expediáltatván a Fényes Portára Követcségben, a dolgokat ökmétül Kgd meg érti. Parancsolljuk azért Kmdk Kglsen edgjütt munkálodgják ugj a dolgokat, hogj Fejedelmi Kglmességünket demereálhassák. Secus non factur. Propensi graose manemus. Datum in Citte nra Alba Julia. 30. Juny 1684.

M. Apafi m. p.

Külczim: Generoso Mojsi Székely de Réty. in Fulgida Porta Otthomanica Oratori nostro Continuo ect. Fideli Nobis dilecto ect.

Székely Mózes sajátkezüleg a levélboritékra a következő feljegyzést tette: „Per Legatum Gener. D. Stephanum Nagy de Vizakna redditae 21 July Adrianopoli“.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklvt. 311. sz. a.

X.

Apafi Mihály fejedelem levele Illyefalvai Geréb Jánoshoz, melyben meghagyja, hogy fia ifjabb Apafi Mihály beigtatásán az erdélyi fejedelemségbe, Fejérvárott mulhatlanul megjelenjék.

Michael Apafi, Dei gratia Princeps Transylvaniae part. regni Hngrae Dominus et Siculor. Comes etc.

Generose fidelis Nobis dilecte; Salutem et gratiam nostram! Az Felséges mindenható Isn, eleitől fogván rajtunk gyakorlott keglmessigéből minden magunk gondolattya, annáliukáb abban való faradozasunk kivül Kegltek egész Országul hozzánk gyakorlott hüséges alkalmaztatásokkal, czelózván eziránt is magok, hazájok s — Szabadsagok helyben allitatását es megh maradását egész Országul, hár(om) nemzetül meg edgyezett minden ellenmondás kivül lett Szabad jó — akarattyokból Választották vólt magokk az mi hóltunk után egyetlen egy fiunkat, Meltosgs iffjabbik Apafi Mihályt Fejedelmekk. Melynek miis keglmesen annuálván az fenyes Portátis Keglmetekkel edgyütt egjnehányizben Confirmatiója felöl meg találván, Isn jó voltábul már Hatalmas Császarunk Kapucsiája minden ahoz tartozando requisitumokkal Országunkban bé érkezett Hogj azért mind az Fenyes Porta, mind magunk Meltosgunk és Kglmetek tekinteti nevekedésének jó modjával megh felelhessünk: Keglmesen Parancsollyuk Kglmednek hozzánk való hüségét, haza fiuságat, s maga tekintetit előtte viselvén Istn azt adván mindnyájunkk érnünk 16 dik 7bris Fejervárat az illyen allapotokban kivántató egész készséggel jelen lenni el ne mulassa. Kglmd ezen Parancsolatunkk engedelmeskedvén Fejedelmi kglsségünkel reszeltetni akarjuk. Eziránt való maga alkalmaztatását Penig kglsen Veszük, Secus non fact. gratioso Propen. manemus. Datum in Castro Radnoth. Die 26. Augusti Ao. 1684.

M. Apafi m. p.

Külczim: Generoso Joanni Geréb de Illyefalva ect. Fideli Nobis dilecto.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklvtár 331. sz. alatt.

XI.

II. Rákóczy Ferencz fejedelem kinevezi Barabás Györgyöt az erdélyi harminczadok föinspektorának s intézkedéseket tesz az ezüst és réz pénzt illetőleg, a kül s bel kereskedés érdekében 1707.

Nos Franciscus II. DEI gratia Sacri Romani Imperij et Transylvan. Princeps Rakoczy Partium Regni Hungariæ Dominus et Siculorum Comes. Pro Libertate Confœderatorum Regni Hungariæ Statuum, nec non Munkacsienss et Makoviczienss Dux, Perpetuus Comes de Saaros, Dominus hereditar. in Saros Patak, Tokay Regécz Ecsed, Somlyo, Lednicze Szerencs, Onod (ect) Universis et Singulis Exercituum Nostrorum in Inclyto hocce Nostro Transylvaniae Regno Constitutis Generalis Campi Marschallo ejusdemqu Locum tenenti Generalibus Vigiliarum Præfectis Brigaderis Supremis et Vice Colonellis Ductoribus Vexiliferis Vigiliarum Magistris. Decurionibus, cunctis demum Militibus gregariis nec non Quorumlibus (sic) Comitatuum, Sediumque Siculicalium ac aliorum Locorum, Civitatum Oppidorum et Pagorum, Fidelitati Nræ Subiectorum Officialibus

eorundemque inhabitatoribus, generaliter vero quod interest, aut quoquo modo interesse poterit Fidelibus Nobis dilectis Salutem et Principalis gratiæ Nræ P.pensim. Minthogj Fejedelmi reflexionkat akarván megmutatnunk Nemzetes Vitézlő Barabás György hivünkhöz, Nemes Erdely Országában lévő Harminczadoknak s azokk administratorinak resolvaltuk, es Constitualtuk Fő Inspectorák (nak) vigore Psentium fen emlitett Lovas es Gyalog hadi Tiszteinkk, s Hadainkk, nem külömben a N. Vgyek Szekek s Városi es Falussy lakos Tiszt hiveinkk de kivaltkeppen a kereskedo rendekk közönségessen es Szemely szerint adgyuk tudtára Harminczados hiveinkk Penig Parancsolyuk igj ertvén meg nevezett hivünk irant valo illy Kegyelmes dispositionkat Parancsolatinak engedelmeskedni s illendő böcsülletit megadni Semmikeppen el ne mulassák. Es mivel mind azok a kik az Országban más szomszédos s közelebb lévő Országokbul Kereskedesnek kedvéért arujokat behozzák kit Fejér Pézen eladnak, Kit Peniglen az Országban más egjeb fele naturalekon el tserelvén ugjan tsak Fejér Pézt szereznek magokk, s mind peniglen azok kik az Országbul akármitis educalván tsak ezüst pénzen szoktak el adni portékajokat elvégeztük hogj megirtt Harminczados hiveink a modo imposterum a fel s alájáro kereskedőktül az Harminczadokon Fejer penzt exigalyanak, mindazonáltal a kik vagj Magjar Országbul Erdélyben vagj onnet Magjar Országban árujokk folytatásával kereskednek s jarnak ide s stova mind s egj s más részrül tudniillik a Partiumban levő Harminczadokon a Rez Péz el vétettessék es Semminémü Szin, s Præxtus (prætextus) alatt az olyaténoktul Fejer pénz ne exigaltassék. Mely ebbeli Kglmes resolutionkk illyetén képpen leendő folyamatyát, emlitett hivünk insinuálván Harminczados hiveinkk Személy szerint ahoz alkalmaztassa Kormányoztatását, az Hazában lévő Harminczadbeli jövedelmekk perceptioját, másként Valaki ezen Parancsolatunkk contravenialván ebbeli dispositionkk hátra maradás tapasztaltatnék erdemlett büntetésünket magokon el kerülhetetlenül erezni fogjak Præsen Perlectis exhiben restitutis. Datum in Possessione Sárd. die vigesima octava menss Aprilis Anno Millesimo Septingentesimo Septimo.

F. P. Rakoczi m. p. Paulus Ráday m. p.

(L. S.) Franciscus Aszalay m. p.

Felhivás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjaihoz.

Társulatunk, mely 5 évi fenállása óta különösen e déli vidéket érdeklőleg, a történelmi és régészeti emlékek ismertetése s összegyüjtése által nem csekély mozgalmat inditott meg, müveltségi szempontból figyelemre méltó feladatának csak ugy fog még sikeresebben megfelelhetni, ha a pártolás mind a társulati tagok, mind a nagy közönség részéről, az eddiginél fokozottabb leend s ha sikerülni fog e déli vidék müvelt elemeinek minél tömegesebb csoportositása a társulat kebelébe.

Ezen magasztos s hazafias czélra felkérjük tehát a társulati tagok buzgó támogatását s közremüködését, hogy törekedjenek a társulat nemes intentióit minél szélesebb körben ismertetni **s minden tag, ha nem több, legalább egy uj tagot igyekezzék a társulatnak szerezni;** ez által annál inkább lehetővé tétetik a társulat emlitett magasztos feladatának betöltése, s a csoportosulás által elért eredmény s a társulat jó hirneve dicsősége, minden egyes tag hirneve, dicsősége s érdeme leend. (Miletz.)

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat könyvtárának ismertetése.

Miletz Jánostól.

Társulatunk, mely e déli vidéken a történelmi és regészeti emlékek ismertetése s felkutatása czéljából keletkezett, nemcsak a régi emlékek, romok stb. megőrzésére s multjok felderitésére fordità figyelmét, hanem a mennyire tehetségében állott, régibb- s ujabbkori könyvek beszerzése által egy könyvtár alapitását is feladatai közé sorolta; s a társulat lételének lefolyt időszaka alatt, részint vétel utján, de leginkább nagylelkü adakozók lelkes közremüködése által, napjainkig már is oly könyvtárt képes felmutatni mely több nevezetes müvekkel dicsekszik, s figyelemre méltó.

A könyvtár, mint az alattos kimutatásomból kitünik, jelenleg 150 kötet s füzetből áll s a müvek ismertetését betüsoros rendben közlöm s azon társulati tagok, kik netán tüzetesebb tudományos buvárlataik czéljából egyik, vagy másik müvet felhasználni óhajtanák, az egészet könnyebben áttekinthetik. Felkérem egyuttal társulatunk tagjait s ezen sorok olvasóit, hogy ha tehetségükben áll, könyvtárunkat régibb s ujabb müvek, könyvek, okmányok, térképek beküldése által gyarapitani sziveskedjenek.

A társulati könyvtárban jelenleg a következő müvek találhatók:

A.

Adam Sándor: Handbuch der römischen Alterthümer. Erlangen 1816. 8-ad rét 2 kötet.

Andrássy Manó gróf: Utazás Kelet-Indiákon; Ceylon, Jáva, China, Bengál. Képekkel. Nagy folió 1 kötet.

Alapszabályi tervezet; délmagyarországi történelmi és régészeti társulati. Temesvár 1872. 8-ad rét 1 füzet.

Alapszabályai a délmagyarországi természettudományi társulatnak. Temesvár 1874. 8-ad rét 1 füzet.

Archaeologiai közlemények. III., IV., V., VI., VII., VIII. kötet és a IX. kötet 1 füzete 1873. évig összesen 17 füzet.

Articuli Dietales Transylvaniæ. 1744. Cibinii. 1 kötet.

Articuli Dietales 1681., 1687., 1715., 1725., 1729., 1741. az egész egybe kötve. 1 kötet. = 5 kötet, 19 füzet.

B.

Bethlen Imre gróf: II. Rákóczy György ideje. Nagy-Enyed 1829. 8-ad rét 1 kötet.

Beschreibung des ungarischen Feldzugs 1716. Nürnberg. Kis 4-ed rét 1 kötet.

Boleszny Antal: Die Donau Katarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth. Orsova 1874. 8-ad rét 1 kötet.

Boleszny Antal: Kézikönyv az Al-Dunán stb. utazók számára. Orsova 1870. 1 kötet.

Budapesti kereskedelmi iparkamara: Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a XIX. században. Budapest 1873. Nagy folió 1 kötet. = 4 kötet.

C. Cs.

Caroli Linnaei: Species Plantarum. Vindobonae 1764. 2 kötet.

M. T. Ciceronis Orationum volumen secundum Strassburg 1550. 8-ad rét 1 kötet.

Confessionum liber S. Augustini 1647. 16-od rét; czimlapja nincs, 1 kötet.

Conradi Gesneri Tigurini: Historia animalium. Frankfurt 1617. az egyik kötetnek vége, a másiknak czimlapja hiányzik. 2 kötet.

Corpus juris hungarici. Nagy-Szombat 1751. Folió 2 kötet.

Corpus juris hungarici. Nagy-Szombat 1751. Folió; az előbb emlitettel ugyan egy mü, 2 kötet.

Csákovai kamarai index pro anno 1798.; irott könyv. Folió 1 kötet.

Csizió a XVI. század elejéről, német nyomtatvány. Strassburg 1516. Kis 4-rét 1 kötet. = 12 kötet.

D.

De curandis vulneribus. Antwerpen 1583. 4-ed rét 1 kötet.

Des Allermächtigsten Künigreich in Ungern, wahrhaftige Cronick unnd Anzeigung von Antonio Bonfinio. Basel 1545. 1 kötet.

Dugonics András: Példabeszédek és jeles mondások. Szeged 1820. 8-rét 2 kötet. = 4 kötet.

E.

Eine kunsthistorische Reise durch Siebenbürgen. (Ormós Zsigmond erdélyi tudományos utazásának imertetése). A „Tageblatt“ czimü erdélyi szász lap külön lenyomata. Nagy Szeben. 1875. 1 füzet.

Emlékkönyv, délmagyarországi történelmi és régészeti társulati, szerkeszté Szentkláray Jenő titkár Temesvárott 1873. 4-ed rét 1 kötet.

Emlékkönyv, kiadja a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, szerkeszté Janky Károly titkár Temesvárott 1874. 8-ad rét 1 kötet.

Evangeliumos könyv német, elől-hátul csonka 8-ad rét, 1 kötet.

Evangeliumos könyv a mult századból. 8-ad rét; bőrkötés, czimlapja nincs, 1 kötet.

Érdy János: A boszna és szerb régi érmek. Pest 1858. 4-ed rét 1 kötet.

Érdy János: Régiségtani közlemények. Pest 1858. 4-ed rét 1 kötet.

Évkönyv, természettudományi szerkeszték Pilz Ottó és Merkl Ede. Temesvárott 1875. 8-ad rét; I. évfolyam, 1 kötet.

Évkönyv, természettudományi. II. évfolyam 1875—1876. 8-ad rét 1 kötet. = 8 kötet, 1 füzet.

F.

Familiae Romanae. Roma 1577. Folió 1 kötet.

Fábián Gábor: Argonauticon. Pest 1873. 8-ad rét 1 kötet.

Fábián Gábor: Titus Lucretius a „Természet"-ről, Budapest 1873. 8-ad rét 1 kötet.

Fiorelli Giuseppe: Gli Scavi di Pompei Nápoly 1873. 4-ed rét 1 kötet. = 4 kötet.

G. Gy.

Gerger Ede: Phylloxera vastatrix. Temesvár 1875. 8-ad rét 1 kötet.

Graphikus táblák; kiegészitő melléklete az „Adalékok Magyarország nyers terményeinek történetéhez a XIX. században" czimü münek. (L. B. betü) Budapest 1873. Folió 1 kötet.

Gooss Carl: Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Hermanstadt 1876. 8-ad rét 1 kötet.

Dr. Grässe J. G. Th.; Handbuch der alten Numismatik. Lipcse 1856. Nagy 8-ad rét 1 kötet.

Griselini Ferencz: Geschichte des temesvarer Banats; két rész egy kötetben. Bécs 1779. 4-ed rét 2 kötet.

Geschichte der römischen Kaiser, mit ihren Bildnissen von Anton Reichsritter. Wien 1804—1808. 8-ad rét 5 kötet.

Györi történelmi és régészeti füzetek. Szerkeszték Ráth Károly és dr. Römer Flóris. Győr 1861—1865. 8-ad rét 4 kötet.

Gyöngyösi János: Halotti emlékbeszéd gróf Gyerőmonostori Kemény Farkas felett 1805. Kolosvár 8-ad rét 1 füzet. = 15 kötet, 1 füzet.

H.

Hesenthaler: Athleta Politicus. Frankfurt 1665. 8-ad rét 1 kötet.

Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stylü müemlékeinek rövid ismertetése. Budapest 1876. 4-ed rész. Képekkel, 1 kötet.

Histoire des Revolutions de Hongriae. Hága 1739. 4-ed rét 2 kötet.

Histoire D' Emeric Comte de Tekeli. Cologne 1693. 8-ad rét 1 kötet.

Horváth János: Institutiones Physicae. Eger 1774. 4-ed rét 1 kötet.

Huthich Joannes: Romanorum principum effigies. Strassburg 1551. 8-ad rét 1 kötet.

Huber Franciscus: Politia Civitatis. Claudiopoli 1841. 8-ad rét 1 kötet.

Hübner János: Conversations Lexicon. Lipcse 1715. 8-ad rét 1 kötet. = 9 kötet.

J.

Jerney János: Keleti utazása. Pest 1851. 4-ed rét 2 kötet. = 2 kötet.

K.

Kästner Ábrahám: Anfangsgründe der angewandten Mathematik. 2-dik rész. Bécs 1783. 8-ad rét 1 kötet.

König György: Gazophilacium Latinitatis Nürnberg 1668. 4-ed rét 1 kötet.

Kubinyi Miklós: Árva vára. Kis 8-ad rét 1 kötet.

Kuhn Lajos: A Polynom tétel. Temesvár 1875. 4-ed rét 1 füzet. = 3 kötet, 1 füzet.

L.

Lazarii Bayfii: Annotationes. Basileae 1537. 8-ad rét 1 kötet.

Lipp Vilmos: A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. Szombathely 1875. 8-ad rét 1 kötet.

Lehóczky Tivadar: Beregvármegye leirása. I. rész. Budapest 1876. 8-rét 1 füzet.

Löw Lipót: Az érdem elismerése. Szeged 1874. 1 füzet.

Löw Immanuel: És est idején világosság támad. Szeged 1874. 1 füzet.

Löw Lipót: A háziasság és a hazafiság. Pest 1873. 1 füzet.

Löw Lipót: A közjó kutforrásai. Pest 1868. 1 füzet.

Löw Lipót: Homilia. Pest 1868. 1 füzet.

Löw Lipót: A ház és haza. Budapest 1874. 1 füzet.

Löw Lipót: Zsidó Kultus. Szeged 1871. 1 füzet. = 2 kötet, 8 füzet.

M.

Magdi Pál: Magyarországnak..... statistikai és geographiai leirása Pest 1819. 8-ad rét, 1 kötet.

Major Atlas Scholasticus. 1752. Fólió 36 térképpel, 1 kötet.

Mannert Konrád: Geographie der Griechen und Römer. I., II., III., IV., V., VI-a, VI-b, VI-c, VII, VIII, IX-a, IX-b, X-a, X-b. Nürnberg 1788—1825 8-ad rét, 14 kötet.

Miletz János: Gizela magyar királyné élete. Temesvár 1875. Kis 8-ad rét, 1 kötet.

Mindszenti Sámuel: Ladvocat historiai dictionariuma. Komárom 1795—1797. Nagy 8-ad rét, 6 kötet.

Mürégészeti Kalauz. Szerkeszték: dr. Römer Flóris és Henszlmann Imre. Pest 1866, 1 kötet. = 24 kötet.

N.

Nagy Lajos: Hogyan kell a gyermekeket hazaszeretetben nevelnünk. Eger 1875. 8-ad rét, 1 füzet. = 1 füzet.

O.

Oesterreichische militärische Zeitschrift. Bécs 1840, 1 kötet. = 1 kötet.

P.

Papanek Georgius: Compendiata historia gentis Slavæ. Tyrnaviæ 1793 1 kötet. = 1 kötet.

R.

Richter József: Grammatisches Wörterbuch. Bécs 1794. Két kötetben, az egyiknek czimlapja hiányzik. 2 kötet.

Dr. Römer Flóris: A bakony. Győr 1860. 8-ad rét 1 kötet.

Dr. Römer Flóris: Die römischen Inschriftsteine des ungarischen National-Museums. Budapest 1874. Nagy 4-ed rét; VIII. lap, 1 füzet.

Dr. Römer Flóris: Das alte ungarische Nationalkostüm. A Pester Lloyd tárczájából kimetszve. 1 füzet.

Dr. Römer Flóris: A régi Pest. Budapest 1873. 8-ad rét 1 kötet. = 4 kötet, 2 füzet.

S. Sz.

Schoenvisner István: Libri novem antiquitatum et historiae Sabariensis. Pest 1791. 4-ed rét 1 kötet.

Schoenvisner István: Notitia Hungaricae rei Numariae. Buda 1801. 4-ed rét 1 kötet.

Schröck Johann Mathias: Hilmar Curas. Einleitung zur Universalhistorie. Berlin 1774. 1 kötet.

Szabó József: Észrevételek a magyarok eredetéről. A könyv czimlapja hiányzik. 8-ad rét 1 kötet.

Szabó József: A magyar nyelv keleti emlékei. Sopron 1862. 8-ad rét 1 kötet.

Szabó József: A magyar nyelv keleti emlékei. Sopron 1844. 8-ad rét 1 kötet.

Szabó József: Monumenta linguae ac Literaturae Hungarorum. Sopron 1833. 8-ad rét 1 kötet.

Szervező közgyülési jegyzőkönyv, délmagyarországi történelmi és régészeti társulati. Temesvár 1872. 8-ad rét 1 füzet.

Szegedi János: Tripartitum juris hungarici. Tyrnaviae 1767. 1 kötet.

Szentkláray Jenő: Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarositásához történelmi és régészeti alapon. Kiadta a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat. Temesvár 1872. 8-ad rét 1 füzet.

Századok 1876-dik évi folyam. A magyar történelmi társulat közlönye. Szerkesztő Szilágyi Sándor. Budapest 1876. 8-ad rét 1 kötet. = 9 kötet, 2 füz.

T.

Történelmi és régészeti Értesitő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. I. évfolyam. Szerkeszték Janky Károly és Miletz János tanárok. Temesvár 1875. 8-ad rét; kiadja a nevezett társulat, 1 kötet.

Történelmi és régészeti Értesitő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. II. évfolyam. Szerkeszté Miletz János titkár. Temesvár 1876. 8-ad rét; kiadja a nevezett társulat, 1 kötet.

Trenk Fridrik báró életének históriája. Kiadási év 1788. Kis 8-ad rét 3 kötet. = 5 kötet.

V. W.

Varga Ferencz: Szeged város története. Szeged 1877. 8-ad rét 1 kötet.

Woyts Johann: Schatz-Kammer. Lipcse 1722. 4-ed rét 1 kötet.

= 2 kötet.

Z.

Zsilinszky Mihály: A békés-vármegyei régészeti és mivelődés-történelmi társulat évkönyve 1875—6. II. kötet. Békés-Gyula 1876. 8-ad rét; a társulat kiadványa, 1 kötet. = 1 kötet.

Az egész könyvtár összesen: 115 kötet s 35 füzetből áll.

Egyveleg.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma rövid idő alatt teljesen berendezve leend. A titkár, ki egyszersmind muzeumőr is, oda törekszik, hogy a május hó 23-án megtartandó nagy gyülés alkalmával a vidékről remélhetőleg nagy számmal megjelenendő tagoknak a muzeum már teljesen rendezetten bemutatható legyen; egy uttal ugyanezen napon fog a muzeumi helyiség a nyilvánosságnak is átadatni. A tárgyak nagy részben már a helyiségbe vannak szállitva; az 1-ső szobában csupán római emlékek, feliratos kövek, oszlopok, sarkophagok, stb. láthatók; a 2-ik szobában pedig különféle vegyes tárgyak s egyéb régi emlékek,

érmek stb. Biztat a remény, hogy a muzeum megnyitása a nagy közönség előtt, ujabb s nagyobb lendülettel leend társulatunk emelkedésére s virágzására nézve, miután mindenki fogja tudni, hogy a régi tárgyakat s emlékeket megőrzés, vagy elhelyezés végett hová kellend benyujtania.

— Muzeumunk őskori tárgyai, melyek a mult évben Budapesten tartott őstörténelmi s embertani congressusra felküldettek s kiállitva valának, a nemzeti muzeumból vissza érkeztek s egyéb más őskori emlékekkel rendezés alatt vannak.

— Nevezetes őskori telep Paráczon Temesmegyében. A Temes folyó töltésének készitése alkalmával nem régiben, Parácz temes-vármegyei község közelében délnyugatra, igen érdekes őskori tárgyakra akadtak, melyeknek nagy része Fromberg Róbert mérnök s társulati tag közvetitése mellett a találó, Pozsegovits Gáspár vizszabályozási felügyelő ur által, régészeti muzeumunknak küldetett be. Az érdekes lelet között van, két kőbalta, czifrázott csonttü, vadkan agyarból; négy egészen ép edény, egy ember koponya, mely hosszukás s a homlokrész alig két ujnyi széles; több bölény szarva, agancsok s egy gim vagy szarvas koponya, nagy vadkan agyar stb. Az érdekes tárgyakat titkár egy külön felolvasásban fogja bővebben ismertetni; megjegyzendő még, hogy ezen őskori tárgyak 7' mélységben találtattak s titkár a feltünőleg különös alaku emberkoponyát bővebb meghatározás végett Budapestre fogja felküldeni.

— Varga Ferencz vál. tagtársunk „Szeged város története“ czimü pályanyertes müvének I. kötete megjelent. A mü beltartalmát tekintve, a szerző Szeged multját ismerteti a legrégibb időktől a török foglalásig s három főrész és egy „Előzmény“-ből áll. Az Előzményben mely a 12-ik lapig terjed Szeged jelenlegi fekvése iratik le s a város elnevezését tárgyalja szerző érdekes kutfők és történelmi forrásokra támaszkodva. Az I. főrész czime „Történelmi rész“ s a 95-ik lapig terjed; ebben szerző a város hajdan-korát a magyarok bejövetelétől a török foglalás koráig nagy szak- s tárgyismerettel eddig nem, vagy csak kevésbé ismert okmányokra támaszkodva irja le. A II. részben, mely „Politikai, állaprajzi és müvelődési viszonyok“ czimmel bir s a 197-ik lapig terjed, a város előkelő állásáról, pecsétjeiről, czimere, fekvése és területi nagyságáról, lakosainak száma, foglalkozása, birtokképessége és egyéb müveltségi viszonyairól értekezik a nevezett időszakban. Végül a müvet gazdag „Okmánytár“ zárja be, melyben szerző 76 oklevelet közöl. A mü nyelvezete a szó szorosan vett értelmében magyaros, vonzó s előadása könnyen érthető, a dagályosság a kifejezésekben, s a szavak keresettsége teljesen kerülve van, mi szinte nagy érdeme a pályakoszoruzott szerzőnek, mert ez által müve a történelemmel kevésbé foglalkozók előtt is kedves olvasmány leend s nagy rétegben hóditani fog. Szóval ezen mü, melynek gondos és tapintatos irásánál a derék szerző nemcsak az eddigelé nyomtatásban megjelent adatokat használta fel, hanem még kéziratokat is, különösen a Szeged város levéltárában találhatókat, mi a jeles mü értékét s érdekességét rendkivül emeli; s bizvást elmondhatjuk, hogy Varga ezen monographiája nagy nyereség történelmi irodalmunkra nézve s a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe annális inkább: miután ezen mü nemcsak helyi érdekü, hanem mint történeti mü is történelmi irodalmunk igen érdekes forrásai közé tartozik.

A diszesen kiállitott 20 ivnyi tartalmu munka Burger Zsigmond özvegyének nyomdájából került ki s bolti ára 2 frt. 50 kr., mely összeg a megrendeléskor szerzőhöz Gyorokra (Arad vármegye) küldhető be s különösen is figyelmeztetjük a történetirás kedvelőit, hogy megrendeléseikkel mielőbb siessenek, miután mint magán uton értesültem a müből még csak kevés példány kapható.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. füzet. 1877. Julius hó.

Adatok Kupeczky János festész életéhez 1667—1740.

ORMÓS ZSIGMOND ELNÖKTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi május havi közgyülésén.

Mult évi megnyitó beszédem alkalmával honi müvészeink egyik elsőrangu kitünőségéről Kupeczky festészről emlékeztem meg. Értekezésemet nem azon alkalomra, hanem Kupeczky tervezett terjedelmes életirása számára jó régen készitém. Az életirás elmaradt, és nem hiszem, hogy ezt önállólag megirhassam; — de a jeles müvészre vonatkozó töredékes följegyzéseimet hasznossá tenni kivánva[1]) engedjék meg, hogy a mult évben Kupeczky emlékének szentelt felolvasásomat az idén is folytathassam.

Ez előtt tizenkét évvel a mükincsekben anynyira gazdag Bécs városa mügyüjteményeinek tanulmányozásával lévén elfoglalva tapasztaltam, hogy a magyar képiró Kupeczky, Zichy Edmund gróf ur termeinek kivételével a felkeresett bécsi mücsarnokokban vagy igen szegényül van képviselve vagy egészen hiányzik.

A belvederei császári képtárban Kupeczkytől két arczkép, s a Lichtenstein herczegi képtárban tudtommal csak egy kép találtatik.

A tekintélyes müiró Kugler, müvészünk modorát erélyesen parasztosnak nevezi. Oly igazságtalan ezen itélet, hogy ezt Kupeczky előkelő tartásu, válto-

[1]) A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1876. évi Értesitőjén kivül a „Hazánk és Külföld“ czimü folyóirat 1865-ik évi 17 és 18. számai és a „Független“ tárczája is magában foglal Kupeczkyre vonatkozó közleményeket.

zatos felfogásu, s nem ritkán Rembrandt müveivel vetélkedő arczképei a legdöntőbben megczáfolják.

Kugler helytelen itélete Kupeczky müvészeti értékéből mit sem von le. Az arany becse nem száll alább azért, hogy valódi értékét föl nem ismertük.

Nyugati szomszédaink közt vannak többen, kik Kupeczky müvészeti becsét helyesen felfogják; de ezek megint őt mindenek elött saját nemzetük számára tőlünk elvitázni törekednek. Kugler és Förster müirók őt a német müvészek közt emlitik, s a berlini muzeum képtári lajstromában Kupeczky nemzetisége határozottan németnek van fölemlitve.

De Kupeczky azért hogy kezdetben rövid ideig Bécsben Claus nevü müvésznél tanult, továbbá hogy élete végszakában két évtizeden át, az 1740-ik évben bekövetkezett haláláig Norinbergában élt és müvészetét ott gyakorolta, német müvész nem volt.

Hogy honára nézve magyar volt miután Bazinban született, ezt hosszasan vitatni felesleges, mert ennek minden életirónál nyomára találunk.

A bazini takácsfiu első kiképeztetése költségeit a magyar főur, Czobor gróf fedezte. Az ifju azután Bécsből Claus mester mütermében Lotto Lörincz bergamói müvész modorában festett két képet, s ezzel mint egyetlen tőkéjével Olaszországba utra indult. Velenczében az akkor fényes állásu festész Cavaliere Liberi Péternél tartózkodott rövid ideig, s azután Róma felé zarándokolt, hova sok nyomoruság és nélkülözés közt megérkezett ugyan; de a mükincsekben, s a keresztényi könyörületesség tanainak hirdetésében egyiránt gazdag örökvárosban ismeretség és kereset hiányában, meg a veleszületett szemérmetes bátortalanságánál fogva is, éhen csak nem elveszett volna, ha a svájczi származásu Füeszli őt föl nem karolja, s egy romai festésznél számára foglalkozást nem szerez.

Azonban Kupeczky körülményes életirását adni nem szándékozom, inkább csak egyes virágszálakat akarok felmutatni a müvész hátrahagyott müveiből, és mellékesen életéből; mely bár mennyire viszontagságos volt, egészben véve még is virágos kerthez hasonlitott, melyben szuró tövisek mellett, a szép rózsák' s egyéb illatos virágok is tenyésztek.

Kupeczky tehát Tizian, Rafael, Correggio, Guido Reni s Amerighi da Caravaggio után Olaszhonban huszonkét évig folytatott tanulmányait bevégezve mint jó hirü müvész visszatért; és mivel honunkban a müvészet akkor a mostaninál még szomorubb helyzetben állt, de egyébként minthogy a müszerető Liechtenstein Ádám herczeg személyében hatalmas pártfogója is akadt, Bécsben megállapodott.

Hogy mindenek elött a fiuihála érzületének eleget tegyen, szülővárosába Bazinba kirándulást tőn, szülőit azonban a halál időközben az élők sorából kiragadta. Igy azután Bécsbe visszatérve, Claus mester iránti háladatosságból ennek árván talált nem jó erkölcsü leányát nőül vette. Müvészünk végre, minthogy meggyőződése az uralkodó vallásos iránynyal ellenkezett és mint a

protestans cseh felekezet tagja, személyét Bécsben biztosnak nem találta, Norinbergába menekült a hol azutan haláláig megmaradt.

Norinbergában a helynek, hol a müvész előtte elhalt egyetlen fia mellett örök álmát aluszsza, nyoma most már végkép elenyészett; pedig mig élt számos barátja volt Norinbergában, kik közül csak Blendinger és Füeszly müvészeket emlitem. Füeszly elhunyt barátja életirását nyomtatásban is kiadta. Neje, kivel hütlensége daczára haláláig együtt élt, és kiről végintézetileg is gondoskodott, utána szintén életben maradt. Mig a világhirü müvész élt, Norinbergára nem csekély fényt árasztott; mert elterjedt nagy hire mellett a hozzá intézett meghivások visszautasitásában állhatatos lévén, mindazok, s ezek közt uralkodó fejedelmek is, kik magukat arczképeztetni akarták, őt lakhelyén voltak kénytelenek fölkeresni. Végre emberszeretetét is nagy mérvben kitüntette, mert halála után vagyona tetemes részét az ódon város humanitarius intézeteinek hagyta. És még is mindezek daczára elhunyt és eltemetve lőn a nélkül, hogy nyughelye az utókor számára fentartva volna.

Embertársaink kegyelésének jelei igen bizonytalanok és ritkán maradandók, csak az érdemek emléke bizonyos halálunk után.

És ezen müvész, ki Olaszország legnagyobb és egymástól eltérő irányu müvészeit szorgalommal és kitartással tanulmányozta, ki Tizianban a carnatio nagy mesterét, Rafaelben a körvonalak szépségét, s a fogamzás emelkedettségét, Correggioban a homályos fény és a kéjes gyönyör bübájos kezelőjét, Reniben a kecs és kellem kifejezését, Caravaggioban a naturalistikus felfogást, végre az olajfestészetben ennek kitünően nemes eszményi irányát nem csak bámulta és szemlélte, mint az avatlan tourista sereg ezt napjainkban is tenni szokta, hanem huszonkét évig szakavatottan fürkészte és fel is fogta, e ritka tehetségü müvész végre is a holtandi iskola legnagyobb és leggenialisabb mestere Rembrandt hü követőjévé lőn.

Hogy Rembrandt iránya Caravaggio kivételével az emlitett nagy olasz mesterek irányától mennyire különbözik, ezt részletesen kimutatni fölösleges, minthogy a hollandi s az olasz festészet a müvészetnek különvált két sarkpontját képezi; azonban a kérdés önként feltolja magát: honnan magyarázható ki azon jelenség oka: hogy Kupeczky a naturalistikus irányt az eszményinél nagyobbra becsülte?

Lélektani kutatások a müvészet terén bajosak és tán helytelenek is, de annyit még is fel lehet emlitenem, hogy Tizian nagyravágyása, Rafael gyöngéd jámborsága, Correggio magába vonultsága, Reni könnyü életmódja, Kupeczky jellemétől távolabb estek, mint Rembrandt szigorusága, kinek fénytelen életmódját, a fejedelmek fényes ajánlatait visszautasitó Kupeczky életfolyamához leginkább hasonlitani lehet. A lélektani indokok és benső vonzalmak azonossága valószinüleg nem kevéssé közremüködtek arra: hogy Rembrandt és Kupeczky a müvészetben rokonok lettek. Kupeczky erélyes naturalismusát

még más okokból is ki lehet magyarázni. Az ő korában Németországban, hol müvészetét gyakorolta, a festészet önálló német jellege régen megszünt volt. Kortársainak egy része a mesterkélt beteges irány rabjává lőn, mig más része inkább Rembrandt egészséges naturalismusát követé. Rembrandt utánzóinak nagy száma utódainak ezen felfogásából származott.

A hollandi nagy mester modorát Kupeczky nem utánozta szolgailag. Müveit nem alkotta oly módon, hogy azokat Rembrandt féle müvek szolgai utánzásának tartsuk. Csak a gróf Zichy Edmund birtokában levő szép számu arczképeit kell megvizsgálnunk, s látni fogjuk, miszerint az élethü szinezés, a homályos fény büvös hatása, a szelid átmenetek, és a zsiros modor, melyek Rembrandt müveinek sajátjai, Kupeczky darabjain észlelhetők ugyan, sőt az ábrándos öltözetek iránti előszeretet nála szintén feltünik: azonban a felfogás, mely a mü szellemi részét képezi s a kivitel, mindig eredeti. A két müvész alkotásait egymástól megkülönböztetni könnyü. Ez mutatja, hogy Kupeczky önálló alkotó képességel birt.

De ha csak utánzója is lett volna Rembrandtnak, nevét azért homály még sem borithatja. A kiváló nagy mesterek szerencsés követői jó hirben állanak. A vagy azért: mivel Luini, Leonardo da Vincit, és Tintoretto, Michelangelot utánozta, mivel Farinato és Zelotti, Veronese nyomában jártak, és Da Volterra számára Bounarotti rajzokat készite, vagy mivel napjainkban Overbeck mester Rafaelt utánozza, ezek a müvész nevezetére méltatlanok? — Más mester modorának szerencsés visszatükrözése minden körülmények közt utánzásnak nem nevezhető. Az utánzás átidomitási s alkotó képesség nélkül szolgai utánképezésből áll; a modor követés s ennek visszatükrözése ellenben a technikára vonatkozik, s a müvészet nemesb részét érintetlenül hagyja.

És volt légyen Kupeczky szolgai utánzója Rembrandtnak, vagy csak modora követője, s tőle különböző önálló müvész, annyi bizonyos: hogy német müveltségü nem volt. Az ő idejében német festészet nem is létezett. Az előtte élt Dürer, a Holbeinok és Cranachok szelleme pedig reá át nem származott. Életirói sehol föl nem emlitik: hogy német müvészek előpéldányai után képezte volna magát, és müvei ily tanulmányt fel sem mutatnak.

Igy azután Kupeczky németségének támogatására egyéb indok nem marad fen, minthogy élete nevezetes szakát Németországban töltötte, ott halt meg, és müvei nagy részét ott alkotta. Mind ez azonban valamely ember és különösen müvész nationalizására nem elég, s ebből a nemzetiségre következtetni nem lehet. Ha ezt tenni akarnók, ez esetben a franczia Claude Loraint, a cseh származásu Mengst, s a jelenleg is élő német Overbecket, vagy pedig a magyar Szoldaticsot olasz müvészeknek kellene tartanunk.

De Kupeczkyt tőlünk nem csak német, hanem cseh szomszédaink is elvitatni szeretnék. A müvész jelességét már maga ezen verseny is igazolja.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Midőn Bécsben Albrecht főherczeg gazdag metszés és kézrajz-gyüjteménye udvarias igazgatójától Kupeczky-féle metszéseket megszemlélésül előkértem, tőle ezen választ nyertem:

— Kupeczky? Ah igen tudom! Ön a cseh Rafaelt érté nem de? —

— Nem — válaszoltam — én a magyar Kupeczkyt értem. —

— Hisz Kupeczky cseh volt. —

— Magyarhonban Bazin városában született. —

— Igen! de cseh szülőktől származott. —

— Lehet; azonban valamint eszünkbe nem jut, Dürert a legnagyobb német festészt csak azért magyarnak tartani, mivel atyja magyar volt, szintugy a Magyarhonban született Kupeczkyt azért, mivel tán cseh elődök ivadéka volt, cseh nemzetiségüvé tenni nem engedjük. —

Az igazgató ezen rövid párbeszéd után a Kupeczky metszések tárczáját készséggel előmbe adta, s a nagy mester változatosan szép és kifejezésteljes arczkép-másolatainak szemlélésében valóban élvezetes perczeim voltak.

Albrecht főherczeg rajz- és metszés-gyüjteménye mintegy 200,000 darabból áll, s a világ leggazdagabb ily nemü gyüjteményei közé tartozik, melyet Károly főherczeg atyja után örökölt, s ezért a gyüjtemény még mindig Károly főherczeg neve alatt fordul elő.

Kupeczky müvei nagy részét Vogel Bernát és fia Kristóf norinbergai hires metszők még Kupeczky életében az ugynevezett hánytott munkában — schab manier — utánozták. Ezen modor jelenben nem igen van szokásban, akkor azonban keresett volt. Hiányai közé tartozik e modornak, hogy utánzásai többnyire homályosan összefolynak, azonban a Vogel-féle metszések e részben dicséretes kivételt képeznek, kivehető éles körvonalak, a fény és az árnyrészletek, s a kifejezések hü vissza-tükrözése által kitünnek.

A két Vogel kezétől valóban szép példányok láthatók Albrecht főherczeg gyüjteményében.

Vogel Bernátnak e következő metszett darabjait találtam benne:

a) Az altdorfi egyetem tanárát Rink Eucharius Gottliebet, a következő jelmondattal: Ingenio tamen ipse meo comitorque fruorque.“ Ovid.

b) Kupeczky barátja, egy norinbergai festész Blendinger György következő mondattal: „Caetera jam pridem didici puerilibus annis.“ Ovid.

c) Ezután: „Variam semper dant otia mentem. Lucan.“ felirással puskáttartó férfiu név nélkül; és

d) „Omnis in Ascanio chari stat cura parentis“ jelmondattal, szintén név aláírás nélkül egy előkelő csillagos férfiut puskával és fiával, ki szalonkát tart.

e) Pannonius passim gelidas disjectus in alpes. Tibull. jelmondattal magyaros felöltönyben, fején kucsmával és kezében csákányt tartva névaláírás nélkül, a jelmondat és ruházat valószinüleg valamelyik Rákóczy arczképe,

f) Jenő szavojai herczeg, kit Kupeczky Bécsben tartózkodása idejében festett le tábornagy pálczával és az arany gyapjuval, mint az olasz tartományok helytartóját.

g) Egy másik darabon ugyancsak ezen herczeg, mint belgiumi helytartó.

h) Első Péter orosz czár, mint tábornagy egy ágyu mellett, fedetlen fővel, szakáltalan, de bajuszos arczczal, sokat jelentő erélyes kifejezéssel és következő aláirással: Quid in coelo rerum Pelagoque geratur et tellure videt, totumqe inquirit in orbem. Ovid.

i) Továbbá Vilmos Frigyes, brandenburgi őrgóf.

j) Veigelius Kristóf, norinbergai hires rézmetsző.

k) Szent Bertalan és végre

l) Kupeczky János.

Szent Bertalan a naturalistikus irányu müvészek kedvelt alakja volt. Ribera ezen szent kinoztatását borzadalmas módon festette. Kupeczky a müvészet czéljával összehangzóbb felfogással ecsetelte e szentet, amint ezt Vogel Bernát hánytott metszése feltünteti. A szent apostol kinszenvedése nincs vérfagylaló jelenetben ábrázolva, hanem csak egy késben van jelezve.

A szakálos bajuszos apostol arczkifejezése méltóságosan komoly. Ezen szent az egyetlen darab a gyüjteményben, mely nem arczkép.

Kupeczkyt 1737. évben s igy halála előtt három évvel, azon festmény után metszette Vogel, melyet Kupeczky akkor készitett, midőn nem annyira az aggkor sulya, mint inkább korán elveszitett fia, egyetlen gyermeke halála, és nője hüségében ismételt csalódásai után köszvényes fájdalmainak hozzájárultával erejében hanyatlott és buskomoly kedélyüvé lőn. Kupeczky pongyola öltönyben, redős homlokkal, fájdalmat jelző arczczal, orra felett pápaszemet, kezében pedig támbotot tartva asztal előtt ül, melyen ostábla s nyitott nagy szelencze láthatók. Fokpolcza a háttérben áll, s a müvész jobb kezével az asztalra támaszkodik.

Ezen kép Kupeczky helyzetét lelki küzdelmeit és alakját sok élethüséggel ábrázolja. Fokpolcza a háttérben nyugszik, az ostábla és burnótszelencze ellenben szokott foglalkozásai voltak életének ezen szakában, melyet a csalódások és fájdalmak különböző nemei csak nem elviselhetlenné tettek.

A felirás, mely ezen metszésen olvasható, Kupeczky akkori helyzetére nézve jellemző s következőleg hangzik: „Movet et coelestia quondam corda dolor.“

m) Vogel Bernát ezenkivül Kupeczkyt egy másik arczképéről hasonló modorban szintén utánozta, melyen a müvész akkor még élő, s a zongora mellett kottát tartó fiával együtt szemlélhető. Kupeczky önmagát gyakran ecsetelte, s ezért alakját, metszésben is többszörösen birjuk.

n) Haid metsző, müvészünk fiatalkori arczképét hasonlag hánytott

modorban metszette. Kupeczky arcza vidám, ajkai felett bajusza van, de szakála nincs. Kezében pemecset és festék-lapot tartva egy ablakon kitekint.

o) Ugyancsak Haid egy másik darabjában, melyet jóval Kupeczky halála után 1773. évben Bécsben készitett, müvészünket szintén hánytott modorban fedetlen fővel, kisded bajuszszal és szakállal, fehér fodros inggallérral metszette ki, mely mellkép kifejezésteljes s valódi remekmü.

p) Kupeczky barátja s életirója Füeszly János Gáspár, őt éltesbkori festménye után metszette.

q) Továbbá Seiter metsző a festészt magyaros öltönyben, fején kucsmával és szőrtelen arczczal metszette.

Emlitésre méltó: hogy Kupeczkyt nemcsak napjainkban mondják cseh nemzetiségünek, hanem ezt csakhamar halála után, sőt még életében is igy tapasztaljuk. Haid, Seiter, elősorolt arczképmetszéseiken Kupeczkyt halála után „natione Bohemus"-nak czimezik, sőt Vogel Bernát az ő érdekes lapján 1737. évben, tehát még a müvész életében őt következő aláirással mutatja be: „Johannes Kupeczky Bohemus pictorum sui aevi facile Princeps."

Füeszly, a müvész halála után kiadott életirásában Kupeczkyt, daczára annak, hogy szülővárosát Bazint megemliti, szintén csehnek állitja. Ezen elnevezések, valószinüleg müvészünk vallásos meggyőződésének, mely őt a cseh protestans testvériesülés tagjává avatá, voltak következményei; azonban minthogy magától Kupeczkytől ezen elnevezések nem származnak, és leginkább halála után keletkeztek, a müvész kétségtelen születéshelyével szemben döntők nem lehetnek. Kupeczky azáltal, hogy nemcsak önmagát ismételve, hanem fiát is magyaros öltönyben lefestette[1]) nemzetiségét önmaga érthetőleg kijelentette. Azonban a felhozott adatok eléggé mutatják: hogy Kupeczkyt német szomszédaink lakhelye után, a csehek pedig vallása alapján szeretnék maguknak eltulajdonitani.

Az első izben emlitett Vogel Bernát norinbergai metszőnek fia, János Kristóf kezétől hasonlólag hánytott modorban, következő darabokat találtam a főherczegi gyüjteményben:

r) Hirschmann János Lenárd, norinbergai festész.

s) Névtelen férfiu, a csillagos sasrenddel ékesitve következő jelmondattal: „Multa petentibus desunt multa." Hor. Lib. III. od. 16.

t) Férfiu név nélkül, eszményi öltönyben ezen jelmondattal: „Et servat studii faedera quisque sui." Ovid.

Az Albrecht főherczeg gyüjteményében látható Kupeczky-féle metszések közt továbbá:

u) Scheidl Anna Katarina virágot tartva, és

v) Eberz János patricius allonge parókában, Preisler G. M. metszése után.

[1]) Hogy Kupeczky fiát igy ábrázolta, ez Zürichben Egli-Tanner ur birtokában lévő festményen látható. Hirschler közlése szerint.

w) Egy könyvtár-helyiségben lantot játszó férfiu Schmutzer András és József rézmetszésében.

x) Hoyer Dávid lantot pengetve, metszette Rosbach.

y) Blendinger György festész, Sturm J. G. ritka metszése után.

z) Ismeretlen férfiu, nő-arczképet tartva.

aa) Nő, virágot tartva; mind a kettő aláírás nélkül.

bb) Első Rákóczy Ferencz Westermeyer metszése után Bécsben Artariánál kiadva; mely arczképről alább bővebben szólandok.

Albrecht főherczeg metszés-gyüjteményében összesen 28 darab találtatik Kupeczky müvei után.

Akár a gyüjtemény rendkivüli gazdagságát, akár pedig az élete végszakáig tevékeny müvész után készült metszések sokaságát tekintsük, ezen számot kielégitőnek nem mondhatjuk. E szám még azon darabokat sem foglalja mind magában, melyeket Vogel Bernát külön gyüjteményben kiadott. Vogel, Kupeczky müveit ipjával, Hess Illés Kristóffal együtt Ágostában, hánytott modorban ügyesen és sok érzéssel kiadta, s igy Kupeczky müveinek nagyobb körben terjesztése körül a legnagyobb érdemei vannak.

Mint Mark Antoniot Rafael, ugy Vogel Bernátot Kupeczky nélkül képzelni nem lehet. Mind a két metsző az általa felkarolt festész szellemébe behatott, s ezt müvészi felfogással visszatükrözte.

Kupeczky vallásos ábrázolásaiból, mely kör valamint Rembrandtnak, ugy neki sem volt szakmája, csak Szent Bertalant találjuk a gyüjteményben, s igy a többi darabok mind, arczképei sorába tartoznak.

Mint Kupeczky azon müvei feltüntetik, melyek még mai nap is láthatók, vagy a Füeszly által kiadott életiratában legalább jegyzékbe foglalva vannak, Kupeczky a történelmi- táj- s arcz-festészetet gyakorolta; azonban müvészetének főága az arczképezés volt. Ebben Kupeczky rendkivülit, s a kedvezőtlen korszak daczára maradandó becsü müalkotásokat tőn, és mivel a főherczegi metszésgyüjtemény darabjai ily müveiből állanak, ez arra való nézve, hogy Kupeczkyt főszakmájában ismerni tanuljuk, eleget nyujt.

Az élvezet, melyet ezután a honfias érzületéről, müszeretetéről egyiránt jó hirben álló Zichy Edmund gróf termeiben tapasztaltam, a főherczegi metszésgyüjteményben tapasztaltnál még nagyobb volt; mert mig ebben a szinek hatása nélkül, becses másolatokban élvezhetém csak Kupeczky müveit, addig a gróf termeiben müvei egész szinpompájukban, biztos pemecseléssel, épen fenntartott eredeti példányokban tüntek szemeimbe. A képpel szintugy vagyunk, mint az emberrel, midőn szintelen, élettelen; s innen van az, hogy a festmény hatása hasonlitlanul nagyobb mint a metszésé.

A magyar főur, a magyar müvész Kupeczky müveiből egész gyüjteménynek van birtokában. Nála összesen 16 darab Kupeczky-féle arczkép látható.

Ezen arczképek némelyikét a metszések közt már felemlitettem. Itt azon sorban sorolom elő, a melyben azok az előzékeny tulajdonos által megmutatva lettek.

Fedetlen fővel, jobb kezét mellén tartva nyakán és kéztővén fehér fodros inggallérral, szakál és bajusztalan arczczal valódi rembrandti világitásban először is egy férfiu arczképét szemléltem. Arczképpel szemben a kiváncsiság természetesen az ábrázolt kiléténck megtudásában öszpontosul, és kiváncsiságunk ez uttal ki van elégitve; mert a kép hátlapján egész rövid életirását olvashatjuk. Liskov Frigyes városi titkár — Stadt-Schreiber — Würtembergiából. Született 1701-ben Mecklenburgban és Eilenburgban a börtönben meghalt 1760-ban. Irományai az 1739-dik évben láttak napvilágot. Ezen igen szép arczkép a gróf Fesztetics Sámuel-féle gyüjteményből származik, mely 1856. évben árverésen eladva lőn.

A második kisded képecske ismeretlen alakot mutat; a harmadik pedig önmagát Kupeczkyt térdképen tünteti szembe. Ezen mü egy részét teszi azon képnek, melyet a Vogel által kiadott metszések sorában m) alatt felemlitettem, és melyen Kupeczky a zongora mellett kottát tartó fiával együtt ábrázolva van. Ezen képecskén Kupeczkyt ugyanazon ülő helyzetben pápaszemmel és kezében botot tartva szemléljük. Az alak felismerhetőleg jól van eltalálva; azonban több oknál fogva a mü eredetisége iránt kétely támadhat. A festésmodor könnyebb, a képen olvasható „Kopeczky“ név, melyet a müvész nem használt, és mely családja későbbi tagjai által a Kupeczky név helyett elfogadva lőn, valamint végre azon körülmény, hogy egy másik münek azonos részét mutatja, méltán ébresztik fel azon gyanitást: hogy e mü csak másolat.

A negyedik mellkép egy lengyeltől lőn szerezve 1834-ik évben, és ismeretlen lengyel alakot ábrázol lecsüngő hajzattal, bajuszszal, de szakál nélkül, lengyel föveggel.

Ez után a müvész fiát eleven kifejezésü arczképen, sok érzéssel festve szemléljük. Az ifju hóna alatt egy képet, kezében pedig festész-pálczát tart. Az érzés, mely az atya pemecsét e mü festésekor vezénylé, természetes okokból kimagyarázható. Az ifju egyetlen reménye, s elégületlen családi körülményei közt egyetlen öröme vala a müvésznek s rendkivül jeles tulajdonokkal birt. A szerető atya minden igyekezetét ez ifju kiképezésére fordità, s atyai szeretete iránta oly nagy volt, hogy midőn a veszélyes himlő-betegség az ifjut 17 éves korában 1733. évben az élők sorából kiragadta, a kétségbe esett atya eszméletét elveszitette, s a fiu eltakaritását nem engedte meg. Házi barátja Füeszly a holttetemet titkon s az atya tudta nélkül takarittatta el.

A hatodik darabon egy urnő, az akkor divatos brácsa hangszernek zongora utáni felhangolásával foglalkozik.

A következő férfiu arczkép pedig, melyet tulajdonosa szintén a Fesz-

tetics féle gyüjteményből szerzett, igen jó kifejezéssel egy férfiu mellképét mutatja fedetlen fövel, lecsüngő hajazattal, magyaros szabásu felöltönyben.

A nyolczadik és kilenczedik darabok két férfiut eszményies öltözetben ábrázolnak, s az utóbbi férfiu kezében egy brácsát szemlélünk. E két festmény atyja után örökségként jutott a grófra. Mübecsük feltüntetésére fölemliteni elég: hogy 1815. évben a bécsi fejedelmi congressus alkalmával a müszerető Lajos bajor király azokat megvenni akarta, de a gróf atyja, ezen kedves tulajdonaitól megválni nem volt hajlandó.

A következő tizedik darabot, mely igen szép világitásban egy kifejezésteljes lengyel ifjut nemzeti öltözetben mutat, a gróf Zürichből szerezte.

A tizenegyedik nagy festmény, Artz nevü szepes-megyei orvost tünteti fel, kezében koponyát tartva. Ezen orvos a müvész nagybátyja volt s Kupeczky életére nevezetes befolyást gyakorolt. Kezdetben a takács fiu müveltetését eszközölte. Később az orosz Péter czár udvarán orvossá levén, ennek figyelmét a müvész iránt fölébresztette s vonzalmát iránta táplálta. A hatalmas authokrata oly nagy vonzódást táplált Kupeczky iránt, hogy őt udvarához ismételve meghivta; de Kupeczky a független életmód iránti előszeretetből, és az emberekkel való bánásmódjára nézve nem jó hirben álló hatalmas kényurtól való félelmében, valamint több más uralkodók, ugy különösen Péter czár fényes ajánlatát is magától állandóul elutasitá. Végre a karlsbadi fürdőben időző czárnak a bécsi udvar utján még is sikerült annyit kieszközölni: hogy Kupeczky ezen fürdőhelyen vele találkozzék. Itt több hónapon át az orosz czár számára dolgozott, kit azután előitéletének feladásával, rendkivül meg is szeretett, a nélkül azonban hogy szolgálatába lépett volna.

A képeknek szintugy megvannak az ő történeteik, mint az embereknek, melyeket a mübarátnak tudnia érdekes; azért ez alkalommal fölemlitem, miképen Artz orvos arczképe az előtt Bécsben egy izraelita mübarát birtokában volt, ki a haláltól annyira irtózott, hogy a halálra emlékeztető koponyát az orvos kezében szüntelenül látni nem akarván, ezt földtekévé változtatá át és mivel az ez alatt lappangó jelképe a halálnak még igy is nyugtalanitá, a festményt végre 200 frton a grófnak adta el a nélkül azonban, hogy a koponya átidomitását felfedezte volna. Ez a kép megtisztitásakor csak véletlenül tünt elő.

Ez után Kupeczky főmüve első Rákóczy Ferencz következik.

Ezen festmény rézmetszése ez előtt mintegy negyven évvel Westermeyer után megjelent. Az alak kilétére nézve némelyek tévednek, s ezt vagy a linczi békekötés hatalmas megteremtője Rákóczy György, vagy pedig a halálra itélt második Rákóczy Ferencz arczképének tartják. De tévednek azok is, kik Kazinczynak 1839. évben közzétett utleirása alapján Nagy-Szebenben a báró Bruckenthal képtárban levő hasonló arczképet Kupeczky eredeti müvének tekintik.[1])

[1]) Vass József a „Hazánk és Külföld“ 1868. évi 18. számában közzétett véleménye szerint azok sorába tartozik, kik Kazinczy téves nézetében osztoznak.

Azon leirás melyet Kazinczy a szebeni arczképről adott, a gróf Zichy Edmund birtokában levő arczképpel egészen megegyező. „A hős — irja Kazinczy — épen nem született quasi fejedelem, pánczélba öltözik, vállán kaczagán van elvetve, nem-kevesebbet mondó herczegi bibor; jobbja markolá a török nyelü kardot, s ezt félig kirántotta. Haja a két homlokszög közt beretvált, ajkai keble dühét harapdálják.“

Kazinczy azonban hallgat a világitás hatásáról, mely az alakot bübájos fénykörben tünteti fel, és hallgat az élethü ecsetelésről, s a technikai tökély azon magas fokáról, mely a dult kifejezésü őszülő és nyirott szakálu arczképet a legjobbak sorába fölemeli.

A bécsi kép ábrázolása tehát a szebenivel megegyező; csak hogy a bécsi eredeti, a szebeni másolat; az Kupeczky müve, ez pedig Stock Márton a XVIII. század végével élt erdélyi szászszármazásu müvésztől származik.

A szebeni Bruckenthal muzeum kathalogusa e részben minden kételyt eloszlat, mert ebben Kupeczky négy eredeti müvének elősorolása után a kérdésben forgó arczkép, Stock Márton Kupeczky után készitett müvének van beirva.[1])

Történelmi arczképeink sorában nagy érdekü ezen festmény; a mult században egyik Bathyányi grófról Kinszky herczeg birtokába jutott, ki azt a mult század végén Bécsben Friesz urnak egy más müért cserében átengedte, ki akkor igen érdekes képtár tulajdonosa volt.

A festmény a Friesz-ház szerencsétlen katastrofája után Perrera báró birtokába ment át 150 aranyért. Ettől végre egy 1000 frtba került Gauermann féle tájkép átengedéséért, mostani tulajdonosa 1850. évben megszerezte.

A sorban tizenharmadszor, előbb egy festész arczképe, hibásan Kupeczky arczképének tartatik; s ez után Eszterházy Kázmér gróf ur ajándokából egy névtelen férfiu alakja következik eszményies veres föveggel a csákány-hangszert fujva.

A kép pompás világitással sok élettel és az árnyrészletek szelid átmeneteivel valódi remek mü.

Ezeken kivül a gróf még két térddarab birtokában van, melyek közül az egyik szelencze igazitásával foglalkozó aranymüvest, az ő munkáját szemlélő fiával ábrázolja; — a másik ennek párdarabja pedig fiatalabb nőt mutat, kinek munkáját nemes arczvonásu ősz haju anyja szemléli; egy leányka,

---

[1]) Lásd: „Die Gemälde-Galerie des freiherrlichen von Bruckenthalischen Museums in Hermanstadt“. 1844. Bruck u. G. von Closius 8°. Ezen leirásban a kérdéses mü 71. sz. alatt foglaltatik. Jelen sorok irásakor önmagam Szebenben még nem lévén, az emlitett adatokat Brüsselben tartózkodó és honi müvelődésünket a távolban is figyelemmel kisérő Kertbeny K. M. urnak köszönhettem. Később Szebenben lévén az adatok valódiságáról önmagam is meggyőződtem.

az előbbeni festményen látható aranymüves fiu huga pedig az anyjára támaszkodik.[1])

Mind ezek után nem habozom kijelenteni, miképen az elősorolt Kupeczky-féle arczképek több darabja müvészi hatás tekintetében Rembrandt legjobb darabjai mellett méltán megállhatnak, s ezekkel az erélyes élethü szinezés, zsiros modor és főkép világitás és a fényhomály hatásos kezelése szempontjából vetélkednek. E müvek többnyire életnagyságu mell- vagy térd-darabok. Élethüség jellemzetes felfogás és kifejezés, helyes rajz, a helyzetek változatossága, mely az ismétléseket kerüli, s e mellett kora mesterkélt modorosságával ellenkező természetesség, valamint bizonyos előkelő tartás, mely a Kugler által felemlitett parasztos modornak ellentéte, Kupeczky müvészi jeles tulajdonságai közé tartoznak.

Kupeczky neve alatt sok mü fordul elő; mert Németországban a XVIII. század ismeretlen müvészeitől származó arczképeket, ha ezek értékét növelni akarják, Kupeczky neve alatt bemutatni szokássá vált. Münchenben több év előtt egy müauctio alkalmával önmagam is vettem egy arczképet, mely a cathalogusban Kupeczky nevére volt beirva, mely azonban némi tisztitás után a bajor Astmus nevét tünteté fel.

Sorsa az a jelesb müvészeknek, hogy mások müvei az ő neveikre kereszteltetnek. Claude Lorrain ezen visszaélés ellen már életében a „Liber veritatis"-ban saját müvei felett ellenőrködött; de hány müvet mutatnak napjainkban Tizian, Rubens, Rembrandt és más hirneves müvész neve alatt, melyeket ezek nem alkottak? Igy vagyunk Kupeczkyvel is, azonban aki az ő neve alatt előforduló müveket helyesen megitélni, s a felszinen maradó könnyü salakot a nemes ércztől megkülönböztetni akarja, annak gróf Zichy Edmund gyüjteménye valóban hasznos szolgálatot teend.

Óhajtandó: hogy többi főuraink is hasonló buzgóságot fejtsenek ki magyar müvészektől származó müdarabok megszerzésében, mint ezt a müszerető gróf Zichy Edmund urnál tapasztalni alkalmam volt.

Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár.

Ivánfi Edétől.

Felolvastatott az 1877. évi május havi közgyülésen.

Századunknak ugy látszik némi hasonlatossága van a népvándorlás korával, nemcsak mivel százezerek sőt néha milliók is mérköznek a csatatéren, mint Attila idejében: hanem mivel Európában az államalakulások is napirenden vannak.

[1]) Ez utóbbi két festmény a gróf birtokán Szt.-Mihályon volt.

Ily körülmények között a történelem, anyjával a régészettel karöltve, hivatva van hazánk térképén nemcsak a régi nevezetesb pontokat megjelölni, hanem azokról az érdekesb adatokat az utókornak is átadni; mert hisz maholnap modernizálva lesz minden; pedig nem mondható mind az jónak, a mi uj: valamint nem mind, dicső az, amit a régi kor örökségül hagyott ránk.

Azonban a párhuzam folytatása messze vinne tárgyamtól; bár a történetbuvárnak feladata az idők folytán felmerült ellentétek felett is elmélkedni, hogy kitünjék: mennyire haladt a korral egyes hely vagy vidék, vagy mily hanyatlás állott be.

Ámde más jelenleg feladatom.

Hazánk is az utolsó évtizedben szintén területalakulásokon ment át. Politikai uj aeránk meghozta a három század előtti pártviszályok következtében az anyaországtól elvált Erdélynek örvendetes visszakapcsolását, s meghozta az idegen kézre jutott határőrvidéknek rendezését, illetőleg visszakapcsolását. Az alkotmány jótékony sugarai már ott is melengetik a honfi kebleket, egy közös anya körüli összecsoportosulásra, hol az előbb tilos vala. S ugy hiszszük, a helyreállitott egyetértés, az erő s hatalom gyümölcsét érlelendi meg, mely által hazánk képes lesz bármily ellenséggel legalább tiszteletet parancsoló farkasszemet nézni.

Legyen tehát szabad a t. társulat becses figyelmét Délmagyarországnak egyik pontjára irányoznom, mely noha szorosan véve jelenleg nem is tartozik a társulat szükebb keretébe, de még nem is oly régen, legalább katonai szempontból ide tartozott; s oly közel szomszédságban fekszik, hogy véleményem szerint társulatunk szabályai ellen nem vétünk, ha iránta érdeklődésünk jeléül egy barátságos pillantást vetünk a jó szomszéd városkára.

Titel jelenleg régi kerületével együtt, Bács-Bodrog vármegyébe van visszakebelezve. A város 1764. óta csajkás szolgálatot tett a hazának. 1852. óta pedig egy határőrezred zászlóalj-parancsnokságának székhelye vala, és napjainkban, az érintett megyének egyik legifjabb járási székhelye a megfelelő hatóságokkal. Különben csinos épitkezésü város, melynek főutczája 1838-ban Klinker módra lőn burkolva. Két gör.-keleti és egy római kat. plébániával. Annak hivei szerb, emezéi német és magyar ajkuak. Két templomuk szükségleti épületek az uj divatu hagymaféle tornyokkal. Lakosainak száma mintegy 2600. — Van katonai növeldéje, mathematikai tanfolyammal; négy osztályu s jó tanerőkkel ellátott német elemi tanodája, szerb népiskolája, olvasó egylete, több kereskedő boltja s vendéglője.

Ez jelenlegi képe Titelnek. S mint ilyen, valamint volt katonai helyzete miatt, de főleg mint a Tisza torkolata, országszerte ismeretes. De valamint amaz már az elenyészett intézmények közé tartozik: ugy azon fogalom is, hogy itt ömlik a Tisza a Dunába, ma már tévesnek nyilvánitható; mert Titellel szemben voltaképen a Béga ömlik a Tiszába, ez pedig csak félórányira alább, a titeli hegyfok mellett és a Tiszának balpartján kezdődő s 1867-ben alapitott Rudolfsgnaden német telepitvény határában egyesül a világfolyammal

melylyel szemközt a Duna jobb partján Szlankamen — mi Sóskövet jelent, — várromjai sötétlenek.

Az érintett község a kincstártól néhány ezer hold földet nyert 18 holdnyi részletekben 10 év alatt lefizetendő 20 frtjával, a töltések készitése és fentartása kötelezettségével; s jóllehet már két izben csak nem a Duna és Tisza árjainak esett áldozatául: mindazonáltal szivós kitartása által ismételten felépült, sőt róm. kath. plébániával, templom- és iskolával is bir már; mert földje mesés termékenységü, ha az árviztől menten maradhat.

Megjegyzendő, hogy itt a 60-as években régi pénzlelet is előfordult, mely többnyire spanyol tallérokból állott III. Fülöp királytól, a 17-dik század elejéről; tanuságot tevén a spanyolok részvételéről a törökök elleni háborukban.

Ezen előzmények után térjünk vissza nyugatnak, s egy csinos hajóhidon átmenve, szemünkbe tünik értekezésem tulajdonképeni tárgya Titel, melynek házai azon fönsikra is fölterjednek, mely még az őskorban itt elterülő édestenger rakománya. A jobb parton tanyáznak a Duna-gőzhajó-társaság, valamint más gabona-kereskedők azon hajói is, melyek a Tisza és Béga-mentében rakodtak meg, s a Dunán más piaczokra sietnek, mi Titelnek nem kevés élénkséget kölcsönöz. Különben a tiszai gőzösök Szegedtől csak idáig közlekednek. Valóban igen csekély kamatja lenne ez a Tiszaszabályozásra költött millióknak, ha más oldalról a nyert földek kárpótlást nem nyujtanának.

A városban felkerestem az akkori igen tisztelt s hazafias érzelmü, s vendégszerető róm. kath. lelkészt, Ft. Vugrács Antal urat; kit a kalocsai főegyházmegye itteni szélén, mintegy lelki határőrül tekintettem s valóban a magyar s idegen elemek közti kapcsot képezé. Az ő szivességéből értesültem itt, több régiségnek létezéséről. — Igy p. o. a város egyik vendéglőjének udvarában vizvályunak használt két, állitólag Mitroviczról ide került római sarcophagot találtunk.[1]) — Anyaga zöldes szürke homokkő; külső hosszirányu homlokzata három mezőnyre van osztva, mindenütt a legszebb arabeszkekkel keretezve. A külső két mezőn delphinek, a szélességi mezőkön pegazusok domborodnak ki. A sarcophag külső hossza 205, belső 180 cm. — Külső magassága 74, belső 62, cm. Külső szélessége 88, belső 57 cm. — A középmezőny ezen feliratából:

M. M.
Q. MAEC. DONATI. PAVSAVIT.
ANN. XVI. FILIO. PIENTI.
SSIMO. FECIT.
. . . ARETHVSA.
MATER. —

értesülünk, hogy Arethusa nevü anya, 16 éves fiának hulláját rejté valaha

[1]) L. az I. tábl. ábráit.

magában. Ezen koporsó diszes kiállitása előkelő és gazdag uri családra hagy következtetnünk s mint ilyen, régészeti muzeumunk kitünő diszét képezi.

Más régiségek után kérdezősködvén, csakhamar a hajóhidra néző zászlóalji raktár épületének ablakai közé még 1829-ben befalazott érdekes kőfaragványokat pillantánk meg. — Az épület két szélén egy ablak rozetteből két levéldiszitvényü körszelvényt,[1]) az első két ablak között pedig egy falpárkányzati ékesitvény részletet láttunk. Hasonlit ez némileg a „Régészeti Kalauz“ II. köt. 92. ábrájához azon különbséggel, hogy ez nem szij, hanem kigyó-hálózat, melyben a nagyobb bonyodalom felé egy óriás-sárkány vicsorgatja fogait.[2])

A 4-dik rajz ezen hálózat egyszerübb folytatását mutatja, mely a második és harmadik ablak között volt elhelyezve.[3])

Az ötödik faragvány egy nyugalmas lesben fekvő csonkafejü oroszlánt ábrázol. Hasonlit ez némileg a „Rég. Kalauz“ II. k. 41. sz. oszlop-fejezet feletti oroszlánhoz,[4]) mely a jáki templomban van.

A hatodik kőnek csak félkörü fülkéje vala látható, melyben egy, két fiát (egyik ember alaku) szoptató, s rájuk visszanéző farkas van, mi Romulus s Remus mondáját juttatja eszünkbe. Most azonban e kő is muzeumunkban lévén — kitetszik: hogy a kő egyenes szögü felső széllel bir, melynek hátra-hajló lejtőjén egy kucsmás mellkép észlelhető, ki egyik kezével kereket, a másikkal pedig tizenkét szirmu virágot tart felfelé; ez utóbbi és a férfi feje között egy kereszt domborodik ki,[5]) mi keresztény jelleget ad neki; ugyszintén jobbra eső szélén egy lotus virág látható; mely jelekből hajlandó vagyok ezt is a templom egyik diszének tartani. — Végre a hetedik faragvány, mely ezen különben igénytelen épületet érdekessé tevé, egy a déli szögleten elhelyezett három különböző alkatrészből összeállitott alak vala, melynek talapzatát egy sirkő képezé, s rajta D. O. M. betük voltak csak olvashatók, mig a felirat többi része a kövezet alá merült; — e felett egy vörös márványból faragott, latin keresztü misemondóruhában, valamely pap alakja emelkedik, jobbjában kelyhet, baljában pedig evangeliomos könyvet tartva a melle elé.[6]) Az alak mindenesetre egy papi egyén, talán prépost siremlékének dombormüve. — Nevezetes, hogy fejének helyére egy ivtámkövet falazának be, melynek magassága 25, szélessége 89 és átmérője, hol az oszlopra volt helyezve, 38 cm. Az oszlop fejezet egyik oldal-lapján egy ifju emberfővel biró és repülni készülő sas, az átelleni szintén homoritott oldallapon pedig egy szerzetes, sas szárnyakkal

[1]) Lásd II. Tábl. a 2. és 7. rajzot. Eredeti hossza 29 magassága 11 cm.

[2]) L. III. T. a 3. és 4. rajzot. Er. hossza 87 magassága 36 cm.

[3]) Er. hossza 56 magassága 36 cm.

[4]) L. II. T. az 5. rajzot. Er. hossza 56 magassága 30—36 cm.

[5]) L. III. T. a 6. a) b) c) rajzot. Er. alapja a félkörnek 75 cm. hosszu, magassága pedig 38 cm. egész magassága 91 cm.

[6]) A L. II. tábla, I. ábr., a) b) c) magassága 110, szélessége 60 cm.

és magas bottal van vésve.[1]) Az első valószinüleg szt. János evangelistát, s az utóbbi a prépostságot jelezheti. E támkő faragványai a templom két hajójára szolgálhattak.

Mind ezen faragványok, finom fehér homokkőből készitvék, kivévén az érintett papot, és oroszlánt; amaz vörös ez fehér márványból van faragva, valamint a még tán most is a raktárban heverő s mindenesetre megszerzendő két oszlopfejezet karkosara is, mely levéldiszitvényü levén, némi hasonlatossággal bir a „Rég. Kalauz" II. k. 40. ábrájához, mely a libényi templom XIII. században készült egyik capitaeljét tünteti fel.[2])

Ezen kilencz faragványból, melyek az e nemü alakoknak érdekes variansai, világosan kitünik, miszerint Titelben egy igen diszes apátsági vagy prépostsági, késő román stylben még a XIII. században épült templom létezett; mely az arácsinál diszesebb vala, a mennyiben t. i. symbolicus diszitményekkel volt ellátva. Egyedül e faragványok mentették meg a feledékenység fátyolától e müemlékünket. — A fenti sejtelmem csakhamar igazolást nyert, midőn megtudtam, hogy egy titeli prépostság czime maiglan is adományoztatik; kiváncsiságból tehát a prépostság történelmi multját kutatni kezdém.

Mielőtt azonban buvárlataim eredményét a t. társulat nagygyülésének előterjeszteni szerencsém lesz, meg kell érintenem még, hogy Titelben a katonai raktár ajtaja felett egy háromszögü homlokzat vala, melyet két henger oszlop tartott, melyeknek fejezetét két golyó képezte.[3]) Ezek római felirattal birnak és Antonin és Marc. Aurel. Severus császárok korában római mértföld mutatók lehetettek. Az oszlopok feliratát különben alig lehet kibetüzni; mert az idő viszontagságainak oszlató ereje vajmi sok betüt megsemmisitett rajtok. Az elősorolt kövek az oszlopfejezetek kivételével báró Scudier Antal katonai főparancsnok ő excellentiájának kegyességéből s társulatunk iránti érdeklődésének örök emlékeül muzeumunk birtokában vannak több más érdekes feliratos római emlékkövekkel együtt; ezek ismertetését azonban most mellőzvén, lássuk Titelt, mint prépostságot.

I.

Titel mint prépostság.

Jerney szerint Titelnek helyén 1015 év táján már egy Tőtelapáti nevü helység állott;[4]) mi Magyarország kereszténységének hajnalára esnék. De a pogány hitbuzgalom önfentartási ösztöne, s felfelébredése, vajmi könnyen sirba szállitá az itt valószinüleg létezett apátságot.

[1]) L. II. tábl. I. ábr. a) b) c).

[2]) L. III. T. a 8+9 ábrát; magassága mint egy 48, átmérője 32 cm.

[3]) L. a 10 sz. rajzot. II. tábl. Hossza az egyiknek 205, felső átmérője 39, alsó 53 cm. a másiknak hossza 218, felső átmérője 46 alsó 47 cm.

[4]) Magy. Nyelvkincsek. 145. lap.

Ennél sokkal biztosabb eredetét ismerjük azonban a tituli prépostságnak, minthogy alapitói a történetbuvárok előtt nem épen ismeretlenek. — Ugyanis Fejér Cod. Dipl. alapján[1]) tudjuk, hogy Kenez, Seletuk és Miklós, Selce fiai, továbbá Pál, János fia, Lorand és Reunáld, Reunald fiai, végre László, Detrik, és Heym, Odun fiai de Kecsed, voltak alapitói; kik Pál és Ágoston szerzeteseknek egy ősi birtokukhoz tartozó parlag földet, melyet senkisem lakott — terram habitatore et cultore destitutam — ajándékoztak, kik azt mivelés alá vevén, a jövedelmekből s a jámbor hivek hozzájárulásából saját munkálkodásuk mellett — propriis laboribus — Szt. Imre tiszteletére zárdát és templomot épitettek[2]).

Hogy mikor tétetett ezen alapitvány, arról hallgat az okmány, de hogy ennek nem 1290 körül, mint Lányi gondolja[3]), hanem 1138 előtt kellett létesülnie: onnét tetszik ki, mert már azon évben kelt több okmányban Lőrincz titeli kanonok emlittetik, sőt világosan mondatik, hogy az mint ilyen II. Bélának udvari papja vala[4]).

1156-dik évben Jerney szerint már a prépostság neve is előfordul[5]), mig a „Magy. Történelmi Tár“ már prépostját is ismeri Péter személyében II. Gejza és Martyrius esztergami érsek leveléből[6]).

1163-dik évben István tituli prépost vala a királyné udvari papja, s kir. korlátnok[7]).

II. Endre királynak egy 1233-ban kelt okmányában a püspökök elősorolása után Michael præpositus Tytuliensis nevét találjuk[8]).

1238-ban történelmi emlékeink András prépostot emlitik[9]).

1240-ben pedig István tituli prépostot találjuk a kir. kancellárok névsorában[10]).

1251-ből András prépost nevét menté meg a történelmi kutatás a feledékenységtől[11]).

1268-ban ezen prépostság a kalocsai főegyház hatósága alól kivétetik. Értesülünk erről Ladomér esztergami érseknek 1294. évi okmányából, melyben a prépostságnak 1268. február 24-én kelt szabadalmát megerősiti, mondván: „Amabiles viri et sanctæ Religionis Fratres Joannes præpositus et Saul eiusdem socius Ecclesiæ S. Emerici de Tutel, Ordinis S. Augustini su-

---

[1]) VI. köt. I. rész. 322. lap.
[2]) Czinár: Monasterologia II. köt. 198. lap.
[3]) A magy. kath. Clerus érdemei 191. lap.
[4]) Czinár: Monasterolog. id. lapon.
[5]) Magy. nyelvkincsek 139. lap.
[6]) Történelmi tár. II. köt. 73. lap.
[7]) U. ott.
[8]) U. ott.
[9]) M. Tört. emlékek. Okmtár VII. 65. lap.
[10]) Czinár: Tárgy mutatója Fejér Cod. Dipl. hoz. 533. lap.
[11]) M. Tört. Emlékek. Okmtár XII. köt. 322. lap.

perpelliceati Canonici Regulares ..... exhibuerunt nobis exemptionis privilegium.“ stb.[1])

Ezen okmányból megtudjuk 1-ör, hogy a titeli prépostság s káptalanbeliek szerzetesek valának, s pedig Sz. Ágoston szabályai szerint élő kanonokok. 2-or, kiderül, miszerint ezen prépostság a kalocsai főmegyébe esvén, ennek joghatósága Bács-Bodrogon tul soha sem terjedett, mint azt némelyek állitják. Világos 3-or, hogy Czinár Mór azon állitása tarthatlan, hogy IV. Kelemen pápa, ki 1265—1268-ig ült sz. Péter székében, az alapitók által megajándékozott Pál és Ágoston szerzeteseket Columbán püspök kérelmére kötelezte volna Sz.-Ágoston szabályainak megtartására 1290 körül, mert e pápa ekkor már nem élt, a prépostság pedig mint az eddigiekből kitetszik, már jóval előbb létezett.

E tévedést némileg kiigazitja Jerney, azt állitván, miszerint IV. Kelemen 1268-dik évben kelt bullájában a pécsmegyebeli tituli vagy teteli Sz. Imre czimü prépostság alapitását az Augusztinianus szerzetesek részére megerősiti, mit nem tehet, ha azok szerint már nem éltek volna. Itt azonban uj tévedés csuszik be, a mennyiben a tituli prépostságot a pécsi megyébe[2]) helyezi.

Közbevetőleg felemlitem itt, hogy Sz. Imre herczegnek tisztelete — noha a szentek közé történt iktatása óta alig mult félszázad, már is oly mély gyökeret vert őseink szivébe, hogy tiszteletére még 1138 előtt templom és zárda épül.

1294-ből János prépost neve maradt fön[3]).

1299-ből Fejér György egy okmányt közöl, melyben László tituli prépost egyszersmind királyi alcancellárnak iratik[4]). Ugyanezen László volt ugylátszik I. Károly királynak is szintén alcancellárja 1322-ben[5]).

De nemcsak az Árpádok korszakában: hanem a vegyesházi királyok alatt is viruló életnek örvendett e prépostság.

Igaz, hogy Venczel király 1301-ben iránta mostohának mutatkozott; mert e prépostság Várkun nevü birtokát, mely a Tisza mellett Szolnoktól két órányira feküdt, Kakas mesternek ajándékozá[6]), valószinüleg mivel prépostja Róbert Károly pártjához tartozott.

1337-ben XII. Benedek pápa Galhardus vagy Gailardus de carceribus, tituli prépostot nevezi ki a magyarországi apostoli nuncius segédjévé, később pedig ugyanőt az apostoli kamarának teljhatalmu nunciusává teszi[7]).

Ezen kinevezés ugy látszik már nem szerzetes részére történt; mert

---

[1]) Czinár: Monasterolog. id. lap.

[2]) M. Történelmi tár. II. 73. lap.

[3]) Fejér: Cod. Dipl. VI. I. 322. lap. és Eszterg. egyház okmtára 60 l.

[4]) Fejér: Cod. Dipl. VI. 2. 186. lap.

[5]) Magy. Tört. tár. II. 74. lap.

[6]) Czinár: Monast. II. 199. lap.

[7]) Theiner: Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia. I. köt 612., 615. s 618. lap.

ugyanazon pápának egy 1338-ban kelt levele Galhardo præposito secularis Ecclesiæ tituliensis Colocensis diœcesis megparancsolja, hogy a pápai kamara jövedelmeinek szedésében a fenálló rendeletekhez tartsa magát[1]). Ugyanez több ily utasitást kap, mig végre 1344. évben csanádi püspökké neveztetik ki[2]).

Hogy ezen prépost mily kitünő egyéniség volt és XII. Benedek pápának mennyire birta bizalmát, azon megtiszteltetésből következtetjük, hogy Gerváz Péter aniciai kanonokkal, mint vizsgáló biró müködött a III. Kázmér lengyel király és a német lovagrend közötti perben. A következő évben pedig, azaz 1339-ben, noha ez ügyben hozandó itélet ellen óvást tesz a német rend, s az ügyet föllebbezi: mindazonáltal az itélet még is meg lőn hozva, mert az által Lengyelország némely része interdictum alá került, melyet VI. Kelemen pápa szüntetett meg, még ugyanazon 1339-dik évben; végre 1345-ben veszprémi püspökké, 1348-ban pedig brindisi érsekké mozdittatik elő[3]).

Utódjául VI. Kelemen pápa I. Lajos királyunknak, Erzsébet királynénak, s a magyar püspöki karnak Arnoldos de Lucaucinát a titeli egyház kanonokját ajánlja e prépostságra[4]). Elnyerte-e azt? az más kérdés; mert nevével magyarországi okmányban eddigelé nem találkoztunk, ugyszintén, miután ez pécsi püspökké neveztetik a pápa által, helye Szvatoni János kalocsai kanonok s pozsonyi plébánossal töltetik be[5]), kinek neve szintén nem található magyarországi okmányokban.

Itt az évekre nézve ugy látszik zavarban van Theiner, kinek epochalis müvéből ezen adatok meritvék; mert 1344-ben Kelemen pápa által e prépostságot Guilelm bibornok birtokába juttatja, hogy sz. széki költségeit fedezhesse[6]). Nevezetes ezen évzavar Theinerben azért is, mert az 1338-dik évből birunk egy Róbert Károly által kiadott okmánynyal, melyben János, Ivahun bán fia mint tetyli prépost emlittetik; kinek mint ilyennek birtoka délre határos vala a veszprémi püspöknek Bodrog vármegyében levő Zerun, Karamoch, Dabra, Agastow és Kokoch nevü halas tavaival, melyeket a veszprémi püspök a nagy távolság miatt kicserél[7]).

1372-ben XI. Gergely pápa mind azoknak, kik a kalocsamegyei Titel „in honorem S. Sapientiæ Dei“ czimü templomának kijavitására adakoznak — hogy ezután annál szivesebben seregeljenek ide — annyiszor a mennyiszer 100 napi bucsut — veniam — engedélyez[8]). Ez okmány III. kalendas Septembris kelt.

---

[1]) U. ott 619. lap.

[2]) U. ott. 671. lap.

[3]) Magy. Tört. Emlékeink. Diplomatia. I. 361., 367., 373—397. lap és II. köt. 61. és 260. lap.

[4]) Theiner: i. m. 671. lap.

[5]) U. ott. 678. lap.

[6]) U. ott 682. lap.

[7]) Hazai Okm. tár IV. köt. 164. lap.

[8]) Theiner: id. m. II. köt. 121. lap.

Ugyanezen pápa még ugyanezen évben ir Gara Miklós machoi bánnak, hogy Kelemen bibornokot a kalocsai megyében fekvő tituli S. Sapientiæ czimü prépostságot jogaiban zavartatni ne engedje; különösen pedig Eudud — tán Erdőd mint alább látandjuk — nevü birtokát, melyet némely nemesek, kik tőszomszédságban laknak — s alkalmatlankodnak, vagy is révét és erdejét pusztitani és elrontani — perdere et destruere — igyekeznek, és sok kárt tevén, népét elnyomják. Fölkéri tehát a pápa, miszerint ezt akadályozni iparkodjék, mit tőle mint az egyház egyik buzgó hivétől el is vár[1]). Ezen okmány kelt VIII. kalendas Novembris.

Mily viszontagságok következtében változtatá meg e prépostság Sz. Imre nevét s mikor vevé az Isteni bölcseség czimét fel, határozottan kimutatni nem tudjuk. Annyi áll, hogy ez egyháznak 1325-ik évi monoru pecsétjén belül már Krisztusnak, mint az isteni bölcseségnek jelképe ülve s jobb kezét áldásra emelve, s baljában egy könyvet tartva, van vésve. Ezen alak körül DEI. SAP. IE. NTIA. Azon korbeli betükkel olvasható. Szélein „S. Capituli Tituliensis ECCE.“ az az „Sigillum Capituli Tituliensis ecclesiæ“ áll[2]). Ezen egyház tehát már 1325-ben viselé mai nevét, a minthogy czimét mai napiglan Bubla Károly esztergami kanonok viseli[3]). Egy 1378. april 16-án kelt, s a titeli káptalan által kiadott okmányban Vermon Péter diákon bibornok emlittetik tituli prépostnak, ki a római Curiaban lakott[4]).

1398-ban István Zsigmond király titkos cancellárja vala e prépostság tulajdonosa[5]).

1450-ben prépostul Szeged városánál levő eredeti okmány nyomán Guthi Ország Pétert ismerjük, midőn t. i. Szeged polgárainak a titeli révnél a titeli prépostság és káptalannak minden fekvő vagy teli hordótól akár nagy, akár középszerü vala az, 10 denárnyi vámpénzt kelle fizetniök. Ez ellen Hunyady János országkormányzóhoz folyamodtak oltalomért, ki az ügy megvizsgálásával a csanádi káptalant bizta meg. A 12. tanunak vallatása Ketskeméthy János csanádi kanonok előtt történt. E vizsgálati levelet nemcsak helybenhagyja Hunyady, de meg is erősité, miután Szeged város polgárai Zsigmond királytól nyert szabadalomnál fogva az országban mindenütt vámmentességet élveztek, s az itéletet ennek értelme szerint a titeli prépost s káptalan ellen a szegedi polgárok előnyére kimondá[6]).

1459-ben a préposti süveg Bakócz Bálint, I. Ferencz fiának fejét diszité; ki a Szatmár megyében fekvő Erdődről származott, mely Drághfi

---

[1]) U. ott 127. lap.

[2]) Magy. Tört. Tár. II. 159. lap és 54. pecsétrajz.

[3]) L. Schematism. Archidioecesis Colocensis 1877.

[4]) L. Történelmi tár. X. köt. 250. lap.

[5]) M. Tört. tár. II. 74. lap.

[6]) L. Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesitő I. köt. 84. lap és Varga Ferencz: Szeged város története 238. lap.

birtoka volt. Ezen férfi az által tevé emlékezetessé nevét, hogy megszerzé jobbágyrendü családjának a nemesi czimert[1]).

1460-ban azonban már Cesinge János, vagy is költői nevén Janus Pannonius lőn mint titeli prépost pécsi püspökké kinevezve, miután éles elméje és bő tudománya figyelmet gerjesztett Mátyás királynál[2]); noha még nem volt meg törvényes kora mint Galeotti mondja[3]).

1483-ban II. Bálint ismét a Bakács család ivadéka viselé e prépostság infuláját, ki mint ilyen pataki plebános is vala[4]).

Azonban ezen év ugy látszik tévesen idéztetik, mert a „Magyar egyetemes Encyclopædia“ szerint[5]), 1474 után már Bakács Tamás egri püspök birtokában volt kinek mint esztergami érseknek is, sok vitája történt e prépostság ügyében a kalocsai érsekkel[6]). Ugyanő mint Presbyter Cardinalis is viselte e czimet[7]).

Egyébiránt 1484-dik évben, egy a vasvár-szombathelyi káptalannál rejlő okmányban, mint titeli prépostot Erdődy Tamást olvassuk aláirva; melyben Mátyás király 1484-ben, feria quinta proxima ante festum SS. Trinitatis Budán, Báthory Istvánnak bizonyos Pogány Péter részére tett adományát megerősiti. Az okmány „ad relationem Thome de Erdewd“ stb. van kiadva[8]). Ezen kétes ügyet csak ugy egyenlithetjük ki, ha — Bakács Tamás — Erdődy névvel is élt, mit bebizonyitani nem épen oly nehéz.

De hogy a titeli prépostságról 1514-ben már lemondott, kitetszik onnét, hogy ezen évben már Bakács János — nagybátyja közbenjárására — lőn kinevezve mintegy örökösödési rendben titeli prépostnak.[9])

Még az 1513-dik évről kell egy mozzanatot feljegyeznünk. X. Leo pápa tudniillik (Bakács győzelmes versenytársa) megengedi a bácsi egyházmegyei titeli prépost Tamás bibornok-érseknek, miszerint tekintetbe véve, hogy a kalocsai érsekség joghatósága alól ki van véve, és Esztergam 10 napi járásnyira esik(!) a husvéti sz. olajt „ex dispensatione apostolica“ vagy a kalocsai érsek-, vagy a csanádi püspöktől kérhesse; valahányszor a prépost vagy káptalanja, vagy azoknak valamely plebániája ezért folyamodik[10]).

Az iménti okmányból következtetést vonhatunk a prépost s káptalan

---

[1]) Századok. 1875. 555. lap.
[2]) Pauer J. Az egyházi rend érdemei 281. lap.
[3]) Mátyás kir. jeles mondásai és tetteiről. Pest. 1863. 194. lap.
[4]) Századok. 1875. 555. lap.
[5]) V. köt 334. lap.
[6]) Czinár: Monasterologia, id. lap.
[7]) Magy. Tört. Emlékeink. Irók. I. köt. 46. lap.
[8]) L. A vasvári szombathelyi káptalan levéltárban Pogányiana B. 10. sz. alatt.
[9]) M. Egyetem. Encyclopaed. id. köt.
[10]) Theiner: id. mü. II. köt. 590. lap.

dus birtokaira, midőn több plebániája közül valamelyiket halljuk említtetni, noha biztosan csak egyik birtokát tudjuk még Veráncz Antal pécsi püspök és Konstantinápolyba küldött követnek naplójából; s ez a Verőcze vármegyében, a Duna jobb partján fekvő Erdőd; mely szerinte 1553-ban már királyi birtok s elpusztult vár, régente pedig a titeli prépostság birtoka vala[1]).

Megerősitik sejtelmünket, illetőleg igazolást nyer következtetésünk Oláh Miklós szavaiból is; ki a titeli prépostság jövedelmeit a maga korában 4000 aranyra teszi „quatuor millia ducatorum“[2]). — Továbbá az 1498. évi törvényczikkből, mely a török veszély nőttével elhatározá, hogy Magyarországban csak a püspökök és a titeli prépostság tartoznak 50 lovasból álló banderiumot állitani; vagyis annyit, minőt a bácsi káptalan, melylyel jövedelemre nézve egyenlőnek tartatott[3]). Nem csoda tehát, hogy prépostjai, kik közül 22-nek neve ismeretes, többnyire fényes egyházi és világi országos hivatalokat viselő, tehát igen befolyásos férfiak voltak.

Ezen 22 prépostnak elősorolása után, kik a magyar kath. Clerusnak négy századon keresztül diszei voltak, a prépostság történeti fonala megszakad. Emlékül hadd álljon itt összefüzött koszorujok, hisz ők is egy-egy lapját képezik történelmünknek, a mennyiben mint nevezetes egyházi férfiak ők is igyekeztek hazánk ügyeit intézni s előbbre segiteni.

1156. Péter[4]).
1163. István kir. korlátnok[5]).
1233. Mihály[6]).
1238. András[7]).
1240. István. kir. korlátnok[8]).
1251. András[9]).
1294. János[10]).
1299. és 1322. László[11]).
1337. Galkard apostoli nuncius[12]).
1338. János[13]).

---

[1]) M. Tört. Emlékek. Irók. III. k. 289. l.
[2]) M. Történelmi tár. II. köt. 295. l.
[3]) Horváth Mihály: Magyarok története. II. k. 295. lap.
[4]) M. Tört. tár. II. 73. lap.
[5]) U. ott.
[6]) U. ott.
[7]) M. Tört. Emlékek. Okm. VII. 65. lap.
[8]) Czinár—Fejér: Cod. Dipl. Tárgym. 533. lap; illetőleg Cod. D. IV. 3. 551.
[9]) M. Tört. Eml. Okmt. VII. 332. l.
[10]) Fejér: Cod. Dipl. VI. 1., 3., 22. s Eszt. Okmtár. 60. lap.
[11]) Fejér: Cod. D. VI. 2. 186. l. s M. Tört. tár. II. 74. l. s Árpád kori uj Okmtár. X. k. 329. l.
[12]) Theiner: Monum. Hist. Hungariae sacra I. k. 612., 615. s 616. l.
[13]) Hazai Okmtár IV. k. 169. l.

1344. Arnold[1]).
1345. János [Svatoni][2]).
1348. Guilelm bibornok[3]).
1372. Kelemen bibornok[4]).
1378. Péter [de Vermon diakon bibornok][5]).
1398. István kir. korlátnok[6]).
1450. Guthi Ország Péter[7]).
1459. I. Bálint [Bakócz][8]).
1460. Cesinge János[9]).
1483. II. Bálint [Bakócz][10]).
1474. Bakács Tamás bibornok[11]), 1484-ben mint Erdődy Tamás.
1514. Bakács János[12]).

A mohácsi vész előtt és után hazánk egén mindannyiszor vihart rejtő fellegek vonultak át, valahányszor Byzancz uj urait a hóditás dæmona terjeszkedésre ingerelte. Hazánk zilált viszonyai akkor csak könnyitték terveik kivitelét. Jön a tatár, jön a török! E rémkép ijesztett mindenkit! — Mi természetesb nagyobb biztonságul a határokon várak emeltettek, hogy az ár rohamát fentartani lehessen.

Ezen zivataros időkben azon zárdák is, melyek alkalmas pontokon emelkedtek, meghajoltak a hazafiui kötelmek előtt, s a haza megmentésére a különben is erősen épült zárdák, várakká lettek átalakitva, s az eddig itt uralkodó néma csendet fegyerzörej, s a zsolozsmák zengedezését ágyudörgések váltá fel. — Sőt a nemzethez szivből ragaszkodó szerzetesek is nem ritkán, hősies feláldozással, részt vettek a védelemben; vagy biztosabb helyre költözvén, magukkal vivék a templom s levéltárak kincseit, s a legnagyobb szükség esetében a szent edényeket a haza oltárára tevék le — hogy az erődités költségeket fedezhessék.

Ily sorsban részesülhetett Titel prépostsága és temploma is. De hogy mikor esett az a harczi küzdelmek áldozatául, azt határozottan a rendelkezésemre álló müvek után nem állapithatom meg. Annyi bizonyos, hogy

---

[1]) Theiner: id. m. 671. l.
[2]) U. ott. 678. l.
[3]) U. ott. 682. l.
[4]) U. ott. II. k. 121. l.
[5]) M. Tört. tár. X. k. 250. l.
[6]) M. Tört. tár. II. k. 74. l.
[7]) Délmagy. orsz. történ. s régész. Értesitő 1875. I. köt. 84. lap és Varga Ferencz: Szeged. vár. története I. k. 238. lap.
[8]) Századok 1875. 555. l.
[9]) Galeotti s Pauer János. Az egyházi rend érdemei.
[10]) Századok 1875. 555. l.
[11]) M. Egyet. Encyclop. Vasvár-Szombathelyi kápt. levéltár.
[12]) Magy. Egyet. Encycl. V. k. 334. l.

1456-ban már várnak mondatik, és 1553-ban Veránchich Antal már romba dült várnak nevezi, s legnagyobb sajnálatunkra az elpusztulás történetét elmondani feleslegesnek tartja[1]).

II.

Titel mint káptalan s hiteles hely.

Sajátsága volt a középkornak, minden intézménynek minél több czélt kitüzni. — Igy Titelben nem egyedül prépost székelt, hanem annak szerzetes társai, a vallási teendőkön kivül, mint káptalan tagjai, egyszersmind a hiteles helyek fontos tisztét is betölték. Hogy az állam és társadalomra nézve, mily fontos szerep vala ez! — legjobban tudják azok, kik hazánk ősi jogviszonyait ismerik.

Tárgyalás alá kell ezt vennünk, annyival is inkább: mivel Jerney, ki oly tüzetesen ismerteti a káptalanoknak s hiteles helyeknek történetét, Titelnél azt mondja: „1495-ben még állott a káptalan. Hiteles hely voltát, ámbár világot nem láthatott, vagy idő viszontagságai miatt elenyészett saját levélkiadásai hiányában — bizonyitani alig lehet“[2]).

Lássuk ugy van-e?

Mellőzve, hogy 1138-ban több okmányban többször emlittetnek már Lőrincz[3]) és János[4]) titeli kanonokok nevei, mi csak akkor lehetséges, ha itt káptalan is létezett; hogy 1237-ben e káptalan már hiteles helyként müködött, több adat bizonyitja, mert hogyan adhatta volna ki 1280-ban a Szerémségben fekvő birtokról szóló 1237-ben kelt örökbevallást másolatban[5])?

1238-dik évben hiteles bizonyitványt állit ki, hogy Owrsi Flórian, Oursban lévő birtokának fele részét Arnud Comesnek adja el, s pedig örökre, minden rokonának beleegyeztével[6]).

E káptalannak továbbá jobbágyai, tehát földbirtokai is voltak. Kitetszik ez egy 1240-dik évi okmányból, mely szerint Farkas pécsi püspök s káptalana előtt, Dona és Heino czikádori őrbarát és a titeli egyház jobbágya között egyezség jő létre[7]).

1251-ben András titeli prépost és egész káptalana bizonyitja: miszerint Nemhyz, Felix fia szabadságát a kalocsai káptalannál Babay

---

[1]) L. Uti naplóját. M. tört. Emlékek. Irók. III. köt.
[2]) Magy. Történelmi tár. II. köt. 73. lap.
[3]) Czinár: Monasterolog. id. lap.
[4]) M. Tört. tár. id. lap.
[5]) M. Tört. emlékeink. Okmtár XII. 49. lap.
[6]) U. ott 65. lap.
[7]) Hazai Okmtár IV. 24. lap.

nevü birtokával megváltotta; kit azelőtt szt. Pál oltárának felajánlott; de mind test mind szellemben szép fejlődésnek indulván, más élet-pályára szánja. Ezen okmányt megerősíti V. István király, mely egy 1369-ben kelt okmányban olvasható[1]).

1271-ben Pauer János szerint Karachin tituli kanonok Pál veszprémi püspökkel, és Roland bán társaságában, Ottokár cseh királyhoz követségben küldetett V. István király által, a még atyjával kötött szerződés megujitása végett. Ezen követségnek legalább azon sikere volt, hogy Ottokár hajlandó lőn a magyar táborba követeket küldeni, kik a béke feltételei felett egyezkednének[2]).

1250-ről létezik egy örök bevallás másolata, a Szerémben fekvő Hetén községről, melyet „Gentus Bena et Clericus fratrum“, személyesen eladtak.[3])

1331-ben jelentést tesz a titeli káptalan Chep András ügyében Baldrei ellenében egy országbirói idéző parancs folytán.[4])

1378-ban április 16-án Zédechi Pál eladja 200 forinton Pobd helységben az őt illető részt Pobdi György és Szentléleki Miklósnak a titeli káptalan előtt, melynek ez időben prépostja volt Péter de Vermon, kanonok lectora János, Bertalan pedig Cantora, s Miklós custosa stb[5]).

1412-dik évben Zsigmond királyunk felhivja a titeli káptalant, miszerint az általa kiküldött három királyi ember egyikével, s a kebeléből küldendő hiteles egyénnel Keve városát, a neki ajándékozott Bálványos — (ma Balvanyiszte vagy Bavanisztie) és Szkrorovetz puszták birtokába bevezesse; a mi meg is történt Syrko Miklós kir. ember, és Magister Nicolaus kanonok jelenlétében. A káptalan tagjai ekkor valának: „Petrus lector, Benedictus cantor, Joannes custos, Nicolaus, Paulus, Andreas, ceterique canonici in Dei Ecclesia prædicta (Titul) Regi iugiter famulantibus sempiterno“[6]).

V. László király továbbá Temesváron 1456-ban szt. András napján kelt levelében meghagyja a tituli káptalannak, miszerint Szilágyi Mihályt a neki ajándékozott Keve vármegyei Maxond, Szőllős, Herchekews falvak birtokába vezesse és igtassa be. A tituli káptalan csakugyan jelentést tesz a királynak, miszerint a beigtatás megtörtént Itebői Ethele Pál kir. ember jelenlétében[7]).

---

[1]) M. Tört. emlékek. Okmtár XII. 322. lap.

[2]) Az egyh. rend érdemei. Székesfehérvár 1847. I. 97. lap.

[3]) M. tört. eml. id. XII. köt.

[4]) Bárány: Torontál vármegye hajdana 1845. 62. lap.

[5]) M. tört. tár. X. 250. lap.

[6]) Ezen okmány másolatát szives volt velem Dr. Kozáry közbenjárására Deszpinits Péter társulatunk igen tisztelt tagja közölni.

[7]) Századok. 1875. 682. lap.

Ki nem lát Szőllős és Herchekęws nevekben, mely utóbbi Hörcsökösnek olvasandó, tiszta magyar falvakat? Mi szintén azt bizonyitja, hogy Keve vármegyében is magyarok laktak. Szőllős ma is fen van, csak hogy „Szelleusch"-nak iratik[1]). A többieknek neve egészen elenyészett ugy: hogy déli vidékünk azon részén, hol Keve vármegye feküdt, a helységek nevei között nem fordulnak ma már elő.

Hogy 1495-ben a titeli káptalan létezett, Jerney is onnan következteti, hogy Bakács Tamás egri püspök és titeli prépostnak Péter kalocsai érsek 1495-ben igy ir: „Capitulares de Titulio requisiti sæpius pro reformatione certorum spoliorum iobbagioni nostro illatorum"[2]).

Sőt kétségtelenné teszi ugyan ő a tituli káptalan hiteles helyiségét is, közölvén I. Lajos királynak azon 1366. évi parancsát, melyben a tituli, boszniai és kői káptalanoknak meghagyja, hogy a kalocsai érsek és káptalan kivánságára mindenkor tegyenek hiteles bizonysági foglalatosságot[3]).

Ki nem látja ezen tizenkét okmányból azt: hogy a titeli káptalan mint hiteles hely is jótékony és hazafias kötelmeket teljesitett, s tőle, mint káptalani hiteles helytől ezen jogot megtagadnunk nem lehet?!

Igen! De mint ilyennek levéltárral is kellett birnia!! Hová lett az? elvitetett-e biztos helyre, s hová s mikor?! — Ezek mind oly kérdések, melyekre még most felelnünk határozottan nem igen lehet. Valószinüleg a prépostsággal egy időben a lángok vagy rablás martalékává lőn. — Jerney ugyan hallá, miszerint levéltára egy bizonyos nemzetség birtokába jutván, a mi időnkben némi bánsági jószágért cserében, a kir. fiscusnak adatott át. Ugyan ő mondja, hogy a nagykállói Kállay család levéltárában ezen káptalantól kiadott néhány levelet látott; melyek közül egyik kerek alaku volt, tehát nem monor — mint föntebb érintők és kisebb rányomott pecsétet viselt[4]).

E levéltár elpusztitása vajmi sok délmagyarországi helység és család nevét vitte a feledékenység örök sirjába, hacsak okmány buváinknak még ezután nem sikerülend okmányokra akadniok.

Befejezésül az ismert kanonokok neveinek névsorát is ide iktatom.

1138. Lőrincz[5]).

János.[6])

1271. Karachin.[7])

---

[1]) L. Schematism. Cleri Dioecesis Csanadiensis. 1877. 143 lap.
[2]) M. tört. tár. II. 74. lap.
[3]) U. ott.
[4]) U. ott.
[5]) Czinár: Monasterol. II. k. 191. lap.
[6]) M. tört. tár. II. k. 73. lap.
[7]) Pauer: Egyh. rend érdemei.

1294. Saul.[1])
1344. Arnold.[2])
1378. János Lector.
Bertalan Cantor.
Miklós Custos, stb.[3])
1412. Petrus Lector.
Benedictus Cantor.
Joannes Custos.
Nicolaus.
Paulus.
Andreas.[4])
1450. Withroch Sebestyén.
Szegedi Benedek.[5])

III.

Titel mint vár.

Azon kor, mely zárdákat épitett, melyekben nem csak a tudományok — hanem a müvészet, de leginkább a vallásosság ápoltatott — letünt. Azután inkább várakat épitének, melyek rendeltetése volt az ellenség halált osztó rohamainak gátot vetni.

Mellőzvén most azon vélemények kutatását, — kik Titul nevét Titus császártól származtatják; vagy Antonin alatt a tituli várt épültnek állitják; most csak annyit jegyzünk meg, hogy ezen állitás némi valószinüséget nyer az ott e században fölszinre került római feliratos kövek következtében, valamint a vidékén elvonuló kisebb és nagyobb, összesen mintegy 26.000 méter hosszu és Schell történelmének 3-ik kötete szerint Diocletian császár parancsára 295-dik évben Kr. u. készitett római sánczok által is.[6])

Most lássuk tárgyunk további folyamát.

Hogy Titel két mértföld hosszu, $1^1/_2$ mf. széles s mintegy 10—20 ölnyi magas fensikján, őseink bejövetelekor már Zalán fejedelemnek vára és udvara vala, azt Béla névtelen jegyzőjének müvéből tudjuk.[7]) Itt nagy

---

[1]) Czinár: id. mü.
[2]) Theiner: Mon. Hist. Hungariae. I. 671.
[3]) M. tört. tár. X. 250.
[4]) Deszpinits Péter: Okmánygyüjteménye.
[5]) Varga Ferencz: Szeged város tört. 240. lap.
[6]) Duplicat eines Fragmentes aus der Bataillonsgeschichte des bestandenen Titler Grenz-Infanterie-Bataillons.
[7]) Anonymus.

vala az öröm, midőn a görög császár Árpád ellen segitséget küldött. Azonban rövid vala ezen örömujjongás, mert Árpád vitéz csapatai megsemmisiték Zalán népét, s innen a zalánkemeni révhez indulának tovább folytatni hóditásaikat.

Zalánkemen várának sötétlő romjai ma is láthatók a Duna tulsó partján. Titelnek fensikján azonban semmi ily rom nem észlelhető; állitólag léteznek még alapfalak.

Valószinüleg régi várának alapfalain emelkedett a prépostság is, mely ismét várrá lőn átalakitva.

Fensikja Bodrog vármegyének a Tisza és Duna közé benyuló földnyelvét képezi, s magaslatáról gyönyörü kilátás tárul szemeink elé. Délre a Szerémség szőllő koszoruzta hegyei s völgyei s a két fejedelmi folyam kanyarulatai, kelet, éjszak- s nyugot felé Délmagyarország s Bácsbodrog vármegye délibábos siksága terül el, mely alkalmat nyujt a végtelenségről elmélkedésünket a végtelenig szőni, mig szemben Zalánkemén ormai a mulandóságot juttatják eszünkbe.

S e fensik valóban értékesithető is strategiai szempontból; mert hadászati figyelő helyül alig akad honunkban alkalmasabb pont ennél, a menyiben t. i. nem csak a Tiszát kisérheti egyaránt őrszemmel: hanem kulcsát képezi a Duna és Tisza völgyének is, vagy is egész Magyarországnak.

Azonban a kereszténység is szintén szerette hajdanta egyházait hegyfokokra épiteni. Nem lehetetlen tehát hogy mind a Jerney által sejtett Tőtelapati helységnek, mind a későbbi prépostságnak helyén ismét vár emelkedett.

Hogy Titelben 1439-ben a prépostság már várrá lehetett alakitva, ugy látszik onnét következtethetjük, hogy Albert király szeptember 2—14-ig a titelrévi táborban időzött;[1]) s hogy továbbá a török a Dunán átkelvén, a magyar 24.000-nyi sereg „farkast“ kiáltván, a harczosok közül alig állta meg helyét 6000 s mind ennek daczára Titelt a török még sem veheté be, hanem Murad szultán Szendrő bevétele utan Bosnyákországba tért vissza, s magyar hazánk egyelőre a veszélytől megmenekült.[2])

V. László királyunk is, Szerémi György emlékirata szerint, Nándor fehérvárról a hegyfokon fekvő Titel váráig hajózott a Dunán. De itt nem sokáig időzvén, Szegedre sietett egy nagy sikságon keresztül.[3]) 1456-ban tehát már Titel várnak neveztetik, s a fentebbiek szerint a király Szegednek került, hogy Temesváron Szilágyi Erzsébetet biztositsa a László fiának már nyilvánitott megbocsátásról.

1522. Báthory István a török jövetelének hirére Szörényt, Titelt, Jajczát és Bányalukát erős állapotba helyezé.[4])

[1]) Ráth Károly: A magy. királyok utazásai s hadjáratai. 63. s 168. lap.
[2]) Horváth Mihály: Magyarország története II. 327. lap.
[3]) M. tört. emlékek. Irók. I. k.
[4]) Horváth M. Magy. Ország tört. III. k. 339. lap.

Ekkor ugylátszik fölismerték már e hegyfok fontos szerepét; s miután II. Szolimán egyre fenyegetőbb állást vőn, a magyar országgyülés végre is a végvárak megerősitésére kivetett adókat a zárdák átalakitására, illetőleg erősitésére fordità.

Innét magyarázható, hogy Pesty Frigyes szerint 1526-ban Székely Benedek, s Ábrahámfy Miklós, mint tituli bánok szerepelnek[1]).

Ekkor tehát a prépostság már egészen végvárrá lőn átváltoztatva; a félhold növekedő hatalma a magyar állam csillagát nemcsak elhomályositá, hanem vastag gyászfelleggel is boritá. Magyarországnak két harmada török iga alá került, tüz és vas pusztitá el müemlékeinket, de főleg várainkat, melyek a hóditók utjában estek. Képzelhető-e, hogy Titel kikerülheté szomoru sorsát? Bár tudtommal, nem szól róla a történelem; mert tán az erődítvények gyengesége miatt nem sokáig daczolhatott az ellenség heves ostromaival; az eredmény még is az, hogy vár volt, és az elpusztult.

Veranchich Antal Konstantinápolyba küldetvén, 1553-ban a Duna tulsó partján emelkedő Zalánkemen vára alatt megállapodott, s azzal szemközt egy fensikon Titel várát s városát mondja uti naplójában elterülni. A vár szerinte épebb s nagyobb mint Zalánkemen, mindazonáltal noha csak távolról látta, annyira siralmasnak találja állapotát, hogy feleslegesnek tartja annak elpusztulását elbeszélni. — Miután azonban hegyfokát a Tisza mossa s azontul is valahányszor a Tisza és Duna kiönt, végtelen mocsárok terjednek el, igen alkalmasnak mondja a háboru előnyeire nézve[2]).

De a romokat ugy látszik kijaviták; mert Ungnad Dávid 1573-ban Szelim szultánhoz a Dunán követségben utazván, bizonyos Szerlach István, ki kiséretében volt; ezen utazásáról naplójában igy ir: „Utunkat hajón Zimony felé Karlóczáról vevén: megállottunk Szalánkemen nevü városkánál. Balparton fekszik egy szép vár, neve Titel. A Tiszának vize itt ömlik a Dunába. Minthogy az nap itt maradtunk, megtekintettük eme városkát, melynek fele a várral együtt hegyen emelkedik, s kőfallal van körülkeritve, s melyben szép kertek szemlélhetők. Másik fele a hegy alján terül el, s lakosai csupa ráczok, kiknek templomát megtekintvén, fekete köntösü apáczákat s papokat találtunk benne. Ezek néhány kenyér felett imádkoztak, melyekkel aztán nagyságos urunknak a templom előtt tisztelkedtek. A templom az uj testamentomból vett képekkel van beirva és néhány bálványnyal is fel van diszitve[3]), s fölül gömbölyü, minők a török mecsetek szoktak lenni[4]).

---

[1]) A temesi bánság nevének jogosulatlansága Pest. 1868. 10. s 13. l.

[2]) M. történelmi emlékek. Irók. III. k. 289. lap.

[3]) Mindkettő protestans levén, a sz. szobrokat azon kor gondolkodása szerint bálványoknak keresztelte.

[4]) Szalay L.: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. 224 l.

Egy török kézirat Titelt a XVI. században kemény erősségnek nevezi[1]). Griselini pedig a tengernyi árterületnek vizei miatt, hozzáférhetlen várnak mondja[2]).

Végre a XVII-dik század végén a keresztény seregek feladatul tüzték ki Magyarországot a török iga alól felszabaditani. Titelnek is felderült a szabadulás hajnala. Igaz! a körülmények szeszélye szerint minduntalan urat cserélt. De Caprera, Stahrenberg és Veterani, kinek a róla elnevezett s Ó-Orsovához közelfekvő barlangban méltó emléke van, nemcsak uj erődítvényekkel látták azt el, hanem védelmére 600 vadászt és öt ezred dragonyost küldének a titeli őrség erősitéseül, mely az ostromló törökök ellen hősileg védelmezé magát. Ennyire érdekükben feküdt Titelt, mint nevezetes pontot megtartani. A keresztények szándéka azonban hajótörést szenvedett; mert Kis-Kanizsánál 5000 török, senki által sem akadályoztatva partra szállott, s elfoglalta Titel sánczait és váracsát (castell), mielőtt Herbeville tábornok Kovila felől az őrségnek segitségére megérkezhetett volna[3]).

Szalay László is több izben érinti Titel eseményeit, és Titel sorsának ecsetelésénél hosszabb ideig őt kell követnem.

Szerinte Caprera 1688-ban julius 30-án oda őrséget küld, s Heiszler és Vallis tábornokok azt vissza is foglalják, de már 1690-ben Tost kapitány titeli várparancsnok átadja azt az ellenségnek[4]).

1694-ben Ali pasa a tripoliszi helytartó nagyvezérré neveztetvén, — ismét 5000 török érkezik négy nagyobb s negyven kisebb hajón Titel ostromlására, de kudarczot vallva visszavonulának. Nem sokára 8000 emberrel tértek vissza, remélvén: hogy igy birtokába juthatnak. Ámde Titel őrsége is az alatt segélyt nyert, és Stahrenberg parancsot vőn néhány ezreddel azonnal segélyére sietni, s ime a török had, közeledésére már megrettent, és még egy megkisérlett sikertelen ostrom után, melyben 300 emberét hagyta az ellenség a vár tövében, — elvonult.

I. Leopold tábornoka most Pétervárad nál figyelt a törökök hadi mozgalmaira, melyek Titel ellen voltak irányozva[5]).

1695-ben Musztafa szultán a nándorfehérvári pasát küldé Titel kivivására; hová julius havában Heiszler tábornok is sietett, mert azt Dafer pasa hadai és hajói fenyegették. Titel most az egyszer könnyü szerrel menekült meg a veszélytől; mert Temesvár ostroma elvonta a török figyelmét és erejét. Titel biztositására pedig Stahrenberg két lovasezreddel s néhány

---

[1]) Századok. 1870. 305. lap.
[2]) Geschichte des Banats 112. lap.
[3]) U. ott. 114. s 115. lap.
[4]) Szalay: Magyarország történelme V: köt. 421. lap.
[5]) U. ott. 522. lap.

ágyuval, valamint a brandenburgi segéd-hadakkal oda küldetett azon utasitással, hogy 12.000 emberével a Duna és Tisza partjait őrizze, és oltalmazza[1]).

1697. augusztus 19-én a szultán Pancsovánál átkelt a Dunán s hajóit a folyamon Titel ellen küldé. Eugen szavoyi herczeg, e mind vizen mind szárazon veszélyeztetett helynek nem kelhetett segélyére; mert Rabutin ezredei most sem egyesülhettek vele. Ekkor Péterváradon 400 gyalogot, Titelben pedig Nehem altábornagyot nyolcz gyalog zászlóaljjal és 800 lovassal hagyván, s a tiszai hidfő védelmét két lovas ezredre bizván, Szent-Tamáson át Zentára érkezett. Azonban augusztus 27-én Nehem jelentést tesz, miszerint a török hajóhad a Tisza torkolatához evezett s ennek erődítéseit lődözni kezdi.

Jenő herczeg, ezen hirre Titel segitségére vissza indul, de Nehem másnap azon aggályának adott kifejezést, hogy a gyalogság az erődítvényekből már kiszorittatott, egy huszárcsapat pedig egytől egyig felkonczoltatott, s a titeli őrség rácz részében nem bizhatván, vissza kellend vonulnia. Jenő hg. tehát Zentára visszatért, s Titel vára a szultán által tőből kiforgattatott[2]).

Hogy mikor jutott ismét birtokunkba, arról a karloviczi béke tesz tanuságot; melynek 3-dik pontja igy szól: „Minthogy a Tisza és Duna közötti terület, melyet Bácskának szoktak hivni, a császári Felség birtokában van, maradjon ezentul is a mondott császári hatalom s uralom alatt, és Titel se erősittessék meg jobban, mint ahogy az jelenleg van erősitve[3]). S minthogy e béke 1698. november 13-án köttetett (?) jele: hogy akkor a vár végkép még nem volt elpusztitva, de még mindig oly állapotban, hogy a Tisza balpartján fenmaradt török uralomra továbbra is veszélyessé válhatott volna. Titel vára 1724-ben, egy történelmi mü szerint[4]) még fenállott, de már igen gyönge állapotban, mint a következő sorok bizonyitják: „Titel — exigui sed magni ob situationem momenti arx. Est in monte ad ostium Tibisci sita, aditum in Transylvaniam et inferiores superioresque Hungariæ partes præbens communicationem.“

De hogy, mikor rontatott le véglegesen? Akkor-e mikor Becse s Becskerek — vagy az idő viszontagságainak esett-e áldozatul? Azt ismét nem vagyok képes meghatározni. Annyi áll, hogy a titeli fensikon jelenleg várromok sehol sem láthatók, s ezt a helyszinén tett vizsgálataim nyomán állithatom. Némelyek alapfalak létezéséről beszélnek.

Fekvésének jelentőségét történetiróink igen sokszor hangoztatják. Nem is maradt az figyelmen kivül az 1848/9. évi szabadság-harczunk tartama alatt sem.

---

[1]) U. ott. 528. lap.
[2]) U. ott. 537. lap.
[3]) U. ott. 547. lap.
[4]) Regni Hung. Historia Coloniae 1727. 663. lap.

Perczel Mór t. i. — mondja Magyarország függetlenségi harczának genialis irója[1]) — jól látván, hogy az erős titeli fensik birtoka annyi, mint Bácska birtoka; egy ideig azon törte fejét, miként ejthetné azt hatalmába.... Ő május 22. s 24-én csakugyan ostrom alá vevé Titelt. Benne Kničanin mintegy 6000 emberrel és 30 ágyuval képezé az őrséget, melyhez két zászlóalj gyalogság, két század lovasság, és három röppentyütelep érkezett segélyül, valamint Jelačić hadteste is hozzá csatlakozott, mi által a fensikon mintegy 25.000 fegyveres ellenség foglalt helyet. Perczelnek csak 9000-nyi hada lévén, eszélyesbnek tartá tehát a visszavonulást[2]).

Julius 22-én Vetter tábornok vállalkozott a titeli fensik kivivására. Most Kničaninnak volt 9000 harczosa. Guyon háromszor rohanta meg ezen ellenséges fészket, s végre a 3-dik roham sikerült; mert elkeseredett honvédeink ellenállhatlan bátorsággal mászták meg a fensik meredek partjait, s Kničanint a Tisza felé üzték. Mieink a győzelem reményétől lelkesitve folytatják a harczot; ámde most az egyszer nem kedvezett a szerencse! A fensikról t. i. leszorittatván, Vetter s Guyon Szeged felé voltak kénytelenek visszavonulni[3]).

E csatát julius 14-én megelőzte a hegyesi, hol Guyon az „oroszlánszivü“ nevet nyerte Vettertől, s Kossuth által hálairattal tiszteltetett meg. „Egyébiránt mindent számba véve“ — mond ő abban — „meg kell vallanom, hogy Titel bevétele igen sokat nyom a mérlegben stb.... s alább: „az eredmény szerintem sokkal biztosabb leendett, ha hogy Jelačič nem Titelnek: hanem Titeltől el a Dunának szorittatik“[4]).

Mindezekből láthatja a t. társulat, hogy Titel mind egyházi mind hadászati tekintetben sokkal nevezetesebb pontja volt hazánknak hajdanában, mint napjainkban. Jegyzeteimet csak azért voltam bátor előterjeszteni, hogy kimutassam: miszerint hazánkban sok igénytelen helynek volt nevezetes multja; végre midőn a becses türelemért forró köszönetet mondok, csak azon óhajtásomat akarom még kifejezni, vajha monographiai irodalmunk minél gyakrabban szaporodnék egy-egy vidék leirásával! Minden ily egyes irat, egy uj szemmel lánczolja le a honfi szivét hazájához; s minél hosszabb e láncz: annál tisztább fényben áll a haza képe a nagy világ előtt, s annál biztosabb annak jövője.

---

[1]) Horváth Mihály. III. k. 279. l.
[2]) U. ott. 284.
[3]) U. ott. 391. lap.
[4]) Kelt 1849. julius 16-án l. Hazánk és Külföld 1870. 71. lap.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése április hó 25 én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, Rötth László, s a társulati tagok közül: Ballenegger Henrik, Bukó Kálmán, Folly Emil, Iványi Ede, Kartner Gyula, Zimmermann Gyula, s a karzaton nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a márczius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s elnökileg hitelesittetik: Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult márczius hó 28-án megtartott választmányi ülésünk óta hivatalos kötelességem szerint ezen titkári jelentésemben több oly mozzanatról lesz szerencsém jelentést tehetni, melyek társulatunk müködését tekintve, örvendetes előhaladást jeleznek.

Minden oly társulatnak, mely a közjólét s müvelődés előmozditásának szent czéljából keletkezett, első s főkötelessége, életképessége- s életre valóságának tanujelét adni egyebek mellett, szellemi munkálkodás s irodalmi tevékenység által is; s örömmel constatálhatom tisztelt választmány, hogy kebelünkben a mondott jelenségek észlelhetők. Alig néhány hete jelent meg Varga Ferencz vál. tagtársunknak pályakoszoruzott müve: „Szeged város története“, melyről minden tulzás nélkül elmondhatjuk, hogy történelmi irodalmunkra nézve nagy nyereség, s a koszorus iró, ezen müvével a hazai monographiát egy kitünő munkával gazdagitá, s nemcsak mint monographia ritka becsü s érdekes, hanem mint történelmi mü is óhajtandó, hogy egy történelemkedvelőnek se hiányozzék asztaláról. A jövő május havi nagygyülésünk alkalmával Iványi Ede tagtársunk, a „Magyar birodalom czimerei“, koszorus mü irója fog egy becses értekezést tartani a „Tituli prépostság“-ról; továbbá Böhm Lénárd e déli vidék szorgalmas s derék monographusa a vármegyénk legdélibb pontján fekvő Uj-Palánka krónikáját állitá össze a legrégibb időktől kezdve jelen korunkig. Végül Fromberg Róbert tagtársunk a mai ülésünk alkalmavál egy franczia régészeti folyóiratból, melynek czime: „Materiaux pour L'Histoire primitive et naturelle de l'homme“, a Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egy korszakbeliségéről, fog értekezni, mely a régészeti érvelési adatokat tekintve igen figyelemre méltó.

Örömmel jelenthetem továbbá, hogy legközelebb társulatunk nagyon becses ajándékban részesült Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ur ő excellentiája kegyessége folytán; ki is már többszörösen magas figyelmére méltatá társulatunkat, s halmozá el jótékonyságával; most pedig 24 darab gyönyörü kivitelü, Klösz György fényképész által készitett fénykép-albummal, mely a

magyarországi árvizkárosultak javára a mult 1876. év tavaszán rendezett mütörténelmi kiállitás nevezetesebb tárgyait örökiti meg, — kedveskedett társulatunknak; mely magas kegy és figyelemért el nem mulaszthatom tisztelt választmány, hogy miniszter ur ő excellentiájának előzetesen is ne inditványozzam társulatunk legmélyebb tisztelete- s hálájának nyilvánitását.

Márczius havi választmányi ülésünk óta a társulat beléletét érdeklőleg a következőket van szerencsém jelenthetni:

I. Márczius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait az értekezés s egyéb hivatalos iratcsomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem, s a muzeumnak s könyvtárnak felajánlott adományokat, illető helyeikre eltettem.

II. Muzeumunk részére, itt nem emlitve a Trefort miniszter ur ő excellentiája kegyességéből muzeumunknak küldött 24 fényképből álló nagyszerü albumot, — a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1. Barách József kir. tanácsos, s választmányi tag ur egy vas buzogány-gombot ajándékozott, mely találtatott az Al-Dunánál fekvő Uj-Palánka mellett a Duna medrében. A buzogány hossza 26 centiméter s gombja gerezdes czifrázattal bir.

2. Strasser Albert lapszerkesztő s választmányi tag ur beküldött egy régi, a rozsdától igen megviselt kézi vas kardikót vagy más néven handzsárt; mely találtatott Budapesten a Margit-hid épitése alkalmával a Duna medrében. A kézi kard hossza 45 cm. s a pengén s fogantyunál kavicsok vannak hozzá tapadva a pengét mindenütt ellepett rozsdától; a kard valószinüleg török korszaki.

3. Ugyancsak Strasser Albert vál. tag ur 11 darab ujabbkori ezüst- s rézpénzzel, 1 darab chinai bronzpénzzel s 2 darab bronz- és öntvényemlékéremmel s 8 darab különféle értéket képviselő Kossuth-bankjegygyel szaporitá érem-gyüjteményünket. A beküldött emlék-érmek egyikének felirata: „MAROS-VÁSÁRHELY·SZ:KIR: VÁROSA. A Magyar Orvosok és Természet Vizsgálók X. Gyülésének 1864.“; a másikon pedig következő felirat áll: „Az első országos ipar-, termény- és állatkiállitás Szegeden. 1876. augusztus 20.“

III. Társulati könyv- és irattárunk is gyarapodott: 1. Strasser Albert vál. tagtársunk szivességéből egy Mária Terézia korabeli rendelettel, mely 1754. május 11-én kelt, Bécsben s a „Temesvarer Bannat“ főkormány-székéhez van intézve; melyben óvintézkedések rendeltetnek el a szomszédos török tartományokban kiütött dögvész s ragályos betegségek miatt. A rendelet Mária Terézia sajátkezü aláirásával van ellátva.

2. Trefort Á. közoktatási miniszter ur ő excellentiája megküldé az „Erdélyi honismertető egylet“ megbizásából összeállitott s dr. Teutsch György ágostai hitv. evangelikus superintendens ur által több példányban miniszter ur ő nagyméltóságának rendelkezésére bocsátott ily czimü müvet: „Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens“ von Carl Goos.

3. Varga Ferencz vál. tagtársunk saját pályakoszoruzott müvének I. kötetét ajándékozá, melynek czime: „Szeged város története“ mely a nevezett város történetét tárgyalja a legrégibb időktől, a török foglalásig.

4. A délmagyarországi természettudományi társulat, mely társulattal csereviszonyban állunk, beküldé évkönyvének II. évfolyamát, melynek czime:

„Természettudományi évkönyv. A délmagyarországi természettudományi társulat közlönye". II. évfolyam. 1875—1876.

IV. Végezetre felemlitem még, hogy azon bizottság, mely a mult havi választmányi ülés alkalmával Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur elnöklete alatt a május havi nagygyülés programmjának előzetes megállapitása végett ki lett küldve, tisztében eljárt s jelentését a mai vál. ülésen fogja előterjeszteni; továbbá muzeumunk helyiségeit rövid idő alatt teljesen befogom rendezni s a május havi nagygyülés alkalmával a nyilvánosságnak is ünnepélyesen átadható leend; azon őskorszaki tárgyak pedig, melyek muzeumunk részéről a mult évben Budapesten tartott őstörténelmi s ethnographiai congressusra felküldettek, hiánytalanul vissza érkeztek s elrendezés végett muzeumunk helyiségeibe szállittattam; végre „Értesitő"-nk f. évi II. füzete e hét végén elhagyandja a sajtót változatos tartalommal s minden társulati tagnak az alapszabályok értelmében megküldetni fog.

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet s az előterjesztés szives figyelembe vételét tiszteletteljesen kérem.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag Trefort Ágost vallás és közoktatási miniszter ur ő nagyméltóságának a társulat iránt ujabban nyilvánuló kegyes megemlékezése- s jótékonyságaért a választmány irásilag határozta el legmélyebb köszönetének s hálájának nyilvánitását; a többieknek pedig, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Barách József kir. tanácsos s vál. tag, Strasser Albert lapszerkesztő s vál. tag. és Varga Ferencz vál. tag. uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte; végül a választmány éljenzések között köszönetet szavazott Ivánfi Ede s Böhm Lénárt társulati tag uraknak is, az előbbinek a nagy gyülésen tartandó s érdekesnek igérkező felolvasásáért a „Tituli prépostság"-ról, az utóbbinak pedig az általa nagy szorgalommal összeállitott „Uj-Palánka krónikája" czimü munkálat beküldéséért.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával, 601 frt. 67 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt tartalék-tőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Fromberg Róbert mérnök s társulati tag urnak ily czimü értekezése: „A Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egy korszakbeliségéről", melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezés tulajdonképen ismertetés egy jeles franczia régészeti müből, melynek czime: „Materiaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme", s Micaul M. V. hirneves franczia régész archæologiai tekintetben nevezetes s figyelemre méltó érveléseit tárgyalja s azon módszerekkel foglalkozik, melyek szerint a franczia régészek a Bretagne-ban fölfedezett őslénykori emberi telepek s mühelyek viszonylagos korszakát meghatározni törekednek; az értekezés megvitatja továbbá azon fölfedezéseket is, melyek Madeleine-ben, Saint-Acheul-, Bois du Moustier-ben, Solutre- és Mont-Dol-on előfordultak; s a franczia hirneves tudósok véleménye azon eredményre vezet, hogy az ember már az ugynevezett mammuth korszakban, mely a har-

madik képződési korszak végére és a negyedik elejére esik, létezett. A választmány nagy köszönettel fogadta a régészeti szempontból nevezetes s figyelemre méltó tudományos ismertetést s közlését az „Értesitő-"ben a szerkesztő-titkárra bizta.

Ezután a tárgysorozat szerint következett a márczius havi választmányi ülés alkalmával Rácz Athanáz kir. tanácsos s társulati alelnök ur elnöklete alatt kiküldött bizottság jelentése a május havi nagygyülés tárgysorozata s ünnepélyességének megállapitásáról; mely bizottsági jelentés a választmány által elfogadtatván, határozatba ment, hogy a nagy gyülés május 24-én délelőtt 10 órakor veendi kezdetét, miről a közönség hirlapilag, a társulat tagok pedig előzetesen külön meghivók által fognak értesittetni; a számvizsgáló bizottság tagjaiul pedig Rötth László vál. tag ur elnöklete alatt, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész, és Korbonics János vál. tag urak küldettek ki; végre a hiányzó választmányi tagok kiegészitésére az „Alapszabályok" követelménye szerint, a javaslattétel elnök ő mltgára, Rácz alelnök urra s a titkárra bizatott s egyuttal az is kimondatott, hogy a nagygyülés alkalmával netán teendő inditványok 24 órával előzőleg elnök ő mltgánál jelentendők be.

A választmányi ülés tárgysorozata kimeritve levén, befejezőleg Odor Samu társulati pénztárnok ur jelenti, hogy egy régibb megbizatásnak, mely még az 1876. évi február hó 23-án tartott választmányi ülésen reá bizatott, eleget tett s Temesvármegye területéről az összes községek pecsétjeit a lenyomat- s leirások- s statisztikai kimutatással együtt megszerezte s összeállitotta s kimutatását a május havi nagygyülés alkalmával fogja előterjeszteni; Odor pénztárnok ur kijelentése örvendetes tudomásul vétetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Hatodik évi közgyülés 1877. május 24-én. Május 24-e örömünnepélye volt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak; midőn a vármegyeház disztermében Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök ömltga elnöklete alatt, igen nagyszámu társulati tagok, az ünnepélyre megjelent történelems régészetkedvelők, a karzaton diszes hölgy-koszoru s a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékeinek jelenlétében, — a hatodik közgyülés megtartatott.

Pont 10 órakor a társulati elnök Ormós Zsigmond ő mltga a terembe lépvén, a jelenlevők által hangos éljenekkel fogadtatott. A teljes számmal megjelent tisztviselői karon kivül, melyet Ormós Zsigmond elnök ő mltga, Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök, Miletz János titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész képviseltek, a jelenlevők között láttuk: Ardeleán György, Ballenegger Henrik, Barách József kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Berker Nándor, Capdebó Ferencz, Déschán Achill, Dobó László, dr. Ehrenfest Mór, Horváth Pius, Ivánfi Ede, Kapdebó Gergely, Kartner Gyula, Karnay Alajos, Korbonics János, Kriniczky Ferencz, Magyar Salamon-Dávid, Marx Antal kir. tanácsos, Mühlbach Károly, Rötth László, Schiller Ignácz-Antal, Steinbach Antal, Strasser Albert, Susich Mihály, Susich Károly, Tácz József, Wimmer József választmányi s rendes társulati tagurakat.

Elnök ő mltga elfoglalván elnöki székét, a jelenlevők rövid üdvözlése után a következő megnyitó beszédet tartotta:

Tisztelt közgyülés!

A közügyek törekvő munkása előtt a legörvendetesebb s a tevékenységre leginkább ösztönző jelenségek közé tartozik az, ha a nagy közönség rokonszenvező elismerésével találkozik.

Minél tekintélyesb, minél szakavatottabb körből származik ezen elismerés, minél leplezetlenebbül s önkénytesebben nyilvánul, annál becsesebb, s annál inkább felidézi azon kötelességet, hogy azt jelen közgyülésünkben figyelmünk körébe vonjuk, miután ez egész évi munkásságunk előterjesztésére s ennek megbirálására hivatva van.

Az „Archæologiai Értesitő", mely a magyar tudományos akadémia archæologiai bizottságának szakközlönye, folyó évi első számában társulati közlönyünk méltányos megbirálása közben a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatra vonatkozólag következő véleményét nyilvánitja: „Örvendetes és nagy fontosságu körülménynek tartjuk nemzeti müveltségünkre nézve, hogy épen ott történelmi és régészeti társulatok alakultak, hol a magyarság közvetlenül érintkezik idegen elemekkel. A nyugati határszélen a vasmegyei és pozsonyi társulatok terjesztik tudományunkat, éjszakkeleten a felső magyarországi muzeumegylet képviseli a nemzeti tudományosságot, mig délen az idegen elemek közepette a Temesváron székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat éberen teljesiti culturmissióját.

Továbbá ezt mondja a szakavatott birálat: „A mi Délmagyarország eddigi szellemi productióját s a rávonatkozó müveket illeti, azok legnagyobb részben idegen, jobbára német nyelven irattak; magyar szellemi életnek, ezen az anyaállam testéből kiszaggatott, s mindenképen elnémetesitett vidéken nyoma is alig volt, s most e társulat valóságos culturalis mozgalmat inaugurált, csöndes, de mélyreható müködésével.

Végre Thallóczy Lajos ur jóakaró birálatát következő szavaival rekeszti be: „Óhajtjuk: hogy ez életképes társulat erős gyökeret verjen az alvidéken s töltse be hivatását a hazának legáldottabb, de sajnos legkevésbé magyar vidékén."

Társulatunk ezen hazafias óhajtással összhangzásban mindinkább erős gyökeret ver a vidéken, s azon honpolgárok kebelében, kiknél a hazafiság nem puszta szójárás, hanem cselekményben is nyilvánulni kész, kötelesség érzületté vált.

Állitásom bizonyitványát a titkári jelentés nyujtani fogja, mely a tekintetes közgyülés előtt fel fog olvastatni. Röviden csak azon örvendetes tényt constatálom: hogy nem csak a legközelebbi, de honunk távolvidéki értelmiségének társulatunkhoz önkéntes csatlakozása, a társulati tagok folytonos szaporodása, pénztárunk szilárd alapja, a szellemi munkásság haladásban levő gyarapodása, a naponta tapasztalt készség, melylyel a közönség társulati muzeumunk növelésére önkéntes adományaival hozzájárul, és végre a dicséretes elismerés, melylyel szerényen müködő társulatunk fővárosunk müvelt és tudományos köreiben találkozik, és melynek az archæologiai szakközlöny idézett birálata a legkielégitőbb bizonyitványát nyujtja, ugyanannyi kétségbe vonhatlan jelei azon ténynek: hogy társulatunk honunk ezen legáldottabb de sajnos legkevésbé magyar vidékén erős gyökeret vert, hogy munkánk maradandósága immár biztositva van. —

Az elnöki megnyitó beszéd zajos éljenekkel fogadtatott s mindjárt utána következett egy igen érdekes történet-festészeti tanulmánya Ormós Zsigmond elnök ő mltgának ezen czimen: „Adatok Kupeczky János festész

életéhez 1667—1740.“ Az értekezés, mint czime mutatja, Kupeczky Jánosról, ki korának egyik leghirnevesebb festésze volt, tartalmaz figyelemreméltó adatokat; s a mély tudományos szinezet, melylyel az egész értekezés tartva van s a beható tanulmányozás különös becsüvé teszik azt. A felolvasást szünni nem akaró éljenzés kisérte s egész terjedelemben az „Értesitő“ julius havi füzete fogja hozni. (L. 97. l.)

A tárgysorozat szerint, ezután következett Miletz János titkár jelentése a lefolyt évi szellemi mozzanatokról. A jelentés következő:

Méltóságos elnök ur! Tisztelt társaság!

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat jelen hatodik ünnepélyes közgyülése alkalmával hivatalos kötelességem szerint a lefolyt évi mozzanatokról, s müködéseink eredményéről pontos előterjesztést tenni, s hü képet adni óhajtok, teszem ezt azon édes megnyugvással s örömmel, hogy tiszteletteljes előterjesztésemet ha nem is meglepetéssel, de bizonnyára megnyugvással fogadandja a mélyen tisztelt közgyülés annál is inkább: miután minden irányban haladást, buzgó, lankadatlan előre törekvést jelezhetek, bár szerény viszonyaink között is, egyleti müködésünk mult évi folyamáról.

Csekély véleményem szerint, — mint már egyik választmányi ülésünkön is kifejeztem, — helyes összehasonlitást teszek akkor, midőn társulatunk müködését s törekvéseit a méhek s hangyák szorgalmával hasonlitom össze, a mennyiben a letünt év folyama alatt társulatunkat is a folytonos munka, fáradalom s előre törekvés jellemzék nemes feladata s vállalatának betöltése körül. Méh- s hangyaszorgalommal gyüjtöttük s hordtuk össze az anyagot, s mentettük meg a mult idők még meglevő s megmenthető emlékeit, melyek idővel ékes monumentumát alkotandják csüggedetlen törekvéseinknek, s maradandó hatással leendnek müveltségi szempontból, nemcsak jelen korunk, de a jövő idők nemzedékeire nézve is déli vidékünkön.

Hogy az imént mondottak nem csupán üres szavak s hangzatos frázisok, mutatják azon mély érdeklődések, melyeket mindenkor, minden szakkörünkbe vágó mozzanatok s felmerült események iránt tanusitottunk, melyek habár jelenleg még szük keretben történhettek is, mindazonáltal már is figyelmet gerjesztettek irántunk a tudományos világ s a hazai szakirodalom több rétegében, s mintegy ösztönül szolgálnak a jövőre nézve is hivatásunk s culturmissiónk, minél lehetőbb s buzgalomteljesebb betöltésére nézve.

Igy társulatunk erejéhez mérten részt vett, a mult év alatt Budapesten megtartott őstörténelmi és embertani congressuson, nemcsak elnökünk ő méltósága által személyesen képviselve, hanem őskori tárgyak kiállitása által is, a mennyiben felküldöttünk egy gyönyörüen csiszolt kővésőt, kőkést, melynek csiszolása a mai kornak sem válnék szégyenére, több kőbaltát két csiszolt agyag eszközt, egy tüzkő nyilhegyet, egy égetett agyag sulykot, sok őskorszaki edénytöredéket, leginkább a fazekasság s agyag-mivesség, s edény-czifrázatok bővebb meghatározásának tekintetéből, egy mammuth fogat s egy ős bölény-szarvat, továbbá több régi állat-fogat, melyek kővé váltak és számos szinte kővé vált állat-csontot, több kőmagot s négy darab csiszoló vagy őrlőkövet, egy nagy bronz csákányt, egy kisebb bronz nyilhegyet, egy vas csákányt, mely őshajdanta a sziklák repesztésére használtathatott; melyek közül néhány közfigyelmet ébresztett s a congressus alkalmából franczia nyelven, mint a congressus hivatalos nyelvén szerkesztett catalogusban lefényképezve megjelent. Itt mint illetékes helyen, nem hagyhatom emlités nélkül, hogy ezen

kiállításunkat egy budapesti tevékeny s nagybuzgalmu tagtársunk, dr. Despinits Péter ur is, saját gyüjteménye igen érdekes példányainak hozzámelléklése által emelni buzgólkodott.

Tettünk mélyen tisztelt közgyülés a mennyit tehettünk helyzetünk s körülményeinknél fogva, s ha mi nem tettünk volna, hazánk ezen nevezetes és nagy terjedelmü vidéke nem is lett volna azon congressuson, hol az édes magyar haza a régészet terén tett tudományos haladását s felfedezéseit a müvelt világnak bemutatandó volt, — képviselve, hogy ez nem történt, csakis ezen társulat kiváló érdeme; s dicsérettel megállva helyünket, a többi hasonirányu egyletekkel együtt bebizonyitani törekvénk, „hogy a magyar nemzet becsületes munkával és kitartó szorgalommal akar is, tud is a többi culturállamok szinvonalára emelkedni"; különben is a társulatot kitüntető s müködéseinket s fáradalmainkat elismerő nyilatkozatok nem maradtak el, melyek egy Pulszky Ferencz-, s a congressus főtitkára dr. Römer Flóristól jöve, kik nemcsak a Kárpátok övezte szép haza földjén, de határainkon kivül is európaszerte tekintélyek a müvelt, tudományos világ capacitásai előtt, mindenesetre annál is inkább ösztönözzenek bennünket azon magasztos és nemes czél minél lehetőbb elérésére, melyre nézve a társulat megalakitása óta sorakoztunk.

Nem kerülte el figyelmünket azon régiség-lelet sem, mely a vársánczok közelében a temesvár-orsovai vasut épitése alkalmával előkerült; midőn a munkások ásás közben s a föld elhordása alkalmával többféle régi tárgyakra bukkantak, melyek az alak- s anyagot tekintve a török világ maradványai lehetnek s főleg helyi szempontból azért érdekesek, mert véleményem szerint temesvári iparkészitmények lehetnek. A leletekből több érdekes darabot sikerült megszereznem.

Kiterjesztettük figyelmünket azon leletre is, mely nem régiben Jezvin község közelében felmerült szinte a vasut épités alkalmával, hol a munkások 2 méter mélységben egy fejjel éjszaknak forditott emberi csontváz maradványaira bukkantak, s a koponya jobb s bal felén két arany függő találtatott, némi jelentéktelen érczdarabokkal. A függők nagy érdemü elnökünk becses gyüjteményében őriztetnek.

Határozatba ment továbbá egyik választmányi ülésünkön, Rácz Athanáz alelnök s kir. tanácsos ur inditványára, a Maros-menti Egres falucska mellett elterülő régi zárda rommaradványainak átkutatása s kifürkészése is, továbbá hogy társulatunk Török-Szákos körül régészeti szempontból kutatásokat teend; különösen határozatba ment pedig a hazánk őstörténelmének szempontjából reánk nézve kiváló érdekkel biró zsadányi avar telepek tanulmányozása s kifürkészése, melyre nézve már előlegesen egy bizottság is ki lett küldve; továbbá beszereztük Temes vármegye összes községeinek pecsétlenyomatát, melyet, valamint ezzel kapcsolatosan vármegyénk statisztikai kimutatását, az ezen ügy elintézésével megbizott társulati pénztárnok Odor Samu ur fog a mélyen tisztelt közgyülés elé terjeszteni. Végül idevonatkozólag felemlitem még, hogy saját szünidei kirándulásom alkalmával a kis bérczes testvérhaza Erdélybe, én sem feledkezém meg társulatunkról, a mennyiben a legközelebb országos hirre vergődött imecsfalvi muzeum oklevéltárából számos, eddig kiadatlan oklevelet másoltam le társulatunk számára, melyek közül „Értesitő-"nk hasábjain már közöltem is 18 levelet.

Mélyen tisztelt közgyülés! Minden oly társulatnak, mely a közjólét s mivelődés előmozditásának szent czéljából keletkezett, első és főkötelessége

életképessége- s életre valóságának tanujelét, adni egyebek mellett szellemi munkálkodás s irodalmi tevékenység által is; s örömmel constatálhatom, hogy kebelünkben a mondott jelenségek észlelhetők. Igy dr. Szentkláray Jenő érdemes tagtársunk a „Torontál“ czimü lap hasábjain bocsátott közzé egy meleg hangon irt értekezést ezen czimen: „Emlékezzünk régiekről“; továbbá Böhm Lénárt tagtársunk e déli vidéket szorosan érdeklő szakmunkán dolgozik, melynek czime: „Fehértemplom királyi város monographiája“; alig néhány hete pedig Varga Ferencz vál. tagtársunk pályakoszoruzott müve: „Szeged város története“ jelent meg, melyről minden tulzás nélkül elmondhatjuk, hogy történelmi irodalmunkra nézve nagy nyereség; végre én is egy, Délmagyarországot történelmi és régészeti tekintetben ismertető munkálaton dolgozom, melyhez a leirandó emlékmaradványokat, lelhelyeket, romokat ismertető régészeti térkép szerkesztését Fromberg Róbert Temes-Bega-vizszabályozási mérnök ur volt szives elvállalni; hason irányu régészeti térképen pedig, kizárólagosan társulatunk használatára, Péch József vál. tagtárs ur munkálkodik nagy buzgalommal.

De nem csak a multra vonatkozólag áll irodalmi müködésünk ilyetén örvendetes jelensége, hanem a jövöre nézve is örvendetes mozgalmat jelezhetek. Böhm Lénárt e déli vidék szorgalmas s derék monographusa a vármegyénk legdélibb pontján fekvő Uj-Palánka krónikáját állitá össze a legrégibb időktől kezdve napjainkig s beküldé társulatunknak felhasználásul; továbbá Dr. Szentkláray Jenő nagy érdemü titkár elődöm s társulatunk egyik kiváló buzgó munkása jelentkezett beküldeni egy nagy szellemi élvet nyujtani igérkező tanulmányt „a torontáli szerb kerületnek s birtokviszonyainak történelmi fejlődéséről.“

Az elmondottak után áttérek most már egy oly tárgyra, mely lételünk s megalakulásunk óta legégetőbb kérdéseink egyike s müködésünk s fenállásunk óta vágyaink netovábbja volt, s nem mult el választmányi ülés vagy összejövetel közöttünk, melyen ennek teljesültét ne óhajtottuk volna, — értem: a délmagyarországi történelmi és régeszeti muzeum helyiséget s örvendetes tudomásvételül jelenthetem, hogy ezen egyik legégetőbb kérdésünk megoldva van.

Nagyérdemü elnökünk ő mltgának ritka buzgalma s fáradhatlan utánnézése szerzett végre számunkra a vármegyeház Lonovics utczára néző keleti szárnyának földszinti helyiségében két oly termet, hol eddig begyült s szerzett tárgyainkat, melyek idáig csak is a legkivánczsiabb szakkedvelők által kerestettek s tekintethettek meg, berendezhetjük s kellőleg osztályozva a közönség számára is nyilvánosan kiállithatjuk. A muzeum helyiségét én már tökéletesen berendeztem, miután felhiva lettem a társulat bizalma által a muzeumőri tendők vitelére is; hogy mennyire feleltem meg a bennem helyezett bizalom s várakozásnak, a tisztelt közgyülés feladata leend müködésem eredménye felett az itéletet kimondani, miután a mai tárgysorozatunk 11-ik pontjában a muzeum helyiségének megtekintése is felvétetett. Az 1-sö szobában csupán római emlékeket, feliratos köveket, oszlopokat, sarkophagokat stb. helyeztem el; a 2-ik szobában pedig különféle vegyes tárgyakat s egyéb régi emlékeket. Biztat a remény, hogy a muzeum megnyitása a nagy közönség előtt ujabb s nagyobb lendülettel leend társulatunk emelkedésére s virágzására nézve; mert tárgyaink közszemlére kitéve, rendbe szedve, reájuk függesztett leirásokkal ellátva, magukhoz fogják vonzani a tudvágyókat s azon szerencsés eshetőségekre számithatunk, hogy a közönség hasonlók vagy rokonnemüek fölfedezése alkalmával

tudni fogja, hogy azokat elhelyezés s megőrzés végett hová juttassa. Itt kapcsolatosan felemlitem még, hogy a muzeumi helyiség részére vásároltunk egy nagy üveges, hátrészén tükrökkel diszitett szekrényt, érmek s egyéb régi tárgyak elhelyezésére, továbbá 2 fényezett asztalt, 3 nádszéket, egy könyvállványt, egy sarok állványt s egy álló ruha fogast.

A lefolyt évben éremgyüjteményünk, régiség-, könyv-, s irattárunk örvendetesen, még pedig igen érdekes darabokkal gyarapodott. Mielőtt ezek részletes elősorolásába bocsátkoznám, el nem mulaszthatom a mélyen tisztelt közgyülés előtt előzetesen, társulatunk kiváló jótevői s pártolói közül Trefort Agoston miniszter ur ő excellentiáját, s. Reviczki-Bay Ilona urnőt s társulatunk alapitó tagját felemliteni. Miniszter ur ő nagyméltósága több izben magas figyelmére méltatá társulatunkat s nagy becsü ajándékokkal kedveskedett muzeumunknak; Reviczki-Bay Ilona urnő s alapitó tag ő nagysága pedig folyton a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitá társulatunk fejlődése s emelkedése iránt; kiben egy oly alapitó tagot szerencsés társulatunk tisztelhetni, ki már többszörösen nyilvánuló kegye által e délvidéki társulatnak egyik kiváló pártolója s előmozditója lőn; s azt hiszem tisztelt közgyülés, hogy csak kötelességemet teljesitem akkor, midőn a jelen ünnepélyes alkalommal, társulatunk ezen két kiváló jótevője iránt, a közgyülés nevében őszintén s mélyen érzett hálánkat s tiszteletünket fejezem ki. Ezen előrebocsátottak után áttérek az adományozások részletezésére.

I. Pénz- és éremgyüjteményünk a lefolyt évben szaporodott 330 darabbal, a következő adományozók szivességéből:

1. Pauer János székesfehérvári czimzetes püspök ur ő mltósága ajándékozott 100 darab magyar ezüst dénárt I. Ferdinand, I. Miksa s I. Rudolf királyok korából. I. Ferdinand-féle van 56 darab, I. Miksa-féle 26 darab s I. Rudolftól 18 darab. — 2. Dr. Szentkláray Jenő tagtársunk két érdekes öntvényérempéldányt „Attila rex“ és „Buda dux Hunnorum“ feliratuakat. 3. Schwerer János ur 16 darab római s ujabbkori réz és ezüst pénzt. 4) Csorba Ákos vál. tagtársunk 20 darab római s ujabbkori réz s ezüst pénzt. 5. Kovacsics Gyula 1 római ezüst érmet. 6. Molnár Vid vál. tagtársunk 1 jelenkori németországi ezüst pénzt. 7. Stetina Imre 18 darab római s ujabbkori érmet. 8. Varga Ferencz vál. tagtársunk 8 darab római s ujabbkorit. 9. Varga János 1 darab római ezüst pénzt. 10. Sallay Fortunát egy Mária Terézia-féle ezüstöt. 11. Orody Nándor 21 darab ujabbkori rézpénzt. 12. Susich Mihály 1 római réz érmet. 13. Turcsányi Pál 67 darab római s ujabbkori különböző nemzetiségü pénzt. 14. Hajnal Imre 6 darab régi s ujabbkori ezüst érmet. 15. Bogma Mihály 11 darab ujkori rézpénzt. 16. Gedeon Imre 1 lengyel ezüst pénzt. 17. Menczer Ignácz 5 darab római s ujabb-kori pénzt. 18. Dr. Niámessny Gyula 16 darab római s ujabb időszaki érmet. 19. Uwira Ambrus 16 darab ujabbkori réz s ezüst pénzt. 20. Vadnay József 2 ujkori ezüst érmet. 21. Strasser Albert vál. tagtársunk 16 darab ujkori ezüst s réz érmet. Az érmeken kivül gyüjteményünk nevekedett még 10 darab különféle értékü Kossuth bankjegygyel s egy 10 frtos fekete bankó czédulával Stetina Imre, Turcsányi Rudolf, Buczurka Ferencz és Strasser Albert urak szivességéből.

II. Régiségtárunk 79 darab érdekes tárgygyal bővült a következő szives ajándékozók megemlékezése folytán:

1. Uwira Ambrusz 8 darab kőzetet adott, melyeket honunk felvidékén, a regényes kárpátok történelmi jelentőségü helyein személyesen gyüjtött

s 1 Hyalith üvegből készült multszázadi gyógyszertári edényt. 2. Varga Ferencz egy pillangókkal s üveg négyszögekkel diszitett, czifra ezüst disztárgyat, mely valószinüleg török korszaki, s egy régi órakulcsot és 2 darab tüzkő nyil-hegyet, az uj-paulisi őskori telepből. 3. Csorba Ákos 2 régi sarkantyut, egy vas kést s egy urna vagy edénydarabot Szörény megyéből. — 4. Kleiner János Moholról egy kövesült ős mammuth részletet. 5. Rádl Gusztáv Bogsánból egy római bánya-lámpát, mely az ottani arany bányák egyikében, mely egykoron a rómaiak által használtatott, találtatott fel. — 6. Susich Mihály egy régi vas pecsétnyomót, lelhelye Mehala. 7. Turcsányi Pál Szt.-Andrásról egy római mécsest, melynek alján ezen szó „Cresce“ olvasható. 8. Reviczki Bay Ilona urnő egy nagy Herculesbuzogányt, egy kisebb sárgaszinü gyökér buzogányt, egy majolica edényt 1753-ból, s az edény oldalán az apostolok képei láthatók; egy rézkengyelt, egy bronz-karperczet, mely Csuroda beregvármegyei község határában egy őskori sirban nyugvó csontváz karján találtatott; egy barnás virágok- s czifrázatokkal diszitett füles-kancsót 1751-ből, melynek előrészén két fa között egy lováról leszállt vitéz látható; végre egy régi sörös-poharat. 9. A társulat 15 frt. vételáron szerzett egy igen érdekes nyilgyüjteményt, mely áll 3 bronz, 24 kisebb-nagyobb vas nyilhegyből, továbbá 3 bronz, egy vas-fibula s egy vas-sarkantyuból, összesen 32 darabból; a gyüjtemény legnagyobb részben a temesmegyei grebenáczi homok sivatagban találtatott. 10. Schwerer János Orsováról 3 ágyu golyót, 4 bomba-darabot II. József császár idejéből; egy dákkorbeli gabona vagy kukoricza-malom-kőnek felső részét, 4 darab római padozat-téglát, pecsétgyürü-lenyomatokat Sistowból, továbbá egy régi tál-, viztartó-edény s egy tányér darabját, és végre egy római fogadalmi kő részletét s 2 darab római ólom-koporsó részletet. 11. Schwing Károly Resiczáról egy régi nagy vaslapot, melyen sisakos fő látható. 12. Gedeon Imre Török-Szákosról egy nagy kőkorsót, egy égetett kőgolyót, egy agyag karikát s egy csiszoló követ. 13. Trefort Ágoston miniszter ur ő excellentiája 24 darab gyönyörü kivitelü, Klősz György fényképész által készitett fénykép-albummal, mely a magyarországi árvizkárosultak javára a mult 1876. év tavaszán Budapesten rendezett őstörténelmi kiállitás nevezetesebb tárgyait örökiti meg, — kedveskedett társulatunknak. 14. Barách József kir. tanácsos ur egy vas-buzogány-gombot ajándékozott, mely az Al-Dunánál fekvő Uj-Palánka mellett találtatott a Dunamedrében. Végre 15. Strasser Albert vál. tagtársunk egy kézi vas-kardikót, mely Budapesten a Margit-hid épitése alkalmával a Dunamedrében találtatott; a kard valószinüleg török korszaki.

III. Társulati könyvtárunk 27 kötettel bővült a következő adományozók szivességéből: Novák Péter adott 3 kötetet; Cserey Jánosné urnő Imecsfalváról 4 kötet, Schiller Ignácz Antal 2, Trefort Ágoston miniszter ur 2 kötet, dr. Niámessny Gyula 1 kötet, Reviczki-Bay Ilona urnő 3 kötet, Mühlbach Károly 6 kötet. A békésmegyei régészeti társulat 1 kötet, Schellbach Sándor 1 kötet, Uwira Ambrus 2 kötet, Varga Ferencz 1 kötet, a délmagyarországi természettudományi társulat 1 kötettel gyarapiták, könyvtárunkat.

IV. Irattárunk 3 darab oklevéllel bővült Óváry Lipót, Molnár Vid és Strasser Albert urak szivességéből.

Végre V. Térkép gyüjteményünket gyarapitá Preyer János egy multszázadi Winkler-féle térképpel; továbbá Schiller Ignácz Antal egy posta-

térképet II. József idejéből s Ricsey Samu a II. József császár alatti osztrák-orosz-török háboru hadi-térképét adományozták s itt kapcsolatosan azt is felemlitem, hogy a központi történelmi társulattal s a délmagyarországi természettudományi társulattal csereviszonyban állunk a kiadványokat illetőleg.

Mélyen tisztelt közgyülés! Eddigelé nem soroltam még elő azon szellemi termékeket, melyek a lefolyt társulati év tartama alatt választmányi üléseinknek elevenségét s kedvességét nevelték, társulatunknak kifelé elismerést és tekintélyt kölcsönöztek. Értekezés mult évi közgyülésünk óta 9 tartatott s időrendben a következő társulati tagok által:

1. Junius hóban Iványi István „Temes- és Torontál vármegyék helységpecsétjei“-ről. 2. Szeptemberben Molnár Vid „Az illyr magyar Collegium Bolognában 1537—1781.“ czimen. 3. Októberben Miletz János titkár „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről az első részletet. 4. Novemberben dr. Niámessny Gyula „Árva várának ismertetése történelmi és régészeti szempontból“ czimen. 5. Deczemberben Miletz János titkár befejezőleg „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékeiről“. 6. 1877. januárban Iványi István „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658—1695.“ czimen. 7. Februárban Péch József „A zsadányi avar-telepek Temesvármegyében“ czimen. 8. Márcziusban Miletz János titkár „Régiségleletek s régi várnyomok Török-Szákos körül“ czimen. Végre 9. Áprilban Fromberg Róbert „A Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egykorszakbeliségéről,“ czim alatt s igy eljutottam végtére mult évi müködéseink szellemi productumainak felsorolása után a mai ünnepélyes közgyülésünkhöz, mely alkalommal ismét két becses értekezés szolgál buzgó igyekezetünk s törekvéseink bizonyságául. Elnökünk ő méltósága; mint a közgyülési tárgysorozatban is emlitve volt, elnöki megnyitójával kapcsolatosan, Kupeczky János XVII. századbeli magyar müvész müködéséről közölt nagybecsü festészettörténelmi adatokat s figyelemreméltó tanulmányt; Ivánfi Ede tagtársunk pedig ily czimen fog felolvasni: „Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár.“

Végül megemlékezésünk gyászkoszoruját tegyük le azon tagtársaink sirhalmára is, kiket a halál közülünk a lefolyt év alatt kiragadott. Társulatunk halottai a következők: Ruttkay Soma temesmegyei t. főügyész, Kövér Gusztáv aradmegyei birtokos s alig néhány nappal előzőleg Marosfy János ügyvéd Temesvárott; az elhunytak annál is inkább veszteségeink, mert nemcsak a hazának voltak derék hü fiai s polgárai, hanem a társulat javáért s felvirágzásáért is minden kitelhető módon lelkesültek és buzgólkodtak. Legyen áldott közöttünk emlékezetök.

Igy eljutottam végtére tisztelt közgyülés hivatalos jelentésemnek befejezéséhez; s hogy ily hosszadalmasan próbára tettem a t. közgyülés becses türelmét, eljárásom mellett csak is azt hozhatom fel mentségül, hogy titkári jelentésemmel kapcsolatban mint muzeumőr is, lelkiismeretes kötelességemnek tartottam bővebb s részletesebb beszámolást tenni a muzeum részére begyült adományokról, s mielőtt zárszavaimat elmondanám, a multból s a feltüntetett eredményekből még inkább lelkesültséget meritve a jövőre nézve, igyekezzünk vállvetett s lankadatlan buzgalommal közremüködni azon magasztos czél elérésére, melyet az édes haza s culturális fejlődésünk érdekében kibontott zászlónkra felirtunk. Kutassunk, munkálkodjunk és dolgozzunk; kutassuk multunk néma emlékjeleit, a drága honért élt-halt, hősi vitéz-tettekkel dicsekvő őseink dicsőségének hirdetőit; mert azon nép, mely a mult emlékeit figyelmére

nem méltatva már őseinek dicső tetteiből sem képes meriteni lelkesültséget s honszerelmet jelenében, azon nép s nemzet menthetetlenül pusztulása felé közeleg, de vesztét meg is érdemli; mert megczáfolhatatlan ama paradoxon: hogy „visszafelé kutatva, gyüjtve biztosabban haladunk előre“ s jelentésemet Ipolyink eme szavaival zárom be: „Őrizzük és gyüjtsük össze emlékeinket, nehogy végleg elvesszenek, s ez által is üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.“

A közgyülés a titkár jelentését nagy éljenzéssel fogadta, s a társulat két legnagyobb jótévőjének: Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ur ő excellentiájának s Reviczki-Bay Ilona urnőnek, a lefolyt évben a társulatot kitüntető sokszoros megemlékezéseik- s becses adományaikért, hálás köszönetet szavazott; valamint Miletz János titkárnak is a muzeum berendezése körül tanusitott fáradozásaiért s egyuttal elismerésül 100 frtot rendelt a társulati pénztárból részére kifizettetni.

Ezután elnök ő mltga felemliti, hogy azon örvendetes eredmény, miszerint ma már oly állandó helyiséggel birunk a vármegyeháza egyik földszinti részében, hol eddig begyült tárgyakat, melyek között több, régészeti tekintetben kiváló érdekűek találhatók, — berendezhettük, első sorban Rötth László temesmegyei alispán ur ritka buzgalma, s törekvéseinek köszönhetjük; mely nemes s hazafias igyekvések, nemcsak e társulat, hanem a közmüvelődés minden barátjainak hálájára érdemesitik Rötth alispán urat. A nagy éljenzéssel fogadott elnöki előterjesztés után a közgyülés Rötth László alispán ur részére, legnagyobb köszönetnyilvánitását s legmélyebb hálájának kifejezéseit jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte.

Erre a tárgysorozat szerint Odor Samu társulati pénztárnok ur számolt be következőleg a társulati vagyon állapotáról:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat!

Az alapszabályok 13. §-hoz alkalmazkodólag 1876. évi május hó 20-tól bezárólag 1877. évi május hó 15-éig terjedt V-ik évi folyamban kezelés végett, a társulat pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett naplómmal megegyező számadásként tisztelettelteljesen tudomására hozni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 31-én tartott közgyülésben tárgyalt felmentésemmel tudomásul vett IV-ed évi számadásom szerint a társulatot

alapitó	12	
évdijas	235	
összesen	247	tag képezte, kiknek azóta
alapitó	—	taggal
évdijas	18	taggal
összesen	18	taggal
felszaporodott	265	létszáma.

Az időközben elhalt:

Kövér Gusztáv, aradmegyei medgyesi földbirtokos ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Ruttkay Samu, temesmegyei t. főügyész ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Okadatolt kérelem folytán:

Adler Vilmos, verseczvárosi tanácsnok ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Átvitel . 3

Átvétel . 3
Háág Ferencz, józsefvárosi tanitó ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1
Schuller Fridrik Vilmos, üzletvezető eltávozása folytán „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1
felmentettekkel kevesbedett . . . . . 5 tag
leszámitásával — a társulat ma 260 tagból áll, — kik közül a nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint:
2 alapitó tag által földtehermentési kötvényben . . à 100 frt. = 200 frt.
1 alapitó tag által szőllőváltsági kötvényben . . . à 100 frt. = 100 frt.
7 alapitó tag által készpénzben . . . . . 700 frt.
1 alapitó tag által készpénzben évi kamattal együtt . . . . . 105 frt.
Összesen 11 alapitó tag által lefizetett 1105 frt. kezelésem alatt álló tartaléktőke alapból — a temesi takarékpénztárba gyümölcsözőleg elhelyezett 805 frtot tevő összeg után járuló fel nem vett kamatok számitásba még nem hozatván — csakis a szükséglet fedezésére felhasználhatott

Bevétel:

1-ször. A IV-ik évi számadásom szerint átvett pénztári . . . . fennmaradványhoz alólirt napig —		692.76
2-szor. A kezelési naplóm tanuságaként az V-ik évfolyam alatt összesen 110 évdijas tagok által 5 frt., illeték szerint fizetett		550.—
3-szor. 30 tag által diploma-dij fejében 2 frt., illeték szerint fizetett		60.—
4-szer. A mult évi május hó 31-én tartott IV-ik közgyülés alkalmával a társulati muzeum felszerelése ötletéből vállalkozott mükedvelő lelkes honfiak és honleányok hangversenynyel összekötött szini előadása jövedelmeként	86.38	
5-ször. Ugyanazon czélra Németh József püspök ur ő méltóságának ajándékaként	25.—	
6-szor. Ugyanazon czélra Dr. Vargits Imre földbirtokos ur ajándékaként	5.—	
Összesen befolyt:	116.38	116.38
7-szer. 15.614. számu szőllő-váltsági kötvény tőke alap után 1876. évi január 1-től 1877. évi junius 30-ig járuló $1^1/_2$ évi kamat fejében adó-lerovás szerint	$6.97^2/_4$	
8-szor. 2351./6075. számu 2 drb. földtehermentési kötvény tőke alap után 1876. évi január 1-től deczember hó 31-éig járuló 1 évi kamat fejében adó-lerovás szerint	$9.76^1/_2$	
Összesen befolyt:	16.74—	16.74
Mindössze bevételezett:		1435.88

költekezési alapból.

Kiadás:

1-ször. Miletz János társulati titkár urnak, napló 30., 64., 117. és 148. számai tanuságaként 1876. évi május hó 31-éig terjedő $1^1/_4$ évi tisztelet-dija fejében 4 darab nyugta mellett .	250.—	
2-szor Miletz János titkár urnak, napló 31., 57., 65., 119., 120., és 149. számai tanu-		
Átvitel =	250.— =	1435.88

	Átvitel .	250.—	— 1435.88
	ságaként 1876. évi márczius 1-től, 1877. évi május hó 2-ig a társulat érdekébeni levelezésekre, bélyeg, irodai szerek, és az Értesitők kiadványozására forditott költségei megtéritésébe kiutalványozott 6 drb. nyugta mellett	66.33	
3-szor.	A napló 6., 7., 40., 71., 88., 41., 133. és 139. számai tanuságaként a pénztár kezelése érdekében előfordult költségekre . . .	6.26	
	Összesen:	322.59 =	322.59
4-szer.	A muzeum felszerelésére — jelesül		
	a napló 25. száma szerint, a gyárvárosban vásárolt több rendbeli butorokért	46.60	
	a napló 62. száma szerint, Tull aranymüvestől vásárolt nagy tükrös szekrényért	50.—	
	a napló 138. és 139. számai szerint, a butorok javitásáért üveges és lakatos követelések fejében	3.90	
	a napló 143. száma szerint Temesmegye statisztikai adatok kiadványozására vásárolt 2 rizsma papirért	11.—	
	a napló 12. száma szerint, Miletz titkár által a muzeum számára Budapestről hozatott szakkönyvekért	7.34	
	a napló 92. száma szerint, Fehértemplomban, Böhm Lénárt által megszerzett régészeti tárgyakért	15.60	
	a napló 134. száma szerint, az országos congressusról Budapestről visszaküldött régészeti tárgyakért porto	—.96	
	a napló 142. szerint, a megye háza udvaráról a muzeumba szállitott régiségi tárgyakért, 8 ember és 1 felügyelő, és rendezőnek 2 napra összesen .	20.—	
	Összesen:	155.40 =	155.40
5-ször.	Elnöki utalvány folytán Forgács Márton szolgának $^1/_3$ évi bérébe	10.—	
	Csaplár Kálmán szolgának $^1/_2$ évi bérbe . . .	25.—	
	Összesen:	35.— =	35.—
6-szor.	Az alapszály értelmében előirt diplomák kiállitásáért Förk Gusztáv könyvnyomdásznak, napló 27., 68., és 141. számai szerint, elnökileg kiutalványozott nyugták mellett		45.50
	Kiutalványozott nyugták mellett:		558.49
7-szer.	A társulat nevében kiadott „Értesitő“ kiállitásáért — jelesül		
	a csanádegyházmegyei nyomdának, napló 56-ik száma szerint, 1876. III-ad évnegyedi „Értesitő“ füzeteért	93.70	
	Átvitel	93.70 = 558.49	— 1435.88

Átvétel	93.70	= 558.49	— 1435.88
a csanád egyházmegyei nyomdának, napló 66. száma szerint, 1876. IV-ed évnegyedi „Értesitő“-ért . . .	80.50		
a Magyar Testvérek nyomdájának, napló 108. száma szerint, 1877. I-sö évnegyedi „Értesitő“ füzeteért	81.24		
a Magyar Testvérek nyomdájának, napló 150. száma szerint, 1877. évi II-od negyedi „Értesitő“ füzeteért	81.38		
Összesen kiutalványozott nyugták mellett:	336.82	= 336.82	
Mindössze kimenesztett: . . .		895.31 =	895.31
Kiadást, a fennebb kitüntett bevételből levonása után — (Schák Fülöp alapitó tag urnál kötelezettségének meg nem felelése miatt, gyümölcsözetlen még ma is kintheverő 100 frt. tőke alapon kivül) a pénztárban fenmaradványként kitünő			540.57
költekezési alaphoz — az:			
2 évdijas tag urnál 1872/3-ki I-sö évre egyenként 5 frttal, kintheverő		10.—	
21 évdijas tag urnál 1873/4-ki II-od évre egyenként 5 frttal, kintheverő		105.—	
101 évdijas tag urnál 1874/5-ki III-ad évre egyenként 5 frttal, kintheverő		505.—	
133 évdijas tag urnál 1875/6-ki IV-ed évre egyenként 5 frttal, kintheverő		665.—	
193 évdijas tag urnál 1876/7-ki V-öd évre 5 frttal, kintheverő		965.—	
Összesen behajtandó követelés:		2250.— =	2250.—
Hozzá számitásával mindössze			2790.57

költekezési alapra van kilátása a tekintetes társulatnak — melyek tudomásul vételéért, és a számadásra vonatkozó felelősség terhétől felmentetésemért tisztelettelteljesen esedezem.

Temesvárott, 1877. évi május hó 15-én.

ODOR SAMU,
társulati pénztárnok.

A fennti számadást, ugy a bevételi mint kiadási tételeiben pontról-pontra megvizsgálván — azt a kezelési napló és okmányokkal összehasonlitva, mindenben megegyezőnek és e szerint kifogástalannak találtuk, mely vizsgálatunk eredménye alapján a számadót a felelősség további terhétől felmenthetőnek véljük.

Temesvárott, 1877. évi május hó 17-én.

Rötth László,
mint a számvizsgáló küldöttség elnöke.

Korbonits János,
mint a számvizsgáló küldöttség tagja.

Dr. Niámessny Gyula,
mint a számvizsgáló küldöttség tagja.

A számvizsgáló bizottságnak a pénztárnoki számadásokra tett helyeslő előterjesztése megtörténvén, Odor Samu pénztárnok urnak, ki minden anyagi érdek nélkül, a legnagyobb buzgalommal kezeli a társulat vagyonát, a közgyülés elismerését s legnagyobb köszönetét fejezte ki s az előterjesztés éljenzések között örvendetes tudomásul vétetett s Odor ur részére a felmentvényt kiadatni rendelte s egyuttal megbizta a választmányt, hogy a tetemes kint levő tartozások s hátrálékok beszedéséről sürgősen intézkedjék, miután jelentékeny összeget 2250 frtot tesznek ki.

Ezután a tárgysorozatban kitüzött értekezésre került a sor s felolvasott Iványi Ede társ. tag ur egy történelmi régészeti értekezést ezen czimen: „Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár"; mely munkálatát szerző minden rendelkezésére álló adat szorgalmas egybegyüjtésével s összeállításával, igen érdekesen szerkesztett össze s a felsorolt régi emlékeket, melyek már nagy részben a társulat muzeumában vannak elhelyezve, a hallgatóságnak képekkel illusztrálva is bemutatta. A figyelemre méltó munkálatot a jelenlevők nagy éljenzéssel jutalmazták s közlése a legközelebb megjelenendő julius havi „Értesitő"-ben elrendeltetett s mellékletül a mü illustrálására nézve, a bemutatott képek lithographiroztatása a szerkesztő-titkárra bizatott.

A felolvasás után következett az 1 taggal megfogyott választmány kiegészitése 24-re; a közgyülés elnök ő mltgának előterjesztésére egyhangulag éljenzések között választmányi tagul Iványi Ede társulati tag urat választotta meg, s ugyancsak elnök ő mltgának inditványára, mindjárt a választmány kiegészitése után, a közgyülés nagy lelkesültség és éljenzések között hazafias érdemeik elismeréseül, Trefort Ágoston miniszter ur ő nagyméltóságát, s Horváth Mihály és Ipolyi Árnold püspök urakat, tiszteletbeli tagokká választotta, s részökre a tagsági oklevelet a társulat kiadványaival együtt megküldeni elrendelte.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur felolvasott egy általa nagy fáradsággal összeállitott statisztikai kimutatást Temesvármegyéről, s bemutatta a nevezett vármegye minden helységének pecséteit két példányban, melyek általa lettek gyüjtve s tapintatteljesen rendezve s leirásokkal ellátva; a közgyülés hálás köszönettel vette az adományt s az ajándékozót élénken megéljenezte; a munkálat egy példányát pedig az irattárban elhelyezni rendelte s a másikát, miután különösen a vármegyét érdekli, a megyének ajándékozta azon reményben, hogy igy nyomtatásban is napvilágot látand.

A tárgysorozat szerint, miután inditványok nem tétettek, következett az uj tagok választása s egyhangulag, éljenzések között rendes tagokká választattak: Capdebó Ferencz temesmegyei aljegyző Temesvárott, Déschán Áchill temesmegyei aljegyző Temesvárott, Falböck László uradalmi tiszt Hódoson u. p. Temes-Bresztovácz, Filipp Ede cs. kir. katonasági számtiszt Temesvárott, Kiss József költő s izr. hitközségi titkár Temesvárott, Susich Károly ügyvédjelölt Temesvárott, Susich Mihály ügyvéd Temesvárott.

Az ujonnan választott rendes tagok névjegyzékének felolvasása alatt két a közgyülést üdvözlő irat t. i. egy levél s egy távirat érkezett. A levélben Boleszny Antal vál. tagtársunk Orsováról, mély sajnálkozását fejezte ki a fölött, hogy a keleten dühöngő háboru miatt, melynek szomoru következményei már lakhelyén is mutatkozni kezdenek, a közgyülésen személyesen részt nem vehetett s egyuttal azon nevezetes igéretet tette, hogy gróf Széchenyi Istvánnak 30 darab eredeti levelét, melyek birtokába jutottak, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat irattárának fogja ajándékozni. Ezen leveleket a gróf 1830-tól 1835-ig egyik

Orsován lakó barátjához irta és a Széchenyi-ut s a Duna-gőzhajózás történetére vonatkozó érdekes adatokat tartalmaznak. A levél felolvasását viharos éljenzés s köszönet nyilvánitás követé, melyet tudomásra juttatni a titkárra bizatott.

A táviratban dr. Szentkláray Jenő tagtársunk emlékezett meg a közgyülésről, s az elnöknek valamint a jelen volt összes társulati tagoknak üdvözletei küldé meg Török-Becséről, miután a Tisza roppant mérvü áradása miatt személyesen meg nem jelenhetett; a megemlékezés köszönet- s éljenzéssel fogadtatott.

Végre a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök, Déschán Achill és Iványi Ede társulati tagurak kérettek fel, s elnök ő mltga, miután több tárgy nem levén, a közgyülést lelkesült éljenzések között bezártnak nyilvánitotta oly kijelentéssel, hogy a közgyülési tárgysorozat 11-ik pontjában befejezésül még a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum megtekintése is fel van véve. A társulati tagok tehát a vármegyeház diszteréből a muzeum helyiségében sereglettek össze, hol Strasser Albert vál. tag lelkesült szavakkal üdvözölvén, elnök ő mltgát inditványozá, hogy a muzeum ezen ünnepélyes megnyitása emlékeül, a jelenlevők neveiket a muzeum látogatási könyvébe irnák be; az inditvány egyhangulag elfogadtatott s a névbeirás: Ormós Zsigmond elnök ő mltga által megkezdetett.

Ezen mozzanat a tárgysorozat utolsó pontja levén, befejezé ezen hatodik közgyülést, melyről minden jelenvolt a legnagyobb elégültséggel távozott el. Tudósitásomat végre azon szavakkal zárom be, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat minél jobban felvirágozzék, munkás tagokban gyarapodjék, hogy betölthesse nemes hivatását Délmagyarország culturális viszonyainak fejlesztése és emelése körül.

Régi iratok ismertetése a XVII szazad ól. Miletz Jánostól. (Folytatás.) Az Értesitő füzeteiben eddig általam közlött régi iratok ismertetései a XVII. századból, mindig betühiven, a helyesirás akkori eltérései szerint adattak vissza; tekintve azonban a magy. tud Akadémia azon megállapodását, kiadványaira nézve, hogy a XVII. századból csak ritka kivételes esetekben közli a leveleket betühiven, ezután mi is, részint az egyöntetüség kedveért, részint a könnyebb érthetőség s olvashatás tekintetéből az Értesitőben még közlendő XVII. századbeli leveleket a mai hangoztatás szabályait szigoruan megügyelve fogjuk közzétenni. Az Értesitő f. é. két füzetében már XI. irat közöltetett s a jelen füzetben folytatólagosan a következőket adjuk:

XII.

Imecs Mózesné végrendelete családját illetőleg 1670. deczember hó 17-én.

Én Imecs Mojzesné Donáth Erzsébet Orbai Széki Imecsfalvi, ki noha testemben Beteges, de Lelkemben Csendes és egésséges Lévén, teszek testamentumot és istenes dispositiót illyen Becsületes Emberek előtt ugy mint: Rédi Ferencz Pap Uram előtt, ki most Kezdi Székben Szent Katonán (ma Katolna) Lakó Parochus és Cseh Mihály Uram előtt, ki is Kézdi Székben Szent Katonán (Katolna) Lakik Nobilis, és Lengyel János Deák előtt, ki mostan Kézdi Székben Hatoljkán Lakó schóla Mester, az Én részem szerént való marhákból az két fiam vegyenek négy részt, az Ötödik részt Istenesen

adgyák ki az Jankó Péter Árváinak, a mely részből igazságos osztozást tegyenek az árvák, az fejér nemü ruházatomnak is ötödit adják ki a fiaim Jankó Sárának, mely egyedül csak övé legyen, a mely jószágát Peselneken zálogositottam volt Néhai, Jankó Pétertől, vissza bocsátom az Jankó Péter négy Árváinak, az többit, melyet Jankó Pétertől zálogositottam volt, azokat hagyom a két fiamnak Imecs Pál és Imecs Tamásnak, és róka Kamuka szoknyámot hagyom az Imecsfalvi Templomra mind perémestől, csináltassa meg Imecs Pál Casulának, Antipendium és egyébnek, az mi ki telik belőle; két kis Kannácskára való ezüstöt adtam Imecs Tamásnak, csináltassa meg az Imecsfalvi Templomba; a szegényeknek késedelem nélkül adgyanak az fiaim az Én pénzemből hat forintot; minden egyéb részem szerint való házi eszközömöt hagyom az két fiamnak; egy vég vásznamat oszszák ki a Szegényeknek; az én részem buzából adgyanak a Csiki Klastromnak tiz köblöt; egy ezüst aranyos Kannám vagyon Imecs Tamásnál, ezt hagyom Imecs Pálnak; az mely pénzbeli adósságom Imecs Tamásnál vagyon azt az Imecs Tamás gyermekinek hagyom, épen abból is adgyon a szegényeknek Imecs Tamás hat forintot; ez mi szerént meg nevezett javaim kivül melyekről disponálok valamik vannak, melyek engemet illetnének, részem szerént mindeneket igasságosan és Istenesen mindeneket két felé oszszanak két fiaim; kérem a mellett a két fiamat, hogy meg hidegült testemet keresztyéni módon igaz hitüek szerént igyekezzenek temettetni, Se magokat Se engemet holtom után meg ne Szóljanak ebben a dispositió tételben. Istennek dicsértessék neve; oly eszemen vagyok, hogy jobban nem ismertem magamat Lenni; azért azt kivánom hogy mindenekben ezen dispositióm meg tartassék, az fiaim közt meg álljon. Ezt mi fent meg irt Birák adtuk és irtak az mi igaz hitünk szerint, mellyet szokott pecsétünkkel megis erössitettünk az fellebb megh irt napon és esztendőben Imecs Pál uram házánál.

Judices iidem qui supra.

P. Franciscus Rédi m. p. (L. S.) Cech Michael m. p. (L. S.)
Joannes Lengyel m. p. (L. S.)

XIII.

I. Apafi Mihály fejedelem levele, melyben albisi Barabás Györgyöt felmenti a hadi szolgálat s kötelezettség alól. 1683.

Michael Apafi Dei gratia Princeps Tranniae. par. Regni Hungr. Dnus et Sclor. Comes. Fidelibus nris Splibus et Generosis Egr. et Nlibus Agilibus Capitan. et Judic. Regi. Supremis. Item Vice Judicibus Regiis ac Jur. Assessor. Trium Sedium Sclium Sepsi, Kézdi et Orbai cunctis etiam aliis quorum interest seu intererit, modernis sepr (semper) et futur Pro quovis tempore constittis et constituend. Psentes nras vitur. Nobis dilectis salutem et gratiam nram! Meg tekintvén Becsületes meg hitt Hiveinknek Kézdi Vásárhelyen lakó Vitézlő Albisi Barabás György mellett való törekedéséket, neki is mind az elmult két esztendőbéli hadakozásunknak idején való jó lovas állitását, Költését, Kárát és igaz hüségét, azon kivül Feleségének betegeskedését, lábainak fájdalmit; Azért ez mostani hadi Expeditiótól immunitáltuk, hogy se maga személyében, se Zsoldosa által, se Táborban, se mustrára ne compareállyon, hanem itthon maradhasson, és minden hadi apparátustól absolváltuk. Kegyelme-

teknek azért és Hüségteknek kegyelmesen és serió Parancsoljuk ez Kegyelmességünket igy értvén, fen megirt Barabás Györgyhez, őtet se Generális se Partiális Mustrákra se személyében se Zsoldosa által ne erőltesse, sem Hadi expeditióra és felülésre, ez mostani Hadi Expeditió alkalmatossággal; melynek nem Pareálásáért se személyében, se javaiban ne Kárositsa, károsittassa; hanem békét hadgyon, mely dologról assecuráljuk ez Levélünk által. Secus non. factr. Praesen. Perlectis Exhiben. restitt. Datum in Arce nra Fogaras, die Vigesima octava mensis Aprilis Ao Dni. millesimo sexcentesimo octuagesimo Tertio.

M. Apafi m. p. (L. S.)

Külirat: Anno 1683. Die 21. Junii.

Exhibitae Praesentatae, Praesentes litterae, suae Celsitudinis Exemptionales, coram me Supremo Capitaneo Trium Sedium Sic. Sepsi Kezdi et Orbai, in Possessione Hidvég.

Joannes Nemes m. p.

Egyveleg.

— Széchenyi István levelei. Széchenyi István 30 darab eredeti levelét sikerült Boleszny Antal vál. tagtársunknak megszerezni Orsován. Széchenyi ezen leveleit egy Orsován lakó benső barátja- s ismerőséhez intézte 1830-tól—1835-ig s érdekes adatokat tartalmaznak az Al-Dunánál elvonuló Széchenyi ut- s a gőzhajózás történetére vonatkozólag. A levelek tartalmát Boleszny vál. tagtársunk egy felolvasásban fogja ismertetni s mind a 30 darabot irattárunknak ajánlotta fel.

— Római tégla. Muzeumunk római emlékei egy érdekes római téglával fognak szaporodni, melyet Boleszny Antal vál. tagtársunk a római emlékekben bővelkedő Orsova vidékén talált fel. A tégla hossza és szélessége 58 cm. s vastagsága 7 cm.

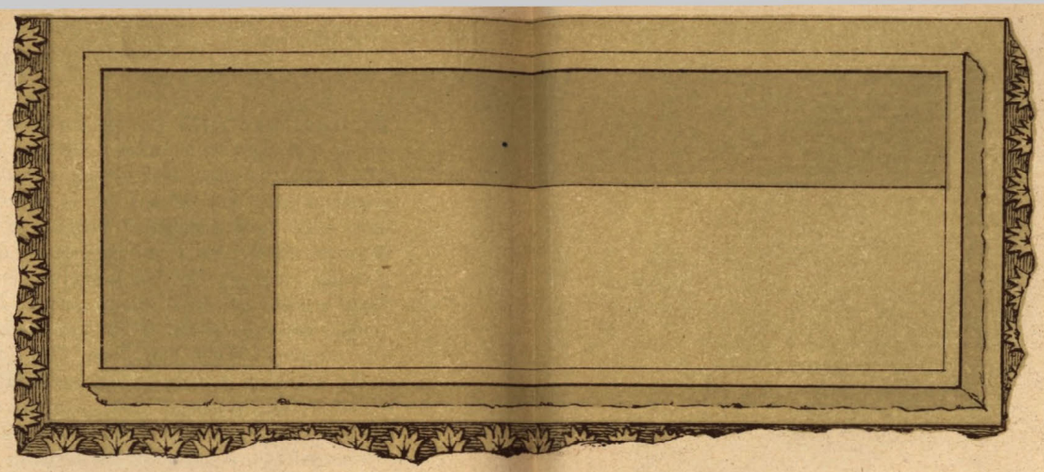
— Érdekes régi tárgyak lettek bemutatva junius havi választmányi ülésünkön, melyek lelkes adakozók által muzeumunknak küldettek be, u. m. egy ammonit-pisquit-féle nagy kagyló kövület, mely gyönyörüen csiszolt átmetszettel bir; találtatott az Al-Duna mellett, a Veterani barlangtól nem messze fekvő szviniczai márvány-bányában. Horváth Pius vál. tag ur ajándéka. Továbbá bemutatva lőn egy templomi régi réz csengetyü; melynek oldalán koszoru fonatok alatt, szentek s jelképes állat-alakok között ezen évszám látható: „Ao + 1—5—6—“ az az Anno 1560, tehát a XVI. század közepén készült. A csengetyü találtatott Padén Torontál vármegyében a plébánia kertjében az akkori plébános-helyettes által, ki is muzeumunknak küldötte be.

— Őskorszaki kő kanál. A „Szarvasi Ujság“ szerkesztője Sipos Soma ur, mint a „Szarvasi Ujság“ f. évi 25-ik számában olvassuk, igen érdekes kőkorszaki lelethez jutott. Ez egy agyagból formált s kiégetett kőkanál; mely a szarvasi téglaégető mellett találtatott 10—15 centiméternyi mélységben. A kanál nyele nincs meg egészen, de a kanál feje tökéletesen ép s igen ügyesen idomitott; sokban hasonlit a fakanalak gömbölyded alakjához. Tekintetbe véve azt, hogy ezen kanál oly lelhelyen találtatott, hol már nem egy kőkorbeli eszköz jött napfényre, kétségtelen ennek is őskorszaki származása s a lelet a maga nemében páratlannak mondható, s méltán megérdemli a figyelmet.

— A pannonhalmi szt. Benedek-rend győri főgymnásiumának muzeuma az őskorszaki emlékeket tekintve meglepő s vidéki muzeumainkhoz párhuzamositva egyedülinek mondható előhaladást s gyarapodást tanusit; mely örvendetes jelenség leginkább Méry Etel muzeumőr s szt-benedekrendi főgymnásiumi tanár ur kiváló érdeme; kinek gondossága s fáradhatlan buzgalma s törekvése a nevezett tanoda muzeumának kőkorszaki eszközeit, melyek még a mult évben rendezett budapesti őstörténelmi s embertani congressus alkalmával csak 64 darabból állottak, — rövid félév alatt 156 érdekes darab kő balta-, gyalu-, véső-, kalapács- s egyéb őskori tárgygyal szaporitotta; ezen őskorszaki emlékek között számos nevezetes példány fordul elő, melyek vagy kiváló nagyságuk, vagy rendkivüli kicsinységük, diszeik sujdonszerü alakjaik által vonják leginkább magukra a szakértők figyelmét; s különösen pedig azért birnak kiváló becscsel, mert leginkább helyi érdekűek, az az győrmegyei leletek. A jeles pannonhalmi szent Benedek rend győri főgymnásiumának, különösen ős régészeti szempontból nevezetes s figyelemreméltó muzeumát még bővebben szellőztetni fogjuk s reá legközelebbi füzeteink egyikében visszatérendünk.

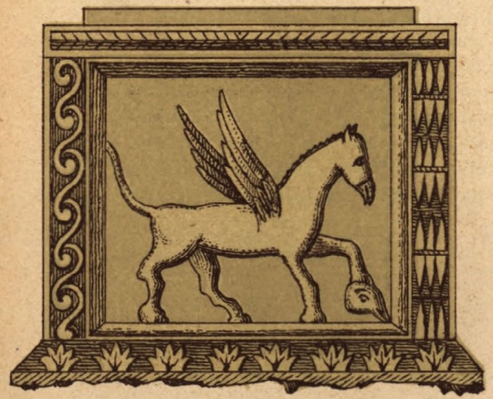
— Bronz lelet. Fóth mellett a sikátori pusztán, árokásás alkalmával egy méter mélységben 14 darab 9 cm. átmérőjü dombordad gömbölyü boglárokra és egy bronztáblára akadtak; melyeknek egy része Kenessey Kálmán birtokába jutott.

— Felső-Dobszai lelet. Szilágyi Ferencz ur legujabban igen érdekes őskori leletet küldött be a m. n. muzeumnak, mely Felső-Dobszán Abauj megyében jött napfényre. A tárgyak száma mindössze 8 darab; melyek között van kovaszilánk; mindkét végén csonka, simitott agancs; 13 milliméter hosszu vakarókés állatbordából; csontvéső s egy igen érdekes csont nyilhegy, mely valóban pompás példány s négy éllel bir. — Továbbá előfordult agyagsuly, mely hálósuly gyanánt szerepelhetett valaha s két tárgyacska, melyek a lelet legérdekesebb részét képezik, amennyiben a kőbalták átfurásánál származó hulladékok maradványait képviselik.

Elölről.

balszélről.

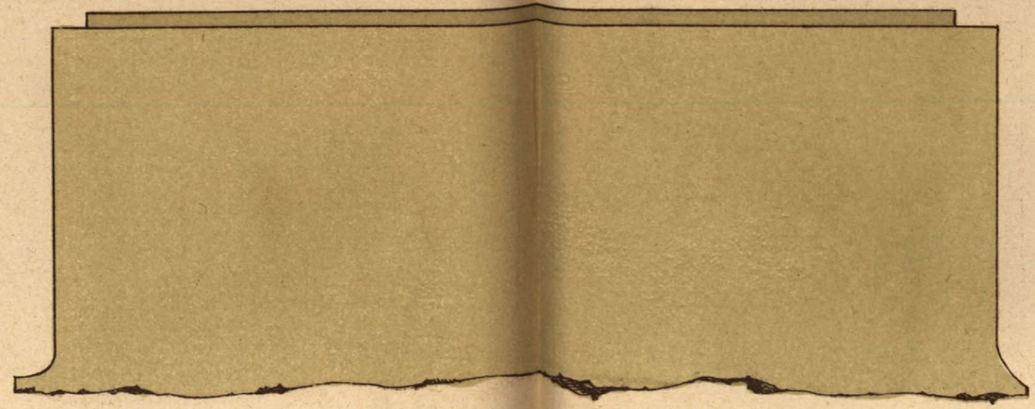

jobbszélről.

Hátulról.

1/16

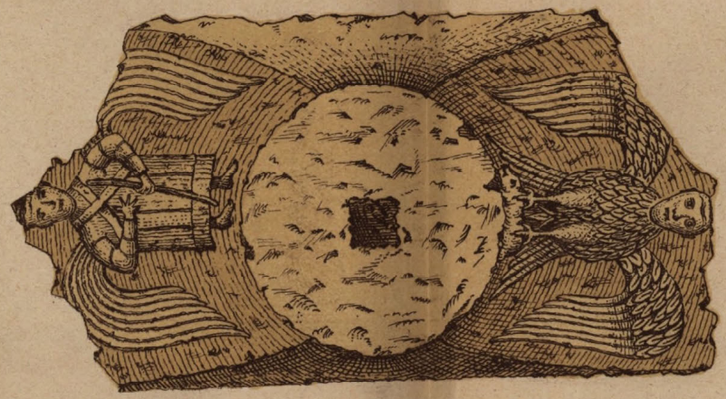
Körerajzolta Beránek J. 1877.

Magyar könyom. Temesvárott.

Rajzolta: Hayda Adolf.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

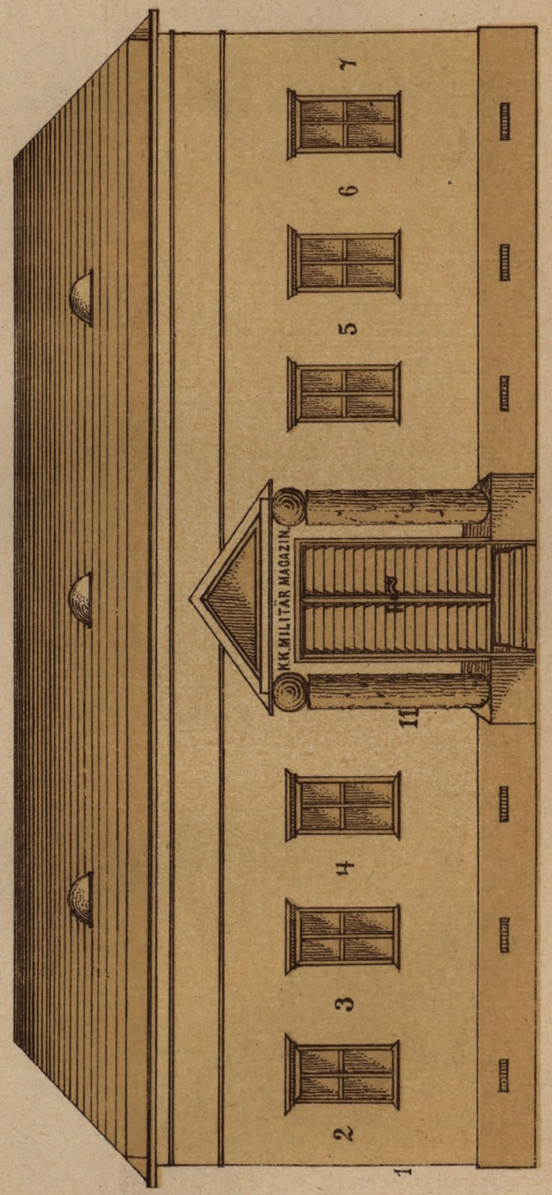
1. ábra a. C.

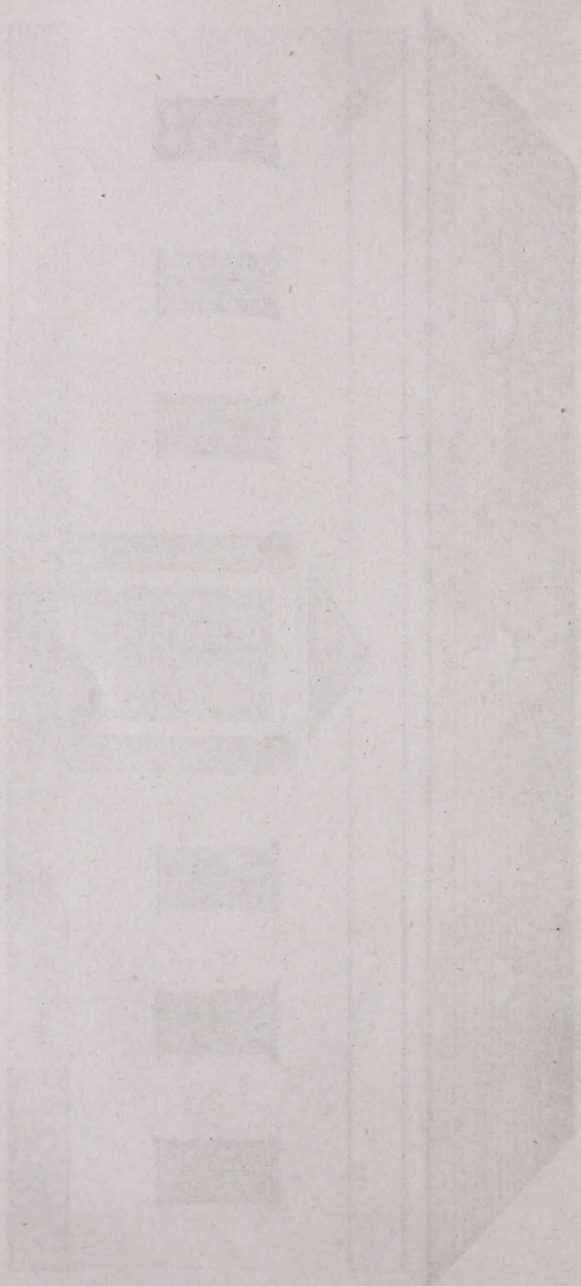
5. ábra

2 × 7. ábra.

10. ábra.

6. ábra C.

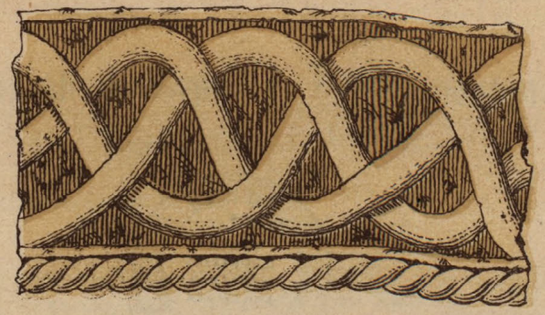
6. ábra B.

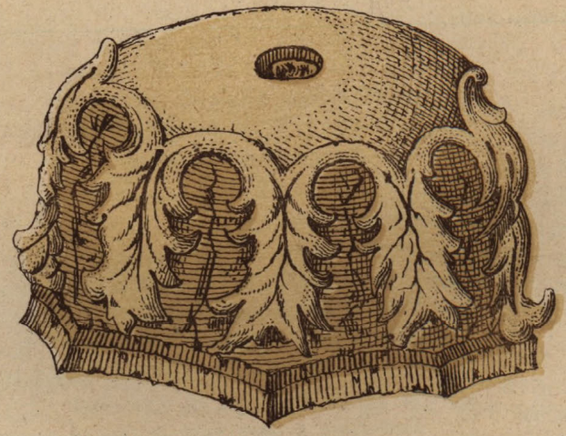
6. ábra A.

3. ábra.

4. ábra.

8. × 9. ábra.

1/10.

Körerajzolta: Beránek J. 1877.

Magyar könyom. Temesvárott.

Rajzolta: Petit.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IV. füzet. 1877. Október hó.

Torontáli őstelepek a Tisza mentén.

Dr. Szentkláray Jenőtől.

Felolvastatott a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi szeptember hó 26-án tartott választmányi ülésén.

Azok, kik a dél-magyarországi tájak életgazdag nagy multját tudományosan kutatták, s tanulmányaik eredményét jeles munkáikban reánk hagyományozták, fokozatosan fejlődő, következetesen élénkülő érdeklődést, sőt ujabb időben már fölöttébb erőteljes és háladatos igyekezetet fejtenek ki aziránt, hogy e földrész ismeretét minél régibb időkbe vezessék vissza és minél mélyebbre hatoljanak be a homályos őskor rengeteg honába. A szellemi dispositiók, melyek e tekintetben Griselini óta Bárónynál és Fábiánnál tudvalevőleg még csak csekély fokban és vajmi szerény kiterjedésben jelentkeztek, Aschbach és Sulzer, Mannert, Roesler és Kanitz, Pesty, Böhm, Haán, Schwicker, Varga és Preyer egyedirataiban, a dél-magyarországi „Történelmi Adattárban“ és Ortvay akadémiai kiadványaiban már sokkal szélesebb alapon, számosabb szempont felkarolása, számosabb tudományos segédeszköz felhasználása és mindinkább intensivebb kutatási módszer által nyilatkoznak. Mi több, a mi eddigi specialtörténelmünket tán ezred évekkel megelőzött phazisoknak tanulmányozása is ma már nagyon sokban, mondhatnám minden eddigit tulhaladó mérvben elősegittetett amaz utegyengető müvek kalauzolása mellett, melyekkel bennünket például Mommsen, Retzius és Desjardins, Lubock és Mannert genieje megelőzött, avagy a minőkkel hazánkban is jelesen Ipolyi, Hunfalvy Pál és Salamon, majd ismét Henszlmann, Rómer, Hampel és Goss, meg egyéb munkásai tudományos irodalmunk modern irányának, a praehistorica archaeologia, anthropo-

logia, összehasonlitó nyelvészet és az epigraphia kritikájának kutatásaik körébe vonása által diadalra kezdik vezetni történetirásunkat. Nem kell emlitenem, mily óriási haladás észlelhető a történelmi speculatio terén, mennyivel tisztábbak a fogalmak és mennyivel mélyebbre hatolhatunk be az őshajdani korviszonyok titkos leple alá azon rövid huszonöt év óta, a mióta a történetiró baráti szövetségese lőn a régiségbuvárnak és a mióta ez a két frigytárs szorgalmasan eljárogat tanulni az ethnologhoz meg a rideg nyelvtudósnak iskoláiba.

Helyénlevő eljárás tehát és sokat igérő, hogy Dél-Magyarország történelmi anyagának egybegyüjtésénél s rendezésénél figyelmen kivül nem hagyatnak ama fontos momentumok, melyeket a történetvizsgálónak az emlitett segédtudományok és azok között nevezetesen az egyetemes archaeologia nyujtani képesek. Jöhet ugyan idő, midőn a történész lelki ereje már nem lesz többé képes teljesen felölelni az emlitett tudományszakok folyton nagyobbodó terjedelmét, és a történetirásnak talán ujabb válfajai fognak majd keletkezni; de olyan idő alig jöhet többé, hogy a történész, még maga a specialista egyediró is, teljesen elmellőzhesse előadásában az irott okmányok előtti hosszu századoknak számos tanulságait.

De ha kellő értékkel bir a legparányibb előmenetel is, melyet a vidékünket lakott ősnépek kilétének, vagy az ő miveltségök s életszervezetök mivoltának felkutatásával szaktudományunkban teszünk, meghosszabbitván ez által szükebb hazánk történelmi fonalát, föl egészen az ismeretlen hajdan ködös régióiba: ugy nem kevésbbé becses az ilynemü kutatásokra szolgáló alapvetés is, melyet társulatunk az ő elnökének nemes igyekezetben páratlan s mindenfelé meleg elismeréssel találkozó szellemes vezérlete mellett, ásatások, folytonos gyüjtések, a gyüjteményeknek szakszerü rendezése s leirása és a leletekből vont következtetéseknek irodalmi uton nyilvánitása által Dél-Magyarország történelmének tökéletesitésére lerakosgat. S igy tán nem lesznek minden érték nélküliek saját magam igénytelen észleletei sem, melyeket egyes *őstelepek körül Torontál vármegye szabad sik vidékén, a Tisza mentén tettem.*

Eme őstelepek egykori létezésének meghazudtolhatlan tanui: *borjasi leleteim* — és a torontáli Tisza-part hosszában, Uj-Szegedtől a Tiszának a Dunába ömléseig nagy mennyiségben előforduló *halmok.*

Borjas Török-Becsétől délnyugati irányban fekszik, mintegy jó óraj hajtásra való távolságban. A török hódoltsági korszak után 1783-ban *Hadsimichael* Pál, *Siasteból* bevándorolt görög kereskedő, később azután 1875-ig annak törvényesen leszármazott örökösei, a *Sissányi* család birták.[1]) Jelenleg már csak puszta, melynek a Tisza-part meredek magaslataihoz simuló termékeny földjeit lombos fasorok, egy csinos ispánlak, meg egy-két gazdasági épület diszitik. Hogy Borjas régi hely és historikus talaj, már többször fölemlitém.

[1]) V. ö. *Történelmi Adattár*, I. köt. 322—324. ll.

A pápai tizedszedők lajstromából is tudjuk, hogy Burdason (Berengar és Bonofato olaszos ferditése szerint) 1332—1337-ben róm. kath. plébánia létezett, melynek papjait Jánosnak és Péternek hivták. Petrus de Burdas — mond a tizedlajstrom — solvit 2. grossos; majd ismét: Petrus de Burdas solvit 5. grossos; azután pedig: Joannes de Burdas solvit 6. grossos.[1]) Borjas, miként a helyfekvési nyomok még ma is mutatják, sok előnynyel biró földvárával együtt terjedelmes, népes, virágzó község lehetett egykoron. Pusztulása a török hódoltság korszakába esik; neve legalább sem a Lazarus-féle 1553-ik évi mappán, sem azon térképen nem fordul elő, melyet a bécsi cs. kir. hadügyminiszterium levéltárának chartographiai osztályában találtam s melyet 1664-ben Stier Márton adott ki.[2]) Lakosságát hirtelen veszedelem lephette meg, mire a kutakba és gabnavermekbe hányt fegyverek, házieszközök s állatmaradványok látszanak mutatni, melyeket a munkások véletlen ásatások alkalmával, meg a Tisza-part beszakadásainál manapság itt bőven találnak. Szaladásuk ugylátszik Becse felé volt irányozva, hanem már későn történt és hasztalan volt; mert a solymosi veteményföldek és a Becse felé vezető uj urasági tőltés fölett elterülő Bereg (ugylátszik itt a szláv „breg"-nek magyaritása) alján, hol egykor a Tisza árja folyt vala, tömérdek ember- s állathulla-maradványokat, mintegy 200—300 éves fegyvernemeket és vas szerszámokat találni, rendetlenül egymásra s egymás mellé halmozva. Itt hullott el, valószinüleg a vizbe szoritva, a régi Borjas menekülő lakosságának kicsinye-nagyja. Müller J. C. abroszán 1702-ben „Borgos" név alatt találjuk Borjast, de már csak mint jelentéktelen halászkoloniát. Ujból megszállását 1790 körül a hazafias Sissányi család eszközlé, szegedi és dózsai magyar jobbágyokat telepitvén meg földsánczai tövében és plateauja azon oldalán, hol jelenleg a volt községi temető helyén arany kalászok közül váltságunknak szent jelvénye egy roskatag vörös kereszt emelkedik. Itt állott tehát az ujabb Borjas, hosszu két utczájával, imaházával és iskolájával, mint közel másfélezer lelket számitó filiálisa a törökbecsei r. k. parochiának. Még e század elején minden oldalról viz folyá körül, s akkori mappákon Borgos, Borgyas, Bornyas és Burgios elnevezések alatt, falualji határával együtt, csakugyan szigetnek is van feltüntetve. Az 1848-iki szabadságharczban másodszor pusztult el Borjas. Október 13-án Becsével együtt a a halál, a pusztulás és iszony szinhelye lőn. Egy 4—5000 főből álló rácz csapat 10 ágyuval a szomszéd Csurognál a Tiszán áttörvén, rommá lőtte és hamuvá égette Borjast, megrémült lakosságát pedig részben leöldösé, részben

[1]) Bárány: Torontál vármegye hajdana. 5—6. l. — „Történelmi Adattár," I. és II. ktk. számosb helyein. — Már más alkalommal kimutattam, hogy a Theiner, Oltványi és a Bárány által közölt szövegek egyes részeikben elütnek egymástól. A Bárány-féle szövegben „De Anno 1334" alatt „Joannes de Burdas" fordul elő, ki „solvit 6. grossos." Óhajtandó volna a nevezetes tizedlajstrom vatikáni eredetijét még egyszer figyelmes szemügyre venni és ujból lemásolni.

[2]) E mappán Borjas helyén „Custosfocka" áll.

T.-Becsére üzé, hol azután midőn a béke ismét helyreállott házhelyeket és uj hazát nyervén, a Sissány nevü külvárost népesiték meg.

A borjasi földvár unicum itt az egész vidéken! Terjedelme mintegy 30 holdnyi dülényded térséget foglal magában. Jól conservált s igen erős földsánczai első pillanatra meggyőzik a szemlélőt, hogy itt az ős vagy történelem előtti korból fenmaradt ugynevezett pogányvár előtt áll, melyben az ezredévekkel előbb élt barbár nomád bajnokok életőket, barmaikat s vagyonukat a külellenség támadásai ellenében árkokkal, dombokkal és sánczokkal védelmezék. Helyrajzi fekvése hadászati szempontból igen kedvező. Alkalmasabb lak- és védelmi helyet az egész környéken nem találhattak az őslakók, mint ezt a beláthatlan rónaság fölött uralkodó borjasi magaslatot, melyet egyik oldalról a Tisza, a többiről a Tisza kiöntései, nedves és mocsáros laposok védelmezének. Egészen különbözik a borjasi földvár vagy pogányvár például a honti, nógrádi vagy a fejérmegyei ilynemü primitiv erődítményektől, melyek legkivált meredek magaslaton, kúp alaku hegytetőkön rendeztettek be. Inkább hasonlithatom azt a hazánkban is előforduló posvány- vagy vizi várakhoz (Wasser, Uferburgen), melyek ingoványos helyen épülve, alkatuk s természeti viszonyaiktól nyerték vala elnevezésöket, mint az Bereg-Ugocsában Sásvárral és az okmányainkban már 1192-ben előforduló Sárvárral történt.[1])

Két évvel ezelőtt az „Archaeologiai Értesitőben“ közöltem, hogy a borjasi pogányvár területén levő egyes emelkedettebb helyeket megásatván, azoknak mintegy harmadfél méternyi mélységében, sőt helylyel-közzel már egy méternyi mélységben is, korong nélkül idomitott cserépedény-darabokat és tüzpadokat találtam. E körülmény mindjárt kezdetben azon meggyőződésre vezetett, hogy e hely ép ugy állandó őstelepe egy népnek, a milyen Szolnok vármegye határán s ugyancsak a Tisza mellett fekvő Tószeg, mely a m. n. muzeum ősrégészeti kiállitásán régészeti leletei által közfeltünést ébresztett,[2]) — vagy pedig a hires szihalmi „földvár“. Itt is gyürűalaku sánczok övezik a telepet; itt is sárga agyag az eredeti természetes talaj, mely hullámzatosan haladva több helyen katlanszerü mélyedéseket képez, miket a telep lakói ételmaradványaik és szükségtelen tárgyaik eltakaritására használtak; itt is, miként amazoknál a legalsó konyhahulladékkal telt réteg fölött terülnek el egymásfölötti sorokban a tüzelő helyek, hol a telep lakói ételeiket készité s kezdetleges edényeiket égették; itt is föllelhető mint minden őstelepen a jellemző téglavörös-szinü, vályucskákkal keresztül-kasul lyuggatott, kiégett földtömeg a helyenként barna televényföld között.

---

[1]) V. ö. Dr. Czobor B. jeles értekezését: „Magyarország középkori várai.“ Századok, 1877. évf. VII. f.

[2]) A tószegi ásatásokról tudományos alapossággal értekezik Csetneki Jelenik Elek: „Arch. Értesitő“ X. köt. 9. sz.

Előleges vizsgálataim néhány tárgyát, nevezetesen a cseréptöredékeket, a nemzeti muzeumnak küldém fel 1876-ban megjegyezvén, hogy érdemes volna fővárosi szaktudósainknak lerándulni s a borjasi őstelep archeologiai értéke felől saját autopsiájuk alapján tájékozást szerezni. Azonban mind e mai napig sem a nemzeti intézet, sem a tehetős telektulajdonos (két év óta a Bischitz testvérek Budapesten) nem ásattak Borjason. S minthogy a nagyobb terjemü kutatást a mi kezdetleges anyagi körülményeink miatt nem várhatni sem a „Dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat"-tól, sem pedig arra a magam tehetségéből képes nem valék: már azt hivém, hogy legalább egy-időre fel kellend hagynom abbeli reményemmel, hogy a borjasi őstelep körül valamely momentosusabb, annak korára nagyobb világosságot derítő leletet tehessünk.

Ilyetén töprenkedéseim közben vettem Dr. Römer urnak mult évi ápr. 3-án hozzám intézett levelét, melyben szokott szivességgel különösen a tüzkő tárgyakra hivá fel figyelmemet. „Szerettem volna figyelmét — ugymond — a tüzkő tárgyakra irányozni; lesznek bizonyosan azon a vidéken is. Kerestetni kellene vagy kérdezősködni a földnépnél és iskolás gyerekeknél. Igy jöttem már több helyen azok tudomására." — Midőn aztán válaszomban arra hivatkoztam, hogy ezen egész vidéket még a mult században is terjedelmes mocsárok s bűzhödő tavak boriták, melyek vastag iszapja s ezredéves réti növényzete mélyen elrejté a tudomány szemei elől az őshajdan drága nyomait; hogy továbbá még soha senki sem talált itt e vidéken, de még egész Torontálmegyében sem e fajta tárgyakat: Römer rögtön sietett azt irni vissza, hogy érveléseimet nem fogadhatja el. Hivatkozott Ebenhöck példájára, kinek érdemteljes fáradalmai folytán egy egész gazdag muzeum létesült történelemelőtti tárgyakból, s hathatósan buzditva kutatásaim szorgos folytatására, mintegy a a meggyőződés lelkével hangsulyozá levelének e végszavait: „Quaerite et invenietis!"

A jóakaró ösztönzés ily bátor szavai után indulva ujra és ismételten szemügyre vevém Borjason az ősi coloniát, miglen sok utánjárásomra és kérdezősködésemre Pálffy Pál nevezetü borjasi uradalmi béres csakugyan figyelmeztetett, hogy emlékezete szerint ő már látott a borjasi földön ismeretlen kis kődarabokat, melyeket a szántovető ember földi kavicsnak szokott nevezni, mert — ugymond — szántásközben a földből forgatja ki azokat az eke. Fürkésztem a helyet, hol vezetőm vélekedése szerint földi kavicsot forgatott ki az eke, — és az eredmény az lőn, hogy nemcsak a borjasi gazdasági telek több helyén mintegy 1—2 lábnyi mélységre elszórtan, hanem a tavalyi áradások következtében szakadozó Tisza-part kagylóréteges omladványai között is felismerém a neolyth kőkorszakot és constatálhatám, hogy Borjason már a vas, a bronz és réz előtti időkben, történelmünket sok századokkal megelőzőleg, emberek laktak; hogy tehát a borjasi őstelep neolyth, vagyis csiszolt kőkorszaki

telep és az első, mely eddig a torontáli Tisza-vidéken föl-fedeztetett.[1])

Leletemből a korongnélküli és korongon készitett szürkés agyagból való urnatöredékeket a m. n. muzeumnak küldém, a tavalyi nemzetközi őstörténelmi congressus alkalmából pedig Rómer tudor urnak mutattam be belőle nehány érdekesb kovaszilánkot; de a lelet főbb és becsesebb tárgyait dél-magyarországi muzeumunknak ajánlom fel, hőn óhajtván, hogy e kis gyüjteményt torontáli földieim ügyszeretete minél nagyobbra szaporitsa.

A muzeumunknak átszolgáltatott gyüjtemény számra nézve mindössze 48 darab kőeszközből áll. Ezek közül 1 darab vöröses trahyt-féle éles eszközrész, palakőfaju nyilhegy világosszürke és sötétszürke szinben 4, igen szépen vonalhálózott okkersárga szinü kovanyil 4, közönséges tüzkőnyil 16, közönséges fehér tüzkőeszköz 8, vörös pattogtatott kovaeszköz 7, pattogtatott obsidián 1, kovanucleus 3, kigylakőszekercze (serpentin) csonka részlete 1, hasonlag 1 serpentineszköz töredéke, mészkő-veső 1 és egy csonka márványkőbalta.

Első pillanatra is feltünő, hogy e kőnemek közt csak egyetlen obsidián fordul elő. S e tekintetben ugylátszik a többi dél-magyarországi őstelepek jellegével bir a borjasi is; mert nálunk itt az alföldön mindenfelé a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak az obsidián leletek, amint azt a szomszéd békésmegyei muzeum látogatásakor Pulszky is megjegyzé. Igen szép példányok azonban a kőszekercze, a kőbalta és kővéső, melyek muzeumunk eddigi gyüjteményében méltó helyet foglalnak el.[2])

Már más alkalommal (az „Archaeol. Értesitő"-ben) említém, s ezuttal csak mellékesen hozom fel, hogy a borjasi őstelepnek váralatti egyik lejtőjén egy egész temetőcsoportot találtam, mely azonban csak néhány száz éves lehet, s azon időből való, midőn e tájakon dúsan diszlettek a tölgyfaerdők; mert a kelet felé irányzott koporsók rothadt maradványán határozottan felismerhető a

---

[1]) Paleolyth régiségekre itt alkalmasint hasztalan számolnánk. Ezek a „drift" (a lerakodások) korszakára terjednek, midőn az ember a mammuth-al, a barlangmedvével, a gyapjuszörü rhinocerossal és más egyéb kihalt állatokkal osztozkodott Európa birtokában. Hunfalvy ezt igen találóan igy definiálja: „Történelem előtti, vagyis a tudvalévő történelmet megelőzött időnek szokták azt nevezni, melyet az emberiség eltöltött, mig az irást feltalálta, melylyel a tulajdonképi történelem kezdődik. A kőkorban a régiebb az, midőn az ember a mammuth-tal és rémszarvassal együtt él, lassanként tökéletesedő kő- és csont szerszámaival." (Magyarország ethnographiája. 54. l.)

[2]) A kőszekercze, melynek darabjáról szó van, hasonlit a dél-magyarorsz. muzeumban látható paulisi szekerczéhez. Eddigi magyarországi, vagy akár külföldi e nemü leleteinkkel való egybevetése és gondos tanulmányozása tán érdekes eredményekre vezethetne. Például a hajdani zsidó és egyptomi papokról tudom, hogy isteni tiszteleteik, áldozataik alkalmával még a későbbi fémkorban is használták a nagyobb alaku kőkéseket, kőszekercéket, pietásból az ősi szokás iránt, melyről őket a hagyomány értesité. (L. Lubock „Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes." 414. l.)

tölgyfa jellege, mit pedig a borjasi telepitményesek csupán csak koporsók készitésére nehezen vásároltak messze földön.[1]) Találtam ott azonkivül egy a XVI. századból való, gyönyörü karczdiszitményekkel ékesitett csonttülköt is a cervus communis agancsából és Ferdinand ezüst magyar dénárainak roszul sikerült rézutánzatait kettős bélyegverettel, nemkülönben ugyanazon fejedelem eredeti ezüst dénárát és egy idegen boszniai érmet.[2])

Az itt talált épen nem ritka érmek közül kettőt a budapesti nemzeti intézetünknek küldék fel, kettőt pedig saját éremgyüjteményünk számára takaritottam meg. Ez utóbbiak nagyobbika Dusán István bosnyák fejedelem érme s utánzata a velenczei dogeérmeknek. Körirata: Stephanus. A rajta levő alakok egyike Dusán, másika a bosnyák védszent.[3]) A tulsó éremlapon Krisztus alakja látható. A kisebbik érem II. Ferdinandnak igen gyakran előforduló dénára 1635-ből. Körirata: (Ferd.) D. G. R. I. S. A. G. H. (Patrona Hunga. 1635.) K. B.; azaz Körmöczbányán készült.[4])

Bronzeszközökre s egyáltalában fém nyomára, történelemelőtti csontra és agancsra a mai napig sehol sem akadtam Borjason ott, hol a csiszolt kőkorból való fentebbi tárgyakat találtam.

Ami már most az érintkezési pontokat illeti, melyekből őstelepünknek egyéb magyarországi őstelepekkel összehasonlitása által annak emezekkel rokon-eredetére avagy azonos korára vonhatunk következtetéseket, azt kell mondanunk, hogy a borjasi őstelep, tekintve a) helyrajzi fekvését, b) kőeszközei anyagát, c) cserépedényei idomitását, d) azon speciális körülményt, miszerint a kőkori rétegekben eszközölt fürkészet eddigelé semmi fémnyomra sem

---

[1]) A régi tölgyfa-erdőkből ma már csak egy kis részecske áll fenn Beodra alatt, és a t.-becsei Urbán-család birtokát képezi.

[2]) V. ö. „Archaeolog. Értesitő“, 1876. évf. 249—251 l. — Továbbá: Miletz J.: „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei“, 26—27. l. — Alkalmat veszek magamnak itt megjegyezni, hogy az „Archaeol. Értesitő“ fentebb emlitett füzetében közölt leleti értesitésembe néhány lényeges sajtóhiba és ferditès csúszott be.

[3]) A velenczei érmeken az avers egyik alakja a doget, másika pedig Velencze védszentjét, szt. Márkot tünteti elő.

[4]) Nem mulasztom el még felemliteni, hogy Borjason, épen ugy mint más ilyen állandóan lakott coloniákban, legkivált az utóbbi századokból, jelesen a török világból való régiségeket nagy mennyiségben találtak. Gróf Bethlen József temesvári kataszteri igazgató ur birtokában is van egy Borjason talált, byzanti stylusban készült ezüst török kanál, melyet magam is láttam. A Borjasról T.-Becsére költözött 70—80 é es aggastyánoktól pedig hallám, hogy nekik gyermekkorukban saját apáik beszélték, miszerint a borjasi kapaszkodón régenten sok aranypénzt, aranysodronyokat, sőt egy nagy arany keresztet is találtak, mely tárgyakat aztán olcsó pénzen üzér zsidók keritették kézre és beolvasztották. — A borjasi földvár négyszögében egy tégladarabokkal telt emelkedettebb helyet mutogat a nép, melyen hajdanában a borjasi parochiális templom állott volna. Tudományos ásatások kideríthetnék.

vezetett, rokon és egykoru őstelep a szihalmi, tószegi, novaji, magyarádi, montaji, szelevényi, paszag-pusztai, csépai és paulisi őstelepekkel.

Őstelepünk, mint amazok, szintén messzeterjedő síkságon fekszik, hol lakói, mint amazoknál, egyszerü földhányások mögött valószinüleg igen sokáig békés nyugalomban éltek s folytatták primitiv életmódjukat, mely vadászatból, halászatból, földmivelésből és állattenyésztésből állott. A jellemző indicium tehát, mely szerint kőkori telepeink kivétel nélkül mind síkságon vannak, a borjasinál is feltalálható.

A kőeszközök anyaga Borjason a trahyt, diorit és kálczit, a serpentin és obsidián. Ezen vonások is teljesen egyezők egyéb kőkori telepeink eszközeinek anyagával. Jelenik igen helyesen jegyzé meg, hogy az egykori lakóknak eme kőzeteket okvetlenül kereskedés utján kellett szerezniök, miután azok a felsorolt kőkori telepek közvetlen közelében sehol sem találhatók.[1]) Az obsidiánt valószinüleg a Hegyaljáról, a serpentint és trahitot, melyek egyikéből gyüjteményemben a szekercze s egy másik kőeszköz gömbölyded részecskéje készültek, a Borjastól nem távol fekvő szerémi hegységből, Pétervárad környékéről, a dioritot Oravicza-Resicza sziklavidékéről, a kálczitot pedig az éjszakra fekvő hegylánczok valamelyikéből szerezték; ugyanazon helyekről tehát, hol e kőzeteket eddig ismert összes kőkori magyar telepeink népei megegyező vélemények szerint találták.[2])

A borjasi telep agyagiparának egyes cseréppéldányai, melyeket a hulladékgödrökből s az ősi tüzhelyek mellől kiemeltem, ép oly bütykökkel s durva karczékitménynyel ellátott készitmények, mint amilyeneket például Borsódban az Ostoros vagy a Hór patakok közelében állitólag kocsiszámmal lehetne összeszedni. A borjasi edénydarabok szintén vastagságuk által tünnek fel s ép ugy, mint teszem a paszagi pusztán kiásottakról irják, czifrázatként a pontozatot és vonalakat viselik magukon. Némelyik cserép vastagsága 9—10 mmt. tesz ki. S habár sajnálnom kell, hogy eddigelé egyetlen egész vagy csak jelentékenyebb példánynak sem juthattam birtokába és az, mit Borjason az ősrégiség sirjából kimenték, mindössze is csak néhány apróbb cseréptöredék: mindazonáltal annyit már ama pár cseréptöredéken is kivehettem, hogy a borjasi kezdetleges agyagipar épen ugy eredeti, népies és mondhatnánk nemzeti formákkal bir, valamint azt synchron egyéb telepeinknek ugyanazon gerencséri technikáján szemléljük.

Vonatkozólag továbbá a történelemelőtti csonteszközöknek és a fémne-

[1]) Archaeolog. Értesitő, XI. köt. 7. sz. 203. l.

[2]) Vasvármegyében is regisztráltatott a szentgáli vörös tüzkő, mely a miénkkel egészen azonos. Ott is találtak kőeszközöket, a többi közt kőkést fehér, a miénkhez hasonló tüzkőből. Sőt, ami nálunk még nem tapasztaltatott, ott a serpentin mellett lávabazaltból készült eszközök is találtattak.

meknek itteni hiányára, az elsőket illetőleg nem habozom kifejezést adni abbeli reményemnek, miszerint a netán eszközlendő rendszeres kutatás együtt fogja azokat találni a csiszolt kővel, amint az másutt is történt; a fémnemek hiányát illetőleg pedig kétségtelennek tartom, hogy azt a rendszeres kutatás épen oly állandó typusnak fogja a borjasi őstelepnél constatálni, amint a fémhiány egyéb kőkori telepeinknél is állandó typusnak bizonyult be.[1])

Ezen érintkezési pontok azonosságának alapján már most három dolgot állithatni:

a) hogy őstelepünk egy időben volt lakva hazánk többi őstelepeivel;

b) hogy a nép, mely azt lakta, a társadalmi fejlettség ugyanazon fokán állott, melyen kortársai;

c) hogy a kőkorszaki ősembert még a bronzkor feltünése előtt kényszerité a benső ösztön, vagy valamely jelentesebb külbefolyás felhagyni durva kőeszközeivel s a bekövetkezett fémkor előhaladottabb szokásaihoz alkalmazkodni.

De habár e három dolgot bátran állithatni, azt mindazonáltal jelenkori felfogásunk értelmében csak sejteni lehet, mely nép volt az s mi volt az ő neve, mely azokkal a kőnyilakkal ellenségeire íjazott s vaskos markában kőeszközeit forgatá?[2])

Ily kérdéseknél leginkább a nyelvhasonlósági és különbségi adatokkal támogathat bennünket a nyelvosztályozás elmélete, vagy csak a koponyaalkat adatait[3]) szolgáltathatja nekünk az ősembertan cranioscopiája.

Sőt azt sem bizonyithatjuk, hanem csak közvetett elméletek után gyanithatjuk, mily vallási és erkölcsi fogalmak valának azok, melyeknek ama ősnép hódolt? S mig arról a tudomány nagymérvü erőfeszitései daczára is csak homályos fogalmaink vannak, hogy milyen uralkodó eszmék képezék a barbár népek társadalmi életszervezetének sarkpontjait és milyen viszonyban állhatott e társadalmi szervezet Európa s a többi világ más népeinek emberi intézményeihez?; a felől mindazonáltal már tisztultabb nézettel birhatunk, ami a kérdéseket illeti, ha vajjon stationarius volt-e a cultura, melynek elemében

---

[1]) Lubock és Hunfalvy P. emlitik, hogy a neolyth korszakban az egyetlen arany található, mely fémet helylyel-közzel ékitményekre használta az ősnép. Erre nézve Magyarországon tudtomra egyetlen egy concret esetet sem lehetne felhozni.

[2]) Kr. e. 513-ban Darius hadjáratot intézett az aldunai és pontusi népek ellen. Darius roppant sereggel jött át Európába, melyet a Feketetenger nyugati partján vezetett éjszak felé a scythák ellen. Herodotus (élt Kr. e. 484—405) mintegy 60 évvel Darius hadjárata után az agathirseket emliti e vidék lakói gyanánt, kik a Marison laktanak, mely elnevezés alatt az alsó Tisza vidéke is értendő. (Hunfalvy: Magyarorsz. ethnogr. 58—59. l.

[3]) Retzius az itt lakott ősnépeket brachycephaloknak tartja. Ezekhez számitja a későbbi magyarokat is. (Ethnologische Schriften von A. Retzius, Stockholm 1860.)

mozogtak?, — mily mennyiségben lehetett jelen az ősnép az alsó Tisza kanyargós partján?, és mennyire terjed körülbelül az idő, melyet a kőkor embere borjasi fészkében vagy a Tisza-vidék terjedelmes rónáin eltöltött?

Ugyanis kétségtelen levén, hogy az autochton népállapotok egymagokból nehezen vagy tán épen nem fejlődhetnek magasabb müveltségi állásra: idegen, uj termékenyitő elemeknek kell közéjök vegyülni, melyek hatása alatt azok eredetiségöket elvesztik, átidomulnak, de tökéletesbedésre nézve öregbednek. „Vegyületlen ősculturák — irja Ipolyi — alig léteznek. A népek szellemi világa fejlődésének épen ugy egyik főkelléke az érintkezés, a társadalmi elvegyülés, valamint az az egyes emberek képessége fejlesztésére szükséges. E folytonos viszony szálai szövéséből áll sokszor az észrevétlen, csöndes és lassu culturai növekvés.“[1]) Nem lehet tehát föltételezni, hogy egy oly népnek culturája, mely a hatalmas Tiszá folyó által a Dunával és Feketetengerrel volt összekötve, mely gabnaterményeit és előnyös marhatenyészete nevelését éjszakra és délre, keletre és nyugatra egyaránt szállithatta, érinteflen maradhatott volna akár más népek eszméitől, akár pedig ellenállhatott volna azon benső természeti erő hatásának, mely az emberi lélek eredeti azonosságánál fogva érintkezések nélkül is életre szólitja a már másutt megfogamzott haladási eszméket.

Ha már most Tisza-menti őstelepeink időszámitási régiségére reflectálunk, nem fogjuk elvitázni akarni, hogy az ily reflexiók merő föltevésekből indulnak ki ugyan, hanem mégis oly föltevésekből, melyeknek alapját maga az empirikai tudomány vetette meg. Bizonyos csak egy, hogy az ugynevezett őskorszakok tartalmát nem tudjuk, mert nem is lehet megmondani. Kő- és bronzkori telepeink egyes félreeső helyeken igen sokáig, néhol egész a római uralomig fenmaradtak. Mi több, a chaldei monarchia ruinái föld-deritették, hogy földmüvelés és kereskedelem a kőeszközök használata mellett magas virágzásra fejlődhettek; miből pedig az következik, hogy a kőeszközök nem föltétlen bizonyitékai egy barbár állapotnak. Még ha teljesen megállapitott tény volna is, hogy a kőkorszak a világon mindenütt megelőzé a fémet: ugy mégis bizonyos maradna, hogy ugyanazon kor, mely a világ egyik részében kőperiodus gyanánt lép föl, a világ másik részében fémkorszaknak mutatkozik. Hiszen általánosan tudva van, hogy az eszkimók és a déli Oceán szigetlakói, a tűzföldiek és andamánok még a legutóbbi évtizedek alatt is kőkori életet éltek.[2]) Meglehet tehát, hogy a kőkori tiszai lakók is jó közelre megközeliték

---

[1]) A magyar iparélet történeti fejlődése. 27. l.

[2]) E tekintetben az emberiség ugy a történelemelőtti, mint a történelmi korszakokban következetes maradt önmagához. Például a magas ó-korból származó örményországi épitészeti emlékek s mindazon épitészeti müemlékek, melyeket Kis-Örményországban Pteria romjai közt Texier és Hamilton fedeztek föl, nemkülönben egyéb monumentális romok és müvek, melyek Örményország déli és délnyugati tartományaiban találtatnak, azt bizonyitják: mikép Armenia ezen tájai az assyriusok és babyloniaiak világuralmi korában nagy haladási stádiumot értek már el, a midőn Róma még csak

vala a történelmi kort, noha előttem nagyobb sulylyal bir a föltevés, hogy a tiszai lakók kőkorszaka, vizi közlekedésök kiterjedése és valószinüleg nagy élénksége tekintetéből, a régibb neolyth kőkorszakok közé tartozik. Egyszersmind ugylátszik nekem, hogy az alsó Tiszán nem ugy szűnt meg a kőkor, amiként azt Troyon elmélete akarja, — ellenséges invasio következtében, mely kőkori telepünket elpusztitotta, lakóit kiirtotta volna, a bronzculturának adván létet;[1]) hanem megszűnt minden catastrophalis rázkódtatás nélkül, a természetes fejlődés hatása folytán ugy, amint érintkezése más vidékek népeivel, lakosságának jó és rosz tulajdonai, sorsa eldöntését magukkal hozták.

A bővebb és behatóbb kutatás mindenesetre föl fogja deriteni nemcsak e nézet helyességét vagy helytelenségét, hanem azt is, ha vajjon a borjasi őscolonián kivül léteztek-e az alsó Tisza balpartján még más neolyth-kori telepek? Egyszerü látszat után szólva talán szabad e helyen abbeli véleked ésem nyilvánitását koczkáztatnom, hogy a török-kanizsai, kumándi, aradáczi, szanádi és babátói partmagaslatok ily-ősi neolyth telepeket átszanak magukban foglalni.

De még akkor is, ha a szakszerü terjedelmesb kutatás eredményei egymagában állónak találnák feltüntetni a borjasi őstelepet: a védelmi szempontnak ezen meggyengitése még nem lenne elegendő arra, hogy őstelepünket a történelemelőtti ujabb müveltségi fokok meghonosulása következtében higyjük elpusztultnak. Igaz ugyan, hogy az erkölcsök változásával néha hatalmas nemzetek roskadtak össze, és az assyriusokat a müveltebb chaldeusok, ezeket a persák, a persákat a görögök hóditák meg és követék hatalmi positióikban; de másrészt az is kétségtelen, hogy az ó-müveltségi praepotentiát sokkal gyakrabban látjuk a történelemben elmaradni az anyagi hatalom mögött, mint a fölött győzedelmeskedni. A legeszményiebb hellén classicismust eltemeté a rómaiak anyagi túlsúlya, valamint ismét ezek müveltségének világosságát a barangoló vandal népek ellenállhatlanul romboló nyomása oltá ki.

Egyébaránt a torontáli tiszai őséletnek a történelmi korszakig folytatását, sőt valószinüleg a történelmi korszakba benyulását is megczáfolhatlan érv gyanánt hirdetik a Borjas környékén, sőt az egész torontáli Tisza-part mentén látható számos halmok és tömeges dombsorok, melyekben egy rég elviharzott kor akaratlanul is tartósabb emlékeket emelt magának a kőoszlopoknál és érczszobroknál, amiket

gyermekkori pólyákban volt, vagy épen nem létezett. (L. Lukácsi Kr.: „A magyarok őselei", 8—9. l.; továbbá v. ő. még Hunfalvy: „Magyarország. ethnogr. 56. l.)

[1]) „Sur les habitations lacustres." — V. ö. Csetneki Jelenik Elek szakavatott értekezésével: „A magyarhoni őstelepekről." (Archaeolog. Értesitő, XI. k. 204. l.)

az indulat rohama s a szenvedély dühöngése helyökből elmozdithat s egy pillanat alatt megsemmisithet.

E halmok és dombcsoportok, melyeket a nemzeti büszkeség hun-avar maradványoknak[1]) szeret tekinteni, jobbára későbbi korból származnak ugyan, de azért mégis praehistorikus ereklyék és emlékjelei a bronz- és vaskori ember itteni életének, mely e halmok körül a kőkorszakból önkényt bontakozott ki és e téreken ujult izléssel, növekedett felfogással uj életmódot és szokásokat inaugurált.[2])

A halmok és dombcsoportok többnyire temetkezési halmok, bensejökben kőrakással födött és immár megszenesedett fagerendákkal támogatott kamrával, hova az elégetett holttestek hamvait öblös urnákba elhelyezték, néhány kezdetleges kivitelü ércztárgyat mellékelvén hozzájok. A tavalyi nemzetközi őstörténelmi congressus alkalmával a Százhalomra tett kirándulásnál önmagam is megszemléltem az érdekes mütétet, melylyel a világ minden irányából ott összegyülekezett szaktudósok több ily halmokat felbontottak és azok fenekéről a még teljes épségben levő kamarákban egymás mellé elhelyezett hamvvedreket kiemelék és magyarázák.

A torontáli Tisza mentén még érintetlenül állanak az ősépitészet e néma monumentumai, mindenütt mintegy szabályszerinti pontossággal hajdani vizmedrek fölötti kapaszkodókra épitve, amint azt a mellettök vagy közelökben elhuzódó kiszáradt mélyedéseken szemlélhetni.

Ezekkel szünik meg — ugymond Jelenik — az őskor hazánkban és a római sasok feltüntével megkezdődik a szorosabb értelemben vett történelmi korszak!

De hogy némi fogalmunk legyen arról, mily mennyiségben lakott az ősnép az alsó Tisza kanyargós partjain és mily pezsgő élet uralkodhatott itt egy kezdetleges internationális civilisatiónak hosszu évszázadokra terjedt hatása alatt, elégséges fölemliteni, miszerint Torontálban a Tisza mentén nem kevesebb, mint százkilenczvenkét nagyobb halmot[3]) s mintegy 15 dombsorozatot számláltam. Hozzá e szám még nem is egészen teljes; mert ha

[1]) Nevezetes, hogy a szlávok, sőt még az autochton oláhok is „Unka"-nak nevezik e halmokat. Ezen névben a kiejtés szembeszökőleg hibás; mert a szláv és oláh a mély magánhangzók előtt csak ritkán vagy soha sem szokta a „h" betüt használni. A midőn tehát „Unka"-t mond, „Hunka"-t kell helyesen érteni, mely elnevezés a halmok eredetét szintén a hunokra látszik visszavezetni.

[2]) E halmok történelemelőtti jellegét Miletz is felismeré, midőn igy ir: „Ilyen, (t. i. mint a becskereki, bánteleki, csatágosi, écskai és elleméri határokban levők), nagy valószinüséggel pogánykori halmok mutatkoznak még Nagy-Kikinda, Bocsár, Hegyes és Szaján körül is." („Tört. és Régészt. Értesitő", II. k. 67. l., és „Torontál vármegye tört. és régészt. emlékei", 21. l.)

[3]) Magasságuk 4—6 öl, körfogatuk középmértéke 30—40 öl.

a szőreghi, oroszlányosi, gyálai, szt.-iváni és mokrini halmokat számba vesszük, akkor a tiszamenti összes halmok száma a kétszázhuszat is könnyen megüti.[1])

Nevezetesen: Keresztur községe határában van mindjárt 11 halom, melyek közül három különvált csoportot képez.[2]) — A török-kanizsaiban 13 halmot találtam, és pedig keletről délnek öt halomsort, nyugatról éjszaknak egyet. A jozefovai határban pedig, a községi szőllőkertek között hosszu, tömör dombsor huzódik, melynek legmagasabb halmát a köznép „Szmilyevacsa"-nak nevezi. E dombsor délnek a szőlőkön túlra is elhuzódik. Nem messze a Tisza-parttól a „Kondzsolósz" nevü legmagasabb jozefovai halom áll egymagában; ettől déli irányban ismét egy hosszu dombsorozat vonul el, két kiválóbb magasságu halommal. Hasonlóképp a szanádi országuttól balra is, alig negyedórányira Jozefova alatt, keleti és déli irányban kapcsolatosan egybefüggő földhányásokat látni, melyek hossza ezer ölnél is több lehet. Ezek déli részén, a kelet felé beszögellő sarkon két tetemesb halom áll, melyek a nép ajkán „Kortnyácsa" név alatt ismeretesek. Legmagasabb dombsor a jozefovai határban az, mely három kiválóbb kupjával a czernabarrai országut jobb- és baloldalán, az ugynevezett „Hadnagy-Budzsák"-ban létezik.[3]) Van ezeken kivül még a rétben s az oroszlányosi határszélen is egy-egy jókora magasságu halom. Tehát egymagán a jozefovai község területén tizenegy nagy halom s négy dombcsoportozat található mintegy harmincz kisebb halommal. A szanádi határban négy,[4]) a csókaiban kilencz halmot és két dombsorozatot látni. A padéiban áll öt,[5]) a monostoriban nyolcz, a hegyesi legelőn s a bocsári határban négy-négy, a beodrai és kárlovai határokban három, a frányovaiban tizenhárom nagyobb és öt kisebb halom:[6]) A török-becsei határban öt messze kimagasló halom áll,

---

[1]) E vidék ethnographiai leirását Katona Antal tiszaszabályozási társulati főmérnök eszközlé, ki munkájában a maga szempontjából e halmokat is registrálta.

[2]) A „Vrbovita Unka" és a Tálagyban fekvő névtelen halom, nagy mennyiségben tartalmaznak embercsontokat.

[3]) Hadnagy-Budzsáknak azért hivják e düllőt, mivel a rácz milicziának a tiszamarosi határőrvidékről a n.-kikindai kerületbe átköltözése idejében a ráczok megtartván katonai szervezetöket, hadnagyuk épen e düllőben kapott ugynevezett character-földet. Kár, hogy a torontáli községi puszták, düllők, tájak stb. nevei többnyire elráczosittattak! Megérdemelné a fáradságot a régi magyar neveket fölkutatni és a feledékenységtől megmenteni. Egybevetésök diplomatariumaink gazdag adataival, ki tudja mily érdekes eredményekre vezetne?!

[4]) A „Vujana" nevüről állittatik, hogy 1697-ben megerősitett török védmü volt Jenő herczeg zentai hadserege ellen.

[5]) A „Szelistyán" nevü düllőn mutogatnak egy gerinczet, melyből az Aranka-töltés készitése alkalmával nagy tömegekben ásták ki az embercsontokat.

[6]) Az ötvenes évek végén, midőn a t.-becsei-beodrai Klinker-ut töltését késziték, az ut melletti egyik halom déli részét megásták s egy nagyobb hamvvedret emeltek ki belőle, mely jelenleg a n. muzeum tulajdona. Ugyan-e hely körül találták azt a kis barbár bögrét is, melyet nehány évvel ezelőtt saját muzeumunknak ajándékoztam.

melyek közül a „Szentkirály“ egy a török hódoltságban elpusztult magyar helység nevét őrzi. A kumándi határ tele van halmokkal; csak a ritkább nagyságuak száma tizenegyre megy, nem is említve itt a rét felé fekvő szőlők hatalmas dombfüzérét, mely a hajdani őstelep félreismerhetlen jellegét viseli. Az elleméri községi határban öt, a tarrasiban (az Anonymus által ugynevezett „terra Torhus“) hét, a mellenczeiben kilencz[1]), az aradáczban hét halmot számláltam. A nagy-becskereki telekföldek, melyek már távolabbra esnek a Tiszától, messze elhuzódó kiszáradt vizmedrek magas latain csak három halommal birnak; de már a Tiszához közelebb eső kincstári réten, szemben a titeli hegylánczczal, hét nagyobb alkatu halmot szemlélhetni. Az écskai határban van három[2]), a perlasziban pedig egy izolált halom[3]), meg egy három halomból álló halomcsoport. — —

Ime, mennyi emléke közöttünk és közvetlen szemeink előtt ama hosszu, messze időknek, melyek fölkutatására röviddel ezelőtt még az ábránd szárnyain sem bátorkodott elindulni a történettudós!

Ama hosszu nagy idők titkos országát ma már a szellem minden hatalmával vivja nemzeti tudományunk.

Mi nem fogunk e nemes törekvésektől elmaradni; — e tiszai őstelepek rendszeres fölkutatása által sikerül tán előbbre vinnük a vidék ősmultjának ismeretét, mint a honnan azt krónikáink kezdeni szokták.

E tekintetben ugy is társulatunké a kezdemény, — és övé az érdem is!

A „nem ex professo régész“ eleget tett, ha szerencsés lehetett rámutatni az őshajdan drága nyomaira a talajban, melyen naponta járunk-kelünk; a családi tűzhely maradványaira, mely körül ez országrészben ősi elődeink tanyáztak, hol mint a hangyaboly kezdetleges szükségleteik szerint társadalmi életöket élték; az áldozó helyekre és sirhalmokra, hol ősi táltosok pogány isteneknek áldoztak és dicsénekeiket hangoztaták.

Történet-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ junius 27-én tartott havi választmányi ülése alkalmával a következő jegyzőkönyv lett bemutatva és felolvasva:

---

[1]) Ezek közül a „Ruszulova“ nevü halom tele van embercsontokkal.

[2]) A perlaszi országut mellettiben embercsontok találtattak.

[3]) E halom körül 1849-ben Kiss Ernő tábornok vitéz serege s a rácz hadak között erős ütközet folyt. A csatában elvérzettek e halomban lettek eltemetve. Hamvaik fölött durva készitményü fakereszt áll.

Jegyzőkönyv:

mely Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök kezdeményezésére az Ó-Palánkán (hajdan Uj-Palánka) eltemetett rámai hős Lo-Presti József báró sirhelyének meghatározása s az ó-palánkai, valamint ezzel szemközt a Duna jobb partján Szerbiában Rámán, mint Lo-Presti hősi halála színhelyén található régiségek megszemlélése végett Fehértemplom városából 1877. május 26-án rendezett történelmi és régészeti kirándulás alkalmából felvétetett.

Ezelőtt négy évvel, midőn a határőrvidéki részeknek az anyaországhoz történt visszacsatolása után Ormós Zsigmond temesmegyei főispán Ó-Palánkán első izben megjelent, Nikolics Sándor palánkai görög keleti lelkész, az ó-palánkai házcsoporttól balra eső elhagyott régi temetőben egy jókora nagyságu szabálytalan négyszög alaku, egyszerü palakővel boritott sirt mutatott meg őmltgának, melyben állitólagosan Lo-Presti József báró, a rámai hős volna eltemetve.

Megilletődve szemlélték a főispán urral akkor a helyszinén megjelentek a szomoruan elhagyatott sirhelyet, mely a legszegényebb sirnál is szokásos jelvény nélkül mintegy véletlenül reá hengeritett faragtalan kő által jelöli csak a hős nyughelyét, ki Leonidás és Zrinyi példái után a katonai erények legnemesbikének, az önfeláldozásig terjedő vitézségnek virágzó fiatal korában magasztos példáját nyujtotta.

Ó-Palánka akkor Krassómegyéhez tartozván főispán ur nem volt azon helyzetben: hogy a temetkezési helynek határozott megállapitása s ennek megfelelő jelvénynyel ellátása iránt közvetlenül intézkedhetett volna; azonban bekövetkezett az 1876. évi XXXIII. t.-cz. értelmében azon időszak, melyben Temesmegye határai a Nera folyamig s igy Ó-Palánkára is kiterjesztettek, Ormós főispán ur tehát a helyszinére a kimenetelt elhatározta.

Az intézkedések meg voltak téve, hogy az ügyben tanuság tételre hivatott, s a különbeni közremüködésre szükséges egyének a helyszinén megjelenjenek, és mivel Fehértemplomban is a kirándulásra több ur és urnő tagul jelentkezett, a diszes társaság május 29-én reggel a helyszinére kirándult.

A láthatár kezdetben annyira borus és esős volt, hogy az utra induló társaság a kirándulás meghiusulta miatt aggódni kezdett; azonban minél közelebb jutott Uj-Palánkához, mely Fehértemplomtól egy kis órai távolságra fekszik, a felhők mindinkább oszlani kezdettek, a nap sugarai maguknak utat törtek, és midőn a Duna árvizének nagysága miatt a társaság vidám kedvvel már Uj-Palánka alatt a Duna-gőzhajó-társaságnak matrózok, az ó-palánkai kir. harminczad hivatalnak pedig pénzügyőrök által kormányzott és nemzeti lobogókkal diszitett bárkáira reá szállt, az ég boltozata oly vidámmá változott: hogy ehhez csak a kiránduló társaság kedélyhangulata volt hasonlitható.

Ó-Palánka mellett az érkezők a bárkákból kiszállva, a házcsoporttól balra kelet-éjszaki irányban fekvő emelkedettebb helyen megállapodtak, melynek

földhányásai s ezek körvonalai a hajdani kapuczinus kolostor és templom alaptervezetét láthatólag feltüntették, a falazatnak vagy alapköveknek azonban nyomai ezen helyen végkép elenyésztek.

Számba vétetvén névszerint a kirándulásban résztvevő s a hajdani kolostor helyén jelenlevő urak, urnők és megjelent egyének, ezek névszerint a következők voltak: Ormós Zsigmond Temesmegye főispánja, Pászt Vilmos kir. törvényszéki elnök és neje született Herczog Ida, valamint Bodrogközy Ilka urhölgy Fehértemplomból, Osztoics Zsigmond járásbeli szolgabiró és neje született Rácz Anna asszonyság Fehértemplomból, Bede Gyula kir. ügyész Temesvárról, Herglotz Antal kir. ügyész Fehértemplomból, Nikolics Sándor szentszéki ülnök és görögkeleti lelkész Uj-Palánkáról, Rieger Bálint kudriczi földbirtokos, Böhm Lénárd fehértemplomi polgár, Luckh János kir. harminczadi vámszedő és Jorgovics Döme kir. harminczadi ellenőr Ó-Palánkáról, Nikolics Arisztid községi biró, Stojanov István jegyző és még több lakos Uj-Palánkáról.

A körben álló társaság előbb Ormós főispán s az ő felhivására azután Böhm Lénárd is a kirándulás czélját röviden a társaságnak előadták és Lo-Presti báró személyére, valamint a régészetileg és történelmileg nevezetes Palánka és Ráma helyekre vonatkozó adatokkal a társaságot nagyjából megismertetvén, Ormós főispán tekintettel arra, hogy a kirándulás alkalmával teendő észlelések és tapasztalatok veszendőbe ne menjenek, hanem okirat alakjában megörökitve maradjanak, egy jegyzőkönyv felvételét nyilvánitotta szükségesnek s ennek ötletéből a jegyzőkönyv szerkesztésére és a nyerendő tapasztalatoknak hü feljegyzésére Böhm Lénárdot Fehértemplomból kérte fel, ki is, tekintve irodalmi érdemeit, mint a Délmagyarország vagy az ugynevezett Bánság külön története czimü két kötetes mű, valamint Fehértemplom monografiájának és régészet történelmi szempontból figyelemre méltó több értekezéseknek, legujabban pedig különösen Ó-Palánka multjának is megirója, ezen téren jártasságának ismételve bizonyitványát adta. A közóhajnak engedve, Böhm Lénárd a jegyzői tisztséget ezen kirándulás alkalmára elvállalta.

Hogy azon tájékozatlanság, mely Lo-Presti hős tettére nézve a nagy közönségben fenáll szétoszlattassék, czélszerünek látszik a rámai episodnak Böhm Lénárd Délmagyarországra vonatkozó fentebb idézett munkájában, hivatalos adatok, az egykoru „Das wiener Blättchen“ és habár későbbkori, de katonai dolgokban mégis tekintélyes „Oesterr. Milit. Zeitschrift“ után tett közléseit a mint ezek Böhm idézett munkája II. kötetének 169. és következő lapjain foglaltatnak, az ünnepelt férfiu egyéniségének és hősies tettének felderitéseül ide iktatni:

„A bánsági hadtest hadjárata 1788-ban, bár egészen véve szerencsétlenül ütött ki, mégis a személyes bátorság és lélekjelenlét több példáját mutathatja fel, melyeket itt megemliteni helyén találjuk.“

„Az osztrovai nagy Dunasziget, a Morava és Karas folyók torkolatai között 1788-ban az osztrákok által volt megszállva. Ráma várkastélyt is a szerb földön, az emlitett sziget alsó csucsa közelében, mely az ellenség figyelmét kikerülte, szintén a császáriak foglalták el. A hegység, mely a Mlava és Pek folyók között a Duna jobb partjáig levonul, az Osztrova szigeten alól annyira benyomul a Dunának, hogy azt félkör kanyarulatra szoritja. A kerekség legszélsőbb csucsán áll a torony alaku négyszögü váracs és ahoz közel Ráma falu. A vidék előnyössége arra nézve, ki a balpartról a jobb partra átkelni szándékozik, már a régibb időkben ismeretes volt. A Duna itt csak mintegy 1000 lépésnyi széles és egy sziget Uj-Palánkánál elég téres sánczra támaszkodhatik, mely az átkelést biztositja. Az osztrákok nem késtek ezt felhasználni és a szigetet védelmi állapotba tették. Ellenben Ráma valószinüleg csak a szükségnek köszönheti eredetét, hogy az innenső végpontnak a tulsó oldalon egy másikat szemközt állitson.“

„Csak miután Rámát az osztrákok megerősitették, ismerte fel az ellenség a hely fontosságát és minden áron birtokába akarta keriteni. Báró Lo-Presti hadnagy, egy bánsági születésü derék vitéz védte azt 23 emberrel a Belgiojoso (44. sz.) gyalog ezredből.“

„Junius 28-án éjjel 4000 török 3 ágyuval közeledett csendesen a váracshoz, és még nap feljötte előtt, 3 órakor reggel, váratlanul és gyorsan megrohanta.“

„Lo-Presti hadnagy az eltorlaszolt téren előrelátó meggondoltsággal tett intézkedéseket a védelemre, melyet a halhatlan spártaiak csüggedetlenségével volt eltökélve végrehajtani.“

„A dicső csoport már két óráig daczolt hidegvérüleg a tulnyomó erő ostromával s szakadatlan tüzelésével. Két óráig lövöldözték 12 fontosakból hasztalanul az Uj-Palánka előtti vizváracsból a Ráma körüli török csapatokat. Ekkor a táborból segélyt akartak küldeni nekik. Négy század gyalogságnak kellett volna hajón átszállnia, hogy a szorult helyzetben levőket az ostrom alól felmentse. Azonban a vihar oly hullámokat korbácsolt a Dunán, hogy az átkelés lehetetlen volt. E közben az ellenség fokozott dühvel folytatta az ostromot, azonban minden törekvését a védelmezők erőlködése visszaverte.“

„Esztelen támadásoknál gyakran a nagy veszteségek kényszeritik a támadó felet meggondolt intézkedésekre.“

„Rámánál is az eset történt.“

„A vakon ostromló török csapat, látva nagy veszteségeit, egyszerre eszélyességre tért. Ágyuit a kapunak szegezte és bezuzta. A keritésben földdel betömött falboltozatokat vettek észre, és azokat is áttörték. Halottaikon — a váracs előtt már 300 halottjuk hevert — keresztül rontva, az ostrom harmadik órájában utat és végre hat órai ostrom után két rést törtek a váracsba.“

„Ezt látták Uj-Palánkáról, de többet nem. Még csak néhány dörgés volt hallható, azután a váracs lángba borult, füst boritotta a helyet és a törökök nem sokára a vidékből eltüntek.“

„Egy nemsokára Rámára küldött őrjárat a hős védelmezők közül 18-nak sok sebbel boritott s megcsonkitott hullájára akadt, kiknek nevét, fájdalom, a történelem nem jegyezte fel. Az ellenség vak dühében levágta fejüket, s fegyverükkel, tarisznyájukkal, tölténytáskájukkal, s minden szerelvényükkel magával vitte. — Lo-Prestinek s a többinek nem akadtak nyomára. Csak a következő napon (29.) találták meg a mezőkön kettőnek szétszort testtagjait, és a váracs omladékai alól végre a hős Lo-Prestit s a három hiányzó testet is kihuzták. A 21 hős közöl 18-at Bánságban, 3-at pedig szerb földön Rámánál temettek el.“

„Lo-Presti hulláját, melyen nyolcz seb nyoma látszott, hajón átszállitották Uj-Palánkára, hol katonai diszszel s nagy pompával temették el. Dicső neve azonban emlékezetben van, s nemzedékről-nemzedékre száll. Ki még 1848 előtt Uj-Palánkánál a tulsó váracs romjait szemlélte, annak mutogatták sirja igénytelen emlékkövét, mely a rámai hős csontjait takarta. Most már annak is eltünt minden nyoma.“

Ezután Nikolics Sándor palánkai lelkész a régi temető helyére vezette a társaságot, mely bekeritetlenül, elhagyottan, helyenkint felfeltünő homokkő faragványu keresztjei, beomlott sirboltozata, valamint a sirokra illesztett szabálytalan alaku palakő lapok által kétségtelenné tette, hogy a jelenleg szabad legelőt képező tér ezelőtt temető volt, s ennek alaptervezete a föld felhányásban meg van jelölve, falazatainak nyoma azonban elenyészett.

A még fenálló keleti idomu homokkő kereszteket és sirokat rendre megvizsgálva, az egyik sir homokkő lapján az 1757-ik évszám mellett Herics Nikola és neje neve — az 1758-ik évre mutató másik sirkereszten Ostoja Radosavlovics — egy harmadikon 1789-ik évszámmal Maximovits Konstantin leányának Boschits Katának nevei voltak bevésve.

Nikolics lelkész ezután a hajdani kápolna bejárása előtt egy palakő lapra mutatva, határozottan kijelentette: hogy a rámai hős, cs. k. hadnagy Lo-Presti József báró tetemei azon kőlap alatt vannak eltemetve. Nikolics Sándor lelkész előadá, hogy 30 év óta lelkészkedik a községben, és a kérdéses helyet, mint Lo-Presti sirját, ezelőtt már jó régen egy bizonyos, 80 éves korában meghalt ó-palánkai agg férfi Raskovics István jelölte ki és mutatta meg neki, ki a rámai catastrofa idejében 1788. évben nemcsak felnőtt férfiu, hanem az eseménynek szemtanuja is volt. Raskovits különösen előadta volt Nikolics lelkésznek, hogy jelen volt és önszemeivel látta, midőn Lo-Prestinek megcsonkitott holtteteme egy bárkában Rámáról áthozatván, lepedőbe burkoltan, két társa megcsonkitott tetem maradványaival együtt e sirba temettetett.

A lelkész határozott állitása daczára, annak constatirozása végett: hogy a kőlap csakugyan Lo-Presti maradványait fedi, a sirgödör felnyitása az egyetlen biztos módnak látszott a társaság előtt, és daczára annak, hogy a temetkezési helyek, ha 30 évig nem használtatnak, temetői jellegüket elveszitve, szabadon felásathatnak; daczára továbbá azon körülménynek: hogy a ledőlt

kőkeresztek és egy felnyitva álló sirbolt világos jeléül szolgáltak annak, hogy ezen régi sirok iránti kegyelet az emberekben végkép elenyészett, a társaság mégis a nagyobb számmal jelen volt népség babonás előitéletére való tekintet miatt, a kijelölt Lo-Presti-féle sir felnyitásához amugy könnyedén hozzá fogni mindaddig idegenkedett, mig maga a lelkész a sir felnyitásának szükségességét azon hozzáadással ki nem jelentette, hogy a kiásandó tetem maradványokat a sirba ujra visszahelyezni és egyházi szertartás szerint megáldani fogja. És miután a politikai hatóság szintugy, mint a helybeli elöljáróság által a kiásásra nézve az előintézkedések megtéve voltak, a körülbelül $4^1/_2$ láb hosszu és 3 láb széles szabálytalan alaku palakőlap eltávolitása után a sirgödör óvatosan kiásatott.

Mintegy két lábnyi mélységben a munkások előbb szétszórt oldalborda, czomb, hátgerincz, kar, stb. csontokra, azután két koponyára bukkantak, melyek mind jelenségei voltak annak, hogy a sirban többen és rendezetlenül, mintegy bedobva voltak eltemetve. A társaság nagy érdeklődéssel kisérte az ásást; azonban a talált csontokat biztos alapul a hely constatirozására nem tekinthetvén, a további ásással való felhagyás iránt már vélemények nyilvánultak, midőn a munkáját óvatosan folytató kőmüves $10^1/_2$ órakor 4 lábnál mélyebb helyzetben egy csaknem teljes csontvázat fedezettfel, mely látszólag eredeti helyzetében mindeddig háborgatva nem volt. A csontokra tapadt föld és porond eltávolitása után a hulla mellkasa bordáival feltünt, a felső jobb karnak csak egy darab csontja találtatott, mig a bal kar egészen hiányzott, koporsónak, öltözetnek, vagy fegyvernek nyomára nem akadtak; csak két rozsdás vas szög, az egyik 4 hüvelyk hosszu, épen, a másik eltörve és végén görbére hajtva találtatott, azonban a legnevezetesebb az volt, hogy a koponya csaknem függirányos helyzetben kissé jobbra forditva és tetőjén erőszakos betörést mutatott volt. Az állcsontok két ép fogsort mutattak 32 darab éles és kevés használatra mutató fehér fogakkal, mi kétségtelenül bizonyitékát képezi annak, hogy tulajdonosuk hajdan fiatal férfiu volt. „Ez Lo-Presti volt," hangzott a jelenlevők ajkairól összhangzólag.

A kutatás ily módon kielégitőleg végét érvén, a csontmaradványok a sirba ujra elhelyeztettek. Nikolics lelkész a görög keleti egyház szertartása szerint a csontmaradványokat megáldotta és borral leöntötte, mire azután a kiásott gödör a földdel és a palakővel ujra befödve lőn.

A társaság, mely az ásást növekedő figyelemmel kisérte, az eredménynyel teljesen meg volt elégedve és annak figyelembe vételével, hogy Nikolics lelkésznek egykoru egyén kimondásán alapuló vallomása Lo-Presti sirját azon helyre határozottan kijelölte, hogy az ásás csontvázakat hozott napfényre, melyeknek egyszerre rendezetlen állapotban ugyanazon sirgödörben feltalálása, a háborus viszonyokat, melyek alatt az elásás történt, bizonyitja; továbbá figyelembe véve, hogy a legmélyebben fekvő csontvázat illetőleg ennek kétségtelenül fiatal kora, a karjain szenvedett törései a Lo-Presti személyének azonosságát

bizonyitják, miután ezen jelek a történelem feljegyzéseivel egyeznek, a kirándulás tagjai a kérdésben forgó sirt határozottan a rámai hős, Lo-Presti József sirjának lenni kijelentették.

Ormós főispán urnak a kérdésben forgó sir felnyitása iránti elhatározása szerencsés ötleten alapult, miután már most is kevesen találtattak olyanok, kik Nikolics lelkészszel együtt, hagyomány után, a helyet határozottan kijelölhették és egy évtized után ez többé tán nem is történhetett volna.

A helynek constatirozása után főispán ur addig is, mig a sirnak illőbb kijelölése iránt az intézkedések megtétetni fognak, ennek farácsos keritéssel leendő körülvételére, valamint a szolgabirót ugy a községi elöljáróságot utasitotta.

A kir. harminczad hivatali épület előtt palánkkal és kőfallal megerősitett dunaági part tövében a magas vizállás daczára kivehető hajdani római hidfőt, melyen a katonai ut Moesia fővárosából Viminaciumból, Lederata, Apo (Aponte), Arcidava stb. állomásokon át Tibiscumig (most Karánsebes) vezetett és mely innenső hidfőnek a tulsó szerb parton hasonló hidfő felel meg, a társaság szintén megszemlélte.

Az iránt, hogy a jelenlegi Palánka a peutingeri térképen a Duna folyam Apo és Arcidava mansion helylyel azonos-e, a vélemények a régészet terén eltérők lehetnek, miután a peutingeri térképen a Duna folyam Apo és Arcidava mansion közt van jelezve; azonban az, hogy a jelenlegi Ráma és Palánka közt, ha nem is a szörénytoronyi Trajan hidhoz hasonló állandó, de a közlekedést igenis elősegitő és a két parton hidfőkkel megerősitett hajóhid állott, ezt a peutingeri térképen kivül a hatalmas folyam szemközti partjain még mai napig látható hidfők kőfalazat-maradványai is feltüntetik.

Palánka előtt az ugynevezett árkocskán (Sanzl) hajdan Uj-Palánkának külerőde (citadellája) állt. Az árkocska a Duna főágát a palánkai parttól távoltartó oly emelkedett helyet képez, melyre a Duna csekély vizállása mellett szárazon is átmenni lehet, de mely magasb vizállásban fűzfás szigetet képez. Hogy ezen kisded sziget partjai hajdan és már a római korban is falazattal és erődökkel körülvéve voltak, ezt a falazatok rommaradványai és az igen számos római téglák, melyek a sziget partjait ellepik, bizonyitják.

A hajdankor maradványai iránt érdekeltséget tanusitó társaság a régi külerőd helyére, melyből 1788-ik évben b. Lo-Presti a Belgiojoso, jelenleg főherczeg Albrecht, 44-ik számu ezred 23 vitéz katonájával magát az elhagyott rámai várnak birtokába helyezte, az ugynevezett Schanzlra a bárkákon szintén behatott.

A szigeten a járás kelés a társaságnak nemcsak nő de férfi tagjaira nézve is bajos volt. A nedves fű és bozót térdig ért, járt ösvényeknek nyoma sehol sem volt s a kigyók egész serege annyira ellepte a lakatlan helyet, hogy ezek nem egyenkint vagy páronkint, hanem a szó valódi értelmében csomókba tekerőzve egész csapatonkint a lábak alá akadtak. A helyzet az urnők számára főkép kellemetlen volt. A kir. pénzügyőrök ugyanannyi Heraclesekkint

szerepeltek, a mennyiben tömérdek kigyót, ha nem is kezeikkel de lábaik ugrásaival és botjaikkal szétzuztak.

A társaság körmenetét a kigyós szigeten csakhamar bevégezte. A sziget közepén egy romba dőlt téglaépület látható, hajdan ennek szomszédságában földalatti boltozatok erős falmaradványai terültek el.

Ezután a szigetet elhagyva, a szerb fejedelemségben fekvő Ráma megtekintése végett a társaság a bárkákban ujra elhelyezte magát s a nemzeti lobogók vidám lengedezése mellett a hatalmas folyam tulsó partjának tartott.

A nagy árviz miatt az átmenet csaknem egy óráig tartott. — A bárkák a szerb parton a hajdani római hidfő maradványa mellett haladtak el s ez alkalommal észlelni lehetett, hogy ezen szerb oldali falrom a magas vizállás daczára is látható és a palánkai oldal hidfő maradványának megfelel, s hogy a szerb oldali hidfő Rámától keletfelé ettől gyalog negyedórai távolságban egy lejtős hegy tövében állt, s ez a palánkai oldal hidfője felett magasb helyzeténél fogva uralkodott.

Midőn Rámánál a magyar lobogók alatt érkező bárkák kikötöttek, a kikötőhely közvetlen szomszédságában a szerb fejedelemségi vámhivatal főnöke és néhány lakos a magyar parti vendégeket barátságosan üdvözölték.

Az étkezés ideje megérkezvén, a társaság étvágyát a bőségesen hozott étszerekkel kielégitendő, a szerb fejedelmi vámszedő lakására bevonult, hol a vámszedő eredeti szerb jellegű fiatal nejének szivességét és keleties vendégszeretettel felszolgált dulcsászait és fekete kávéját a társaságnak magyar borral és szerb nyelven elmondott felköszöntésekkel volt alkalma viszonozni.

Rámán a most már romban lévő vár a hely főnevezetességét teszi. Lo-Presti és társai 1788-ik évi junius 28-án ezen vár romjai közt találták hősies halálukat.

A Szerbia történelmi és ethnografiai leirása körül érdemes Kánitz F.-nek Rámára vonatkozó leirása igen hiányos. — Önmaga Kánitz elismeri, hogy csak a hajó pihenése idejét használta fel a csucsos sziklahegyen áiló várromok megszemlélésére. A vár szétrombolását Kánitz is az 1788-ik évtől származtatja, midőn az osztrák parancsnok Lo-Presti báró kisded csapatával a várat az ellenség tulszáma ellen fényesen megvédve és minden megadást megtagadva, fegyvertársaival együtt önmagát a várromok alá temetteté.

A romok felső része Kánitz állitása szerint a nagyszámu szerb várak épitészeti módjával egyez meg. A vár alapterve, mely hosszukás négyszög, szögletein négy és az északkeleti oldal közepén ötödik toronynyal, az épitészeti anyag mellett is a vár római eredetét bizonyitja. Az idővel beállt dulások és rombolások következtében későbbi szerb és török épitkezések nyomai leginkább a falak és tornyok felső részén tüntek fel; különösen pedig az: hogy a várnak külső védbástyája, melyet árok környezett volt, szabálytalan, faragatlan kőfal maradványaiban későbbi mű.

A vár belsejébe hatva, az udvar a várfalak és tornyok által környezett

térséget képez, melynek közepén körded alaku épület romja tünik szembe. Ezen romról állitják, hogy hajdan török mecset volt, mely állitást a körded idom s az épitészeti anyag bizonyitja. Az erős várfalazat az udvar belsejében lőrésekkel és körben elhuzódó, valószinüleg faalkotásu karzattal volt ellátva, miután a feljárási lépcsők s a falakba illesztve volt gerendák lyukai látszanak.

Ezen várromok alatt a Dunára néző oldalon a sziklába bevésve olvasható azon felirat, melyről Kánitz csak a Leg. VII. Cl. (Legio septima Claudiana) betüket olvasta le. A felirat mintegy $2^1/_2$ láb hosszu és 2 láb magas kőre van bevésve és természethiven a következő:

I ✿ O ✿ M
VEXIL ✿ LEG.
. . . . . VII ✿ CL.
. . . . . VRA
C ✿ LICIN ✿ RVFIN

A felirat értelme szerint a Rámától csak kevés órai távolságban fekvő moesiai főváros, Viminaciumban állomásozó VII. Claudiana Legio egy osztálya Rámában volt elhelyezve. Ezen feliratos emlékről Kánitz röviden megemlékezik, Oriovčanin Lukács Illés pedig a „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“ czimü bécsi folyóirat 1865-ik évi folyamában azt a fentebbi alakban körülményesen közli.

A szerb fejedelmi vámszedő és a kisérő lakosok ezenkivül még más feliratos két római táblára figyelmeztették a társaságot. Ezen táblák egyike a dunai oldalon főbejárásul szolgáló toronytól jobbra mintegy két ölnyi magasságban van befalazva. A tábla magasságán kivül azon körülmény miatt, hogy az lefelé van befalazva s a követ a moh ellepte, a betűk csak nehezen voltak olvashatók, azonban nehogy a felirat hiteles másolatát a társaság nélkülözze, miután Kánitz erről egészen hallgat, Oriovčanin pedig érintett czikkében ezen tábláról azt emliti, hogy eltünt és feliratát egy másik szemtanu közlése után jegyezte fel, hágcsó segélyével Böhm Lénárd a rejtélyes betűket megfejtette s a felirat egyes betűinek lelkiismeretes feljegyzése után a kérdésben forgó ujra felfedezett 2 láb hosszu, 1 láb magas tábla felirata következő:

I. O. M. B. CL. VALEN
VEXIL. LEG VI
VIXI. FA.

Ezen feliratot Oriovčanin hibásan következőkép közölte:

I. O. M.
TIB. SILVI
VEXILI. LEG.
VII . . . . . .
. . . . . .

A második felirásos tábla, melyre figyelmeztetve lőn a társaság, a falu oldali külső falba van beleillesztve. Ezen tábla a régészek figyelmét eddig kikerülte. A kőlapocska felirata a következő:

EG . M . VII.
FRATR. ETH
R. M

A várromok megszemlélése után azon szinte érdekes építészeti emlék megszemlélésére indult a társaság, mely a várhoz közel a faluban áll s ennek házai által környeztetik. Ezen emlék mintegy 25 öl széles négyszög alaku ép falazatból áll.

A falazat négy szögletei tompák, négyszög alakja, faragott kövei és téglái római származását mutatják. Az erődítvény bizonyára római Castrum volt. Az erőd belsejének falai a hajdani karzat nyomain kivül lőréseket mutatnak. Két kapuja van, melyek közül a főbejárás szélesebb. A keskenyebb bejárás ezzel szemben van. A főbejárás oldalain a külső falakban hajdani lépcsőre mutató kövek állanak.

A későbbi kereszténykor a Castrum udvarára épitette a községnek igénytelen kisded templomát, mely arról nevezetes, hogy a hajdani Viminacium romjaiból kiszedett ép nagy téglákkal van kirakva, melyeknek több darabján Leg. VII. Cl. felirat olvasható.

Ormós főispán ur ezen kirándulás alkalmával 20 darab római érmet szerzett, melyek Ráma környékén találtattak.

A társaság ezután a vámszedő lakására ment ujra, hogy ennek szives fogadtatását megköszönje, s miután neje török módra készült illatos mokka kávéval kedveskedett, szivélyes bucsuzás után bárkákra helyezkedve Báziás felé evezett.

A szerb oldalon fekvő homokos hegy tövében dühöngő szél daczára, mely itt állandó tanyáját felütve a futóhomokot a magyar partra a grebenáczi

homok sivatagba átröpíti s a szél folytán keletkezett erősb hullámok leküzdése után a társaság három negyedórai evezés után Báziásra baj nélkül megérkezett, hol a jóhirű vendéglős Leopold által felszolgált s előre megrendelt ebédet vidám kedvvel és felköszöntésekkel füszerezve töltötte el s itt az esti vonat elindulásáig időzött.

A társaság még Báziáson szétoszlása előtt, magát bizottságként megalakultnak jelentette ki oly módon: hogy tagjai a Lo-Presti nyughelyén felállitandó emlékre szükséges anyagi eszközök beszerzésében buzgólkodni fognak.

A tervezett történelmi és régészeti kirándulás ily módon befejeztetvén, az erről felvett jegyzőkönyv ezennel berekesztetik.

Kelt mint fent.

Böhm Lénárd,
mint jegyző.

A Veterani barlang és Peth vára.

Boleszny Antaltól.

Felolvastatott a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat 1873. évi deczember havi választmányi ülésén.

II. közlés.

II. Peth vára.

A Veterani barlangnak az 1692-ik évben történt védelmezéséről a helyőrség által irt napló tartalmából határozottan biztos tudomást szereztünk, hogy a Marcole néven emlitett zárvány a Csukár hegység magaslatának keleti részén azon helyen épittetett a helyőrség által, hol egy toronynyal ellátott régi várnak romjai még feltaláltattak, melyek minden kétségen kivül Peth várának romjai voltak.

A történeti nyomozásokból ugyanis tudjuk, hogy Dubován várromok léteznek.

Némely történelmi munkák arról emlékeznek, hogy Dubován egy régi toronynak romjai láthatók, — mint azt Böhm Lénárd „Délmagyarország“ czimü müvének első kötete 302. lapján olvassuk, — mely torony hajdanta Marcole nevet viselt; az „Adattár“ 1872-ki deczemberi füzetében más történetiró állitása nyomán ismét azt találjuk, hogy Dubován egy lestoronynak romjai léteznek.

Mint a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ választmányi tagja, feladatommá tettem az Al-Duna ezen vidékét, holis a hazafias érdekekért elég mostoha körülmények között már tizenegy év óta küzködöm, régészeti és leginkább történelmi szempontból tanulmányozni, a többi között pedig a Dubován állitólag létező régi toronynak romjait kuta-

tásom tárgyává tenni, de semmi eredményre nem juthattam azon okból, mert a dubovai lakosok egy régi toronynak, annál kevésbbé egy régi várnak romjairól mitsem tudnak, és ezekről e vidéken semmiféle halandó mitsem mondhata. Utóbb azonban azt adták tudtomra a dubovai lakosok, hogy a Sukuru hegység fensikján földsánczok nyomai láthatók. Ezen állitás alapján egy szép őszi napon egyik ismerősömmel, eleséggel ellátva, Dubovára kirándultam, hol két dubovai kalauz társaságában, kik az 1280 láb magas Csukár hegynek minden zugában otthonosak, reggeli órákban a hegyi sánczok nyomait vizsgálgattuk, de csakhamar azon meggyőződésre jutottunk, hogy ezek a török háborukból származnak. Sok fáradtság után a hegy fensikjára jutván, a többrendbeli zárványt és gátonyokat megtekintettük, a török háborukat látott csatamezőn megpihentünk, s eleségünket ugyan jó izüen költöttük el, de fáradságunkat a reménylett siker nem koronázta.

Már azelőtt is iparkodtam, de most annál inkább arra törekedtem, hogy összeköttetéseim által a bécsi cs. kir. levéltárból oly adatokhoz juthassak, melyek az aldunai vidéket illető történeti eseményekre tökéletes világot deríthetnének, s törekvésem az által lőn jutalmazva, hogy nemcsak a Veterani barlangnak két izben történt védelmezéséről szóló hiteles adatokhoz jutottam, hanem ezen adatok a kérdéses toronyromokhoz is elvezettek oly helyen, hol azokat legkevésbbé gyanitottam vala.

Emlitve volt, hogy a Veterani barlangnak helyőrsége a Marcole zárványt ott épitette, hol egy toronynyal ellátott vár romjai még akkoron megvoltak, melyekből 181 év előtt nemcsak a Marcole zárvány, hanem a többi, a Csukár fensikján szükségessé vált védmüvek is épittettek. Hogy ezen romok Peth várának romjai voltak, azt a következő történeti adatokból kideritjük.

A tatárok elvonulása után IV. Béla 1244. évben az ország keleti határán több helyeket megerősittetett. Ezek között volt Myhald, Orsova, — noha utóbbi csak kijavittatott, mert már a rómaiak és bolgárok alatt vár volt[1]), mint olvassuk. Az ujonnan épitett erősségek közé tartozott Peth vára is. Podhráczky ugyanis Oláh Miklós ezen állitására hivatkozik: „Severinum arx infra pontem Trajani cum tribus aliis: Orsova, Peth, Myhald illi subditis Praefectus vocabatur Banus magistratus intra nostros magni nominis.“[2])

Továbbá Podhráczkynál ezeket olvassuk: „E regione Semen-

[1]) Feszler II. 881 l.

[2]) A báni czim nagy méltóságu volt, mit tanusit azon körülmény, hogy a 13. század elején csak egy bán volt, és pedig Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok bánja, a mint azt II. András 1212. évi decretumának 3. articulusa mutatja. Csak ezután IV. Béla alatt keletkeztek a szörényi és machovi bánságok. Engel, Geschichte des ungrischen Reiches und seinen Nebenländern. III. Theil 227. S. Miután Béla alatt keletkezett Peth is a szörényi bánsággal együtt, hihető, hogy ugyancsak IV. Béla alatt csatoltatott Peth is a szörényi bánsághoz. Podhráczky 301. 302. l.

driae in ripa Danubii septemtrionali sunt ex ordine ad Boream Revini Dombo, Harum, Buthoczin, Sanctus Ladislaus, Peth.[1]) Tehát a Duna északi, vagyis balpartján, kelet felé a többi között Horom (a mai Palánka) Sanctus Ladislaus (a mai Lászlóvár romjai — mely vár Zsigmond király és Losonczi temesi bán alatt szerepelt, — s ezután Peth vára következett, melyet említett kutfő Podhráczky Oláh Miklós után, Orsovától 3 órányira létezettnek állit; Dubova pedig, vagyis az említett várromok helye a Duna balpartján, Lászlóvártól kelet felé Orsovától 3 óra távolságra fekszik.

Peth vára valamely első parancsnokától nyerte nevét. Peth családi név volt, a mi abból is kitetszik, hogy a „Scriptores rerum hungaricarum“ czimü munka 2-ik részének 413. lapján „Batilii Joannis Herold de rebus Turcicis Dialogus“ folyamában Peth mint családi név fordul elő. A középkorban különösen a török hadjáratok alatt haditettekre szép alkalom kinálkozott, s midőn családtagok hirre vergődtek, a helynevek ezektől, de megforditva is, kölcsönöztettek. Igen valószinü tehát, hogy a Dialogusban említett Peth valamelyik őse volt a hasonnevü várnak parancsnoka, kitől a vár elneveztetett.

Hogy később, midőn a vár a mohácsi vész utáni török háborukban elpusztittatott, a Marcole nevet viselte, az magyarazatát abban találja, az említett Dialogus szerint, mely az első Ferdinánd alatti hadjáratokról szól, hogy itt egy horvát származásu Marco hadparancsnok is létezett, kinek nevéhez, miután Peth vára oláhok által lakott vidéken feküdt, ezeknek a „le“ szótagot kellett csak hozzácsatolniok, és Peth várának romjait Marcole néven igen is nevezhették, ha Peth vára paranesnokainak egyike csakugyan Marco lett volna.

Hogy Peth vára nevezetes erőd volt, az 1692-ki hadiesemények bizonyitják, mikor 3000 török többször hevesen megtámadta a Marcole zárványt, s azt csak 100 ember védelmezte két ágyuval és a törökök még sem tudták elfoglalni és bevenni. Peth Myhaldnál kiterjedtebb, s a Duna melletti fekvésénél fogva ennél fontosabb volt, mint melynek magas tornyáról nemcsak a Dunán alulról vagy felülről közeledő ellenséget lehetett idejekorán észrevenni, hanem a hegyeken tul is figyelemmel kisérni, minélfogva elég idő maradt a támadási és védelmi intézkedések megtételére, még mielőtt az a vár falaihoz közeledhetett volna.

Ha a Széchenyi uton a Duna balpartja és a Csukár hegység függirányos sziklafala között a Veterani barlangtól 2200 lépésnyire haladunk kelet vagyis Orsova felé, a térség balra kanyarodva tágul, a Duna is szélesebb kezd lenni és nehány száz ölnyire fekszik Dubova. A kanyarodásnál a Csukár hegysark oly függirányos, hogy hegyélkép végződve, a csucsán létezett Peth várát és a

[1]) Podhráczky: 317. l.

helyébe romjaiból épittetett Marcole zárványát az ellenség a hegyél déli és keletészaki oldaláról meg sem támadhatta, a mit a nyugoti oldalról csakis akkor tehetett, ha Dubován át nyugotnak tartva a Csukár fensikjára eljutott.

Miután a várnak nyugoti része volt a támadásnak egyetlen biztosan hozzáférhető oldala, a várnak homlokzata és tornya is csak a nyugoti oldalon lehetett.

Ha tekintetbe veszszük, hogy Peth vára Myhald erősségével ugyanazon időtájban a tatárok kivonulása után IV. Béla alatt épittetett, Myhald várának romjai még ma is láthatók lévén, azt kell következtetnünk, hogy Peth várának tornya a Myhaldéhez hasonlóan 15—20 ölnyi vastag, külalakja pedig hatszegletü lehetett. Myhald vára szintén nyugotra tekintő homlokzatán volt csak hozzáférhető, udvara erős falazattal körülvéve. Továbbá egy ölnyi átmérőjü kikövezett kerekded viztartóra is akadtunk, mi Peth várában annyival inkább meg lehetett, mivel aránylag sokkal magasb hegyen a viztár cisterna szükségesebb is volt.

Az idő vasfoga, különösen pedig az emberi kéz mindent elemészt és elpusztit; Peth várát is romjaival együtt ugy elpusztitották, mintha ott sem lett volna. Hogy romjait is ennyire semmivé tették, abból kell kimagyaráznunk, mert a Veterani barlangnak két izben történt védelmezése alkalmával a Csukár egész táborrá átalakittatván, ennek magaslatán sok helyen zárványok és gátonyok épittettek, melyek Peth várának romjaiból kerültek ki, ugy hogy a régészek és történészek Peth várának romjai helyett már csak az ezekből különféle helyeken épitett zárványok, gátonyok és palánkák maradványaira akadnak.

III. A Veterani barlang védelmezése 1788. évben.

Midőn II. József császár Chersonban (Krim) II. Katalin császárnő tiszteletére megjelent, e találkozás azt vonta maga után, hogy nem sokára mint Katalin hü szövetségese örömmel ragadta meg az alkalmat, Oroszország mellett a törökök ellen a hadjáratot meginditani. Az erdélyi és bánsági hadtest parancsnoka gr. Vartensleben altábornagy volt. Ezen hadtest hadjárata egészben véve ugyan szerencsétlenül ütött ki, de azért hős tetteket is mutat föl; különösen a Veterani barlang helyőrségének bátorságát, kitartását és hősies elszántságát jegyezték fel a történet számára, melyeket itt részletesen fogunk előadni.

Ezen háboru alatt, hogy a törököknek dunai utját elzárhassák, Maovácz oláh illyr határőrezredbeli százados azon parancsot kapta, hogy a Veterani barlangot szállja meg, ki is vett parancsához képest Szviniczáról 280 emberrel és 11 ágyuval elindulva azt elfoglalta és megszállta. Egyébiránt hosszabb védelemre, sem elegendő lőszere, sem elesége nem volt. Julius elején báró Stein őrnagy a Brechainville 25-ik számu gyalogezred egy zászlóaljával és ágyukkal szintén a Veterani barlang védelmezésére küldetett, ki a barlang

előtti gátonyokat és egyéb védműveket jó karba és védelmi állapotba helyezte, a Csukár fensikján pedig zárványokat, gátonyokat emeltetett, a Cracu Cosieriului hegyoldalain körül palánkákat épittetett.

Augusztus 10-én jelentek meg a törökök 30 sajkán és 6 őrjárati hajón, kik Dubova irányában a Duna balpartján a Csukár keleti sarkánál létező öbölbe eveztek, s partra szálltak ugyan, de a zárványból, gátonyból és palánkákból ellenök intézett szakadatlan tüzelés következtében kénytelenek voltak 4 hajó otthagyásával s érzékeny veszteséggel visszavonulni.

Brechainville zászlóalja a fensikon osztályonként elfoglalva tartotta az összes zárvány-, gátony-palánk- és hirőri-állomásokat, midőn a törökök Orsováról közelgettek. Mehmed Memis pasa 7000 emberrel a Dunán jött, 1000 lovas is volt közöttük, kik Ogradenáról a hegyeken áthatoltak. A lovasság a dubovai sikságot lepte el, s állást foglalva a közlekedést a Veterani barlang és a fensikon elhelyezett csapatok között a dubovai oldalról elvágta, hogy az azon éjjel a Dunán érkezett gyalogságnak partraszállását támogathassa, melyet most már a helyőrség meg nem akadályozhatott..

Az ellenség aug. 11-én reggel négy órakor csatarendben állott és a Cracu Cosieriului hegységet kezdé szinleg ostromolni, mit Stein őrnagy a hegytövén készen fogadott a felebblétezett palánkok ágyusegitségével. Az ellenségnek valódi czélja azonban az volt, hogy Dubován át a Csukár felé irányozza menetét, utközben az előőrsöket visszanyomva állást foglalt, a zárványt ostromolta és véres harcz után elfoglalta. Stein őrnagy zászlóaljának egyik hadosztályával azalatt, az emlitett hegyoldalon a palánkoknak az ellenség részéről történt kikerülésével, tétlenségre kárhoztattatott, zászlóaljának második hadosztálya pedig, midőn az a véres harcz után szétveretett, a Csukár fensikjára menekedve hátrált, melynek magaslatára az ellenség is feljutni törekedett, hol a 20 négyszegölnyi zárványt ostromolni kezdé, az ostromot a hősies helyőrség ötször visszaverte ugyan, de utóvégre a roppant tulszámban volt ellenség a hősöket legyőzte és felkonczolta. Annak emlékére, mivel ott Scholderer százados, gróf Thierheim főhadnagy, gróf Clary-Altringen és Finsterwald hadnagyok, báró Elmpt és Eichenfeld zászlótartók, két altiszt, 15 tüzér és 346 közlegény elesett, azon zárvány, a hol a helyőrségre szomoru kimenetü véres csata vivatott, vérkőnek neveztetik, mely alatt a barlang feletti fensikot kell érteni. Ezen szerencsétlenség következtében báró Stein őrnagy még hátralevő csapataival különféle utakon a Veterani barlangba vonult, melynek védelmezése rábizatott.

Augusztus 12-én tizenkét sajkán ujabb török csapatok érkeztek meg a Dunán s ismételve partra szállani iparkodtak, de mindannyiszor elüzettek. A következő két napon át a törökök a Duna jobbpartján felállitott gátonyokból szakadatlanul tüzeltek, melynek védelme alatt partra vergődni törekedtek, de nemcsak hogy megakadályoztattak, hanem két sajkájuk a Dunába süllyesztetett, mire ismét két napon át heves tüzelést folytattak és a fensikról a

barlang védelmezőire szünet nélkül köveket hengeritettek le. Az ellenség aug. 17-én egy napi fegyverszünetet ajánlott, mely el is fogadtatott, miközben a törökök egy olasz nyelven irt levelet dobtak le a magaslatról, benne a helyőrséget megadásra szólitották fel, fegyverek nélkül szabadelvonulás feltétele alatt, mi azonban a helyőrség részéről el nem fogadtatott, minek következtében aug. 28-ig a szerbországi partokról folytonos ágyutüzelés és a Veterani barlang fölötti magaslatokról szakadatlan kődobálás volt napirenden, de semmi különös sikerrel, mert a helyőrség résen állott, a tüzelést viszonozta és a támadásokat visszaverte.

Az aug. 28. és 29-ik közötti éjjen Voith tüzérhadnagy ellenséges hajókat vett észre a Dunán, melyekre harmadfél óráig folytonosan ágyuztatott, miközben a zárvány a leghevesebben megtámadtatott — ez a Csukár keleti sarkánál létező dunai öböltől 800 lépésnyire fekszik a Veterani barlang felé — de Voith tüzérhadnagy itt kitüntette magát ügyesen alkalmazott böklövései (Stechschüsse) által, melyek mint némelyek állitják, általa először használtattak, mások szerint a már ismeretes böklövéseket csak ügyesen alkalmazta; de akármint volt, csakis az ő éberségének és ügyességének tulajdonittatott az, hogy az ellenségnek az éj homályában szándékolt partraszállása megakadályoztatott, s az emlitett zárványra intézett leghevesebb támadás a legerélyesebben visszaveretett.

Voith ügyesen épitett védmüvei, buzditó szilárd magaviselete, ügyesen irányzott lövései által még az ellenséget is csodálkozásra ragadta, miért is a Mária-Terézia lovagrend keresztjét kapta, s bárói rangra emeltetvén, főhadnaggyá léptettetett elő.

Most az ellenség azon megyőződésre jutott, hogy a Veterani barlangot a szerbországi partokról homlokegyenest a Dunáról be nem veheti, más tervhez kellett tehát folyamodnia, s támadásait három oldalról kezdé a Veterani barlangra intézni. Már délután egyes csapatok osztályai a Kazán bejáratánál partra szálltak.

Augusztus 30-án a ponyikovai barlang bejáratát védelmező-, ugyszintén a dubovai öböl fölötti zárvány-, valamint a Dunáról hajókon a Veterani barlang ellen általános támadás intéztetett; a helyőrség minden oldalról elzárva a barlang védelmére szoritkozott, és a heves támadásokat vitézül visszaverte.

Miután az ellenségnek a barlang ellen intézett ostromai nem sikerültek, és nem kevesebb mint 2000 embert vesztett, a pasa más eszközhöz folyamodott: megkisérlé alkudozni. A rohamos támadások közepette az ellenség reggeli 11 óráig negyedszer kinálta meg a helyőrséget fegyverszünettel és szabad elvonulással, mire Stein őrnagy a tüzelés és támadás beszüntetésével haditanácsot tartott, tekintvén azt, hogy négy napra ugyan volt még eleség, de a lőszerből annyira kifogytak már, hogy félnapra is alig lett volna elég; azonkivül a barlangban létezett három padon 86 sebesült feküdt. A helyőrség elfogadta a fegyverszünetet és szabad elvonulást azon feltételek alatt, hogy

fegyver- és lőszerkészletével, a sebesültek és betegek tovaszállításával elvonulhasson, mit a török pasa megtagadott. Stein őrnagy Maovácz századossal a magaslatra vezető kecskeuton indult a fensikon várakozó török hadi követhez, hogy vele ujolag értekezzék, kivel is a következő egyezményre léptek: a főtisztek kardjaikkal, a legénység pedig fegyverek nélkül vonulhatnak el, a sebesültek és betegek valamint az összes podgyász biztos kisérettel Moldovára fognak elszállittatni.

A védelem 20-ik napján egy tiszt hat vadászszal hadi követként a pasához küldetett, ki a feltételeket elfogadta s még azon este az átvételhez fogott. Janicsárjai és spáhiai kivont karddal két sorfalat képeztek, kik között a még fönnmaradt 700 hős aug. 30-án este a barlangból kivonult. Egy kis török csapat a barlangot azonnal megszállta.

Aug. 31-én a nagy vezér maga jelent meg a védműveket megtekinteni, s miután a helyőrség a törökök részéről a legjobb bánásmódban részesült, eleséggel és borral ellátva utnak indult.

Báró Voith János azon hegytől, mely 2516 láb magas, s Sterbecz néven ismeretes Szerbországban, a Veterani barlang átellenében, sterbeczi előnevét kapta. Ennek kéziratairól vettük ki a következő adatokat, miket emlitett unokája nekünk megküldeni sziveskedett, s elég alkalmasak arra, hogy a örtönteket kellőképen megvilágitsák.

„Az aug. 11-ki veszteség és hátrálás után Stein őrnagy zászlóaljának még megmaradt embereivel délután 5 órakor érkezett meg a barlangba, hol 20 napon át más eleséggel nem rendelkeztünk, mint részben rothadt lisztlel, melyből az emberek tésztát készitve forró meleg hamuban kenyeret sütöttek, ez volt az összes helyőrségnek mindennapi kenyere. Minden másodnapon kaptak a hadfiak egy kis adag köleskását vagy rizst, minden harmadnapon pedig kétszersültet vagy lisztet és kevés szalonnát, a mi mindenkor csak készpénz fizetések mellett szolgáltatott ki. Később 14 nap mulva érkezett csak egy hordó bor, 50 darab juh és 4 napra kenyér, de ezt is készpénzen kellett venniök, s nyomban felemésztetett, alig egy nap lefolyása alatt, akkor aztán a nyomoruság ismét beállott és tartott az elvonulásig.

Sokan csodálkoztak azon, hogy a törökök oly kimélettel viseltettek helyőrségünk irányában, miután ők fegyverszünettel és elvonulással egész barátságosan kinálták meg azt, okát pedig a következőkben találjuk:

1-ször. Hübel oláh-illyr ezredbeli parancsnok és ezredes Maovácz századosnak egy határőri katona által a barlangba hivatalos levelet küldött, melyre Maovácz felelve levele végén ezeket érinté: „Ő Felsége a császár a legközelebbi napokban Zimonyból 10—12,000 emberrel utnak indult a helyőrséget az ostrom zárolástól felszabaditani.“ A feleletet Hübel ezredesnek vivő határőri katonát az Almáson át visszautaztában egy ellenséges őrjárat elfogta és megkötözve a Dubován állomásozó nagyvezér elé vitte, honnan az a veterani barlang irányába kisértetett, és onnan Maováczhoz

kiáltania kellett, hogy fogságba került, és segitsen rajta. Ezen iratból a nagyvezér azt vette ki, hogy a török ostromló sereg nemsokára meg fog támadtatni, s a mi őt arra birta, hogy Mustafa pasa által a helyőrséget fegyverszünettel és szabad elvonulással már negyedszer és utoljára megkinálta.

2-szor. A nagyvezér terve az volt, hogy Vartensleben hadtestét Mehádiánál homlokzatban minden erejével megtámadja, és hogy egy másik hadosztálylyal a Veterani barlangnál a Dunán átkelését kierőszakolja, mely terve azonban meghiusult. Különben Vartensleben a hátrálásra már hajlandó volt, mi által utat nyitott volna az ellenségnek Temesvárig. A Veterani barlang helyőrsége lőszer és eleség hiányában is állhatatos magatartással oda vitte a dolgot, hogy az ellenségnek tervét és átkelési szándékát a Dunán naponként meghiusitá.

Az aug. 11-iki veszteség után, midőn Stein őrnagy a fensikról a barlangba érkezett, sietségében két 6 fontos ágyút és 5 ágyú számára kétszeres töltényű lőszert a zárványban hagyott. Midőn ezt hallottam és a lőszer hiányát éreztem, Stein őrnagynak Maovácz százados jelenlétében nyilatkozatot tettem azon okból, hogy végerőmegfeszitéssel megmenthette volna a két ágyút és a lőszert, mely utóbbi nélkül a helyőrség néhány napig sem tarthatja magát, mire aug. 12-én Gamsenberg százados s Ertl főhadnagy 100 emberrel és 10 tüzérrel a brechainvillei zászlóaljból a kecskeuton a fensikra küldettek, kik a hátrahagyott 2 ágyút és lőszereket még ott találták a zárványban. Az ágyúk szetszedve a magaslatokról ledobattak, mi által használhatlanokká lettek, de a legénység a lőszert köpenyében lehozván, a nálam létezett 11 ágyuból képes voltam az ellenségnek kierőszakolni szándékolt átmenetét a Dunán megakadályozni, és az Almás-Mehádiára vonatkozó tervét meghiusitani.

Belátható tehát, hogy két napig sem tarthattuk volna magunkat lőszer nélkül. Ezek szerint a helyőrség 10 napig tartotta fen magát, mialatt az ellenség gróf Vartensleben hadosztályát az almási uton át nem kerithette be, s igy a siker biztos kilátása nélkül homlokzatban sem merte megtámadni; Vartensleben pedig 10 nap alatt lassan elhátrált Illováig, s azalatt József császártól segitséget kapván a veszélyből kimenekült. A helyőrség azonban minden emberi segitségtől elvágva, minden pillanatban a biztos halálnak volt kitéve.

Ilyen veszélyes körülmények között a nagy-vezér a helyőrséget negyedszer de utoljára szólitá fel megadásra az emlitett feltételek alatt azon üzenet kiséretében, hogy Vartensleben Mehádiáról már hátrált. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint becsületes egyezmény utján elvonulni, miután az eleségből és lőszerkészletből kifogytunk, s az elerőtlenedett legénységtől már semmi szolgálatot nem követelhettünk.

Midőn Stein őrnagy tisztjeivel értekezett, hogy semmi kilátás nem lévén segitségre, nem maradt egyéb hátra, mint a negyedszer megkinált egyezményt elfogadni és a barlangot átadni, minek folytán egy tisztnek kellett tuszul a törökhöz mennie, észrevettem gyengeségöket, mert ezen vállalatra egyik sem akarta fejét ráadni. Azonnal önkéntesen elszántam magamat a nagy-vezérhez

elmenni, hogy Stein őrnagyot és Maovácz századost arról meggyőzhessem, miszerint én őket mint előljáróimat szeretem és tisztelem, s egyszersmind az államért kész vagyok azon esetre, ha a törökök adott szavokat megszegnék, meghalni is, mindamellett, hogy nőmről és 5 gyermekemről kellett gondoskodnom.

A nagy-vezér és összes tisztjei minden előzékenységgel voltak irányomban, kávé, gyümölcs és egyéb hüsitőkkel megvendégeltek. A nagy-vezértől bizonylatot is kaptunk 21 napi hősies ellentállásunk miatt. Mi fölött a császár ő Felsége teljes megelégedését nyilvánitá, és minden embert egy aranynyal megjutalmazott.“

Báró Voith tüzérhadnagy kéziratában előfordul az is, hogy előterjesztésére aug. 12-én, a szerencsétlen csata utáni napon, két főtiszt és összesen 110 katona a kecskeuton a fensikra indult, hogy az otthagyott ágyút és lőszerkészletet lehozza.

Voith kézirata szerint a vesztett csata utáni napon a helyőrség az ellenség által elfoglalt helyen a lőszerkészletet megtalálta a két ágyuval együtt, a mi előttünk érthetetlen, mert ez csak azon esetben történhetett meg, ha a törökök sehonnan támadástól nem tartanak, ha a fensikot odahagyva, csak a hozzájuk közelithető utat őrzik vala, és a környéket felkutatva, az ott talált ágyúkat hamarább helyezik biztonságba, továbbá ha halottaiknak a ponyikovai patak melletti eltemetésével foglalkoznak ott, hol maiglan a völgyben a zárványtól északnyugatra közvetlenül a patak mellett külön helyen kövekkel jelzett sirhalmok találtatnak, a fensikon, mint kősziklákon, e végre alkalmas hely nem lévén. Megmagyarázhatlan másodszor a kéziratból, miért nem kisérlette meg Stein őrnagy a legvégsőt, mikor még ágyúja és lőszere is volt.

Az előadottakból azt lehetne következtetni, hogy az aug. 11-ki csatában más zárványnál volt az ötszöri ostrom, melyből a törökök mindannyiszor visszaverettek, de ezen esetben sem lehet az ellenségről annyi ügyetlenséget feltenni, hogy a félóra alatt elérhető fensikon kémszemlézni elmulasztotta volna, mert a lőszer készletet, a mint megtalálja, bizonyára azonnal elfoglalja vala.

Mi, kik a csatatér területét, Csukár fensikját, a Cracu Coseriului palánkjait többször megvizsgáltuk, azt állitjuk, hogy a törököknek a kecskeutról tudomásuk egyáltalán nem volt.

Báró Stein őrnagy mindenütt jelen volt, a hol a veszély kivánta, ugyanazért nem tehetjük fel róla, hogy végső erőfeszités nélkül ott hagyta volna állomását.

Miután tehát, a mint Voith kéziratából látjuk, a merész vállalat sikerült, ugy csak annálfogva történhetett, hogy a törökök a kecskeutat nem ismerték, és az alatt valószinüleg a temetkezéssel, a többi ágyúk és zsákmány elfoglalásával, és a Veterani barlang meghóditásához kivántató készülődéssel voltak igénybe véve.

Meglehet az is, hogy a bejáratok őrizeteül a fensikot csak őrcsapattal rakták meg, mely a 100 emberből álló helyőrségnek láttára megfutott, mialatt ez a lőporkészletet a két ágyúval együtt elfoglalta.

Az eddig névleg emlitetteken kivül, kik életökkel lakoltak, az aug. 11-ki csatában részt vettek még a következő főtisztek:

A brechainvillei 25. számu gyalogezredből: báró Stein őrnagy, Petersill, gróf Lautour, gróf Thun, Gamsenberg századosok; Streit, Chantiens, Hertelendy, Ertl főhadnagyok; Pfisteren, Hegerstein alhadnagyok; Resch segédtiszt és de Puteani zászlótartó; Voith tüzérhadnagy a 2. tüzér-ezredből Maovácz százados és Stanojlovics főhadnagy a 13. határőrvidéki ezredből.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése junius 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkárt helyettesitő Kapdebó Gergely társulati tag; Odor Samu pénztárnok; dr. Niámessny Gyula társulati ügyész; Dobó László, Iványi Ede, Korbonics János, Molnár Vid, Rötth László s a társulati tagok közül: Fodor Péter, Folly Emil, dr. Ehrenfest Mór, a karzaton pedig történelem s régészet kedvelő középtanodai növendékek számosan.

Elnök őmltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az április havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s elnökileg hitelesittetik; Miletz János titkár jelentése pedig, melyet Kapdebó Gergely társulati tag olvasott fel a következő:

Tisztelt választmány!

Május hó 24-én megtartott közgyülésünkkel bezártunk ismét egy évet, melyre — mint titkári jelentésemben jelezni szerencsém volt — csak megelégedéssel tekinthetünk vissza. Jelen választmányi ülésünkkel egy ujabb aerát kezdünk meg, mely — ha már a kezdetből következtetnem szabad, a multnál semmivel sem fog hátrább állani, sőt inkább önzetlen buzgalmunk- s törekvéseinknek ujabb tanubizonyságát fogja képezni.

Mielőtt a társulat részére begyült adományokat egyenként felsorolnám, el nem mulaszthatom örömmel bejelenteni, hogy legközelebb nagy érdemü elnökünk ő-mltga vármegyénk déli részében Uj-Palánka körül és Szerbiában, a történelmi s régészeti emlékek kutatása czéljából egy kirándulást tőn, melynek örvendetes eredményéről a jelentést ma lesz szerencsénk meghallgathatni. Nem hagyva emlités nélkül derék tagtársunk Böhm Lénárt beküldött értekezését Uj-Palánka történetéről sem, mely szinte egyik választmányi ülésünkön a felolvasás tárgyát fogja képezni; igéretét birjuk dr. Szentkláray Jenő érdemes tagtársunknak is legközelebbi választmányi ülésünkön egy érdekes felolvasás tartására, ki is azon alkalommal több, általa Borjason Torontálban kiásatott kőkorszaki tárgyakkal fogja gazdagitani muzeumunkat.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg még a következőket is van szerencsém constatálhatni:

I. April havi választmányi ülésünk óta örvendetes érdeklődést jelezhetek társulatunkat érdeklőleg a begyült adományokat tekintve; mielőtt azonban ezek részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom felemliteni, hogy april havi választmányi ülésünk, valamint a mult hóban megtartott közgyülésünk hivatalos iratait a begyült ajándékokkal együtt illető helyeikre eltettem s a beválasztott tiszteletbeli s rendes uj tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulati kiadványokat megküldöttem, s tudomásvétel végett azt is jelezhetem, hogy a „Történelmi és régészeti Értesitő“ f. évi III. füzete több érdekes rajzzal legközelebb meg fog jelenni s a társulati tagoknak szétküldetni.

II. A társulati muzeum s könyv- és irattár részére a következő adományozások történtek:

1. Főtiszt. Horváth Pius vál. tag ur ajándékozott egy sötét vörös márványban petrificálódott kagyló-átmetszetet; mely az Al-Dunánál fekvő szviniczai márványbányában találtatott s felső része a kagyló-átmetszetnél gyönyörüen kicsiszolva van.

2. Pattala Károly gattájai plébános ur adott egy régi templomi réz csengetyűt, melyet adományozó ez előtt tiz évvel mint plébános helyettes a torontálmegyei Padé község plébánia kertjében talált. A csengetyű a XVI. század közepéről való; oldalán körül lecsüngő koszoru fonatok alatt 3 alak s mindegyik alak mellett egy állat t. i. egy szarvas, egy nyul s egy, valószinüleg majom látható a következő felirattal: †—1—5—6—A°— az az: „Anno 1560“. Végre legalsó szélén a következő körirattal bir: „* SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM“.

3. Náglics Ferencz V. osztálybeli reál tanuló egy régibb, valószinüleg villanykészüléket.

4. Freund Mór gyorsiró ur 3 darab koronázási ezüstérmet, s 12 darab ujabbkori ezüst s réz pénzt adományozott.

5. Beranek János kőrajzolótól 4 darab ujabbkori török, magyar s osztrák ezüst s réz pénz küldetett be.

6. Frey Izidor III. latin osztály tanuló, egy multszázadi bajor ezüst s két darab ujabbkori osztrák rézpénzt adott.

7. Végre Susich Károly társulati tag közvetitésével Klima Albert temesvári lakos egy Antoninus Aug. Pius feliratu római réz éremmel növelte gyüjteményünket, mely az ajándékozó állitása szerint Turnu-Severinben ásatott ki.

IV. Végre könyv- s irattárunkat nevelték: 1. Ngos és Ftndő Molnár Vid vál. tag ur egy orosz térképecskével, mely a jelenlegi keleti háboru szinhelyét ábrázolja. 2. Trefort Ágoston vallás és közoktatási m. kir. miniszter ur ő nagyméltósága a magyar nemzeti muzeumi Széchenyi országos könyvtár többes példányai jegyzékének második füzetével. 3. Náglics Ferencz V. reál osztály tanuló több általa készitett rajzokkal. 4. Társulatunk lelkes s kiváló pártolója —, Reviczki-Bay Ilona urnőtől a következő becses müvek adományoztattak: a) Gróf Andrássy Manó: Utazás Kelet-Indiákon. 1 kötet nagy folio diszképes kiadás; b) Báró Trenk Fridrik emlékezetre méltó életének históriája 1788. 8-ad rét 3 kötet; c) Ladvocat apáturnak historiai dictionariuma. Magyarra forditotta Mindszenti Sámuel nagy 8-ad rét Komárom 1795—1797. 5. Náglics Ferencz V. reál osztály tanulótól ezen müvek: a) egy magyar s német szinlap gyüjtemény csomag $182^{3}/_{4}$-ből; b) Johann Möhling: Handbuch für Schüler. Bécs 1826. 8-ad rét 4 kötet; c) C. L. von

Littrow: Vorlesungen über Astronomie. Bécs 1842. 8-ad rét 1 kötet; d) J. J. Littrow: Vorlesungen über Astronomie. Bécs 1830. 8-ad rét 1 kötet és pedig a mü második kötete, az első hiányzik; e) Wenzel Gottfried Immanuel: Klugheits-Lehre. Linz és Lipcse 1805. 8-ad rét 1 kötet — ajánltattak fel könyvtárunk gyarapitására.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet azon társulati ügyeket s mozzanatokat tekintve, melyek legutolsó választmányi ülésünk óta felmerültek ügyeinket érdeklőleg s az előterjesztés szives figyelembe vételét kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s örvendetesen tudomásul vette a jelentést, s mindazoknak, kik a társulati muzeum, könyv- s irattár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Horváth Pius vál. tag, Böhm Lénárt, dr. Szentkláray Jenő, Pattala Károly, Náglics Ferencz, Freund Mór, Beranek János, Frey Izidor, Klima Albert s Molnár Vid uraknak a választmány jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét; a begyült adományokat pedig titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült szükségletek s kiadások levonásával 404 frt. 87 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt. tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett egy ily czimü jegyzőkönyvnek: „Történet-régészet kirándulás Palánkára és Rámára“, melyet Böhm Lénárt társulat tag, mint az ezen kirándulásra vállalkozó diszes s nagyszámu társaság álta felkért jegyző szerkesztett. A jegyzőkönyv részletesen s vonzón irja le ezen történeti s régészeti szempontból egyiránt érdekes kirándulásnak, mely egyenesen nagy érdemü elnökünk Ormós Zsigmond őmltga kezdeményezésének köszöni megalakultát, — élményeit s déli vidékünk mult emlékeinek kutatása czéljából tett tapasztalatait. A választmány nagy érdeklődéssel hallgatta a jegyzőkönyv igen érdekes tartalmát s a többnyire társulatunk tagjaiból alakult kirándulók által tudományos szempontból tett s figyelemre méltó kutatások s tapasztalatok részletezését és a rámai hős, báró Lo-Presti siremléke ügyében már előzetesen bizottsággá alakult kirándulók intézkedéseit is a maga részéről helyeslőleg örvendetes tudomásul vette s a kirándulás alkalmából szerkesztett jegyzőkönyvet egész terjedelmében a társulati „Értesitő“-ben kinyomatni rendelte, melynek foganatositásával a szerkesztő titkár bizatott meg.

A tárgysorozat szerint következett Iványi Ede választmányi tag ur ily czimü értekezésének: „Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár“, folytatólagos felolvasása, miután a munkálat első része már a május havi közgyülés alkalmával lett ismertetve. A választmány ismételten nagy köszönetének adott kifejezést a becses tanulmányért s a közgyülési határozat értelmében az értekezést az „Értesitő“ julius havi száma fogja hozni egész terjedelemben.

Végül következett az uj tagok választása. Schäffer Antal társulati tag ur uj tagul ajánlja Nagyságos és Főtisztelendő Dobó Miklós csanád-egyházmegyei kanonok urat; ki is egyhangulag s éljenzések között rendes tagul választatik s részére a társulati kiadványok s a diszoklevél megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés szeptember 26 án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Dobó László, Iványi Ede, Horváth Pius, Molnár Vid, czimzetes kanonok, Péch József, Rötth László, alispán, Strasser Albert, Wimmer József, s a társulati tagok közül: Folly Emil, Kriniczky Ferencz, Marx Antal, kir. tanácsos, dr. Szentkláray Jenő, mint kedves vendég s értekező tagtárs, Uwira Ambrus, és a karzaton diszes női s uri hallgató közönség s nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltsga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlévő társulati tagokat s kiemeli azon örvendetes körülményt, hogy a társulat mükődésének ezen ujabb aerája kedvező auspiciumok között nyilik meg, tekintve mind a társulati tagok tömeges részvétét ezen első vál. ülésén a kéthavi szünidő után, mind a társulat pénzügyi helyzetének javulását, főleg pedig azon az egész társulatra nézve kedves meglepetést, hogy ezen gyülés alkalmával a társulat szeretett s nagyérdemü volt titkára dr. Szentkláray Jenő egy érdekes, vidékünkre nézve közmüveltségi szempontból általános érdekü becses felolvasást fog tartani; s ezen előrebocsátott szavak után elnök ő mltga a gyülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a junius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s elnökileg hitelesittetik. Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Közel három havi időszak röppent el felettünk, midőn utolsó választmányi ülésünk ezen terem falai között megtartatott. Azonban társulatunk ezen látszólagos szünetelése, melyet alapszabályaink azon közmondásnak hódolva, hogy „munka után édes a nyugalom," rendelnek el, csakis látszólagos szünetelés volt, mint emlitém; nem tünt az el felettünk eredménytelenül, nem volt meddő társulatunk buzgó törekvései s czéljai elérésének megközelitését tekintve s nem veszett el sikertelenül.

Választmányi üléseink szüneteltek ugyan a központban, de társulatunk tagjai felfogva s átérezve nemes hivatásuk nagyságát egész teljében, nem szüntek meg közremüködni azon nemes és magasztos czél további fejlesztésére még a nyugalom napjaiban sem, melyet a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat maga elé kitüzött s nemcsak a társulat jó hirnevét, tekintélyét nevelték ez által szerte e hazában, de egyszersmind eclatans tanubizonyságot nyujtanak arról is, hogy a minden önérdekhajhászattól eltekintő, csupán a közmüvelődést s tudományos előhaladást előmozditani igyekvő munkásság s buzgalom soha sem szünik meg a szépért, jóért s magasztosért hevülni; s társulatunk tagjai fényesen beigazolták azt, hogy tudnak is, akarnak is közremüködni azon magasztos czélok elérésére, melyeknek értékét nem a korunkbeliek, csakis az utókor fogja egész teljében megitélhetni, s a társulatunk által elvetett jó mag bizonyára meghozandja azon áldásdus gyümölcsöt, mely e déli vidékünk szellemi fejlődésének egyik leghathatósabb eszközlője leend.

Hogy az imént mondottak nem csupán hangzatos frázisok s kiválogatott mesterkélt szavak s nem légből kapkodott állitások, titkári jelentésem következő részleteiből győződhetik meg a tisztelt választmány.

Minden oly társulatnak, mely a szellemi müveltség előmozditásának

magasztos czélját tüzte ki feladatául, az életrevalóságát a szellemi téren buzgó s törekvő tagjainak müködése szokta meghatározni. S hogy e tekintetben t. i. tagjaink szellemi munkásságát illetőleg nem állunk roszul, nemcsak kiadványaink szolgálnak teljesen kielégitő tanuságul multunk szellemi müködése s irányára vonatkozólag, de a jövőre nézve is örvendetes adatokat jelezhetek.

Igy Ormós Zsigmond nagyérdemü elnökünk ő mltga, eltekintve a f. évi május hó 26-án egy diszes társaság kiséretében tett Al-Duna vidéki kirándulásától, melynek eredménye egy jegyzőkönyv alakban szerkesztett ily czimü, becses adatokat tartalmazó füzetke lőn: „Történet-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára," melyből egy nyomtatott példányt van szerencsém a tekintetes választmánynak bemutatni, mint már emlitém, ettől eltekintve, ő mltga ujabb adatok gyüjtésével foglalkozik Délmagyarország legdélszakibb s történelmi jelentőségü helyeinek multját érdeklőleg.

Továbbá azon kedves s mindnyájunkra nézve örvendetes körülményből folyólag, hogy társulatunk ez előtti nagyérdemü titkárját dr. Szentkláray Jenő tagtársunkat a jelen választmányi ülésünk alkalmával körünkben tisztelhetjük, felemlitem azon nagybecsü munkásságot, melyet érdemteljes volt titkárelődöm a szünnapok alatt a hazában s a hon határain kivül kifejtett. Ki is nemcsak hogy képviselte társulatunkat az országos központi történelmi társulat pozsonyi kirándulása alkalmával: hanem több helyütt u. m. Budán az országos levéltárban, Pozsonyban a káptalannál és a városnál, Bécsben pedig a cs. kir. hadügyminiszterium nagyszerü levéltárában hetekig adatok gyüjtésével foglalkozott, melyek az általa megirandó „Tisza-Maros határőrvidék monographiájá"-hoz szolgálnak becses s ritka kutfőkül, s a tudós szerző ezen, déli vidékünk monographiáját illetőleg fontos és nagyérdekü tanulmányának előzetes ismertetését is társulatunknak volt szives felajánlani. Ugyancsak tőle fogunk hallani a jelen választmányi ülésünk alkalmával, egy archaeologiai szempontból érdekes felolvasást a „Torontáli őskori telepek"-ről s ezen alkalommal a telepekben talált őskori tárgyakat is bemutatni fogja s előlegesen is bátorkodom a tisztelt választmány becses figyelmét felhivni a felolvasandó nagybecsü tanulmányra.

Társulatunk szellemi munkásainak felsorolása alkalmával nem hagyhatom emlités nélkül azt sem, hogy a szünidőben Iványi Ede vál. tagtársunk is részt vett az országos központi történelmi társulat pozsonyi kirándulásán, s a történelem és régészet érdekében a külföldön hosszabb utazást tőn s több nevezetes könyvtárt, muzeumot s levéltárt megtekintett; mely körülmény mi reánk nézve is becses értékkel biró, a mennyiben az ott szerzett tapasztalatokat társulatunk szellemi előnyére fogja érvényesiteni; továbbá nem hagyhatom emlités nélkül azt sem, hogy a mai gyülésünk folyamában a már emlitetten kivül egy másik felolvasást is fogunk hallhatni Böhm Lénárt tagtársunk s vidékünk nagyérdemü monographusától ily czimen: „Uj-Palánka krónikája," s végre megemlitem még, hogy Iványi István ur is küldött be hozzám a napokban egy értekezést, mely az „Értesitő"-ben már megjelent „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez" czimü történelmi tanulmányt fejezi be.

A felsorolt szellemi munkásságtól eltekintve, hivatalos kötelességem hozza magával, hogy a junius havi választmányi ülés óta felmerült és társulatunkat érdeklő egyéb ügyekről is megemlékezzem s ezekről a következőkben van szerencsém értesithetni a tisztelt választmányt:

I. Junius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a társulat irattárába elhelyeztem s a választmány határozatait érvényesitettem; végre a muzeumnak

felajánlott régi pénzeket, iratokat, könyveket s egyéb emlékeket illetékes helyeikre eltettem. „Értesitő“-nk III. füzete is megjelent csinos kiállitásban, mely valamint a társulati tagoknak, ugy a helybeli s országos napi lapoknak s egyéb szakközlönyök szerkesztőségeinek is pontosan szétküldetett.

II. A társulatot érdeklőleg a következő hivatalos iratok érkeztek: 1) Ipolyi Arnold s Horváth Mihály püspök ő méltóságaik köszönő iratokat intéztek elnökünk ő méltóságához azon alkalomból, hogy a május havi közgyülésen a társulat tiszteletbeli tagjaivá választattak. 2) Dr. Römer Flóris Ferencz, a „Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egylet“ czimü, velünk rokonirányu társulat elnöke, megküldé könyvtárunk számára a nevezett egylet ily czimü kiadványát: „Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egyletének első évi jelentése,“ melyet van szerencsém bemutatni. 3) Göndöcs Benedek, a „Békésmegyei régészet-müvelődés-történelmi egylet“ elnöke, köszönetét nyilvánitja, a nevezett egylet könyvtárának társulatunktól megküldött „Értesitő“-kért.

III. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1. Társulatunk jótévőinek sorát Reviczki-Bay Ilona urnő s társulatunk alapitó tagja nyitja meg; a nevezett urnő valamint a lefolyt év alatt folytonosan a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitá társulatunk fejlődése s emelkedése iránt, ugy munkálkodásunk ezen ujabb aerája kezdetén is érezteti velünk nagybecsü figyelmének s jóságának kiváló jeleit, s éremgyüjteményünk gyarapitására beküldött egy darab I. Lipót király-féle, egy darab III. Károly király-féle magyar aranyat. I. Lipót király egy darab magyar ezüst tallérját s 11 darab németországi különféle ezüst tallért, összesen 14 értékes darabot.

2. Izsák Amália urnő Temesvárról ajándékozott egy pár fehér selyematlasz arany himzéssel átszőtt és pillangókkal diszitett régi törökös alaku női czipőt s egy szinte régi női legyezőcskét, mely tájképekkel, virágokkal s pillangókkal van diszitve s fehér csontfoglalványnyal ellátva. Mind a két adomány régibb 100 évesnél, s a nevezett ajándékozó urnő még nagyanyjától kapta ajándékképen mind a két tárgyat, mint nagyanyai emlékeket.

3. Barách József kir. tanácsos s vál. tag ur egy különös alaku eseppkő példánynyal kedveskedett; a cseppkő alakja egy megkövesült szarvhoz hasonlit.

IV. Társulati könyvtárunk a már előzetesen emlitetten kivül, egy másik müvel is gyarapodott még, melynek czime: „Az emberi koponya isme Cranioscopia,“ irta Lenhossék József. A mü szépen bekötve, a szerző ajándékából jutott társulatunk birtokába.

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó junius havi választmányi ülésünk óta a két havi szünidő alatt a társulatot érdeklőleg felmerültek s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A titkári jelentés éljenzések között örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztésből folyólag Reviczki-Bay Ilona urnőnek, a társulat iránt nyilvánuló ujabb jótékonysága s becses adományáért, a választmány legmélyebb

köszönetének nyilvánitását elnökileg tudtul adatni határozta el; továbbá Horváth Mihály, Ipolyi Arnold püspök ő méltóságaik, valamint Göndöcs Benedek apát s egyleti elnök jelentései nagy éljenzések között örvendetesen tudomásul vétettek s mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: dr. Römer Flóris Ferencz apátkanonok ő nagyságának a „Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egyletének első évi jelentése“ czimü munka megküldéséért, oly kijelentéssel, hogy a nevezett egyletnek cserepéldány küldessék a társulat kiadványából, továbbá Izsák Amália urnőnek, Barách József kir. tanácsos s vál. tag urnak s dr. Lenhossék József kir. tanácsos s egyetemi ny. r. tanár urnak, a választmány jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 855 frt 49 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt tartalék tőkealapon kivül. A pénztárnoki jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s egyuttal a választmány Odor Samu pénztárnok urnak, a tudomásvétel mellett a társulat pénzügyi állapotának javitása körül tanusitott tevékenységéért, legnagyobb elismerését fejezte ki.

Következett dr. Szentkláray Jenő társ. tag urnak ily czimü értekezése: „Torontáli őskori telepek a Tisza mentén.“ A jeles és minden tekintetben szakszerü értekezés bevezetésében a tudós értekező az őskorszaki viszonyokat tárgyalja általánosságban s ezután áttér a borjasi őstelepek részletes ismertetésére s kimutatja saját buvárlatai alapján, hogy ezen telepek a legnevezetesebbek közé tartoznak az Al-vidéken s hasonjellegüek a tószegi, szelevényi, paulisi és egyéb országosan nevezetessé lett őstelepekkel. Előadásában kimutatja továbbá, hogy Torontálmegyének Tiszamelléke nevezetes őskorszaki vidék volt; mert itt több mint 192 nagyobb halom s mintegy 15 dombsorozat található, s ha összeszámitjuk, a halmok száma közel 220-at tesz ki. Az értekezést különösen becsessé teszi azon körülmény is, hogy az állitások, különösen Borjasra nézve, az itt értekező által talált 48 darab ős kőkorszaki tárgyakkal lettek illusztrálva, melyeket értekező a társulat muzeumának volt szives felajánlani, két más, szintén értekező által Borjason talált régi éremmel együtt. A választmány s a jelenvolt hallgatóság feszült figyelemmel kisérte a remek toll- s vonzó nyelvezettel irt érdekfeszitő előadást s a tudós szerzőt élénken megéljenezte s az általa felajánlott őskori tárgyakat a két éremmel együtt, melyeknek egyike Dusán István, a másika pedig I. Ferdinand korából való, mély hála s köszönetnyilvánitással fogadta; s a vidékünk ősmultjára nézve különösen fontos s érdekes értekezést a társulati közlöny, az „Értesitő“-ben, valamint a „Temesi Lapok“-ban is közzétenni elrendelte, hogy a közmüvelődés érdekében mindinkább ismertebb legyen.

A tárgysorozat szerint kijelölt második felolvasás, miután az idő nagyon előre haladt, a választmány egyhangu óhajtása folytán a legközelebbi választmányi ülésre halasztatott el, s Böhm Lénárt társ. tag ur ily czimü értekezése: „Uj-Palánka krónikája“ a jövő október havi vál. ülésen fog felolvastatni.

Végül következett az uj tagok választása. Uj tagokul ajánltattak a következők: Dr. Benedek Albert főreáltanodai tanár Temesvárott, dr. Breuer Armin orvostudor Temesvárott és dr. Ortvay Tivadar akadémiai tanár Pozsonyban. Az ajánlatba hozottak egyhangulag és éljenzések között a rendes tagok sorába igtattattak s részökre a diszoklevél s a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés október 31-én. Elnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardelean György, Barách József, kir. tanácsos, Bilszky Ferencz Iványi Ede, Molnár Vid, Péch József, Rötth László, s a társulati tagok közül: Folly Emil, Schopf Antal, a karzaton pedig diszes női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei számosan.

Alelnök ur megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s kapcsolatosan felemliti, hogy elnök ő méltósága hivatalos teendői végett távol levén, a jelen gyülés alkalmával az elnöki teendőket ő vezetendi s ezen előre bocsátott szavak után a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a szeptember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A mult szeptember hó 26-án megtartott utolsó választmányi ülésünk óta több oly körülmények merültek fel a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatot érdeklőleg, melyekről hivatalos kötelmemhez tartozik részletesen beszámolnom.

I. Szeptember havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a társulati irattárba elhelyeztem s a választmány határozatait érvényesitettem; végre a muzeumnak felajánlott régi pénzeket, tárgyakat, iratokat és könyveket illető helyeikre eltettem. „Értesitő"-nk IV. füzete is, mely ez évben utolsó leend s befejezi a III. évfolyamot, rövid idő mulva tartalomdusan elhagyandja a sajtót s a társulati tagoknak mint tagilletmény pontosan szét fog küldetni.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyekről a következőkben van szerencsém beszámolhatni:

1. Az adakozók s jótevőink névsorát egy tőlünk messze távol lakó lelkes hazánkfia, Hajnal Imre gyógyszerész ur nevével nyitom meg, ki Botusánból (Moldvaország) egy igen érdekes „algiri cserkesz kés" beküldésével kedveskedett társulatunknak. A kés pengéje finom aczél, mindkét szélén élesre köszörült s hossza 20 cm.; a penge széle a fogantyunál mintegy 6 cm.; hosszán alulfelül fürészszé van alakitva. A kés fogantyuja vagy nyele majdnem 14 cm. hosszu s egészen ezüst és rajta török felirás s csinos arabeszk diszitmények láthatók. Végül a kés két darab keletiesen czifrázott fából készült tokkal bir, mely szijakkal van körülfonva s alul ezüstös sodronynyal megerősitve. Az érdekes ajándék megérdemli, t. választmány, hogy rólunk a messze távolból megemlékező derék hazánkfia, Hajnal Imre urnak, a társulat nevében jegyzőkönyvileg fejezzük ki nagy köszönetünk nyilvánitását.

2) Stetina Imre katonai lelkész s társulati tag ur ajándékozott 25 darab

ezüst s réz érmet, melyek legnagyobbrészben Dalmátiában találtattak, s néhány német s lengyel pénzecskét kivéve, a régi dalmát városok forgalmi pénzeit képviselik; közülök különösen kiemelendő egy I. Lajos magyar király féle ezüst dénár, mely Kninben találtatott s nagy valószinüséggel azon időre emlékeztet, midőn Erzsébet s Mária királynők a horvát-dalmát zavarok lecsendesitése végett 1383 végén a nyugtalankodó Dalmátiába utaztak s pártjuk növelésére nagy mennyiségü pénzt vittek magukkal. Ily Lajos-féle ezüst pénzecskék nagy számban találtatnak Kninben és vidékén.

3. Magyar Salamon Dávid nyomdász és társulati tag ur adott 2 ezüst s 2 réz érmet.

4. Susich Károly ügyvédjelölt s társulati tag egy külföldi ezüst s 2 darab I. Lipót-féle ezüst érmet, továbbá egy réz polturát 1705-ből s egy Mária Terézia korabeli réz ½ krajczárost, végre egy réz pecsétnyomó gyürüt, melyen szárnyas pegazus felett I. S. betük láthatók. Az ajándékozott érmek s pecsétgyürü a várkapu tágitása alkalmával Mehala felől a sánczokban találtattak 1877. szeptember havában.

5. Dr. Ehrenfest Mór ügyvéd s társulati tag ur egy I. Ferencz római császár korabeli ezüst érmet és

6. Jovanovits György gymnásiumi tanuló 3 darab ujabbkori rézpénzt ajándékoztak a muzeumnak.

III. Bankó gyüjteményünket gyarapiták a következő III. osztálybeli gymnásiumi tanulók, u. m.: Oszvald János 1 frt, 2 frt, 5 frt, 10 frt, 15 kr. s 30 krajczáros Kossuth bankjegygyel, Pollák Lajos 10 frtos és 30 krajczárossal, Dulósy Jenő 5 frtossal, László Árpád 2 frtos és 12 krossal, végre Schlichting Győző gymnásiumi IV. osztálybeli tanuló egy 5 frtossal, mindannyian Kossuth bankópénzben.

IV. Végre könyv- s irattárunk is növekedett a következő ajándékokkal: Dr. Kuhn Lajos főgymnásiumi tanár ur megküldé „A nap munkája“ czimü müvét; dr. Szentkláray Jenő tagtársunk s török-becsei lelkész ur egy török okmányt ajándékozott s Bilszky Ferencz vál. tag ur s szakálházi plébános három darab hártyára irt czéh levéllel növelte iratgyüjteményünket; mind a három hártya-levél a XVI. században Augsburgban állittatott ki I. Ferdinánd római császár uralkodása korában, az egyik 1559. decz. 14-én, a másik 1564. április 29-én s a harmadik 1564. junius 6-án.

Ezen mozzanatok képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet, melyek szeptember havi ülésünk óta a társulatot érdeklőleg felmerültek.

* * *

A titkár jelentése örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztésből folyólag mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Hajnal Imre gyógyszerész urnak, ki tőlünk távol Botusánból (Moldvaország) egy igen érdekes cserkeszkés beküldésével kedveskedett társulatunknak, a választmány jegyzőkönyvileg kifejezett mély köszönetnyilvánitását elnökileg különösen is tudtul adatni határozta el; a többieknek pedig, u. m. Stetina Imre katonai lelkész s társ. tag, Magyar Salamon D. nyomdász s társ. tag, Susich Károly társ. tag, dr. Szentkláray Jenő társ. tag, dr. Kuhn Lajos tanár, Bilszky Ferencz társ. tag uraknak, valamint Oszwald János, Pollák Lajos, Dulósy Jenő, László Árpád, Schlichting Győző gymn. tanulóknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s egyuttal elnök ő nagysága a jelen alka-

lommal különösen is kifejezte elismerését a gymnásiumi tanuló ifjuságnak a társulat iránt tanusitott nagy részvéteért s a beküldött ajándékokért. A választmány a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 920 frt 9 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1105 frt tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés, tekintettel arra, hogy a pénztár a mult havi örvendetes kimutatáshoz képest ujból még szebb gyarapodást tüntet fel, nagy köszönettel vétetett tudomásul.

Következett Böhm Lénárt társulati tag urnak ily czimü értekezése: „Uj-Palánka krónikája a legrégibb időktől napjainkig“, melyet Ardeleán György vál. tag ur olvasott fel. Az értekezés, mint czime is mutatja, a nevezett hely történelmileg fontos multját ismerteti chronologikus sorrendben s pontos részletezéssel sorolja fel mindazon történelmi és régészeti eseményeket, melyek ezen hazánk multjában nevezetes szerepet játszott helyre nézve felmerültek. A választmány köszönetet szavazott a derék szerzőnek érdekes értekezéséért, mely egész terjedelemben a társulati „Értesitő“-ben fog közöltetni.

Ezután Miletz János titkár olvasta fel ily czimü értekezését: „Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez“; mely értekezésében szerző, reflectálva nagy s fáradhatlan történetbuvárunk Pesty Frigyes ily czimü értekezésére: „Miveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században“, mely a „Századok“ f. évi I-ső számában jelent meg, a csanádi püspökség archivumában lelt okiratok alapján kimutatja, hogy az 1737. év tavaszán, a még Merczy tábornok által 1722-ben letelepitett spanyolokon kivül, ujabb spanyol telepités is történt, még pedig Verseczre. Ezen spanyolok 9 hajóval jöttek le Bécsből a császár-király III. Károly egyenes rendeletéből s itt külön lelkész alatt állottak. Letelepitésök azonban Verseczen csak ideiglenes volt, miután a temesvári tartományi kormány egy épitendő spanyol város tervrajzáról tett Bécsbe felterjesztést s annak helyiségeül ujból Nagy-Becskereket ajánlotta, hol már 14—15 évvel előzőleg telepittettek le spanyolok. A vidékünk multját érdeklő s felvilágositó érdekes értekezés nagy köszönettel fogadtatott s közlése az „Értesitő“-ben elrendeltetett s az értekezés befejeztével Bilszky Ferencz szakálházi plébános s választmányi tag ur megemliti, hogy a Verseczre letelepitett spanyoloknak ugyanott még ma is élnek ivadékaik, valamint Merczyfalván is Temesmegyében s az utóbbi helyről megnevezett bizonyos Denelotti nevü családot s végül megjegyzé, hogy a Bilszky-család is ezen spanyoloktól veszi származását.

A tárgysorozat szerint következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagul ajánlja Tordai György főreáltanodai igazgatót.

Az ajánlatba hozott egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztatik s részére a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

A székely-földi muzeum ismertetése. Miletz Jánostól. Midőn az 1876-ik év nyarán, erdélyi utazásom alkalmával néhány hetet a kies Háromszék elragadó szép vidékén töltöttem el, egyéb nevezetességek között megnéztem Imecsfalván azon szép s gazdag mügyüjteményt is, mely egyedül

Cserey Jánosné urnő őnagysága ritka buzgalmának s áldozatkészségének köszöni létezését, melyet a derék székelység közmiveltségi viszonyainak előmozditása czéljából a fenkölt szellemü urnő s ritka áldozatkész honleány nem kiméive semmi fáradságot, először ugyan csak a vidéken, később pedig távoi helyeken is hangyaszorgalommal gyüjtögetett.

A muzeum mükincsei, melyek a Cserey család udvarházánál vannak elhelyezve még jelenleg is, rövid idő alatt nevezetessé tették Imecsfalvát nem csak a Székelyföldön, de Magyarország távol meszsze fekvő vidékein is, s alig két évi fenállása óta közel másfél ezer látogatója volt. A többek között az 1875. év nyarán Előpatakon tartott „Magyar orvosok és természet vizsgálók XVIII. nagy gyülése“ alkalmával is az Erdélybe rándult tudósaink közül számosan megnézték, jóllehet a muzeum még akkor korántsem volt oly gazdag gyüjteményekben mint jelenleg.

A muzeum szakavatott rendezését Vasady Gyula tanár ur, mint a történelem s régészet nagy kedvelője vezeti; ki is számos összeköttetéseinél fogva a hazában s külföldön, a muzeum ügyét a tudomány s közmüvelődés szempontjából lelkesen felkaroló urnő- s alapitónak nemes czélzatai szerint, fáradhatlanul érvényre juttatni igyekszik s több oly nevezetes ritkaságot szerzett már meg, melyek mübecsüket tekintve az unicumok közé sorolhatók. Igy Vasady ur utánjárása szerezte meg Kossuth Lajos nagy hazánkfiától legközelebb azon 1848/49-iki katonai érdemrend nagy keresztjének csillagjelvényét is, melyet Bem tábornok Nagy-Szeben bevétele alkalmából kapott s holtiglan viselt, melyet nem régiben Vasady ur személyesen vitt el Budapestről, hol a honvédmenház javára közszemlére volt kitéve. — rendeltetési helyére az imecsfalvi muzeumba. Ugyancsak Vasady ur f. évi marczius hó 4-én Sepsi-Szent-Györgyön a „felolvasó egylet“ estélyén egy szakszerü értekezést is tartott ily czimen: „A muzeumról“, hogy az imecsfalvi becses mügyüjteményt a székelység között minél szélesebb rétegben ismertesse.

Legközelebb, mint értésemre jutott, Csereyné ő nagysága az általa nagy fáradság-, költség-, és gonddal összegyüjtött történelmi és régészeti mükincseket, nemesen érző honleányi szive sugallatát követve, egy bizonyos összegből álló pénzalappal együtt a székely nemzetnek adományozta s az ügy végleges eldöntés végett jelenleg a vallás és közoktatási miniszteriumhoz van előterjesztve; a nevezetes gyüjtemény a nagylelkü alapitó urnő kivánatára „Székely földi muzeum“ nevet veend föl és székhelye alkalmasint Sepsi-Szent-György leend.

Az érdekes imecsfalvi gyüjtemény jelenleg 5920 darabból áll a könyvek, okiratok stb. ide számitásával együtt, s nevezetesebbjeit a következőkben ismertetem:

I. A muzeum birtokában van 96 darab porczellán, üveg s más hasonnemü tárgy, melyek közül megemlitendő: I. Apafi Mihály fejedelem nagy billikoma. Két nagy czinfedelü korsó. Béldi Pál pohara, éjjeli lámpája. Kemény János fejedelem pohara. Gróf Apor István tálja. Cserey Mihály a történésznek virágokkal diszitett asztaledényei; egy kis kancsó 1661. felirattal, s több érdekes székely kancsó és chinai tányér. II. Szövetnemü tárgy van 94 darab s ezek között nevezetesebbek: A Cserey család egyik nőrokona, Barabás Mari menyasszonyi aranynyal kivarrott női főkötője a XVII. század végéről. Macskási tábornok selyem, házi szőtt abrosza 1702-ből. Kiss Ernő tábornok nyeregtakarója. Tisza Krisztina selyem nyakkendője. Egy aranynyal hímzett női ruhaderék a XVI. századból. Arany- s ezüsttel hímzett, s drága

gyöngyökkel kirakott papucsok. Székely házi szőtt és selyemmel hímzett abroszok, ágytakarók, kendők a XV., XVII., és XVIII. századból. Végre templomi öltözetek stb.

III. A bőrből készült tárgyak száma 32. Nevezetesebbjei: Egy bőrtárcza 1792. felirattal, állitólagosan I. Napóleon egyik nőkegyeltjeé volt. Különféle lőszertartók a székely-huszár ezredektől. Tillier őrnagyné utazótáskája a 18-ik század elejéről. IV. A csontból készült tárgyak száma 15 darab; melyek között látható Tillier őrnagyné konty fésüje a XVIII. század elejéről. Lőportartók latin feliratokkal a XVII. és XVIII. századból s Kiss Ernő tábornok disznyerge.

V. Fából készült tárgy van 86 darab, melyek közül nevezetesebbek: Basa Tamás háromszéki főkirálybiró elnöki széke a XVII. század közepéről; ugyanennek faragványokkal diszitett könyvállványa Zaboláról. Abdul-Medzsid diszasztala, mely 10,000 darabból van összerakva s rajt török feliratok láthatók. Székely pogácsa bélyegezők s nyujtók a XVI. és XVII. századból. Egy régi diszes faragványu fakereszt. Récsey Anna rejtélyes rekeszekkel ellátott szekrénykéje csinos festményekkel a XVII. századból. Egy igen régi zongora. Egy székely famozsár, vagy máktörő, melyen „1664“ dombor vésetben látható.

VI. Réz, ólom és vas tárgy van 153 darab. Nevezetesebbjei: Bocskay István fejedelem órája. Barcsay Ákos fejedelem asztali órája. Gróf Ferrathi kihalt család pecsétnyomója a XVII. századból. Az olasz-magyar legió pecsétnyomója. A nagy-szebeni takács- s a segesvári kőmives czéhek kelyhei. Tatár, arabs, török és magyar lózablák, vas ingek, kar, mell, térd és has vértek, buzogányok, sisakok, nevezetes régi kardok, sarkantyuk a XVI. és XVII. századból. Nyil hegyek, ivek, dárdák, lándzsák, tőrök, pisztolyok, ajtózárak, bámulatos nagyságu kulcsok, különféle alaku harczi kürtök stb.

VII. A bronz tárgyak száma 98, melyek legnagyobb részben háromszéki leletek. Közöttük legnevezetesebbek: Egy 38 cm. nagyságu gyertyatartó. 14 darab különböző nagyságu celta. Sarlók, tűk, vésők, kalapácsok, lándzsák, buzogányok, edények; továbbá 43 darab különböző nagyságu szögletes, kerek, diszitett és sima alaku kar és kéz karikák, diszitők, melltűk és csattok, lódiszitő lánczok és fülbevalók.

VIII. A természetrajzi tárgyak száma az állat-, növény-, és ásványországból 1232 darab, melyek között nevezetes őskori kövületek találhatók. IX. Kép s különféle festmény van 70 darab. X. Arany s ezüst tárgy 65. Nevezetesebbjei: Bem tábornok csillagjelvénye; Kossuth Lajos ajándéka. Damjanics János tábornok bitófájából készült kereszt, melyet több erdélyi honvéd aranyba foglaltatott. Cserey Mihály történetirónak több ezüst disztárgya. A Szent-Katolnán ásatás alkalmával talált ezüst tőr, öv és arany gyürük.

XI. A különböző tárgyak száma 151 darab; melyek között kőkalapácsok, hamvvedrek, üveg gyöngyök, római mécsesek, mozaik téglák stb. láthatók. XII. A régi pénzek s érmek száma 503. XIII. Irott könyv van 47 darab, melyek a XV., XVI., XVII. és XVIII. században irattak s közülök megemlitendő Cserey Mihály históriája (4-ed rét 824 l.). Dávid Zsoltárai (4-ed rét 600 l.); ezzel egybekötve van a Szent Erzsébet rendü apáczáknak teendői és imádságai 1420-ból, melyet Szabó Károly ismertetett a „Könyvszemle“ 1877-i junius havi számában.

XIV. Nyomtatott könyv s hirlap van 1597 darab, melyek között több nevezetes s majdnem unicumnak mondható példány található a XVI. és XVII. századból. XV. A kéziratok száma, melyek nagyobbrészt az

erdélyi fejedelmek sajátkezü aláirásával vannak ellátva, kitesz 1007 darabot. Ezen kéziratok közül már többeket a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat „Értesitő"-jében ismertettem s legközelebb több érdekes régi kézirat ismertetését folytatni fogom. XVI. A különféle nyomtatványok, röpiratok, alkalmi és halotti beszédek száma 88 darab.

Találtatnak továbbá a gyüjteményben becses pecsétlenyomatok az erdélyi fejedelmek-, különféle városok-, falvak-, egyletek- és családoktól; végre római téglák s épület kövek s egy képes album több mint 1000 darab fa-, kő- és rézmetszetü képpel. A közlöttekből eléggé látható, hogy mily nagy számu, mübecscselbiró anyag van itt felhalmozva, s mily becses anyagát képezik ezek is édes hazánk letünt multjának, az őseink által átélt s az ezek korát megelőző viszontagságteljes eseményeknek s mindezen becses gyüjtemény egy lelkes honleány, Cserey Jánosné urnő őnagyságának kizárólagos érdeme.

A léczfalvi tábori országgyülés egy okiratának ismertetése. Miletz Jánostól. Az alább közlendő okirat azon szomoru idők emléke, midőn Báthory Zsigmond fejedelem ingatag magatartása Erdélyt a legválságosabb viszonyok közé juttatta, s a zavarokban a székelység democratikus alapon nyugvó szabadalmai mélyen megsértettek; a székelyföldi nemesség összegyülvén elhatározta ujból a jobbágyi állapotok vissza állitását, s felhasználva azon alkalmat, midőn az ingatag fejedelem az országból távozott, volt jobbágyaikat, kik a fejedelmi igéret alapján a szolgálatot megtagadták, éjjelenként összefogdostatták s százanként huzták nyársba, vagy orrát, fülét metszették el a szerencsétlen népnek s ily barbár eljárással a különben szabad nemzetet ujból jobbágyságra veték[1]).

Ily középkori vad intézkedések természetesen a haza kórmányzatával szemben élbe állitá a hős nemzetet, s a jogvesztés által érzékenyen sértett székely nép közül sokan Mihály vajda bejöttekor, ki a hozzá csatlakozóknak az ősi jogok és szabadságok visszaadását s a jobbágyság eltörlését igérte, benne egy szabaditót vélve, a vajda seregéhez csatlakoztak s az őket elnyomó nemességen visszatorláskép kegyetlen boszut vőnek. Mihály vajda kiüzetése után ezen, a vajdával czimboráskodó székelyek megfenyitésére alakult a táborból rögtönzött léczfalvi országgyülés 1600-ban október 25-én.[2])

Hatalmas hadseregek fedezték a tanácskozókat. Basta György német zsoldosaival Uzonban, Csáki István a megyei hadakkal Léczfalván, mely igénytelen falvacska Mártonfalván alul a Feketeügy jobboldali partmagaslatán igen festőileg fekszik és Székely Mózes vitéz hadai élén Nagy-Borosnyón tanyázott[3]). Ezen országgyülés szigorú rendszabályokat hozott a székelyek fékezésére s a székely népet a fegyverviseléstől eltiltotta[4]).

Az alább közlendő okirat szintén szigoru rendszabályokat tartalmaz a kézdi-vásárhelyi lakosok ellen, kik Sennyei Pongrácz császári tanácsos s Küküllő-vármegyei főispánnak oroszfalvi házát feldulták s marháit elhajtották. Az okirat, melyet Vasady Gyula ur másolatban szives volt velem közleni, a következő:

---

[1]) Erd. Tört. adat. I. köt. 46. s 47. l.

[2]) Orbán Balázs: A székely föld leirása III. k. Háromszék. 192. s. 193. l.

[3]) Mikó Ferencz: Hist. Magyar tört. emlékek VII. k. 149. l.

[4]) Ezen országgyülés végzéseit lásd Erd Történettára I. k. 245. s köv. lap.

„Nos Proceres Maiores ceterique status et Ordines Universitatis Nobilium Regni Transsylvaniae ect Prudentibus Circumspectis Judic. Juratisque Civibus ac universis Inhabitatoribus Oppidi Kezdi-Vásárhely Salutem.“

„Mivelhogy az Székelyeknek szabadságakor meg nem gondolva várastoknak privilegiomit és szabadságát, továbbá több székelyekkel együtt insurgáltatok és az nemességgel minden Injuriákat cselekedtetek, kiváltképen pedig Sennyei Pongrácz uramnak császár ő felsége tanácsának (tanácsosának) és Küküllő vármegye Ispánjának Orozfaluban[1]) házát és marháit a többi Parasztsággal együtt eldultátok és elhordatták (igy): Hagyjuk azért és parancsoljuk nektek serio, Várastoknak szabadságának elvesztése alatt, hogy . . . . . [2]) Sennyei Pongrácz uramat minden kárairól megelégitsétek és vett házát is annyi részekből, a mennyiből ti elrontottátok és hordottátok mindjárást megépitsétek, melyekre Makó György uramnak is auctoritást adtunk. Egyebet abban cselekedni ne merészeljetek. Praesent. Perlect. Exhibent. restitutis Datum in possessione Léczfalva, quarta die Mensis Novembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo.“ Cháki István m. p. (p. h.), Caspar Kornis m. p. (p. h.), B. Bornemisza m. p. (p. h.), Franciscus Abaid m. p. (p. h.), Stephan Tholdi m. p. (p. h.), Stephanus Bodoni m. p. (p. h.), Benedictus Mindszenti m. p. (p. h.)

Egyveleg.

— Értékes adomány. Azon jótévők között, kik a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat iránt a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitják különösen felemlitjük Reviczki-Bay Ilona urnőt s a társulat alapitótagját, ki is 14 értékes ezüst és arany régi pénz beküldésével nevelte éremgyüjteményünket. Az ajándék áll 2 darab I. Lipót s III. Károly-féle magyar aranyból, egy I. Lipót-féle magyar, s 11 darab németországi különféle ezüst tallérból. Ezen adomány a szeptemberi vál. ülésen mutattatott be.

— Régi törökös alaku női czipőt s egy szinte régi női legyezőt ajándékozott Izsák Amália urnő a társulati muzeumnak, melyek a f. é. szeptember havi vál. ülésen lettek bemutatva. A czipők anyaga arany hímzéssel átszőtt fehér selyem-atlasz, a legyező pedig tájképekkel, virágokkal s arany pillangókkal van diszitve s fehér csontfoglalványnyal bir. Mindakét adomány régibb 100 évesnél, s az ajándékozó urnő még nagyanyjától kapta emlékül.

— Algiri cserkesz kés. Hajnal Imre gyógyszerész ur, Botusánban (Moldvaország) lakó derék hazánkfia egy igen érdekes algiri cserkesz kés beküldésével lepte meg társulatunkat. A kés pengéje finom aczél, mindkét szélén élesre köszörült s hossza 20 cm. A penge széle a fogantyunál mintegy 6 cm; hosszán alul felül fürészszé van alakitva; a kés nyele majdnem 14 cm. hosszu s egészen ezüst és rajta török felirás s csinos arabeszk diszitmények láthatók. Végül a kés két darab keletiesen

---

[1]) Oroszfalu fekszik Kézdi-Vásárhelytől negyed órányira. Közelében van a kézdivásárhelyiektől nagyon látogatott „Fortyogó“ nevü ásványos forrás s fürdő.

[2]) A másolat a pontozott helyen véleményem szerint hibás.

czifrázott fából készült tokkal bir, mely szijakkal van körülfonva s alul ezüstös sodronynyal megerősitve. Bemutattatott az október havi választmányi ülésen.

— Borjasi kőkori emlékek. Dr. Szentkláray Jenő nagyérdemü tagtársunk a szeptember havi vál. ülésen igen érdekes ajándékkal kedveskedett társulatunknak; az ajándék egy kis kőkorszaki gyüjteményt képvisel s áll 48 darab kőeszközből s az adományozó által Borjason eszközlött ásatások eredménye. A kőeszközök közül 1 darab vöröses trahyt-féle éles eszközrész; palakőfaju nyilhegy világos- és sötétszürke szinben 4 darab; igen szépen vonalhálózott okkersárga szinü kovanyil 4 db; közönséges tüzkőnyil 16 darab; közönséges fehér tüzkőeszköz 8 darab; vörös pattogtatott kovaeszköz 7 darab; pattogtatott obsidián 1 darab; kovanucleus 3 darab; kigylakó (serpentin) szekercze csonka részlete 1 darab; hasonlag 1 darab serpentin kőeszköz töredéke; mészkő véső 1 darab és egy csonka márványkő-balta.

— Igen gazdag római pénzlelet. A f. évi szeptember hóban az ojtozi szorosnál szántásközben körül-belől másfél mázsa római ezüst érmet leltek a munkások. A lelet mesés hire hirtelen elterjedvén, Háromszék közel távol vidékéről zarándokokként jöttek a vevők a szerencsés találókhoz, kik az érmeket az alatt, mig a hatóságnak is tudomására jutott legnagyobb részt már Brassóban, Nagy-Szebenben, Kolozsvárott s egyéb helyeken elárusitották. Vasady Gyula ur, a „Székelyföldi muzeum“ őre azonban még oly szerencsés lehetett, hogy az érmek közül 556 darabot válogatva megvásárolhatott, melyek közül 7 darab igen szép tiszta példányt nekem is küldött ajándékba. Vasady ur az általa megvásárolt érmek közül 333 dbot elárusitani szándékozik, darabonként 50 krért; azok tehát, kik netán éremgyüjteményeik gyarapitására venni szándékoznának egyenesen hozzá fordulhatnak. Lakása Imecsfalva, Erdély, utolsó posta Kézdi-Vásárhely. Az elárusitandó példányok között van: 23 darab Flavius Vespasianus; 3 Tiberius Claudius Neró; 4 Vitellius; 14 Flavius Domitianus; 7 Coccejus Nerva; 68 Trajanus; 42 Aelius Hadrianus; 6 Sabina; 10 Aelius Caesar (Hadrián fia(?); 48 Antoninus Pius; 16 Diva Faustina; 31 Faustina Auguszta; 29 Marc. Aurél; 4 Lucius Verus; 5 Lucilla; 10 Aurél. Commodus; 3 Divus Antoninus s 10 darab ismeretlen; megjegyzendő még, hogy az érmek revers-fele mindannyinál különböző veretü.

— Érdekes bronz lelet. Háromszékmegyében a Zágon-hoz közel fekvő erdőségekben ásás alkalmával véletlenül több-féle bronz tárgyakra akadt egy székely ember; ki is a lelt tárgyakat aranynak tartván Brassóba vitte elárusitás végett. A zágoni előjáróság azonban tudomást vevén a történtekről, a falu birája rögtön utra kelt a tárgyak megszemlélése s visszatartása végett és szerencsésen sikerült is neki a már beolvasztás végett elárusitott tárgyaknak egy részét megmenteni s a „Székelyföldi muzeum“ részére visszatartani. A bronz lelet áll: 22 darab karikából, 2 darab karpereczből, 2 védeszköz-, 1 kalapács-, 1 véső-, 1 kés-, 1 lószerszám diszből 6 karikával, 12 sarló-, 6 celtából; mindezen tárgyak a nevezett muzeumban diszes üvegszekrényben elhelyezve láthatók.

— Nevezetes római téglák találtattak Bereczk-nél Erdélyben, hol a szántóföldeken Vasady Gyula ásatásokat eszközöltetett; az ásatás eredménye 6 darab olyan római tégla lőn, melyeknek szélessége 27 cm., hosszasága 41 cm. és vastagsága 9 cm.; a téglák egyenként 18 font nehezek. Találtak még továbbá 4 darab olyan nagy római téglát is, melyek 45 cm. szélesek, 60 cm. hosszuak és 6 cm. vastagok, sulyuk pedig 22 font. A téglák nevezetességét az is emeli, hogy rajtuk ezen betük láthatók: „COH (ors) HISP (anicus)“, vagy pedig: COH. I. BRAC.“ — Vasady ur szives volt megigérni, hogy a leletből a délmagyarországi történelmi és

régészeti társulat muzeumának is juttat néhány példányt; mely szives ajánlatért társulatunk nevében előre is nagy köszönetet fejezek ki.

— Torontáli őstelepek a Tisza mentén czimü jeles értekezése dr. Szentkláray Jenő társulati tag urnak külön lenyomatban is megjelent igen diszes kiállitásban, mely mondhatni a temesvári Magyar-féle nyomda dicséretére válik. A kik olvasóink közül a csinos füzetet birni óhajtják, forduljanak egyenesen a titkári hivatalhoz, hol 30 krért megszerezhető.

— A „Történelmi Adattár“ első kötetét, vagyis az 1871-iki évfolyam teljes számait ha netán olvasóink közül valaki elárusitani óhajtaná, az illető kéretik a föltételeket a társulati titkárral közölni. A nevezett mü első kötetéből 4 példány kerestetik megvásárlás végett.

— Egy őstelep Nógrádvármegyében. Mint az „Archaeologiai Értesitő“ f. é. 8-ik számában olvassuk, Szécsény mezőváros határában, a lóczi partra kapaszkodó megyei ut mellett áll a „kerekdomb“ nevü mintegy 30 méter magas s talapzatában is ugyanannyi métert számláló tojásdad alaku domb; mely a messze őskori emberek lakhelyeül szolgált, s találtatnak itt a konyhahulladékok, hamu, agyag és homok rétegek között aggancsok, állatcsontok, durva cseréptöredékek és csonttük. Az edények fényesre égetett agyagmüvek, csücskös jellegüek, czifrázatuk kör és pontozat; bronz tárgyakból eddigelé ezen dombban csak egy tü találtatott. Ugy gyanitják, hogy e domb gazdagságra nézve aligha nem versenyez a szijhalmi, tószegi és a pilini lelhelyekkel. Ezen őstelepről Pintér Sándor, ki itt sokszorosan kutatott, egy szakavatott monographiát irt, melyben ásatásainak eredményei s a dombnak történeti és népmondakörét illető részei is részletesen tárgyaltatnak.

— Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár czimü értekezése Iványi Ede választmányi tagtársunknak, mely értekezés a május havi nagy gyülés alkalmával olvastatott fel s általános tetszésben részesült, külön lenyomatban is megjelent; a füzet alakja hasonló az „Értesitő“-éhöz s kiállitása igen diszes s hozzá van mellékelve III. tábla csinos kőrajz is a Titelben talált régiségek illustrálására. A füzet megrendelhető 80 krért a szerzőnél (Temesvár, piaristák-épülete) vagy pedig Rösch könyvkereskedőnél. Igen ajánljuk megszerzését olvasóink becses figyelmébe.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MORNAY MIHÁLY
ERDÉLYI
BÓKA L.
KÖNYVTÁRÁ
BUDAPESTEN